

Soboul, A. De Franse Revolutie.

Deel 2

1793-1799

www.MinisterieVanPropaganda.org

Albert Soboul De Franse Revolutie 2

1793-1799

Van Gennep Amsterdam

Albert Soboul

De Franse Revolutie Deel 2, 1793-1799

Van Genneep Amsterdam 1979

Oorspronkelijke titel en uitgave: *Précis d'histoire de la Révolution française*,
Editions sociales, Parijs, 1972

©Oorspronkelijke uitgave: 1972, Editions sociales, Parijs

© Nederlandse uitgave: 1975, Uitgeverij en boekhandel Van Genneep BV, Nes 128,
Amsterdam

Vertaling: C. Jongenburger

Boekverzorging: Jacques Janssen

Omslag deel 2: "La défense de la Convention", tekening door Jean-Jacques-François
Le Barbier l'Aisne, cliché Hachette, musée Carnevalet, Paris

Zetwerk: Fototekst BV, Almere

Druk: Drukkerij C. Haasbeek BV, Alphen aan den Rijn

Bindwerk: BV Boekbinderij vh. P. Abbringh, Groningen

ISBN9060124146

ISBN 9060124154 (deel 1), 9060124162 (deel 2)

Inhoud

DEEL 1

Voorwoord

I. Inleiding: De crisis van het Ancien Régime

Hoofdstuk 1. De crisis van de maatschappij

I. Verval van de feodale aristocratie

De adel, verval en reactie

De verdeelde geestelijkheid

II. Opkomst en problemen van de derde stand; *Macht en verscheidenheid van de bourgeoisie*

Het gewone volk in de steden: het dagelijks brood

De boerenstand: werkelijke eenheid en latente tegenstellingen

III. De filosofie van de bourgeoisie

Hoofdstuk 2. De crisis van de instituties

I. De monarchie bij de gratie Gods

Het absolutisme: pretenties en beperkingen

Het regeringsapparaat

II. Centralisatie en autonomie

De gevolmachtigden van het absolutisme Overblijfselen van plaatselijk zelfbestuur

III. De koninklijke rechtspraak

IV. De koninklijke belastingen

De directe belastingen: onvermijdelijke ongelijkheid De

indirecte belastingen en de belastingpachters

Hoofdstuk 3. Het voorspel tot de burgerlijke revolutie

De revolte van de aristocratie (1787 -1788)

I. De laatste crisis van de monarchie

De financiële onmacht

Politieke onmacht

II. De parlementen in conflict met het absolutisme (1788)

Parlementaire agitatie en de “Assemblée van Vizille”

De capitulatie van de monarchie

II. “De natie, de koning, de wet”

Burgerlijke revolutie en volksbeweging 1789-1792

Hoofdstuk 4. De burgerlijke revolutie en de val van het Ancien Régime (1789)

I. De staatsrechtelijke revolutie (eind 1788 tot juni 1789)

De vergadering van de Staten Generaal (eind 1788 tot mei 1789)

Het juridische conflict (mei-juni 1789)

II. De revolutie van het volk (juli 1789)

De opstand in Parijs: de 14de juli en de inname van de Bastille

De opstand in de steden (juli 1789)

De opstand op het platteland: de Grote Angst (eind juli 1789)

III. De gevolgen van de volksrevolutie (augustus tot oktober 1789)

De nacht van 4 augustus en de Verklaring van de Rechten van de Mens

De septembercrisis: de mislukte “revolutie der notabelen” De oktoberdagen van 1789

Hoofdstuk 5. De Assemblée constituante en de mislukking van het compromis (1790)

I. De Assemblée, de koning en de natie *De verzoeningspolitiek van La Fayette*

De organisatie van het politieke leven

II. De grote politieke problemen

Het financiële probleem

Het godsdienstige probleem

III. Hoogtepunt en mislukking van de verzoeningspolitiek

De Nationale Federatie van 14^d juli 1790

Het verval van het leger en de kwestie-Nancy (augustus 1790)

Hoofdstuk 6. De bourgeoisie en haar grondwet De wederopbouw van Frankrijk (1789-1791)

I. De beginselen van 1789

De Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger

De overtreding van de beginselen

II. Het burgerlijk liberalisme

De politieke vrijheid, de grondwet van 1791

De economische vrijheid: “Laisser faire, laisser passer”

III. De rationalisatie van de instellingen

De bestuurlijke decentralisatie

De justitiële hervorming

Kerk en natie

IV. Op weg naar een nieuw maatschappelijk evenwicht: assignaten en nationale goederen

Assignaten en inflatie

De nationale goederen en de versterking van de burgerlijke eigendom

Hoofdstuk 7. De Assemblée constituante en de vlucht van de koning (1791)

I. Contrarevolutie en volksverzet

De contrarevolutie: aristocraten, emigranten en eedweigeraars

Het verzet van het volk: maatschappelijke crisis en politieke verlangens

De bourgeoisie en haar werk aan de grondwet; maatschappelijke consolidatie

II. De Revolutie en Europa

Revolutionaire besmetting en aristocratische reactie

Lodewijk XVI, de Constituante en Europa

III. Varennes: de koning breekt met de Revolutie (juni 1791)

De vlucht van de koning (21 juni 1791)

De binnenlandse gevolgen van Varennes: de schietpartij op het Champ-de-Mars (17 juli 1791)

De buitenlandse gevolgen van Varennes: de verklaring van Pillnitz (27 augustus 1791)

Hoofdstuk 8. De Assemblée législative

De oorlog en de omverwerping van de troon (oktober 1791 tot augustus 1792)

I. Op weg naar de oorlog (oktober 1791 tot april 1792)

De Feuillants en Girondijnen

Het eerste conflict tussen de koning en de Assemblée (eind 1791)

Oorlog of vrede (winter 1791-1792)

De oorlogsverklaring (20 april 1792)

II. De omverwerping van de troon (april tot augustus 1792)

De militaire mislukkingen (voorjaar 1792)

Het tweede conflict tussen koning en Assemblée (juni 1792)

Het buitenlandse gevaar en de onmacht van de Girondijnen (juli 1792)

De opstand van 10 augustus 1792

**III. Het “despotisme van de vrijheid”
Revolutionaire Regering en volksbeweging, 1792-1795**

**Hoofdstuk 9. Het einde van de Assemblée législative
Revolutionaire geestdrift en landsverdediging (augustus en september 1792)**

I. Het Eerste Schrikbewind

*De Commune van 10 augustus en de Assemblée législative De
bloedige septemberdagen*

II. De invasie tot staan gebracht: Valmy (20 september 1792)

**Hoofdstuk 10. De Girondijnse Conventie
De ondergang van de liberale bourgeoisie (september 1792 tot juni 1793)**

I. De partijstrijd en het proces tegen de koning (september 1792 tot januari 1793)

Girondijnen en Montagnards

Het proces tegen Lodewijk XVI (november 1792 tot januari 1793)

II. De oorlog en de eerste coalitie (september 1792 tot maart 1793)

Van propaganda tot inlijving (september 1792 tot januari 1793)

De vorming van de eerste coalitie (februari-maart 1793)

III. De crisis van de Revolutie (maart 1793)

Duurte en agitatie

*De nederlaag en het verraad van Dumouriez De
Vendée-oorlog*

IV. Het einde van de Girondijnen (maart-juni 1793)

De eerste maatregelen van algemeen welzijn

De dagen van 31 mei tot 2 juni 1793

DEEL 2

**Hoofdstuk 11. De Conventie van de Montagnards Volksbeweging en dictatuur
van openbaar welzijn (juni tot december 1793)**

I. Montagnards, gematigden en sansculottes (juni-juli 1793)

De verzoeningsmaatregelen van de Montagnards

*De aanval van de contrarevolutie De
revolutionaire tegenaanval*

II. Het Comité van openbaar welzijn en de druk van het volk (augustus tot oktober
1793)

Het volk onder de wapenen (23 augustus 1793) 4 en 5 september 1793
Overwinningen van het volk en consolidatie van de regering (september-oktober 1793)

III. De vestiging van de Jacobijnse dictatuur van openbaar welzijn (oktober tot december 1793) *Het Schrikbewind*
De ontkerstening en de cultus van de martelaren van de vrijheid
De eerste overwinningen (september tot december 1793)
Het besluit van 14 frimaire van het jaar II (4 december 1793)

Hoofdstuk 12. Triomf en val van de Revolutionaire Regering (december 1793 tot juli 1794)

I. Factiestrijd en overwinning van het Comité van openbaar welzijn (december 1793 tot april 1794)
“De buitenlandse samenzwering” en de kwestie van de Oostindische Compagnie (oktober tot december 1793)
Het offensief van de “indulgents” (december 1793 tot januari 1794)
Het tegenoffensief van de “exagérés” (februari 1794)
De crisis van ventôse en de ondergang van de facties (maart-april 1794)

II. De Jacobijnse dictatuur van openbaar welzijn *De Revolutionaire Regering*
De “dwingende macht” en het Schrikbewind
De geleide economie
De maatschappelijke democratie
De Republikeinse moraal
Het nationale leger

III. De 9de thermidor van het jaar II (27 juli 1794)
De overwinning van de Revolutie (mei-juni 1794)
De politieke crisis: de onmogelijkheid van een verzoening (juli 1794)
De ontknoping: de onmogelijkheid van een opstand

Hoofdstuk 13. De Conventie van thermidor Burgerlijke reactie en einde van de volksbeweging (juli 1794 tot mei 1795)

I. Het succes van de reactie van thermidor
De ontbinding van de Revolutionaire Regering en het einde van het Schrikbewind (zomer 1794)
Gematigden, Jacobijnen en sans-culottes (augustus tot oktober 1794)

De uitschakeling van Jacobijnen en sans-culottes (oktober 1794 tot maart 1795)
Oude en nieuwe rijken; “merveilleuses” en “incroyables”

De godsdienstige reactie en de amnestie voor de opstandelingen in de Vendée

II. De economische crisis en de monetaire catastrofe
*De terugkeer tot de economische vrijheid (augustus-december 1794) De
ineenstorting van de assignaat en de gevolgen daarvan*

III. De laatste volksopstanden (germinal en prairial van het jaar III)
*Het groeiende verzet van de Parijse volksoppositie (winter 1794-1795)
De gebeurtenissen van germinal van het jaar III (april 1795)
Prairial van het jaar III (mei 1795)*

**IV. “Een land geregeerd door de bezitters”
Burgerlijke Republiek en maatschappelijke consolidering 1795-1799**

**Hoofdstuk 14. Het einde van de Conventie van thermidor
De verdragen van 1795 en de grondwet van het jaar III**

I. De naweeën van prairial; het Witte Schrikbewind en de invasie in Quiberon (mei
tot juli 1795)

II. De veroveringsvrede (1795)
*De diplomatie van thermidor en de coalitie
De verdragen van 1795
Leger en oorlog in het jaar III*

III. De inrichting van de macht van de bourgeoisie
*De grondwet van het jaar III
De eerste schreden van het nieuwe regime*

**Hoofdstuk 15. Het eerste Directoire
Mislukking van de liberale stabilisatie (1795-1797)**

I. De onmogelijkheid van een binnenlandse stabilisatie (1795-1797)
*Het Directoire; Jacobijnen en royalisten
Het einde van het revolutionaire papiergeld (1796)
Babeuf en de Samenzwering van de Gelijken (1795-1796)
De opmars van het royalisme*

II. De veroveringsoorlog (1796-1797)
*Het leger tijdens het eerste Directoire
Bonaparte in Italië (1796-1797)*

III. Fructidor en Campoformio (1797)
De verkiezingen van het jaar V en de reactie

De staatsgreep van 18 fructidor (4 september 1797)

Het verdrag van Campofornio (18 oktober 1797)

Hoofdstuk 16. Het tweede Directoire

De bourgeoisie verliest de politieke macht (1797-1799)

I. De Repressie en hervorming (1797-1798)

De politiek van de uitzonderingstoestand

De 22ste floréal van het jaar VI (11 mei 1798) en de onderdrukking van de Jacobijnen

De hervormingen van het tweede Directoire

II. Het tweede Directoire en Europa (1797-1798)

De strijd tegen Engeland

De Grote Natie en de zusterrepublieken

Het Egyptische avontuur (1798)

De tweede coalitie (1798-1799)

III. De laatste revolutionaire crisis (1799)

Het leger in het jaar VII en de veldtocht van het voorjaar van 1799

30 prairial van het jaar VII (18 juni 1799)

Opkomst van de neo-Jacobijnen en de reactie van de gematigden

De veldtocht in de zomer van 1799

IV. De 18de brumaire van het jaar VIII (9 november 1799)

Angst voor maatschappelijke veranderingen en revisionisme De staatsgreep

V. Besluit: De Revolutie en de hedendaagse maatschappij

I. De nieuwe maatschappij

De ondergang van de feodale aristocratie

De economische vrijheid en het lot van de volksmassa

De ontbinding van de boerenstand

Oude en nieuwe bourgeoisie

Het ideologische conflict: vooruitgang en traditie, verstand en gevoel

II. De burgerlijke staat

De soevereiniteit van de natie en het censuskiesrecht

Verwereldlijking en scheiding van kerk en staat

De staatsorganen

III. Nationale eenheid en rechtsgelijkheid

Op weg naar de eenheid

Rechtsgelijkheid en maatschappelijke werkelijkheid

De maatschappelijke rechten: bijstand en onderwijs

De aristocratie sluit zich aan bij de natie van bezitters

IV Het erfgoed van de Revolutie

DEEL 2.

11. De Conventie van de Montagnards Volksbeweging en dictatuur van openbaar welzijn, juni tot december 1793

De Girondijnen waren nog maar nauwelijks uitgeschakeld of de Conventie, die nu door de Montagnards beheerst werd, bevond zich tussen twee vuren. Terwijl de contrarevolutie een nieuwe impuls kreeg door de federalistische opstanden, oefende ook het volk, tot het uiterste gedreven door de prijsstijgingen, steeds grotere druk uit. De regering bleek niet in staat de situatie meester te blijven. In het Comité van openbaar welzijn onderhandelde Danton, in plaats van te strijden. In juli 1793 scheen de natie op het punt te staan in stukken uiteen te vallen.

Terwijl de Montagnards, verstrikt in hun tegenstellingen, nog aarzelden, ging het volk voorwaarts, voortgestuwd door zijn haat en nood, en dwong vérgaande maatregelen van algemeen welzijn af, te beginnen met de massale recrutering waartoe op 23 augustus 1793 besloten werd. De behoefte aan een revolutionaire regering deed zich zeer sterk voelen om de opmars van het volk in goede banen te leiden en het verbond met de bourgeoisie, die als enige in staat was de leiders te leveren, in stand te houden. Tussen juli en december 1793 werd op deze dubbele maatschappelijke basis van sans-culottes en bourgeoisie van Jacobijnen en Montagnards geleidelijk een revolutionaire regering gegrondvest: de scherpzinnige leiders ervan wilden tot elke prijs de revolutionaire eenheid van de oude derde stand, met andere woorden de nationale eenheid bewaren. Maar konden zij de in dit verbond besloten tegenstellingen overwinnen? Zolang het vaderland in gevaar was bleven deze op de achtergrond. Het was echter te voorzien, dat zij na een overwinning opnieuw duidelijk aan het licht zouden treden.

I. Montagnards, gematigden en sans-culottes (juni-juli 1793)

De Montagnards hadden dank zij de Parijse sans-culottes de Girondijnen verslagen: zij wilden zich echter niet door hen laten overheersen. Zij moesten in de weken na 2 juni de volksbeweging afremmen, zonder een reactie in Girondijnse richting te bevorderen. Zij zochten de steun van dat deel van de bourgeoisie dat zich tijdens het conflict met de Girondijnen afzijdig had gehouden, en wilden daarom de bezittende klasse en de gematigden sparen. De Montagnards waren geenszins van plan het hele politieke en maatschappelijke programma, dat op 31 mei op tafel was gelegd door de militanten van het Comité van opstand, uit te voeren. Dit omvatte arrestatie van de Girondijnen, maar ook schorsing van alle leden van de Conventie die de koning hadden willen redden, vorming van een betaald revolutionair leger dat belast was met de arrestatie van verdachte personen en de levensmiddelenvoorziening van de stad Parijs, toepassing van de maximumprijzen voor graan en uitbreiding van de prijsbeheersing tot alle levensbehoeften, de zuivering van leger- en bestuursorganen, met name door het ontslag van de leden van de adel ... De Montagnards trachtten de

bourgeoisie gerust te stellen door terreur te verwerpen, de eigendom te beschermen en de volksbeweging zorgvuldig in toom te houden: dit evenwicht was moeilijk te verwezenlijken. In juli, toen de crisis een dieptepunt bereikte, bleef er dan ook niets van over.

De verzoeningsmaatregelen van de Montagnards

De hele maand juni stelden de Montagnards zich gematigd op. Op aandringen van Robespierre zag de Conventie op 8 juni 1793 af van de twee dagen eerder door Barère en Danton voorgestelde opheffing van de Comités van waakzaamheid ("Men moet niet vergeten dat men in naam van de vrijheid de vrijheid zou kunnen vernietigen," had Jeanbon Saint-André tijdens het debat verklaard), er werd geen enkele ingrijpende maatregel genomen: er werd geen revolutionair leger gevormd, het debat van 18 juli over de gedwongen lening liep op niets uit, het rapport van Saint-Just over de gevangen of voortvluchtige Girondijnse gedeputeerden was uitgesproken gematigd. "De vrijheid moet niet afschrikwekkend zijn voor hen die zij ontwapend heeft en die zich aan de wet onderworpen hebben." Het was van groot belang de departementen mee te krijgen door ze gerust te stellen en door de vrees voor een dictatuur van de Parijse sans-culottes weg te nemen.

Op maatschappelijk terrein werd getracht door middel van drie wetten tegemoet te komen aan de verlangens van de boerenstand. In de wet van 3 juni 1793 betreffende de verkoop van bezittingen van emigranten werd bepaald dat deze in kleine percelen verdeeld zouden worden, die door arme boeren aangekocht konden worden waarbij de aflossing zich over tien jaar mocht uitstrekken. De wet van 10 juni op de verdeling van de gemeenschapsgronden maakte deze facultatief. Zij werden in gelijke stukken verdeeld, al naar gelang het aantal ingezetenen, en door loting toegewezen. De wet van 17 juli op het feodale stelsel roeide dit geheel uit door alle feodale rechten, zelfs die welke aantoonbaar gefundeerd waren, zonder schadevergoeding op te heffen. De oorspronkelijke contracten moesten in de gemeentehuizen ingeleverd en verbrand worden. De ondergang van de Girondijnen betekende voor de boeren de definitieve vrijmaking van de grond. Op politiek terrein probeerde de Conventie de verwijten van dictatoriale neigingen te ontzenuwen en de departementen gerust te stellen, door zo spoedig mogelijk een nieuwe grondwet te aanvaarden. In de op 24 juni door Hérault de Seychelles gepresenteerde en na een kort debat aanvaarde grondwet van 1793 werden de wezenlijke beginselen vastgelegd van een politiek democratisch regime. De Verklaring van de Rechten van de Mens die eraan voorafging en die verder ging dan die van 1789 stelde in het eerste artikel: "Het doel van de maatschappij is het geluk van allen." Het recht op werk, bijstand en onderwijs werd vastgelegd. "Maatschappelijke bijstand is een heilige plicht. De maatschappij moet voorzien in de levensbehoeften van de behoeftige burgers, hetzij door hun werk te verschaffen, hetzij door hun het nodige te verschaffen als zij niet tot werken in

staat zijn" (artikel 21). "Iedereen heeft onderwijs nodig. De samenleving moet alle middelen aanwenden om de vooruitgang van de rede in het land te bevorderen en het onderwijs binnen het bereik van alle burgers te brengen" (artikel 22). Tenslotte erkent de Verklaring van 1793 niet alleen het recht op verzet tegen verdrukking (artikel 33) zoals reeds in die van 1789 geschied was, maar bovendien het recht tot opstand: "Als de regering de rechten van het volk verkracht is opstand een heilige en absolute plicht voor het hele volk of een gedeelte ervan" (artikel 35).

Maar er was geen sprake van een wijziging in de omschrijving van het eigendomsrecht zoals Robespierre op 24 april voorgesteld had: "Het recht van eigendom is het recht van iedere burger om naar eigen goeddunken te genieten van en te beschikken over zijn bezittingen en zijn inkomsten, de opbrengst van zijn arbeid en zijn nijverheid" (artikel 16).

De economische vrijheid waarover in de verklaring van 1789 niet gesproken was, werd uitdrukkelijk bevestigd in artikel 17: "Geen enkele vorm van arbeid, cultuur of handel mag aan de nijverheid van burgers worden ontzegd." De Montagnards weigerden het terrein van de maatschappelijke democratie te betreden.

Het voornaamste doel van de ontwerpgrondwet was de leiding van de volksvertegenwoordiging veilig te stellen als basis van de politieke democratie. Een Girondijns ontwerp van Condorcet voor een getrappt kiesstelsel werd verworpen. De rechtstreekse verkiezing door het volk versterkte de macht van de wetgevende over de uitvoerende macht, van de gedeputeerden over de bestuurders. De Assemblée législative werd telkens voor één jaar rechtstreeks gekozen door individueel algemeen kiesrecht met absolute meerderheid. De Uitvoerende Raad van 24 leden werd gekozen door de Assemblée législative uit 83 door middel van algemeen kiesrecht in de departementen aangewezen kandidaten; zo waren de ministers ondergeschikt aan de volksvertegenwoordiging. De daadwerkelijke soevereiniteit van de natie werd nog versterkt door de instelling van het *referendum*, waarvan in het ontwerp van Condorcet reeds sprake was: de grondwet en bepaalde wetten zouden onder nauwkeurig omschreven omstandigheden door het volk bekrachtigd worden.

De grondwet van 1793, die in de eerste helft van de 19de eeuw voor de Republikeinen het symbool van de politieke democratie zou worden, werd aan het volk voorgelegd en bekrachtigd met 1.800.000 stemmen vóór en 17.000 tegen; meer dan 100.000 stemgerechtigden wilden alleen met een in gematigde zin geamendeerde grondwet instemmen. De resultaten van de volksstemming werden op 10 augustus 1793, de verjaardag van de val van de monarchie, geproclameerd ter gelegenheid van het feest van de Eenheid en Ondeelbaarheid van de Republiek. Maar de toepassing van de grondwet, waarvan de tekst, plechtig ingesloten in de "heilige ark" bewaard werd in de zaal van de Conventie, werd uitgesteld tot vredeestijd.

De aanval van de contrarevolutie

Ondanks de gematigde politiek en de verzoenende houding van de Montagnards, breidde de burgeroorlog zich uit. In de departementen waar zij veel aanhang hadden kwamen de Girondijnen in opstand tegen de Conventie: de federalistische opstand breidde zich uit, terwijl de toestand in de Vendée steeds ernstiger werd en de coalitie overal de grenzen overschreed.

De federalistische opstand kwam in plaats van de “beweging van de secties” van mei. Het nieuws van de Parijse opstand en de uitschakeling van de Girondijnen leidde tot een plotselinge uitbreiding van de opstanden in Lyon en Bordeaux. De Girondijnse leiders tegen wie een arrestatiebevel was uitgevaardigd en die erin slaagden te ontsnappen, en diegenen van de 75 rechtse gedeputeerden die een protest tegen de besluiten van 2 juni getekend hadden die zich bij hen voegden, stookten opstanden in de departementen aan. In Bretagne, Normandië, het zuidwesten, het zuiden en Franche-Comté scheidden de departementale bestuurders zich af. De leiders van de “beweging van de secties”, nu federalisten geworden, vormden comités en bijzondere rechtbanken om patriotten te berechten; zij sloten de clubs en probeerden troepen te recruter. Caen werd de hoofdstad van het Girondijns-gezinde westen; Bordeaux, Nîmes, Marseille en Toulon vielen in handen van de opstandelingen die Lyon, waar Chalier op 17 juli terechtgesteld werd, al beheersten. Tegen eind juni waren 60 departementen in openlijke opstand tegen de Conventie. Maar de royalistische Vendée scheidde Normandië en Bretagne van het zuidwesten. Toulouse weigerde tenslotte Bordeaux te volgen, zodat ook Aquitaine en Bas-Languedoc geen gesloten front vormden. Tussen het Provençaalse zuiden en Lyon bevond zich als buffer het departement Drôme, een patriottisch bolwerk onder leiding van de Jacobijn Joseph Payan. De departementen aan de grenzen bleven de Conventie trouw.

Het *federalisme* had eerder een maatschappelijk dan een politiek karakter. Het valt ongetwijfeld voor een deel te verklaren uit voort bestaande trekken van regionale eigenheid, maar meer nog uit gemeenschappelijke klassebelangen. Al op 15 mei 1793 schreef Chasset, gedeputeerde van het departement Rhône-et-Loire: “Het leven staat op het spel en ook het bezit.” Na de 2de juni begaf hij zich naar het opstandige Lyon en nam de leiding van de beweging; nadat hij vogelvrij verklaard was, week hij uit en keerde pas in het jaar IV terug. De opstand was voornamelijk het werk van de bourgeoisie die aan het hoofd stond van de departementale bestuursorganen en die zich zorgen maakte over de eigendomsrechten; hij werd ook door alle aanhangers van het Ancien Régime gesteund. De gemeentebesturen, die dichter bij het volk stonden, waren de opstandige beweging vijandig gezind. Arbeiders en ambachtlieden wilden niet voor de rijken vechten. De door de opstandige departementen bevolen recruteringen stuitten bij het volk op onverschilligheid of vijandigheid. Ook ontstond al spoedig verdeeldheid bij de leiders van de opstand. De oprechte Republikeinen waren afkerig van samenwerking met de

royalisten. Zij maakten zich zorgen over de buitenlandse invasie en de opstand in de Vendée en aarzelden de reactie in de te kaart spelen. In het zuidoosten, met name in Lyon waar Précý de koning van Sardinië wist te bewegen tot een afleidingsmanoeuvre in de Alpen, namen de royalisten echter al heel gauw de leiding van de beweging. De Conventie nam de handhaving van de orde krachtig ter hand en vervolgde vooral de leiders, terwijl de meelopers gespaard werden. De ernstigste bedreiging vormde Normandië, omdat vandaar de weg naar Parijs volledig open lag. Maar op 13 juli 1793 sloegen de Girondijnse troepen in Pacy-sur-Eure op de vlucht bij het zien van enkele duizenden vrijwilligers van de Parijse secties. De leiders, Buzot, Pétion en Barbaroux, verlieten Caen en vervolgens Bretagne om zich in Bordeaux te vestigen. Robert Lindet die naar Normandië gestuurd was herstelde de orde zonder al te harde maatregelen. Ook de departementen van de provincie Franche-Comté onderwierpen zich zonder strijd. Bordeaux bood echter langdurig verzet: de stad werd pas op 18 september heroverd. In het zuidoosten bestond even gevaar voor samenwerking tussen de opstandelingen van Marseille en Nîmes en die van Lyon. Maar het departement Drôme bleef de Montagnards trouw; de Pont-SaintEsprit, die in handen van de opstandelingen van Nîmes gevallen was, werd heroverd; de opstandelingen van Marseille, die de Durance overschreden en Avignon veroverd hadden, werden teruggedreven. Op 27 juli trokken de troepen van generaal Casteaux Avignon binnen en veroverden Marseille op 25 augustus. Op de 29ste stelden de royalisten echter de haven van Toulon open voor de Engelsen en leverden zij hun de Middellandse Zeevloot uit. Lyon hield stand. Om deze steden te heroveren moesten ze werkelijk belegerd worden: Lyon werd op 9 oktober ingenomen, Toulon pas op 14 december 1793; de zuiveringen waren bloedig. Eind augustus was het grootste gevaar geweken, maar dat neemt niet weg dat in juli de Republiek op het punt had gestaan uiteen te vallen.

De federalistische opstand en de opstand in de Vendée hadden dezelfde gevolgen: zij versnelden de evolutie tot versterking van de centrale macht en vergrootten de waakzaamheid van de volksorganisaties tegenover burgers die verdacht werden van vijandigheid of lauwheid ten aanzien van de Republiek. De Girondijnen waren er niet voor teruggeschrokken een verbond te sluiten met de royalisten, die op hun beurt bondgenoten waren van de buitenlandse vijand. Aangezien zij steun ontvangen hadden van de bezittende klasse werd deze op haar beurt verdacht. Meer dan ooit vereenzelvigden de Montagnards en de sans-culottes zich met de Republiek. Intussen breidde de opstand in de Vendée zich opnieuw uit. De opstandelingen die Saumur sinds 9 juni 1793 in handen hadden, brachten de Republikeinse troepen op 18 juli bij Vihiers (Maine-et-Loire) een verpletterende nederlaag toe; zij veroverden Ponts-de-Cé op de 27ste en bedreigden Angers.

Ook de buitenlandse invasie vormde een bedreiging. Sinds Danton lid was van het Comité van openbaar welzijn, onderhandelde hij in plaats van te strijden. Maar nu België en de linker Rijnsoever veroverd waren door de coalitiegenoten, had Frankrijk niets meer aan te bieden. Misschien wilde Danton inderdaad, aldus de verdenking

die hij op zich geladen had, de koningin en haar kinderen voor dit doel gebruiken. De grondwet van 1793 stelde echter duidelijk in artikel 121: “Het Franse volk sluit geen vrede met een vijand die zijn grondgebied bezet.”

Aan de noordelijke grens vochten nu ook Engelse troepen mee. Een korps van 20.000 Hannoverse troepen onder de hertog van York versterkt met 15.000 Hollanders was onderweg om Duinkerken te belegeren. De Oostenrijkers onder commando van Coburg belegerden stelselmatig de vestingsteden die de noordgrens beschermden. Condé viel op 10 juli; Valenciennes op de 28ste. Quesnoy en Maubeuge werden eveneens omsingeld. Intussen richtte Custine, de commandant van het noordelijke leger, niets uit; dit maakte hem al gauw verdacht in de ogen van de patriotten.

Bij de Rijn heroverden de Pruisen onder leiding van de hertog van Brunswijk Mainz. De belegering van deze stad duurde sinds april, zij werd verdedigd door 20.000 man Franse troepen onder commando van Kléber en Merlin de Thioville, de Conventiegemachtigde ter plaatse; de stad capituleerde op 28 juli. De Rijn- en Moezellegers moesten zich tot achter de Lauter en de Saar terugtrekken; Landau werd belegerd.

In de Alpen bedreigden de troepen van Piëmont het leger van Kellermann, dat verzwakt was doordat detachementen afgestaan waren voor de strijd tegen de federalisten in de Provence en de Rhônevallei en voor de inname van Lyon en Toulon. De passen van Maurienne en Tarentaise konden met moeite behouden worden, Savoye werd weldra door de vijand veroverd. Nice was in gevaar.

In de Pyreneeën overschreden Spaanse troepen de grens en trokken op naar Perpignan en Bayonne.

Aan alle grenzen waren de Republikeinse legers op de terugtocht. Het moreel van de slecht geleide troepen was beneden peil. De leiding was aarzelend, commandanten wisselden elkaar af. De aristocraat Custine toonde grote minachting voor de sansculotte Bouchotte, de minister van oorlog die slechts luitenant-kolonel was. In de Vendée heerste grote verwarring. De gemachtigden van de Conventie die het gedrag van de generaals moesten controleren hadden onenigheid. Allen kwamen in conflict met Biron, een aristocraat die het commando in Niort voerde, maar sommigen steunden de sans-culottegeneraals Ronsin en Rossignol, terwijl anderen juist ernstige beschuldigingen uitten aan hun adres; iedereen schoof de verantwoordelijkheid voor de nederlagen af op de ander. De situatie scheen hopeloos.

De moord op Marat op 13 juli 1793 maakte het reusachtige gevaar tastbaar: midden in het revolutionaire Parijs slaagde Charlotte Corday, een jonge royalistische vrouw uit Normandië, erin om de “vriend van het volk” te doden. In hem wilde ze een van de

leiders van de Revolutie treffen. Haar daad versterkte echter de Montagnards en gaf nieuw vuur aan de revolutionaire beweging. Marat was zeer geliefd bij de sansculottes omdat hij zich met zoveel goedheid en diepe menselijkheid om hun lot bekommerd had. De moord bracht diepe ontroering teweeg; met de wraakzucht uitte zich ook het verlangen naar nieuwe maatregelen van algemeen welzijn. Parijs organiseerde op 15 juli een grootse begrafenis die door de hele Conventie werd bijgewoond. Het hart van Marat werd opgehangen onder het gewelf van het klooster van de Cordeliers. Als *martelaar van de vrijheid* werd Marat met Lepeletier, vermoord op 20 januari, en Chalier, onthoofd op 17 juli 1793, een van de godheden van het revolutionaire Panthéon.

De revolutionaire tegenaanval

De economische en sociale crisis verzwaarde de taak van de door de Montagnards gedomineerde Conventie; tegelijkertijd zette zij echter het volk aan tot revolutionaire actie.

Het grote tekort aan levensmiddelen en andere eerste levensbehoeften was de hoofdoorzaak van de ontevredenheid onder het volk. Aan de maximumprijs voor graan die op 4 mei 1793 was vastgesteld werd niet de hand gehouden. De Conventie moest deze mislukking erkennen; zij stond in juli de departementen en de conventiegemachtigden toe de maatregel op te schorten. Ongetwijfeld leden de Parijse sansculottes niet onder de hoge broodprijs; deze werd door de Commune en dank zij regeringssubsidie gehandhaafd op drie sous per pond. Maar geleidelijk raakten de graan reserves uitgeput door de onregelmatige aanvoer en stonden er weer mensen in de rij bij de bakkers; het volk werd ongerust. Andere goederen stegen wel sterk in prijs, terwijl de opstanden in de departementen na de 2de juni bijdroegen tot de vlees schaarste door stagnatie van de aanvoer. In juni 1793 was een pond kalfsvlees vergeleken met 1790 90% in prijs gestegen en rundvlees 136%. Her en der braken opstanden uit vanwege de hoge prijzen. Op 21 juni werd in de faubourg SaintAntoine een man gearresteerd die schreeuwde: "Vroeger kostte de zeep maar twaalf sous, nu veertig, leve de Republiek! De suiker was twintig sous, nu vier livre, leve de Republiek!" De devaluatie van de assignaat maakte de levensmiddelen crisis nog ernstiger. De inflatie woekerde voort en versterkte de prijsstijgingen. Sinds de dood van de koning en de grote coalitie was het papiergeld voortdurend in waarde gedaald en het lag in juli beneden 30% van de nominale waarde.

Het wantrouwen in de assignaat leidde tot kapitaalvlucht, toenemende speculatie, hamsteren van waren en nog snellere prijsstijgingen.

De "enragés" maakten van de gelegenheid gebruik om de heersende ontevredenheid aan te wakkeren. Zij verweten de Conventie haar passieve houding op economisch en maatschappelijk gebied. Op 8 juni 1793 las Varlet in de Algemene Raad van de

Commune zijn *Déclaration solennelle des Droits de l'homme dans l'État Social* (Plechtige verklaring van de rechten van de mens in de sociale staat) voor: hij wilde dat "ongelijkheid van bezit op rechtvaardige wijze opgeheven" zou worden, dat: "de rijkdommen die ten koste van de samenleving door diefstal, speculatie, monopolies en hamsteren verkregen waren eigendom van de staat worden."

Op 15 juni eiste de sectie Droits-de-l'homme algemene prijsbeheersing en een wet tegen hamsteraars. Op de 25ste bood Jacques Roux in de Conventie een dreigende petitie aan:

"De grondwet zal binnenkort aan het soevereine volk voorgelegd worden; heeft u daarin speculatie verboden? Nee. Heeft u de doodstraf geëist tegen hamsteraars? Nee. Heeft u bepaald waaruit de vrijheid van handel bestaat? Nee. Heeft u de verkoop van muntgeld verboden? Nee. Dan verklaren wij dat u niet alles gedaan heeft wat nodig is voor het geluk van het volk. Vrijheid is slechts een ijdele droom zolang de ene klasse ongestraft de andere kan uithongeren. Gelijkheid slechts een ijdele droom zolang de rijke door zijn monopolie over leven en dood van zijn naaste beschikt. De Republiek is slechts een ijdele droom zolang de contrarevolutie voortschrijdt door de dagelijks stijgende prijzen van waren die driekwart van de burgers zich niet kunnen aanschaffen zonder dat het hun tranen kost. (...) Spreekt dus nogmaals. De sans-culottes met hun pieken zullen ervoor zorgen dat uw besluiten uitgevoerd worden."

De volgende dag brak het zeepoproer uit, dat drie dagen duurde, van 26 tot en met 28 juni: wasvrouwen losten vrachtschepen met zeep en verdeelden de lading, na zelf de prijs te hebben vastgesteld. De sans-culottes gingen voorwaarts, de Montagnards moesten wel volgen.

De vernieuwing van het Comité van algemeen welzijn op 10 juli 1793 stond in het teken van de ernst van de crisis. De militante sans-culottes zetten zich hartstochtelijk in voor de landsverdediging en versterking van de Revolutie om het gevaar het hoofd te kunnen bieden. Toch moest voorkomen worden dat al te vergaande maatregelen de revolutionaire bourgeoisie, die de Republiek tot dan toe gesteund had, zouden afschrikken. Om de volksbeweging in goede banen te leiden was een revolutionaire regering nodig. Het Comité van openbaar welzijn dat in april gevormd was toonde zich daartoe niet in staat. Het had de buitenlandse invasie niet kunnen tegenhouden, de federalistische opstand niet kunnen bedwingen en het probleem van de assignaat en de levensmiddelschaarste niet kunnen oplossen. Het had achter de gebeurtenissen aangelopen, had ze niet beheerst, en had de situatie uit de hand laten lopen. Op 10 juli benoemde de Conventie een nieuw Comité van openbaar welzijn: Danton werd uitgeschakeld.

Een nieuw Comité van negen leden werd samengesteld, gekozen bij hoofdelijke stemming. Drie leden werden al gauw afgezet: Gasparin, die generaal Custine door dik en dun steunde, Héroult de Séchelles omdat hij een adellijke minnares had en

zich verdacht gedroeg, en Thuriot omdat hij een vriend van Danton was. De Montagnards waren in het Comité vertegenwoordigd door Couthon, Saint-Just, Jeanbon Saint-André en Prieur de la Marne. Barère en Lindet, die tot de gematigden behoorden, sloten zich bij hen aan. Zij waren ervan overtuigd dat de Revolutie slechts kon zegevieren dank zij de kracht van de sans-culottes: aan hun verlangens moest dus tegemoet worden gekomen, de steden waar de bevolking leed onder de schaarste en de duurte moesten bevoorrad worden, het gehele volk moest gemotiveerd worden voor de strijd tegen de aristocratie en de contrarevolutie.

Na de moord op Marat op 13 juli 1793 en de verscherping van het politieke conflict werd het beleid van de Montagnards nog krachtiger. Hébert en de “enragés” betwistten elkaar de opvolging van *L'Ami du peuple*. Al op 16 juli haastte Jacques Roux zich om een vervolg op zijn krant te doen verschijnen: *Le Publiciste de la République française par l'ombre de Marat, L'Ami du peuple* (De publicist van de Franse republiek door de schaduw van Marat, de vriend van het volk). Op de 20ste verscheen *L'Ami du peuple par Leclerc*. Op 21 juli riep Hébert in de club der Jacobijnen uit: “Als er een opvolger van Marat nodig is, als de aristocratie om een tweede slachtoffer vraagt, hoeft daar niet naar gezocht te worden, dat ben ik.” Tussen de Volksbladen ontstond een dikwijls demagogische wedijver. Een fractie van de Montagnards, waaronder met name Hébert en Chaumette, aanvaardde het programma van de “enragés” om het contact met het volk niet te verliezen. Allen laakten krachtiger dan ooit de *koopmansaristocratie, de burgerlijke en handelsaristocratie*.

Toen de schaarste steeds ernstiger werd en veel bakkers hun winkels sloten omdat zij geen meel meer hadden, stelde de sectie Maison-Commune op 21 juli een systeem van distributiekaarten in. De petitie werden steeds talrijker, de rijen voor de winkels rumoeriger. “Die arme stakkers van sans-culottes hebben al te lang geleden, de maat is vol,” schreef Hébert in het 263ste nummer van zijn *Père Duchesne*: “Zij hebben de Revolutie gemaakt om een beter leven te krijgen.”

Het nieuwe Comité van openbaar welzijn was nog maar nauwelijks benoemd of het liep gevaar het initiatief te verliezen.

Onder die omstandigheden werd op 26 juli 1793 de wet tegen het hamsteren aanvaard als tactische concessie van de Conventie. Billaud-Varenne had inderdaad een uitweg gevonden: niet door prijsbeheersing maar door bestraffing van hamsteraars moest de schaarste worden bestreden; de dreiging van de doodstraf zou hen dwingen hun prijzen te verlagen. Op 26 juli aanvaardde de Conventie op voorstel van Collot d'Herbois het besluit om de doodstraf te stellen op hamsteren, gericht tegen die winkeliers die hun voorraden van eerste levensbehoeften niet aanmeldden en de lijst ervan niet aanplakten op de winkeldeur. De wet kon doorgaan voor een belangrijke concessie aan het programma van de “enragés”, omdat de handel onder controle kwam van de commissarissen van de secties belast met het

signaleren van hamsteren. In feite werd de toepassing van de wet vertraagd: al gauw bleek zij slechts een symbolische tegemoetkoming aan de verlangens van de sansculottes.

Het Comité van openbaar welzijn werd op 27 juli 1793 aangevuld door de benoeming van Robespierre, die er de grote verdediger van was. Het gezag van het Comité was in de Conventie niet erg groot: de wet tegen het hamsteren was aanvaard zonder dat het Comité geraadpleegd was. Bovendien groeide in de volksvertegenwoordiging een stilzwijgend verzet tegen de eerste maatregelen van het Comité, met name de arrestatie van Custine in de nacht van 21 op 22 juli. Robespierre verdedigde het Comité en werd er op 27 juli zelf lid van. Op 14 augustus werden Carnot en Prieur van het departement Côte-d'Or benoemd, op 6 september Billaud-Varenne en Collot d'Herbois. Zij waren afkomstig uit verschillende politieke stromingen (Carnot en Lindet conservatief, Billaud en Collot meer op de hand van de sans-culottes) en hadden een verschillend temperament, maar ze waren allemaal integer, ijverig en mannen van gezag. Eén door hun wil tot overwinning, slaagden zij erin een jaar lang solidair te blijven, tot de overwinning verzekerd was. Het was het grote Comité van het jaar II. Robespierre slaagde er door zijn grote revolutionaire reputatie in om de politiek van het Comité aan de Conventie en de Jacobijnen op te leggen. Hij was scherpzinnig en moedig (dat bleek uit zijn eenzame verzet tegen de grote stroming die aanstuurde op oorlog), welsprekend en onbaatzuchtig, hij was de *onomkoopbare* (de enige man in de Franse geschiedenis die deze naam verdiend heeft) en had als zodanig het vertrouwen van de sans-culottes. Een man van beginselen, die zich echter als staatsman wist te plooiën als de omstandigheden dat nodig maakten. De revolutionaire autoriteit berustte voor hem geheel bij de Conventie omdat zij de nationale soevereiniteit belichaamde. Maar voor een krachtig en doeltreffend beleid moest de regering steunen op het volk en er hecht mee verbonden zijn. Tijdens de opstand van 31 mei tot 2 juni had Robespierre in zijn dagboek genoteerd: "Er moet één wil zijn. Om Republikeins te zijn moet deze wil uitgevoerd worden door Republikeinse ministers, een Republikeinse regering. Het binnenlandse gevaar komt van de bourgeoisie; om de bourgeois te verslaan moet men het volk op zijn hand hebben. C •••) Het volk moet achter de Conventie staan en de Conventie moet de hulp van het volk inroepen." Tussen 13 en 21 juli legde Robespierre het onderwijsplan van Lepeletier de Saint-Fargeau aan de Conventie voor:

"De revoluties van de laatste drie jaar hebben bepaalde klassen van burgers bevoorreed maar nog bijna niets gedaan voor hen die het meest hulp nodig hebben, de proletariërs die slechts hun arbeid bezitten. De feodaliteit is vernietigd, maar niet voor hen; want op het bevrijde platteland bezitten zij niets. De verdeling van de belastingen is rechtvaardiger geworden, maar juist door hun armoede waren ze nauwelijks belast. De burgerlijke gelijkheid is tot stand gekomen maar het ontbreekt hun aan vorming en onderwijs. Daaruit komt de revolutie van de armen voort."

Hoewel Robespierre en de andere leden van het Comité een goed inzicht in de situatie hadden, wisten ze niet hoe ze aan de middelen moesten komen om deze te verbeteren. De grote maatregelen voor de landsverdediging en de bescherming van de Revolutie, de massale recrutering, het Schrikbewind, het economische beleid werden van buitenaf opgelegd tijdens de crisis van augustus 1793, onder druk van het volk.

II. Het Comité van openbaar welzijn en de druk van het volk (augustus tot oktober 1793)

Het nieuwe Comité was vastbesloten de landsverdediging, die in de gedachten van de leden onlosmakelijk verbonden was met de bescherming van de Revolutie, krachtig te bevorderen. Het wilde zich echter niet mee laten slepen door de volksbeweging en met name niet door de propaganda van de “enragés”. Een geleide economie en massale dienstplicht waren voor de militanten van de volksbeweging de enige middelen om de landsverdediging te verzekeren. Massale dienstplicht leek het Comité een hersenschim; het voelde ook weinig voor prijsbeheersing en een geleide economie en was afkerig van terreur. Het meende ook dat de directe democratie die de Parijse secties onwillekeurig in praktijk brachten onverenigbaar was met een doeltreffend bestuur. Het Comité bleef de hele maand augustus schipperen en deed concessie na concessie, tot het uiteindelijk zwichtte onder druk van de oproeren van 4 en 5 september 1793.

Al begin augustus bond Robespierre de strijd aan met de “enragés” om de regering en de Conventie van hun oppositie te verlossen. Op 6 augustus laakte hij in de club der Jacobijnen de *nieuwe mannen*, de *eendaags patriotten* die de oudste vrienden van het volk bij het volk probeerden zwart te maken. “Twee huurlingen van de vijanden van het volk, twee mannen die Marat al aan de kaak gesteld heeft, hebben de pretentie deze patriottische schrijver op te volgen,” zei Robespierre niet geheel oprecht. Hij verweet Jacques Roux vooral zijn aanvallen op de winkeliers. Om de “enragés” de wind uit de zeilen te nemen, hield het Comité zich actief bezig met de ravitaillering en zond het energieke gemachtigden naar de naburige departementen, die werkkrachten vorderden om koren te dorsen. Op 9 augustus besloot de Conventie op voorstel van Barère tot de instelling van een reservevoorraad graan in ieder district. Het was slechts een kleine tegemoetkoming aan de verlangens van het volk: de aankoop van koren door de districten kon de prijsstijging niet teniet doen. Toch werd Parijs bevoorrad; tijdelijk verloren de “enragés” hun sterkste argument om de sans-culottes op hun hand te krijgen.

Robespierre bestreed ook fel de gematigden, die de door het volk aanvaarde grondwet in werking wilden stellen en nieuwe verkiezingen wilden organiseren in de hoop de Montagnards te verslaan. Deze eis werd des te gevaarlijker toen onverwachts ook Hébert zich ervoor uitsprak in het 219de nummer van *Père Duchesne* kort voor 10 augustus. Het Comité van algemeen welzijn wilde de regering

revolutionair houden tot er vrede zou zijn en de grondwet pas dan van kracht laten worden. Op 11 augustus 1793 slaagde Delacroix, de gedeputeerde van Eure-et-Loir, een van de latere "inschikkelijken" (indulgents), erin om een voorstel tot telling van de kiesgerechtigden ter voorbereiding van algemene verkiezingen te doen aanvaarden, dit overeenkomstig de grondwet. Robespierre stelde dat dit slinkse voorstel erop neerkwam om gezuiverde leden van de Conventie te vervangen door de handlangers van Pitt en Coburg. Door de grondwet toe te passen vóór de binnenlandse opstanden neergeslagen waren, vóór de overwinning aan de grenzen bevochten was, bracht men alle verworvenheden van de Revolutie in gevaar. Op diezelfde dag hadden de gedelegeerden van de Assemblées primaires de Conventie de *heilige akte* gebracht, die ingesloten werd in een ark van cederhout. Er werd niet meer over gesproken deze eruit te halen, hoewel de opschorting van de grondwet tot de vrede pas op 10 oktober 1793 officieel aanvaard werd.

Het volk onder de wapenen (23 augustus 1793)

Het buitenlandse gevaar en de contrarevolutie in het binnenland bleven echter de gemoederen van het volk verhitten; het slaagde erin het idee van massa recrutering via het Comité van openbaar welzijn aan de Conventie op te leggen.

De massale dienstplicht correspondeerde met de revolutionaire mentaliteit van de sans-culottes; het was een populaire gedachte bij de Parijse secties en clubs. Door de Revolutie een numerieke overmacht te geven hoopte men de kleinere vijandelijke legers snel te kunnen verslaan: Jemappes bewees dat dit mogelijk was. Het plan nam vorm aan tijdens de crisis van juli 1793, toen de Republiek behalve aan de grenzen ook nog door de federalistische opstand in gevaar werd gebracht. Op 6 juli stelde de sectie Luxembourg voor, dat de secties zelf zouden opmarcheren naar de opstandige departementen: "Laten alle burgers tussen 16 en 50 jaar zonder onderscheid permanent dienstplichtig zijn en het leger vormen."

Op 28 juli werd het voorstel overgenomen door Sébastien Lacroix, een militant van de sectie Unité, in een toespraak die al de epische dimensie had van het besluit van 23 augustus: "(...) laten alle wagenmakers, timmerlieden en houtbewerkers dadelijk hun werkzaamheden staken om geweerkolven, affuiten, munitiewagens en karren te maken; laten alle slotenmakers, smeden, instrumentmakers, allen die ijzer bewerken, hun werk laten liggen en alleen nog kanonnen maken. (...) Laten de vrienden van het vaderland zich bewapenen en vele bataljons vormen; laten zij die geen wapen hebben munitie aanvoeren; laten de vrouwen proviand aandragen of deeg kneden; laat het volkslied klinken als teken tot de aanval!"

De tegenslagen van eind juli gaven een onweerstaanbare impuls aan de gedachte van massale dienstplicht, die nu in alle toonaarden bezongen werd door de Volksbladen. "Roept alle mannen op die in staat zijn te lopen en wapens te dragen,

en laat men zich snel naar alle bedreigde plaatsen begeven!” schreef Hébert in het 265ste nummer van zijn *Père Duchesne*.

Nadat een voorstel daartoe op 29 juli 1793 in de Jacobijnse club besproken was, werd de eis tot massa recrutering op 4 augustus overgenomen door de Commune en op de 7de door de gedelegeerden van de Assemblées primaires die naar Parijs gekomen waren om over de grondwet te beraadslagen. Hun woordvoerder Royer verzocht op de 12de aan de Conventie om het volk te bewapenen. Het Comité van openbaar welzijn toonde zich terughoudend. Wat moest men aanvangen met de ongeregelde menigte die de massa recrutering op de been zou roepen? Hoe moest zij bewapend en bevoorrad worden? Op 14 augustus verklaarde Robespierre in de club der Jacobijnen dat “het grootse maar al te impulsieve idee van een massa recrutering nergens toe zou dienen.” Hij voegde hieraan toe: “Het ontbreekt ons niet aan troepen, maar het ontbreekt de generaals aan patriotisme.” Onder druk van de Parijse militanten en de gedelegeerden van de Assemblées primaires aanvaardde de Conventie op 16 augustus in beginsel de massa recrutering. Het Comité van openbaar welzijn besloot tenslotte op 23 augustus op voorstel van Barère hoe het plan uitgevoerd zou worden:

“Van nu tot aan het moment waarop alle vijanden van Frans grondgebied verjaagd zijn, geldt voor alle Fransen een permanente dienstplicht. De jonge mannen zullen vechten, de getrouwde mannen zullen wapens smeden en voor de bevoorrading zorgen; de vrouwen zullen tenten en uniformen maken en dienst doen in hospitalen, de kinderen zullen lompen tot vezels voor verbandstof plukken, de oude mannen zullen zich naar de pleinen laten dragen om de strijd lust van de soldaten aan te wakkeren en tot haat tegen de koningen en tot Republikeinse eendracht aan te sporen.” Plaatsvervangings was verboden. De recrutering betrof in principe allen, maar de ongetrouwde jongemannen of weduwnaars zonder kinderen van 18 tot 25 jaar vormden de eerste lichte en zouden zich het eerst naar het gevechtsterrein verplaatsen. Zij zouden opgenomen worden in bataljons met het banier: “Het Franse volk in de strijd tegen de tirannen.”

Kwam het besluit tot massa recrutering overeen met de verlangens van de sansculottes? Wat zij voor ogen hadden, een geestdriftige, spontane opmars naar de grenzen, was niet te verwezenlijken. Dat verklaart de terughoudendheid van Robespierre, de aarzelingen van het Comité en het beperkte karakter van het besluit: hoewel het hele land ingeschakeld werd en de vervaardiging van wapens op grote schaal georganiseerd werd, werden alleen de mannen van 18 tot 25 jaar zonder gezin opgeroepen. In feite was voor het probleem van de bewapening en de bevoorrading geen oplossing gevonden. Toen de *Père Duchesne* begin september zijn plan de campagne opstelde vroeg hij zich af: “Hoe kunnen wij verscheidene miljoenen mannen tegelijk laten opmarcheren? Hoe moeten ze bewapend en bevoorrad worden? (...) Wij moeten eerst beslag leggen op alle levensmiddelen van de Republiek. (...) Dan moeten wij alle metaalbewerkers, van de hoefsmid tot de

goudsmid inschakelen, smederijen inrichten op de pleinen en dag en nacht kanonnen, geweren, sabels en bajonetten maken.”

Hébert stelde duidelijk het economische probleem van de grote nationale oorlog: om de mensenmassa die daadwerkelijke mobilisering van alle zeven jaarklassen op de been zou brengen te bewapenen en te bevoorraden was een geleide economie noodzakelijk. Politiek en economie werden onlosmakelijk verbonden met de nationale verdediging.

4 en 5 september 1793

Eind augustus was geen van de grote actuele problemen opgelost. De politieke problemen stonden nog recht overeind: hoewel het Comité van openbaar welzijn de aanvallen van zijn tegenstanders afgeslagen had, was de Revolutionaire Regering nog lang niet gestabiliseerd en goed georganiseerd. De economische en maatschappelijke problemen waren evenmin afdoende opgelost: de wet tegen het hamsteren en die op het opslaan van reservevoorraden waren slechts lapmiddelen. De Conventie en het Comité van openbaar welzijn weigerden nog steeds tot prijsbeheersing en reglementering over te gaan. Toch hing het lot van de assignaat, het enige financieringsmiddel van de Revolutie, daarvan af. In de laatste dagen van augustus stegen de prijzen van levensmiddelen nog verder en werd de agitatie onder het volk heviger. Tegelijkertijd beseften de Parijse militanten dat een nieuwe “dag van het volk” nodig was om de wil van het volk aan de regering op te leggen.

De levensmiddelenvoorziening was tijdelijk iets verbeterd, maar door de droogte werd de situatie weer nijpender: de molens kregen minder werk, er ontstonden weer samenscholingen voor de bakkerswinkels; er kwamen per dag ongeveer 400 zakken meel aan terwijl de Parijse consumptie 1500 per dag bedroeg. De schaarste was voor Hébert een machtig agitatiemiddel: zijn hele campagne berustte op het exploiteren van het levensmiddelen probleem. Hij viel de rijken en de kooplieden aan op thema's waarvan hij wist dat ze bij de sans-culottes zouden aanslaan. Hij schreef in de 279ste aflevering van zijn *Père Duchesne*: “Het vaderland, verd ... , dat hebben handelaars niet. Zolang zij in de mening verkeerden dat de Revolutie voordelig voor hen zou zijn hebben zij deze gesteund; zij hebben de sans-culottes geholpen om de adel en de parlementen uit te schakelen; maar dat was om de plaats van de aristocraten in te nemen. Sinds er echter geen actieve en passieve burgers meer zijn, sinds de ongelukkigste sansculotte dezelfde rechten geniet als de rijkste woekeraar, zijn die schoften dan ook overgelopen en laten ze geen middel onbeproefd om de Republiek te vernietigen. Zij hebben beslag gelegd op alle waren, alle levensmiddelen om ze peperduur aan ons te verkopen en ons uit te hongeren.”

De volksbeweging manifesteerde zich begin september volop en op originele wijze. Albert Mathiez sprak van “Hébertistische druk”. Ongetwijfeld hebben de volks bladen, dat van Jacques Roux zowel als dat van Hébert, de sans-culottes geholpen zich

bewust te worden van hun politieke doelen, hun maatschappelijke verlangens nauwkeuriger te omschrijven. Zij waren er echter niet de oorsprong van. Het was een volksbeweging, geen Hébertistische beweging: onder druk van de sans-culottes schrijft en handelt Hébert als klankbord, komen de Jacobijnen en de Commune in beweging en geven de Conventie en het Comité van openbaar welzijn tenslotte toe.

De volksbeweging manifesteerde zich al in de lente van 1789; het ontstaan ervan kan verklaard worden uit de verslechtering van de materiële omstandigheden waaronder de Parijse winkeliers, ambachtslieden en arbeiders, al ruimschoots vóór 1789 leefden. Deze beweging die de burgerlijke Revolutie in crisisperiodes in staat stelde om te overwinnen, maar die er ook duidelijk los van stond (zoals bijvoorbeeld bleek tijdens de septemberdagen van 1793), werd gekenmerkt door de voorkapitalistische mentaliteit die de sans-culottes eigen is en in wezen gelijk is aan die van de boeren die hardnekkig hun collectivistische gebruiken verdedigden tegen de opmars van de kapitalistische landbouw. De sansculotte stond zeer vijandig tegenover de mentaliteit van de handels- en industriële bourgeoisie, die niet rustte voor zij in naam van de vrijheid, nodig voor de bloei van haar ondernemingen, de reglementering en de prijsbeheersing waaraan de winkeliers en de ambachtslieden zo gehecht waren, opgeheven had.

De houding van de bourgeoisie en de sans-culottes ten opzichte van de eigendom werpt een duidelijk licht op hun fundamentele tegenstellingen. De eigendom zoals omschreven in de Verklaring van de Rechten van de Mens van 1793 zowel als in die van 1789 is een absoluut natuurlijk recht, niet aan beperkingen gebonden. Maar voor de sansculotte kan eigendom slechts berusten op persoonlijke arbeid en moet hij beknot worden als niet aan de behoefte van allen voldaan is. Op 2 september 1793 tijdens het hoogtepunt van de opstanden richtte de Parijse sectie Sans-Culottes, voorheen sectie Jardin-des-Plantes, een open brief aan de Nationale Conventie. Zij verzocht de volksvertegenwoordiging “vaste prijzen voor de eerste levensbehoeften, vaste lonen en vaste winstmarges voor nijverheid en handel in te voeren. (...) Wat! zullen de aristocraten, de royalisten, de gematigden zeggen, dat is een inbreuk op het eigendomsrecht, dat heilig en onaantastbaar is. (...) Ongetwijfeld, maar weten die schurken dan niet dat de eigendom geen andere basis heeft dan de omvang van de fysieke behoefte?” De sans-culottes eisten maximumprijzen voor levensmiddelen en vaste lonen: “Ten tweede: dat de prijzen van de belangrijkste levensmiddelen ongewijzigd gehandhaafd blijven op het peil van de zogenaamde oude jaren, 1789 tot en met 1790, proportioneel al naar gelang de kwaliteit. Ten derde: dat ook de prijzen van de grondstoffen zodanig vastgesteld worden dat de winsten van nijverheid en handel en de lonen, in toom gehouden door de wet, de werkende mens, de boer, de winkelier in staat stellen zich niet alleen het allernoodzakelijkste voor hun levensonderhoud aan te schaffen maar ook dat wat tot hun geluk kan bijdragen.”

De sans-culottes van Jardin-des-Plantes vroegen vooral nadrukkelijk om een zeer strikte beperking van het eigendomsrecht: “Ten achtste: dat een maximum aan vermogen wordt vastgesteld. Ten negende: dat een individu slechts één keer dit maximum kan bezitten. Ten tiende: dat niemand méér grond in pacht kan hebben dan bewerkt kan worden met een vastgesteld aantal ploegen. Ten elfde: dat een burger slechts één werkplaats, één winkel kan bezitten.”

Dit maatschappelijke programma dat vol tegenstrijdigheden was omdat het aan de ene kant de privé-eigendom wilde handhaven maar de gevolgen ervan wilde beperken, verschilde wezenlijk van dat van de bourgeoisie die de Revolutie leidde. Aan deze tegenstelling zou de Revolutionaire Regering in de maand thermidor ten onder gaan. Voorlopig echter zorgde de haat tegen de gemeenschappelijke vijand, het Ancien Régime, het privilege, de feodale aristocratie en het grote contrarevolutionaire gevaar voor een hechte band tussen de sans-culottes en de bourgeoisie van de Montagnards. De Montagnards konden niet alleen de overwinning behalen, dus moesten zij dit eisenpakket van het volk steunen: zij moesten er echter wel toe gedwongen worden.

De crisis spitste zich toe in de eerste dagen van september. Terwijl Hébert leden van de Conventie ervan beschuldigde de sans-culottes in slaap te willen wiegen, nam de opwinding in de secties toe en werden steeds meer stappen ondernomen en petitie gestuurd. In deze koortsachtige sfeer hoorde men op 2 september het bericht van een ongelooflijk verraad: Toulon was door de royalisten aan de Engelsen uitgeleverd. Bij de onrust over de levensmiddelen voegde zich de bezorgdheid om het vaderland, de vrees voor een aristocratisch complot: er was geen betere sfeer voor het ontstaan van een Schrikbewind denkbaar. Op de avond van de 2de september besloten de Jacobijnen tot actie over te gaan om erger te voorkomen.

Op 4 september 1793 kwam de lang ingehouden volkswoede tot een uitbarsting. In de ochtend trokken menigten arbeiders, vooral uit de bouwen de wapenindustrie, naar de Place de Grève om brood te eisen van de Commune. Ontegenzeglijk kwam de beweging voort uit de arbeidersklasse: uit de meest proletarische sans-culottes die noch winkelier noch ambachtsman waren en een hard leven hadden omdat hun loon uitbetaald werd in assignaten die steeds verder in waarde daalden. Vergeefs trachtten de leiders van de Commune de demonstranten te kalmeren: “Wij hebben geen behoefte aan beloften, wij moeten brood, onmiddellijk!” Chaumette klom op een tafel:

“Ook ik ben arm geweest, ik weet wat het is om arm te zijn. Nu is er open oorlog tussen arm en rijk: zij willen ons verpletteren! Wij moeten ze vóór zijn; wij moeten hén verpletteren; wij hebben de macht daartoe!”

Voor de volgende dag werd tot een massale demonstratie besloten om de Conventie de volkswil op te leggen.

Op 5 september 1793 kwamen de secties samen, vormden een lange stoet en marcheerden op naar de Conventie onder de leuze: “Ten strijde tegen de tirannen! Ten strijde tegen de aristocraten! Ten strijde tegen de hamsteraars!” De Conventie werd omsingeld en zonder geweld ingenomen. De volksvertegenwoordigers vergaderden onder de ogen van het volk. Nadat Pache in naam van de Commune en de secties de intriges van de hamsteraars en het egoïsme van de bezittende klasse gelaakt had, las Chaumette een petitie voor waarin gevraagd werd om de vorming van een revolutionair leger om de graan vorderingen op het platteland en de graantransporten naar Parijs te verzekeren. Billaud-Varenne deed er nog een schepje bovenop: hij stelde voor hen die verdacht waren te arresteren; een essentiële maatregel in de ogen van de sans-culottes. Zonder het Comité van openbaar welzijn te consulteren gaf de Conventie toe en besloot niet alleen tot arrestatie van de verdachten maar ook tot zuivering van de revolutionaire comités die met hun opsporing belast waren: zo kwam het Schrikbewind op de dagorde. Op voorstel van Barère werd tot vorming van een revolutionair leger besloten; het omvatte 6000 man en 1200 kanonniers. Tenslotte aanvaardde de Conventie nog een voorstel van Danton: aan de burgers die de tot twee keer per week beperkte sectievergaderingen bijwoonden, werd per zitting een vergoeding van 40 sous uitbetaald.

De dagen van 4 en 5 september betekenden een overwinning voor het volk: de sansculottes waren erin geslaagd de autoriteiten een aantal reeds lang geëiste maatregelen af te dwingen. Maar het was een onvolledige overwinning, want de besluiten van 5 september waren vooral van politieke aard. Op de 4de had de Conventie het gelaten bij de *belofte* tot instelling van een algemene maximumprijs, hoewel dit toch de belangrijkste eis van het volk was. De Parijse sans-culottes moesten nog grote druk uitoefenen om op 11 september een nationale maximumprijs voor koren en hooi van de Conventie los te krijgen. Tot algemene maximumprijzen werd pas op 29 september besloten. Zo groot was bij de bourgeoisie, zelfs bij de Montagnards, de afkeer van inbreuk op de economische vrijheid.

Een overwinning van het volk, maar ook van de regering: de veranderingen waren op wettige wijze tot stand gekomen. Het door de wet ingestelde Schrikbewind won het van de directe actie. Het Comité van openbaar welzijn was overeind gebleven: het had op tijd concessies gedaan en het initiatief in handen gehouden. Het had niet aan gezag ingeboet, de Revolutionaire Regering kwam versterkt uit de strijd te voorschijn.

Overwinningen van het volk en consolidatie van de regering (september-oktober 1793)

Na 4 en 5 september 1793 bleef het volk druk uitoefenen; de Conventie en het Comité van openbaar welzijn sloegen niet dan met tegenzin de weg in naar het Schrikbewind en de geleide economie. De druk van het volk was tweezijdig, en de consolidatie van de Revolutionaire Regering, die tot in de Conventie geconfronteerd

werd met een sterke oppositie, werd erdoor vertraagd. Enerzijds eisten de militanten van de secties en de clubs een hardere lijn in het Schrikbewind door een grootscheepse zuivering van de bestuursorganen, door alle verdachte personen uit openbare functies te verwijderen en door een versterkte handhaving van de orde. Anderzijds zorgde het voortduren van de levensmiddelen crisis ervoor dat zij hardnekkig vasthielden aan de eis van een volledig geleide economie en van algemene prijsbeheersing, waartoe beloften gedaan waren die nog steeds niet vervuld waren. Het Comité van openbaar welzijn moest de hele maand september laveren. Het gebruikte het verzet van het volk om de Conventie naar zijn hand te zetten en dat van de Conventie om de volksbeweging af te remmen, deed concessies maar versterkte tegelijkertijd de eigen positie. Op 6 september werden Billaud-Varenne en Collot-d'Herbois, die de eisen van het volk gesteund hadden, in het Comité benoemd. Op 13 september werd een nieuw Comité van algemene veiligheid benoemd: voortaan zou het Comité van openbaar welzijn de Conventie een lijst van zijn leden voorleggen. Eenzelfde besluit werd genomen met betrekking tot de andere comités. Zo werd de regeringsmacht meer en meer geconcentreerd. Het Comité van openbaar welzijn kreeg de hoogste macht en controle over alle andere Comités die tot dan op hetzelfde plan stonden en werd zo het centrum van alle regeringsactiviteiten .

Het Schrikbewind dat in beginsel op 5 september ingesteld was, werd geleidelijk opgelegd door de actie van het volk. In de regeringsorganen en met name binnen het ministerie van oorlog werden op initiatief van de secretaris-generaal van het ministerie, Vincent, grote zuiveringsacties ondernomen onder controle van de secties. In de revolutionaire comités werden nieuwe leden benoemd door de Algemene Raad van de Commune; zo werd de invloed van de sectiebesturen teruggedrongen. De Assemblées en de sectie comités zelf zetten ook alle gematigden, de "onverschilligen" en de lauwen af. De Conventie en de regeringscomités ondergingen deze zuivering eerder dan dat zij deze leidden. Het volk was nog meer op bestraffing dan op zuivering gebrand. Er werd des te meer geroepen om een Schrikbewind omdat de verantwoordelijke regeringsinstanties de vervolging van de verdachten niet op grote schaal ter hand namen. Terwijl de revolutionaire comités op aandrang van de Parijse Commune al tot arrestatie van de verdachten overgingen, verspreidden zich tegen het midden van september geruchten over bloedbaden: op de 8ste verklaarden de gevangenen die naar de Abbaye werden gebracht, te vrezen voor een herhaling van de gebeurtenissen van het voorgaande jaar. De Conventie voelde dat er gevaar dreigde en vreesde dat de situatie haar uit de hand zou lopen. Op 17- september aanvaardde zij op voorstel van Merlin de Douai de *wet op de verdachten* om iedere verkeerde interpretatie van de beginselbesluiten van 5 september te voorkomen. De wet gaf een zeer ruime beschrijving van het begrip "verdachte", zodat het van toepassing was op alle vijanden van de Revolutie. Verdacht waren familieleden van emigranten, tenzij ze blijk gegeven hadden van gehechtheid aan de Revolutie. Verdacht waren ook allen aan wie een *bewijs van burgertrouw* geweigerd was, evenals geschorste of afgezette

ambtenaren. Meer in algemene zin waren verdacht zij die door hun gedrag of hun relaties, door hun uitlatingen of geschriften blijkt gegeven hadden “voorstanders van tirannie of federalisme en tegenstanders van de vrijheid” te zijn, en zij die hun inkomen niet konden verantwoorden (waarmee men speculanten trachtte te treffen). De revolutionaire Comités waren belast met het opstellen van lijsten van verdachten.

Ook de geleide economie, waartoe in beginsel op 4 september besloten was, werd uiteindelijk pas doorgevoerd onder druk van het Parijse volk. De instelling van een nationale maximumprijs voor graan en meel op 11 september werd onvoldoende geacht. Midden september ontstonden opnieuw onlusten bij bakkerswinkels en talrijke petitieën werden ingediend. Op de 22ste richtten de secties met steun van de Commune een open brief aan de Conventie: “U heeft in beginsel besloten dat de prijs van alle eerste levensbehoeften vastgesteld wordt. (...) Het volk wacht op uw besluit met het ongeduld van iemand die honger heeft.” Het Comité had in de Conventie met heftige oppositie te kampen. Om de volksvertegenwoordiging onder druk te kunnen zetten met dreigend verzet van het volk, aan de eisen waarvan hiermee tegemoet gekomen werd, besloot het Comité van openbaar welzijn toe te geven en de greep op de economie te versterken. De *wet op de algemene maximumprijzen* werd op 29 september aangenomen. De wet betrof zowel goederen als lonen. De prijs van de eerste levensbehoeften werd per district vastgesteld op de gemiddelde prijs van 1790 plus een derde; overtreders kwamen op de lijst van verdachten. Het zou onlogisch geweest zijn de prijzen vast te leggen en niet de lonen: de wet bepaalde het maximumloon in de gemeenten op het niveau van 1790 plus de helft. De uitvoering van de wet gaf kolossale problemen; de handhaving van de vaste prijzen vroeg om scherp toezicht, om sterkere centralisatie. Dit leidde tot een verscherping van het Schrikbewind en de dictatuur.

Tegelijkertijd nam de macht van het Comité van openbaar welzijn toe. Dit leidde tot de uitschakeling van de “enragés” en legde de oppositie in de Conventie het zwijgen op.

De uitschakeling van de “enragés” was slechts mogelijk doordat het volk verdeeld was: Jacques Roux, Leclerc en Varlet voerden een voorhoedegevecht, zij waren een gemakkelijke prooi voor de regeringsautoriteiten die de zaak niet uit de hand wilden laten lopen. Op 19 september schreef het regeringsgezinde *Journal de la Montagne*: “Volksbewegingen zijn slechts te rechtvaardigen als zij nodig zijn vanwege tirannie. (...) De schurken die tot boosaardige en onwettige activiteiten aanstoken om onze vijanden of hun eigen belangen te dienen hebben altijd schande en minachting verdiend.” Het Comité van openbaar welzijn wilde de ongeregelde acties, de dikwijls wanordelijke manifestaties niet langer verdragen omdat deze de doeltreffendheid van zijn beleid bedreigden. Jacques Roux werd aangegeven en op 5 september 1793 voor de tweede maal gearresteerd: dit keer werd hij niet vrijgelaten. Varlet onderging hetzelfde lot. Hij werd op 18 december 1793 op last van het Comité van algemene veiligheid gearresteerd, omdat hij de leiding had gehad van het verzet van de sectie

Droits-de-l'homme tegen de beperking van het aantal sectievergaderingen tot twee zittingen per week. "U wilt de ogen van het volk sluiten, zijn waakzaamheid doen afnemen? En op welk moment? Juist nu de gevaren die het vaderland bedreigen het noodzakelijk maken om u grote macht te geven, die actief toezicht noodzakelijk maakt."

Leclerc ging echter in *L'Ami du peuple* voort met zijn tegen de regering gerichte campagne. Nadat beschuldigingen tegen hem uitgebracht waren in de club der Jacobijnen en toen een arrestatie dreigde, staakte hij op 21 september de verschijning van zijn blad. Toen was er nog het genootschap van de "Femmes Républicaines Révolutionnaires" (Revolutionaire Republikeinse vrouwen) onder leiding van de actrice Claire Lacombe: dit werd op 20 oktober 1793 ontbonden. Clubs van vrouwen werden verboden. Zo bracht de samenhang van de gebeurtenissen het Comité van openbaar welzijn ertoe de organisaties van het volk de kop in te drukken. Dit moest het volk wel afkerig maken van bestuurders die zich zo weinig van de soevereiniteit aantrokken, althans zoals de sans-culottes die zagen.

Na een van de meest stormachtige debatten die de volksvertegenwoordiging ooit gekend had, werd de oppositie binnen de Conventie een tijdlang tot zwijgen gebracht. Maar toen Bouchotte op 24 september het ontslag aankondigde van Houchard, de commandant van het noordelijke leger die verslagen was bij Menen na een overwinning bij Hondshoote, barstte de aanval opnieuw los. Thuriot, die ontslag had genomen als lid van het Comité van openbaar welzijn, deed op 25 september een scherpe aanval op het regeringsbeleid, op de geleide economie en de zuiveringen, en stelde tot slot: "Wij moeten deze woeste stroom die ons in het barbarendom stort indammen". Met deze beschuldiging uitte hij de mening van de zwijgende meerderheid van de Conventie; er klonk applaus en de gedeputeerde Briez, Conventie-gemachtigde in Valenciennes toen de stad capituleerde, werd in het Comité benoemd. Robespierre wierp al zijn gezag en al zijn welsprekendheid in de strijd: "Ik verzeker u, de man die in Valenciennes was toen de vijand er binnentrok, is niet geschikt om lid van het Comité van openbaar welzijn te worden. (...) Dat klinkt misschien hard, maar het is nog harder voor een patriot te weten dat sinds twee jaar 100.000 man gedood zijn door verraad en zwakheid. De zwakheid ten aanzien van verraders richt ons te gronde."

De Conventie was onder de indruk en bevestigde haar vertrouwen in het Comité van openbaar welzijn.

Deze debatten leidden tot de versterking van de macht van het Comité. Op 10 oktober verklaarde de Conventie op voorstel van Saint-Just dat de regering van Frankrijk *revolutionair zou zijn tot de vrede*. In september waren reeds de grondslagen gelegd van de Revolutionaire Regering, dat wil zeggen de coördinatie, onder de uitsluitende leiding van het Comité van openbaar welzijn, van de uitzonderingsmaatregelen. De economische toestand en de tenuitvoerlegging van de

algemene prijsmaatregel vereisten nu dat zij daadwerkelijk ingesteld werd. Het besluit van 10 oktober was een eerste stap. Saint-Just verklaarde: “De wetten zijn revolutionair, zij die ze ten uitvoer brengen niet. (...) De Republiek zal pas gevestigd zijn als de soevereine volkswil de monarchistische minderheid zal hebben onderworpen en erover zal regeren als een veroveraar. (...) Zij die niet met het recht geregeerd kunnen worden moet men met het zwaard regeren. (...) Revolutionaire wetten kunnen niet uitgevoerd worden als de regering zelf niet revolutionair gefundeerd is.”

Zo werden ministers, generaals, bestuurslichamen gesteld onder het gezag van het Comité van openbaar welzijn, dat rechtstreeks met de districten in verbinding stond en zo de spil was waar alles om draaide. Het gezags principe won het van het democratische principe.

De volksacties hebben geleid tot de instelling van het Schrikbewind, dat politiek gezien vooral vorm kreeg door de wet op de verdachten en economisch gezien door de wet op de maximumprijzen. Het Comité van openbaar welzijn kwam uiteindelijk versterkt te voorschijn uit de september crisis, die aan de Revolutionaire Regering sterke impulsen gaf. Het gezag van het Comité werd groter, maar pas na verdere ingrijpende gebeurtenissen zou het definitief gevestigd worden.

III. De vestiging van de Jacobijnse dictatuur van openbaar welzijn (oktober tot december 1793)

Nadat geproclameerd was dat de regering revolutionair zou zijn tot aan de vrede, kreeg de Revolutionaire Regering geleidelijk haar beslag. Al haar inspanningen waren gericht op een overwinning aan de grenzen en de vernietiging van de binnenlandse contrarevolutie. Op het politieke vlak streefde het Comité van openbaar welzijn ernaar de vervolgingen te reguleren, het Schrikbewind binnen wettige grenzen te beperken en de acties van het volk onder controle te houden. Het verlangen naar vergelding was echter nog bijzonder levendig, vooral op politiek en economisch terrein. De in september aanvaarde maatregelen hadden de sansculottes weliswaar een zekere voldoening gegeven, maar hen niet tevreden gesteld. Hun invloed bereikte in oktober en november 1793 een hoogtepunt. Tegelijkertijd had de regering echter het vaste voornemen de volksbeweging strenge perken te stellen en haar daarbinnen te houden. Plotseling kwam de ontkerstening op gang en daarmee nieuwe druk van de volksbeweging. Het Comité van openbaar welzijn trachtte de stormvloed te keren; toen kwam het tot een openlijke breuk met de sansculottes. Het besluit van 14 frimaire van het jaar II (4 december 1793) vestigde definitief het gezag van het Comité. Het bestuur werd georganiseerd en de evolutie die sinds 2 juni op gang gekomen was, bekrond.

Het Schrikbewind

Het Schrikbewind, waarvoor de basis was gelegd in september 1793 kwam pas in oktober onder druk van het volk werkelijk op gang. Tot in september waren van de 260 personen die voor de Revolutionaire Rechtbank verschenen 66 tot de doodstraf veroordeeld, dus ongeveer een kwart. De zege van de sans-culottes opende een nieuwe periode in de geschiedenis van de Revolutionaire Rechtbank: op 5 september werd deze in vier secties verdeeld, waarvan er telkens twee tegelijk zitting hadden. Het Comité van openbaar welzijn, samengevoegd met dat van algemene veiligheid, stelde een lijst van rechters en juryleden voor; Fouquier-Tinville bleef openbaar aanklager, Hermann werd tot president benoemd.

De grote politieke processen begonnen in oktober. Naar aanleiding van een rapport van Amar werden de Girondijnen op de 3de voorgeleid; Billaud-Varenne schreef de aanklacht van Marie-Antoinette, die op dezelfde dag terechtstond. De koningin werd op 16 oktober onthoofd, haar terechtstelling was "Père Duchesne's aller grootste vreugde". Het proces tegen de 21 Girondijnen begon op de 24ste. Toen de zaak eindeloos lang dreigde te gaan duren beval de Conventie dat de juryleden na drie dagen uitspraak moesten doen. De Girondijnen werden op 31 oktober ter dood gebracht. De terreurcampagne van Hébert hield de hele herfst aan en droeg bij tot het aanstoken van de vergeldingsdrang bij de sans-culottes. Na de terechtstelling van de hertog van Orléans, Philippe-Egalité, op 6 november, gaf de *Père Duchesne* de Rechtbank de raad "het ijzer te smeden nu het heet is en onmiddellijk de verrader Bailly en de schurkachtige Barnave onder het vaderlandse scheermes te leggen." In aflevering 312 prees hij de deugden van de *Heilige Guillotine* en tekende bij voorbaat protest aan tegen iedere lankmoedigheid. Madame Roland werd op 8 november terechtgesteld, Bailly de 10de, Barnave de 28ste. In de laatste drie maanden van 1793 werden er van de 395 verdachten 177 tot de doodstraf veroordeeld, dus 45%. Het aantal gevangenen in de Parijse gevangenissen bedroeg eind augustus 1793 ongeveer 1500, op 2 oktober 2398 en op 21 december 4525.

In de departementen was de terreur wisselend, al naar gelang de omvang van het verzet en het temperament van de Conventie-gevolmachtigden. Aan de streken waar geen burgeroorlog gewoed had ging zij meestal voorbij, althans tot eind 1793. In Normandië werd na het mislukken van de federalistische opstand geen enkele doodstraf uitgesproken, en Lindet riep op tot algehele verzoening. In de westelijke departementen waar de opstand van de Vendée gewoed had, functioneerden militaire commissies van elk vijf leden in de hoofdsteden: Rennes, Tours, Angers en Nantes, die gewapend gearresteerde rebellen na vaststelling van hun identiteit ter dood veroordeelden. In Nantes liet de Conventie-gemachtigde Carrier zonder berechting executies verrichten door de verdachten in de Loire te verdrinken. In december en januari kwamen op deze manier 2 à 3000 personen om: priesters die geen trouw aan de grondwet gezworen hadden, verdachten, struikrovers en gewone gedetineerden. In Bordeaux werd de zuivering geleid door Tallien, in de Provence door Barras en Fréron die in Toulouse tot massale executies overgingen. Het Schrikbewind in Lyon correspondeerde met de omvang van het gevaar dat de

opstand in de stad voor de Republiek had betekend. De stad was pas na een beleg van twee maanden, van 9 augustus tot 9 oktober, bedwongen. Op 12 oktober beval de conventie op voorstel van Barère de vernietiging van de stad: "Alle huizen bewoond door rijken zullen vernietigd worden; slechts de huizen van armen, patriotten, gesneuvelden of verbannenen zullen gespaard blijven. (...) Het geheel van gespaard gebleven huizen zal voortaan de naam dragen van Ville Affranchie (bevrijde stad)."

Couthon liet het bij vernietiging van enkele huizen op de Place Bellecour, maar Collot d'Herbois en Fouché, die op 7 november aankwamen, organiseerden grote vervolgingen. Een revolutionair comité dat 1667 keer de doodstraf uitsprak verving het Comité van volksrecht, dat te lankmoedig werd geacht. Vuurpelotons en schrootvuur vervingen de te langzaam geachte guillotine.

Hoewel het Schrikbewind in wezen een politieke zaak was, moest het dikwijls wel sociale trekken aannemen. De Conventie-gemachtigden moesten wel steunen op de grote massa van de sans-culottes en de Jacobijnse leiders. Zij waren in wezen belast met de organisatie van de massa recruterings, velen lieten het dus bij de maatregelen die noodzakelijk waren voor de landsverdediging en de binnenlandse veiligheid. Anderen gaven aan hun revolutionaire taak een duidelijk maatschappelijk aspect, zij belastten de rijken, organiseerden revolutionaire legers, zetten werkplaatsen en ziekenhuizen op en pasten het besluit op de maximumprijzen strikt toe. Zo handelden Isoré en Chasles in het noorden, Saint-Just en Lebas in de Elzas, Fouché in het departement Nièvre ... Op 10 brumaire van het jaar II (31 oktober 1793) namen Saint-Just en Lebas het besluit om voor 9 miljoen belasting te heffen bij de rijken van de stad Straatsburg, waarvan 2 miljoen gebruikt zou worden voor behoeftige patriotten. Toen Robespierre in de club der Jacobijnen verslag uitbracht over de wijze waarop Saint-Just zich van zijn opdracht gekwetend had, verklaarde hij op 1 frimaire (21 november): "U ziet, men heeft de rijken een deel van hun bezit ontnomen om de armen te voeden en te kleden. Dat heeft de revolutionaire gezindheid en de vaderlandsliefde bevorderd. De aristocraten zijn onthoofd."

De economische aspecten van het Schrikbewind zijn niet minder duidelijk. De Parijse Commune verzorgde de distributie van levensmiddelen, met name door de instelling van rantsoenkaarten voor brood. Zij machtigde de commissarissen van de secties die belast waren met de vervolging van hamsteraars tot huiszoekingen en trachtte door sancties de prijsmaatregelen te doen eerbiedigen. Detachementen van het op 9 september 1793 opgerichte en begin oktober gevormde Revolutionaire Leger opereerden in de graan verbouwende streken rond Parijs: de boeren leverden hun koren. De ministers hielden zich echter aan de bestaande wetgeving tegen hamsteren en weigerden toe te geven aan de druk van de Parijse secties. Deze laatsten vroegen de Conventie op 23 oktober 1793 tevergeefs om de instelling van een speciale jury voor hamsteraars, gekozen onder de arme burgers. In de departementen waren voor de toepassing van het besluit op de maximumprijzen strenge maatregelen nodig: het

Schrikbewind slaagde erin door dreigementen de toepassing af te dwingen. De meeste steden rantsoeneerden het brood in navolging van Parijs. Sommige maakten de bakkerijen zelfs tot gemeentelijke instellingen. Maar ook bij rantsoenering was een normale aanvoer noodzakelijk. Om het goederenverkeer te bevorderen en de produktie te stimuleren, stelde het Comité van openbaar welzijn op 22 oktober 1793 een levensmiddelencommissie in, die grote bevoegdheden had met betrekking tot produktie, handel en transport. Het hele economische leven van het land kwam onder controle van het Comité. De macht waarover de commissarissen en gemachtigden van het Comité beschikten om bepaalde maatregelen *af te dwingen*, maakte het hun mogelijk de geleide economie op te leggen aan onwillige producenten en handelaars.

Maar juist toen het Schrikbewind geregulariseerd begon te raken onder een steeds striktere controle van het Comité van openbaar welzijn, moet dit het hoofd bieden aan een nieuwe vorm van volksagitatie, die zijn gezag bedreigde en de stabilisering van de Revolutionaire Regering in gevaar bracht.

De ontkerstening en de cultus van de martelaren van de vrijheid

De oorsprong van de ontkerstening ligt naar alle waarschijnlijkheid in zekere aspecten van de godsdienstpolitiek die sinds 1790 gevoerd was en in bepaalde trekken van de volksmentaliteit.

Sinds 1790 hadden de eedweigerende priesters de aristocratie gesteund. In 1792 was ook de grondwetsgetrouwe geestelijkheid in de ogen van heel wat revolutionairen verdacht geraakt: behalve enkele pastoors die de zijde van het volk gekozen hadden, zoals Jacques Roux, bleef de grote meerderheid van de grondwetsgetrouwe geestelijkheid monarchistisch, betreurde zij de 10de augustus en vooral de terechtstelling van de koning. Deze evolutie trad in 1793 nog duidelijker naar voren. De grondwetsgetrouwe geestelijkheid was gematigd van aard en van nature geneigd tot steun aan de Girondijnen en federalisten. Zo haalden zij zich nog meer de vijandschap van het volk op de hals. Talrijke politici achtten het al in november 1792 verkeerd het experiment van de Burgerlijke constitutie voort te zetten. Cambon stelde voor geen salarissen meer uit te keren aan de geestelijkheid. Dezelfde mannen konden zich echter de staat niet zonder kerk en het volk niet zonder godsdienstige ceremonieën voorstellen. Sinds 1790 waren de grondtrekken van een revolutionaire cultus naar voren getreden, waarvan het Federatiefeest van 14 juli een eerste grootse manifestatie was. Door de burgerlijke feesten, de herdenkingsceremoniën zoals die van de 14de juli, de officiële begrafenissen zoals die van Mirabeau, was het ritueel van deze nieuwe godsdienst geleidelijk aan vast komen te staan. De geestelijkheid was aanvankelijk betrokken geweest bij deze manifestaties, maar het feest van de Eenheid en Ondeelbaarheid op 10 augustus 1793 was een zuiver wereldlijk gebeuren. Tegelijkertijd ontstond een ware volksgodsdienst rond de *martelaars van de vrijheid*, Lepeletier, Chalier en vooral Marat.

Verscheidene maanden voor de ontkersteningsbeweging losbarstte gaven bepaalde incidenten blijk van antigodsdienstige gevoelens bij zekere militanten: ter gelegenheid van de Heilige Sacramentsdag in juni 1793, bij het verzamelen van edele metalen en het neerhalen van de klokken die gevorderd werden voor de wapenindustrie. Op 12 september eiste de sectie Panthéon-Français de instelling van *scholen van de vrijheid*, waarin iedere zondag over “de gruwel van het fanatisme” gepredikt zou worden. De ontkerstening hoort dus bij een stroming waarvan de uitingen vooral zijn waar te nemen vanaf de intrede van de sans-culottes in het politieke leven. Bij de antigodsdienstige gevoelens kwamen ook praktische overwegingen omtrent de landsverdediging, die de beweging versnelden. De edele metalen waren nodig ter dekking van de assignaat, het brons van de klokken om kanonnen te gieten. Zo hadden de ontkerstening ook een economisch aspect: *de jacht op goud* was er dikwijls zowel oorzaak als gevolg van.

De instelling van de revolutionaire kalender, volgens Aulard de meest antichristelijke maatregel van de Revolutie, toont aan dat de Conventie en de revolutionaire bourgeoisie in dit opzicht dezelfde mening waren toegedaan als de voorhoede van de volksbeweging. Op 5 oktober aanvaardde de Conventie op voorstel van Romme de Republikeinse jaartelling, te rekenen vanaf 22 september 1792, de eerste dag van de Republiek. Het jaar werd verdeeld in twaalf maanden van dertig dagen, iedere maand in driemaal tien dagen, vervolgens waren er nog vijf of zes aanvullende dagen, die aanvankelijk “sans-culottides” genoemd werden. Zo verving de tiende dag de zondag; de feesten van de tiende dag kwamen in plaats van de godsdienstige ceremonieën. Op 24 oktober 1793 volgde een nieuw debat over de kalender, ditmaal naar aanleiding van een rapport van Fabre d’Eglantine: de maker van het liedje *// pleut, pleut, bergère* (het bekende Frans liedje: Het regent, herderinnetje). Deze had de poëtische namen verzonnen die voortaan voor de maanden gebruikt zouden worden: vendémiaire (wijnmaand), brumaire (nevelmaand), frimaire (rijpmaand), nivôse (sneeuwmaand), pluviôse (regenmaand), ventôse (windmaand), germinal (kiemmaand), floréal (bloesemmaand), prairial (grasmaand), messidor (oogstmaand), thermidor (warmtemaand), fructidor (vruchtmaand). Deze poging tot ontkerstening van het dagelijks leven werd afgerond met het besluit van 15 brumaire (5 november), dat een aantal burgerlijke feesten instelde: “Als waardige vertegenwoordigers van het Franse volk, vrij van vooroordelen,” had Marie-Joseph Chenier, die het voorstel aan de Conventie presenteerde, verklaard, “zult u zich in staat tonen op de puinhopen van de onttroonde bij geloven de enige universele godsdienst zonder geheimen of mysteries te grondvesten. De godsdienst waarvan het enige dogma de gelijkheid is, waarvan onze wetten de redenaars, onze magistraten de hoogwaardigheidsbekleders zijn. Die de wierook van de grote familie van de mens slechts laat branden voor het altaar van het vaderland, moeder en godheid van allen.”

Tot dan toe was de katholieke godsdienst althans in de wetten gespaard gebleven.

De eigenlijke ontkerstening begon in de departementen onder invloed van bepaalde Conventie-gemachtigden. Op 21 september 1793 woonde Fouché als voorzitter de onthulling van een borstbeeld van Brutus bij in de kathedraal van Nevers. Op 26 september verklaarde hij tijdens een bijeenkomst van een volksgenootschap in Moulins dat hij de “bijgelovige en schijnheilige” godsdiensten wilden vervangen door de cultus van de Republiek en de natuurlijke moraal. Op 10 oktober tenslotte verbood Fouché elke godsdienstige ceremonie buiten het kerkgebouwen verwereldlijkte hij de begrafenissen en begraafplaatsen. Bij de ingang van de begraafplaats moest een inscriptie aangebracht worden, die luidde: “De dood is een eeuwige slaap”. In Rochefort maakte Lequinio de kerk tot tempel van de Waarheid. In het departement Somme verbood Dumont de kerkdiensten op zondag, deze moesten voortaan op de tiende dag gehouden worden. Drouet liet in Maubeuge beslag leggen op de kostbare voorwerpen gebruikt bij de eredienst, “versierselen van het fanatisme en de onwetendheid”. Bepaalde Conventie-gemachtigden moedigden priesters aan in het huwelijk te treden.

De ontkerstening-werd de Conventie van buitenaf opgelegd. Chaumette, die eind september een reis naar zijn geboortestreek, het departement Nièvre, gemaakt had en daar samen met Fouché de ceremonie van de 21ste september had bijgewoond, raadde de Commune aan gelijksoortige maatregelen te nemen. Op 14 oktober verbood zij godsdienstceremonieën buiten de kerk. De Commune toonde zich echter voorzichtig. Hébert wachtte met zijn aanval op “het kalotje” (hoofddekseel en daarmee symbool van de priester) tot eind oktober, in aflevering 301 van zijn *Père Duchesne*. Het initiatief kwam van elders. Op 9 brumaire van het jaar II (30 oktober 1793) meldde de gemeente Ris (bij Corbeil) aan de Conventie dat zij Brutus als schutspatroom koos in plaats van Sint Blasius. Op 16 brumaire (6 november) verklaarde een delegatie uit Mennecy, gelegen in hetzelfde district, de katholieke godsdienst af te zweren, vroeg om opheffing van de parochie en gaf in de Conventie een voorproefje van de lange reeks antigodsdienstige manifestaties die nog zou volgen. Wie had de sans-culottes van Ris en Mennecy aangemoedigd tot hun stap? Contrarevolutionaire intriges gericht tegen grondwetsgetrouwe priesters? Druk van commissarissen van het departement of de Uitvoerende Raad belast met de vordering van koren in het district van Corbeil, gesteund door detachementen van het revolutionaire leger? ... Op diezelfde 16de brumaire decreteerde de Conventie dat een gemeente het recht had de katholieke godsdienst af te schaffen.

Toen barstte de ontkersteningsbeweging in alle felheid los. Op de avond van 16 brumaire trok de gedeputeerde Léonard Bourdon in de club der Jacobijnen fel van leer tegen de priesters. Vervolgens werd namens het Centraal Comité van de volksgenootschappen, waarin extremisten als Desfieux, Pereira en Proli actief waren, een ontwerp voor een petitie voorgelezen, waarin opheffing van de begroting voor de kerkdiensten geëist werd. In de nacht van de 16de op de 17de begaven de initiatiefnemers van de petitie zich in gezelschap van de gedeputeerden Anacharsis Cloots en Léonard Bourdon naar het huis van Gobel, de bisschop van Parijs, en

dwongen hem tot aftreden. Hij verscheen op 17 brumaire (7 november) met zijn vicarissen in de Conventie en trad plechtig af. Onmiddellijk bracht Chaumette in de Commune verslag uit over dit “gedenkwaardige schouwspel waarin het fanatisme en de goochelarij van priesters de geest gaven”. Hij slaagde erin te doen aanvaarden dat een feest van de Vrijheid gevierd zou worden in de voormalige aartsbisschoppelijke kerk de Notre-Dame. Dit vond plaats op 20 brumaire (10 november 1793). In het koor bevond zich een symbolische berg met er bovenop een actrice die de vrijheid personifieerde. De Conventie, die het feest had bijgewoond, besloot op verzoek van Chaumette onmiddellijk om de Notre-Dame aan de Rede te wijden. In enkele dagen overspoelde de golf van de ontkerstening de Parijse secties. Reeds op de 17de 's avonds zwoer de sectie Tuileries de godsdienst af op voorstel van Thuriot; op de 19de volgde de sectie Gravilliers op initiatief van Léonard Bourdon. Toen kwamen de revolutionaire comités en de volks genootschappen in actie. Op 5 frimaire waren alle kerken van de hoofdstad aan de Rede gewijd. Op 3 frimaire (23 november 1793) bekrachtigde de Commune een vrijwel voldongen feit door tot sluiting van de kerken te besluiten.

De verering van de martelaars van de vrijheid hield gelijke tred met de stroming van de ontkerstening. De ontkerstening was buiten de sans-culottes om op gang gekomen, de martelaarsverering kwam voort uit de verering van het volk voor Marat. De sans-culottes beschouwden haar tijdens de crisistoestand van de zomer van 1793 als een bevestiging van hun revolutionaire beginselen, een vorm van eenheidsbeleving van het volk, een lofprijzing van de revolutionaire geestdrift. Het ceremonieel van de nieuwe godsdienst verving dat van de traditionele godsdienst, dat nog wel in gebruik was maar steeds meer onder controle kwam, aanvankelijk werd beperkt tot binnen het kerkgebouwen later geheel verboden. In de loop van augustus 1793 hadden verscheidene Parijse secties en volks genootschappen plechtige begrafenisceremoniën georganiseerd ter ere van Marat, en zijn borstbeeld en dat van Lepeletier gewijd: zo traden de kenmerken van de nieuwe godsdienst naar voren. Toen de sans-culottes in september definitief de overhand kregen, werd deze algemeen. Er werden koren en stoeten gevormd die aan dit Republikeinse ceremonieel een ware godsdienstige luister gaven. De burgerlijke processies werden in oktober steeds talrijker. Door bij Marat en Lepeletier ook de door de Lyonse contrarevolutionairen onthoofde Chalier te voegen, ontstond de revolutionaire drieenheid. De ontkerstening gaf een nieuwe impuls aan de martelaren verering, die in alle Parijse secties gebruikelijk werd. Toen de kerken eenmaal gesloten waren, werd die cultus een van de elementen van de Republikeinse godsdienst die de militanten van de volksbeweging op de puinhopen van de katholieke kerk wilden vestigen. De verering van de martelaren van de vrijheid werd een deel van de godsdienst van de Rede, een al te abstracte godheid, ook al werd zij gepersonifieerd door een balletmeisje. Daarom waren het de afbeeldingen van de martelaren van de vrijheid die in de tot tempels van de Rede omgedoopte kerken de afbeeldingen van de katholieke heiligen vervingen. Maar al in de herfst van 1793 begonnen de bestuurders en vooral bepaalde groepen van de bourgeoisie die met de Montagnards

sympathiseerden de verering van de martelaren van de vrijheid als gevaarlijk te beschouwen. In de persoon van Marat werd de revolutionaire gezindheid in haar meest extreme uitingen verheerlijkt. De aanval hierop werd ingeluid door het offensief van het Comité van openbaar welzijn tegen de ontkerstening.

Begin december werd de ontwikkeling een halt toegeroepen. Toen een deputatie van het Centrale Comité van de volksgenootschappen op 21 brumaire van het jaar II (11 november 1793) verlangde dat de staat geen enkele godsdienst meer financieel zou ondersteunen, weigerde de Conventie zich uit te spreken. Op de 27ste wees Robespierre in zijn rapport over de buitenlandse toestand van de Republiek op het gevaar van de ontkerstening, die de neutrale landen tegen Frankrijk in het harnas kon jagen. Op 1 frimaire (21 november) sprak hij zich in de club der Jacobijnen krachtig voor godsdienstvrijheid uit. Hoewel hij het katholicisme niet gunstig gezind was, meende hij dat de afschaffing van de godsdienst een politieke fout was: de Republiek had al te veel vijanden om zich ook nog eens een groot deel van het volk, dat gehecht was aan de traditionele godsdienst, tot vijand te maken. Sprekend over Desfieux, Pereira en Proli als *buitenlandse agenten, immorele mannen*, insinueerde Robespierre dat mensen die altaren omverwerpen heel goed als volksmenners verklede contrarevolutionairen konden zijn:

“Wie de priester wil verhinderen om de mis te lezen is even fanatiek als de priester zelf. (...) De Conventie zal niet toestaan dat vreedzame dienaars van de godsdienst vervolgd worden; zij zal ze echter streng straffen als zij misbruik van hun functie durven maken om de burgers te bedriegen en de vooroordelen of het monarchisme te mobiliseren in de strijd tegen de Republiek.”

De positie van de regering werd versterkt door Dantons terugkeer. Deze verbleef sinds oktober in Arcis, maar vertrok naar Parijs, geschrokken door de ontdekking van de “buitenlandse samenzwering”. Op 6 frimaire trok hij fel van leer tegen de godsdienstige maskerades en eiste dat er een eind aan gemaakt werd. Op de 8ste kwam Robespierre opnieuw terug op de gevaren van de ontkerstening. De volgende dag liet Chaumette, die voelde dat het tij begon te keren, door de Commune de vrijheid van godsdienst bevestigen. Door de uitkering van salarissen aan priesters te staken bracht zij toch een scheiding van kerk en staat tot stand. Op 16 frimaire van het jaar II (6 december 1793) herinnerde de Conventie op haar beurt in een plechtig besluit aan het beginsel van de godsdienstvrijheid. Op voorstel van Barère beperkte de volksvertegenwoordiging de draagwijdte van haar besluit door er op de 18de aan toe te voegen dat zij weigerde eerder genomen maatregelen teniet te doen, met name de besluiten van de gedeputeerden: de kerken die gesloten waren bleven gesloten. De ontkerstening ging voort, maar in het verborgene en in verschillende mate, afhankelijk van de plaatselijke omstandigheden en de Conventiegemachtigden. In de lente van 1794 werd het aantal nog geopende kerken hoe langer hoe kleiner. Hoewel het Comité maar gedeeltelijk succes had slaagde het in zijn opzet: het had de volksbeweging afgeremd en zich niet het initiatief uit handen laten nemen door de

voorstanders van de ontkerstening. Tegelijkertijd trad een verbetering in de militaire toestand in, waardoor zijn positie nog versterkt werd.

De eerste overwinningen (september tot december 1793)

De overwinning was de enige bestaansgrond en het enige doel van de Revolutionaire Regering. Het Comité van openbaar welzijn zou zijn gezag niet behouden hebben, zich niet gehandhaafd hebben als het niet direct overwinningen op de vijand behaald had.

De oorlogvoering werd door het Comité gecoördineerd. Het nam belangrijke initiatieven, bijgestaan door Bouchotte, de minister van oorlog, een sansculotte. Carnot en Prieur van het departement Côte-d'Or, beiden beroepsofficieren die op 14 augustus 1793 in het Comité werden gekozen, waren vooral met militaire zaken belast, de eerste met de leiding van de operaties, de tweede met de wapenindustrie. Maar over veldtochten en benoemingen van generaals beraadslaagde het hele Comité. Saint-Just en Robespierre (zoals blijkt uit de aantekeningen in zijn *Carnet*) namen actief deel aan de leiding van de oorlog. Tijdens zijn lange inspectiereizen droeg Jeanbon Saint-André bij tot de ontwikkeling van gieterijen, geweer fabrieken, salpeterwinning en scheepswerven. Lindet, die zitting had in de levensmiddelencommissie, zette zich onvermoeibaar in voor de levering van wapens en uitrusting aan de legers. Carnot was ongetwijfeld *degene die de overwinning organiseerde*, maar in samenwerking met de andere leden van het Comité. Dat Robespierre, Saint-Just en Couthon geen deel gehad zouden hebben in de methodische organisatie van de overwinning, is een legende afkomstig uit de tijd van thermidor, en in het leven geroepen door die leden van het Comité die de verbannen wilden belasten met de verantwoordelijkheid voor het Schrikbewind, om alleen voor zichzelf de roem op te eisen de redding van de Republiek tot stand te hebben gebracht.

De mobilisatie in materieel opzicht werd al in de zomer van 1793 georganiseerd. Aan alles was gebrek, de magazijnen en arsenalen waren leeg, terwijl omstreeks juli de troepensterkte al 650.000 man bedroeg. Alles wat voorheen uit het buitenland betrokken werd, moest in het land zelf gefabriceerd worden. Het Comité van openbaar welzijn betrok de beste wetenschapsmensen in zijn inspanningen. Voor het eerst werd het wetenschappelijke onderzoek systematisch in dienst gesteld van de landsverdediging. Hier had Monge met zijn veelzijdige talent de leiding: hij schreef in brumaire van het jaar II zijn *Description de l'art de fabriquer les canons* (Beschrijving van de kunst van het maken van kanonnen) en organiseerde samen met Hassenfratz de buitengewone wapenindustrie in Parijs. Hij speelde een hoofdrol in de revolutionaire techniek van salpeterwinning en de ontwikkeling van de buskruitindustrie. Ook de scheikundige Berthollet hield zich met de vervaardiging van buskruit bezig. Vandermonde schreef een verhandeling over *Procédés de la fabrication des armes blanches* (Fabricageproces sen van houw- en steekwapens).

De mijnbouwingenieur Hassenfratz was commissaris voor de wapenindustrie ... In Parijs werden metaalarbeiders verplicht tewerkgesteld in een buitengewone wapenfabriek, er werden smederijen geïnstalleerd in parken en op pleinen. Aan het eind van het jaar II bedroeg de productie bijna 700 geweren per dag. In december 1793 werd begonnen aan een revolutionaire manier van salpeterwinning: de burgers werd verzocht salpeterrijke aarde uit hun kelders aan te voeren en de gemeentebesturen moesten het wassen en uitdampen van het *tirannen dodende kruit* verzorgen. De vaderlandsliefde van de sans-culottes drukte zich uit in de salpeter winning. Weliswaar wierpen deze ontzaglijke inspanningen pas werkelijk vruchten af in het voorjaar van 1794, maar intussen had het Comité de dringendste voorzieningen getroffen en de invasie een halt toegeroepen.

Ook de doorwerking van het Schrikbewind in het leger droeg bij tot de overwinning. Dank zij de massa recrutering, de vorderingen, de maximumprijzen, de nationalisatie van de oorlogsindustrie, de zuivering van de hoogste legerinstanties en de gehoorzaamheid die van de generaals geëist werd, slaagde het Comité van openbaar welzijn erin de veertien legers op de been te krijgen, uit te rusten, te bewapenen, te voeden en naar de overwinning te leiden. Al deze maatregelen waren slechts mogelijk en konden slagen omdat de Revolutionaire Regering een gezag had dat bekrachtigd werd door het Schrikbewind. De staven en de legerleiding werden gezuiverd en een nieuwe generatie van hoge beroepsofficieren werd geselecteerd, afkomstig uit verschillende kringen van de oude derde stand maar ook van de arme adel. Het Comité had steeds geweigerd door een algemene maatregel de adel uit te sluiten van hoge leger- en bestuursfuncties. Jourdan, geboren in 1762, werd benoemd tot commandant van het noordelijke leger; Pichegru, geboren in 1761, kreeg de leiding van het Rijnleger; Hoche, geboren in 1768, van het Moezelleger. De generaals stonden onder strenge controle van de burgerlijke autoriteiten, zij moesten gehoorzamen. De grondwet van 1793 bepaalde in artikel 110: "Er is geen opperbevelhebber." De revolutionaire discipline was voor allen, generaals en soldaten, even streng. Generaal Houchard, overwinnaar bij Hondskoote, nam tussen 6 en 8 september 1793 Menen in. Plotseling gaf hij echter, in strijd met de richtlijnen van het Comité, bevel tot de terugtocht, die ontaardde in een panische vlucht. Hij werd afgezet, moest voor de Revolutionaire Rechtbank verschijnen, werd ter dood veroordeeld en op 15 november guillotineerd, omdat hij de plannen voor de veldtocht in de war gebracht had. Men moet zich echter niet voorstellen dat de generaals aan een blinde discipline onderworpen waren. Toen Hoche ondanks een krachtige aanval op Kaiserslautern met het Moezelleger faalde, wist het Comité van openbaar welzijn hem gerust te stellen en moed in te spreken. De Conventiegemachtigden spanden zich in om het moreel en de vaderlandsliefde van de troepen weer op peil te brengen en deze herwonnen hun zelfvertrouwen. Het parool van de Republikeinse legers was: "De overwinning of de dood."

De overwinning kondigde zich al in de herfst van 1793 aan.

Het einde van de federalistische opstand kwam met de inname van Lyon. Daartoe was een lang beleg nodig. Het verzet van de stad onder leiding van de graaf van Pr cy en de royalisten maakte een grote militaire inspanning noodzakelijk die het Alpenleger verzwakte. Op 29 september namen de Republikeinen Fourvi re in, maar pas op 9 oktober marcheerden zij de stad binnen, die voortaan Commune-Affranchie (bevrijde gemeente) zou heten. Toen kon het Comité van openbaar welzijn versterkingen sturen naar de troepen die Toulon omsingelden, onder leiding van Dugommier en bijgestaan door een kapitein der artillerie, Bonaparte genaamd ... Op 15 december 1793 werd de aanval begonnen, op 19 december viel de stad in Republikeinse handen en zou voortaan Port-la-Montagne heten.

Door energieke maatregelen van het Comité van openbaar welzijn werd ook het verzet in de Vendée gebroken. Het garnizoen van Mainz, dat beladen met roem terugkwam van het front, bracht het katholieke en royalistische leger een beslissende slag toe. Alle Republikeinse troepen werden verenigd in het westelijke leger onder commando van L chelle, geassisteerd door Kl ber. Twee vleugels van het Republikeinse leger, die vertrokken waren uit Niort en Nantes en benden rebellen voor zich uitdreven, voegden zich bijeen in Cholet, waar de opstandelingen van de Vendée op 17 oktober 1793 een verpletterende nederlaag werd toegebracht. La Rochejaquelein en Stofflet slaagden er echter in met 20   30.000 man de Loire over te steken. Zij trokken op naar Granville om een haven in handen te krijgen en verbinding met de Engelsen te leggen. Zij werden voor Granville, dat verdedigd werd door Republikeinse troepen onder leiding van het Conventie-lid Le Charpentier, verslagen. Op 13 en 14 november trokken de opstandelingen in zuidelijke richting; zij werden op 3 en 4 december opnieuw verslagen bij Angers en trokken tenslotte naar Le Mans. Daar versloegen Marceau en Kl ber hen tijdens verschrikkelijke straatgevechten op 13 en 14 december 1793. Wat over was van het leger van de Vendée werd in Savenay, bij de monding van de Loire, gedood of uiteengedreven. Dat was het einde van de Vendée-oorlog. Rochejaquelein en Stofflet staken opnieuw de Loire over en Charette had de Marais nog in handen, maar de Vendée betekende geen onmiddellijk gevaar meer.

Ook het terugdringen van de buitenlandse invasie was te danken aan de oorlogsinspanningen van het Comité van openbaar welzijn. Aan alle kanten had de vijand de grens overschreden. Bij de Noordzee blokkeerden de Engelse en Hollandse troepen van de hertog van York eind augustus Duinkerken, dat de Londense regering tot elke prijs wilde veroveren. In het gebied van de Sambre belegerden de keizerlijke troepen van de prins van Coburg eind september Maubeuge, na de vesting Quesnoy ingenomen te hebben. Bij de Saar toonde het Pruisische leger van de graaf van Brunswijk zich weinig actief, maar bij de Rijn namen de Oostenrijkse troepen onder bevel van Wurmser het initiatief, bezetten op 13 oktober de Weissenburger Linie, blokkeerden Landau en vielen de Elzas binnen. Overal gaf het Comité bevel tot de tegenaanval.

Men slaagde erin Duinkerken, dat moedig verdedigd was door Souham en Hoche, te bevrijden nadat het leger van Houchard bij Hondshoote het keurkorps van Freytag had verslagen dat de belegeringsoperaties in de rug dekte. Van 6 tot 8 september 1793 woedde een lange verwarde slag. Houchard liet Freytag ontsnappen en slaagde er niet in het Engelse leger dat Duinkerken belegerde de terugtocht af te snijden. Kort daarop werd Houchard bij Menin door de Hollanders verslagen. Hij werd afgezet en ge Guillotineerd. Niettemin was Hondshoote de eerste Republikeinse overwinning na lange tijd.

De bevrijding van Maubeuge was mogelijk gemaakt door de overwinning van het noordelijke leger onder leiding van Jourdan, bijgestaan door Carnot, bij Wattignies op 16 oktober 1793. De Conventie-gemachtigde leidde samen met de generaals de troepen in de aanval. De generaal die het commando in de vesting voerde stak geen vinger uit: hij werd afgezet en naar de guillotine verwezen. De Oostenrijkers trokken zich terug tot Bergen. De overwinning was niet doorslaggevend, maar na Hondshoote was ook Wattignies een bevestiging van de juistheid van de politiek van het Comité en gaf opnieuw vertrouwen aan de troepen.

De bevrijding van Landau nam meer tijd in beslag. Terwijl de Oostenrijkse generaal Wurmser de Elzas binnenviel, richtten Brunswijk en het Pruisische leger bij de Saar niets uit. Saint-Just en Lebas werden als Conventie-gemachtigden naar de Elzas gestuurd, Baudot en Lacoste naar Lotharingen. Het Comité van openbaar welzijn concentreerde de legers in het oosten en versterkte het Rijnleger onder Pichegru.

Nadat hij aan het hoofd van het Moezelleger benoemd was, viel Hoche tussen 28 en 30 november bij Kaiserslautern Brunswijk aan. Zijn opzet mislukte. Hij werd bevorderd tot commandant over twee legers en ging opnieuw in het offensief, veroverde de Weissenburger linie, ontzette Landau op 29 september 1793 en trok Speyer binnen. De Pruisen trokken zich terug naar Mainz, terwijl de Oostenrijkers zich achter de Rijn terugtrokken.

Aan het eind van 1793 waren de invasietroepen overal op de terugtocht. De Spanjaarden waren teruggedreven naar Bidassoa, ten westen van de Pyreneeën en aan de oostzijde achter de Tech. Savoye was al in oktober door Kellermann bevrijd. Tegelijkertijd werden de eerste resultaten van de industriële mobilisatie merkbaar. De volksbewapening begon resultaten op te leveren, de oorlogsindustrie kwam op gang. Begin november werden de eerste geweren uit de nieuwe werkplaatsen aan de Conventie getoond. De defensiepolitiek van het Comité van openbaar welzijn was doeltreffend gebleken.

Het besluit van 14 frimaire van het jaar IJ (4 december 1793)

Begin december 1793 scheen de volksbeweging haar grootste geestdrift verloren te hebben. Het regeringsoffensief tegen de ontkerstening had de militanten van de

secties en de clubs van hun stuk gebracht en de koortsachtige opwinding van het volk, die het Comité van openbaar welzijn sinds de 2de juni trachtte te matigen en te leiden, tot rust doen komen. Tegelijkertijd bleek het noodzakelijk om orde te brengen in het regeringsbeleid in de departementen. Het Schrikbewind werd gekenmerkt door een grote verscheidenheid. Meestal zochten de Conventie-gemachtigden steun bij de Jacobijnen en de volksgenootschappen en lieten zij zich leiden door de plaatselijke sans-culottes. Vandaar een veelvuldige strijd om invloed tussen botsende stromingen en grote verschillen in de toepassing van de terreurmaatregelen. Hoewel de volksvertegenwoordigers en de Jacobijnen erin slaagden de nationale eenheid te bewaren, ontbrak het hun aan discipline en coördinatie in hun praktisch beleid. Het feit dat sommige bestuurders gekozen, andere uit de revolutionaire beweging voortgekomen waren, maakte de ordeloosheid dikwijls nog groter. Het bleek noodzakelijk de competenties van de verschillende organen vast te stellen, ze aan het centrale gezag te onderwerpen en de spontane revolutionaire geestdrift van het volk op de door de Revolutionaire Regering gestelde doelen te richten, temeer daar de economische situatie dit absoluut vereiste. De instelling van de maximumprijzen per district leidde tot grote verschillen; bovendien bleek het noodzakelijk bepaalde punten te regelen waarover in het besluit van 29 september 1793 niet gesproken was, zoals de transportprijzen en de winstmarges van grote detailhandel. In bepaalde streken, zoals in het zuiden, heerste schaarste, terwijl er elders overvloed was; daar kwamen wanordelijkheden en onlusten uit voort. Het Comité van openbaar welzijn achtte het noodzakelijk het bestuur in toenemende mate te centraliseren om het economische beleid te kunnen reorganiseren, eenheid te brengen in de toepassing van de maximumprijzen, de buitenlandse handel te nationaliseren en zo een rechtvaardige verdeling van de rijkdom over de departementen tot stand te brengen. Het waren evenzeer economische als politieke noodzaken, die het Comité ertoe dwongen zijn absolute gezag over alle aspecten van het nationale leven te vestigen.

Het besluit van 14 frimaire van het jaar II (4 december 1793) waarin de instelling van de Revolutionaire Regering geregeld werd, beantwoordde aan dit doel. De grondwet voor de Republiek in oorlog werd erin geformuleerd, de centralisatie hersteld. “De Nationale Conventie is de enige bron van bestuurlijke initiatieven” (artikel 1); maar “alle bestaande organen en functionarissen zijn onderworpen aan de rechtstreekse controle van het Comité van openbaar welzijn, overeenkomstig het besluit van 10 oktober 1793; alles wat personen betreft, het algemene binnenlandse politiebeleid, behoort tot de competentie van het Comité van algemene veiligheid, overeenkomstig het besluit van 17 september 1793” (artikel 2).

De gevolmachtigde van de Commune werd een nationale functionaris, een gedelegeerde van de revolutionaire staat, die onder controle van de regeringscomités stond. Het district, onder leiding van een niet-gekozen gevolmachtigde, werd de wezenlijke bestuurseenheid, het departement speelde slechts een secundaire rol. Het sturen van gevolmachtigden werd voorbehouden aan de regering; het was andere bestuursorganen verboden te communiceren door

middel van commissarissen of centrale Assemblées te vormen. Dit gold ook voor de volksgenootschappen. Het centrale Revolutionaire Leger werd gehandhaafd maar de departementale legers opgeheven; de revolutionaire belastingen werden verboden.

De interne logica van de gebeurtenissen leidde tot herstel van de centralisatie en de bestuurlijke stabiliteit, tot versterking van het regeringsgezag. Het waren noodzakelijke voorwaarden voor de overwinning die het Comité van openbaar welzijn zo hardnekkig nastreefde. Dit alles betekende echter het einde van de vrijheid van handelen voor de volksbeweging.

Tegelijkertijd brachten de omstandigheden deze dictatoriale centralisatie in gevaar. De Revolutie overwon: Toulon werd heroverd op 19 december, de opstandelingen van de Vendée werden op de 23ste beslissend verslagen bij Savenay, Landau bevrijd op de 29ste. Konden Schrikbewind en dictatuur toen niet gematigd worden? Allen die naar vrediger tijden verlangden, allen die terugkeer naar de economische vrijheid wensten, wilden dat het Comité van openbaar welzijn de teugels wat liet vieren en zijn gezag wat minder streng handhaafde. Maar de oorlog duurde voort en het krijgsplan voor de lente maakte een voortzetting van de krachtsinspanning nodig. Zou het Comité, als het concessies deed aan het verlangen naar matiging (en het scheen dit al gedaan te hebben door een halt toe te roepen aan de ontkerstening), erin slagen het vertrouwen van de sans-culottes, zonder welke een overwinning onmogelijk was, te behouden? Nog maar nauwelijks was het gezag van de Revolutionaire Regering gegrondvest of het moest het hoofd bieden aan een dubbele oppositie.

12 Triomf en val van de Revolutionaire Regering, december 1793 tot juli 1794

Het Comité van openbaar welzijn stelde de landsverdediging boven alles en week noch voor de eisen van het volk die een bedreiging vormden voor de revolutionaire eenheid, noch voor de verlangens van de gematigden die een gevaar vormden voor de geleide economie. Deze laatste was noodzakelijk voor de oorlog en de handhaving van het Schrikbewind, dat het Comité verzekerde van de gehoorzaamheid van de burgers. Maar waar lag de gulden middenweg tussen deze uitersten? De Revolutionaire Regering trachtte het midden te houden tussen moderantisme en extremisme. Aan het eind van de winter werd het levensmiddelentekort echter plotseling nijpend. Een steeds sterkere oppositie en de ontevredenheid van het volk dwongen de Revolutionaire Regering in ventôse tot handelen. Zij ontdeed zich van de extremistische factie. Na in de leiders van de Cordeliers het meest eigene van de volksbeweging veroordeeld te hebben, was de Revolutionaire Regering overgeleverd aan de "modérés" die zij juist wilde bestrijden. Met de grootste inspanning slaagde zij erin tijdelijk weerstand te bieden. Tenslotte ging zij haar ondergang tegemoet doordat zij niet langer het vertrouwen van het volk

genoot en werd zo het slachtoffer van de tegenstelling die sinds haar ontstaan een dreigende schaduw was geweest.

I. Factiestrijd en overwinning van het Comité van openbaar welzijn (december 1793 tot april 1794)

Door de uitschakeling van de “enragés”, door een halt toe te roepen aan de ontkerstening en door heimelijke aanvallen op de volksbeweging (met name op de secties) nam het Comité van openbaar welzijn afstand van de volksbeweging, die het tot dan eerder gevolgd dan geleid had. Maar zo leverde het zich uit aan de Conventie en moedigde het offensief van de tegenstanders in volksvertegenwoordiging en pers aan.

Danton had Robespierre gesteund in zijn maatregelen tegen de ontkerstening, niet zonder persoonlijke en politieke bijbedoelingen: hij wilde vrienden redden die gearresteerd waren in verband met de zaak van de “buitenlandse samenzwering”, of anderen, zoals Fabre d’Eglantine, die gevaar liepen in staat van beschuldiging te worden in verband met de liquidatie van de Oostindische Compagnie. Zijn plannen gingen verder: hij wilde de Revolutionaire Regering verzwakken door isolering van het Comité van openbaar welzijn, waarin Billaud-Varenne en Collot d’Herbois bekend stonden om hun sympathie voor de sans-culottes. De politiek van Danton stond op alle punten lijnrecht tegenover het programma van Hébert en zijn vrienden bij de Cordeliers: deze stonden een versterkt Schrikbewind, een uitbreiding van het systeem van de maximumprijzen en een uiterste oorlogsinspanning voor. De regeringsaanval op het ontkersteningsproces kondigde de reactie aan en schiep gunstige voorwaarden voor het offensief van Danton. De factiestrijd ontbrandde. Dit had vérstrekkende gevolgen voor de Revolutionaire Regering, maar ook voor de volksbeweging en uiteindelijk voor de Revolutie zelf.

De “buitenlandse samenzwering” en de kwestie van de Oostindische Compagnie (oktober tot december 1793)

Deze twee kwesties die nauw verband met elkaar hielden, waarin dezelfde hoofdpersonen een rol speelden en die dezelfde gevolgen hadden, verstoorden de eenheid bij de Montagnards en verdiepten de onenigheid in de Conventie.

De “buitenlandse samenzwering” werd op 12 oktober 1793 aan de kaak gesteld door Fabre d’Eglantine. Na gebroken te hebben met de extremisten, vooral met Proudhon, Desfieux, Pereira en Dubuisson, beschuldigde deze vriend van Danton hen van medeplichtigheid aan een door de buitenlanders gesmeed complot dat erop gericht was de Republiek te gronde te richten door het nemen van extreme maatregelen. Er waren talrijke vluchtelingen in revolutionaire kringen. De Revolutie had zich in het begin gastvrij getoond voor slachtoffers van het despotisme en had zich over talrijke buitenlanders ontfermd. Sommigen hadden zelfs zitting in de Conventie, zoals

Anacharsis Cloots en Thomas Paine; anderen, zoals Pereira, kwamen in de kringen van de Cordeliers, de clubs en volksgenootschappen. Deze vluchtelingen speelden al gauw een belangrijke politieke rol, die het Comité van openbaar welzijn des te meer verontrustte daar zij relaties onderhielden met verdachte buitenlandse zakenlieden. Walter Boyd, een beschermeling van Chabot, was bankier van het Foreign Office; de bankier Perregaux uit Neuchâtel was Pruisisch onderdaan; Proli, ook een bankier, kwam uit Brabant en was dus Oostenrijks onderdaan. Deze laatste was bevriend met de Jacobijnse agitator Desfieux en talrijke Montagnards in de Conventie. De gebroeders Frey, zakenlieden, waren Oostenrijks onderdaan, hun zuster trouwde op 6 oktober 1793 met de vroegere capucijner monnik Chabot. Ook Guzman, een Spaanse ex-aristocraat, was zakenman ...

Deze buitenlanders onderhielden betrekkingen met verscheidene Montagnards. Zij drongen aan op extremistische maatregelen, inlijvingen, ontkerstening (Cloots en Pereira waren betrokken bij het gedwongen aftreden van de grondwetsgetrouwe bisschop van Parijs, Gobel). Zij dreven zwarte handel in wapens en profiteerden door speculaties van de waardedaling van de assignaat.

Intussen kwam de zaak van de Oostindische Compagnie aan het rollen, die de verdeeldheid onder de Montagnards volledig maakte. Bij besluit van 24 augustus 1793 waren alle compagnieën en naamloze vennootschappen opgeheven. Dit besluit was genomen na een reeks aanvallen van gedeputeerden uit de zakenwereld. Delaunay d' Angers, Julien de Toulouse, Basire en Fabre d'Eglantine, die tegelijk met hun aanval speculeerden op de waardedaling van de aandelen van die ondernemingen. De kas en de boeken van de Oostindische Compagnie werden verzegeld. Op 8 oktober kwam Delaunay met een gematigd voorstel tot liquidatie: Fabre d'Eglantine nam het initiatief tot een amendement dat stipuleerde dat de liquidatie door de staat en niet door de Compagnie zelf zou geschieden. Toen echter de definitieve tekst in het *Bulletin des Lois* (Staatscourant) verscheen, was het geredigeerd volgens de oorspronkelijke tekst: de liquidatie zou door de Compagnie zelf geschieden. Het exemplaar van het besluit dat getekend was door Fabre d'Eglantine was met zijn medeplichtigheid vervalst: Fabre, Delaunay en hun vrienden waren door de Compagnie omgekocht voor een som van 500.000 livre. De zaak kwam aan het rollen door Chabot die op 24 brumaire van het jaar II (14 november 1793) een aanklacht indiende bij het Comité van algemene veiligheid. In het nauw gedreven door de aanvallen van de Jacobijnen op zijn betrekkingen met de gebroeders Frey en zijn huwelijk met hun zuster, door beschuldigingen van speculatie en door de kritiek op zijn rol in de ontkersteningbeweging, wilde Chabot zich veilig stellen door zijn medeplichtigen uit te leveren. Basire bevestigde zijn beschuldigingen.

Het Comité van openbaar welzijn geloofde werkelijk in het bestaan van een "buitenlandse samenzwering", temeer daar het stoken van de gedeputeerden uit de zakenwereld gepaard ging met een royalistische intrige van de baron van Batz. De

beschuldiging van Chabot scheen die van Fabre te bevestigen. Het Comité maakte zich meer zorgen over het politieke probleem en de gevolgen ervan voor het land dan over de kwestie van de corruptie zelf. Het werd tegelijkertijd in de Conventie aangevallen door de beschuldigen. Op 20 brumaire (10 november) hadden Basire en Chabot het Schrikbewind en de tirannie van de regeringscomités over de volksvertegenwoordiging gelaakt. Op diezelfde dag besloot de Conventie dat geen enkele gedeputeerde voor de Revolutionaire Rechtbank mocht verschijnen zonder eerst door haar gehoord te zijn. In het debat was duidelijk geworden dat de gedeputeerden die de zakenwereld vertegenwoordigden en de opkomende factie van de “indulgents” gemene zaak maakten. Voorbeelden zijn Chabot en Thyriot, de eerste verdacht van speculatie, de tweede van moderantisme, maar beiden betrokken in het ontkersteningsproces. Het debat werd twee dagen uitgesteld. Gewaarschuwd door Fabre d’Eglantine, die de beschuldigingen slechts geuit had om zichzelf te dekken, zagen de Comités in de intriges, die verdeeldheid brachten onder de patriotten, nog slechts de hand van het buitenland en het goud van Pitt. Zij reageerden op de beschuldigingen van Chabot door op 17 november zowel de aanklagers als de aangeklaagden te arresteren: Chabot, Basire, Delaunay en Julien de Toulouse. In zijn rapport *Sur la situation de la République* (27 brumaire van het jaar II, 17 november 1793) viel Robespierre zowel “het boosaardige moderantisme en de systematische overdrijving van slechte patriotten” aan, als de “omgekochte handlangers van buitenlandse hoven die het schip van de Revolutie in gevaarlijke wateren dwingen, om het in het zicht van de haven op de klippen te pletter te laten lopen.” Op 1 frimaire (21 november) laakte Robespierre in de Jacobijnen club opnieuw die *agenten van het buitenland*, “die laffe handlangers van tirannen” die verantwoordelijk waren voor de ontkerstening. Hij liet Proli, Desfieux, Dubuisson en Pereira uit de club zetten.

In de buitenlandse samenzwering en het schandaal van de Oostindische Compagnie hadden belangrijke politici zich gecompromitteerd. De corruptie, de betrekkingen tussen gedeputeerden en vertegenwoordigers van vijandelijke mogendheden, dat alles leidde tot grote opwinding en had belangrijke politieke gevolgen. “Vertrouwen is waardeloos als men het moet delen met corrupte mannen,” schreef Saint-Just aan Robespierre op 15 brumaire. Een overal en steeds aanwezige sfeer van achterdocht vergiftigde de factiestrijd en maakte dat de haat hoog oplaaide. De “buitenlandse samenzwering” en de zaak van de Oostindische Compagnie brachten een definitieve verdeeldheid onder de Montagnards en leidden tot een meedogenloze invloed strijd.

Het offensief van de “indulgents” (december 1793 tot januari 1794)

Danton had Parijs in oktober 1793 verlaten. Hij was in de zomer hertrouwd, en had zich teruggetrokken in Arcis-sur Aube. Gewaarschuwd door Courtois, die voorzag dat het schandaal van de Oostindische Compagnie, waarin zijn vrienden Basire en Fabre zich reeds gecompromitteerd hadden, ook gevaar voor hemzelf kon opleveren, keerde hij op 30 brumaire (20 november 1793) in grote haast naar Parijs terug. Het

was rondom Danton dat de oppositie van de gematigden zich verenigde. Tactisch had deze groep de wind aanvankelijk in de zeilen door het streven van het Comité van openbaar welzijn en met name Robespierre om het ontkersteningsproces af te remmen: om het hoofd te bieden aan de “exagérés” (overdrijvers) steunde de Revolutionaire Regering op Danton, aanvankelijk zonder te beseffen dat de “indulgents” (vergevingsgezinden) erop uit waren met het uitschakelen van de extremisten tegelijk ook de Revolutionaire Regering te ontmantelen en een eind te maken aan het schrikbewind.

Het offensief van de “indulgents”, geleid door Danton, was gericht op de vooruitgeschoven posities van de meest progressieve revolutionairen. Op 2 frimaire van het jaar II (22 november 1793) viel Danton de “godsdienstvervolging” aan en eiste “zuinigheid met mensenlevens”. Op 6 frimaire protesteerde hij tegen de antigodsdienstige maskerades en eiste dat de Conventie gesloten werd voor deze manifestaties. Hij verlangde een rapport van de Comités over de “zogenaamde buitenlandse samenzwering”. Op jaar 13 frimaire (1 december) ging Danton nog een stap verder. Toen Cambon een voorstel deed tot gedwongen inwisseling van muntgeld tegen assignaten, een maatregel waar de sans-culottes om gevraagd hadden en die ook de Cordeliers dezelfde dag in een petitie eisten, verzette Danton zich daartegen. Tegelijkertijd waarschuwde hij de “pieken” (de slechts met steek- en slagwapens uitgeruste sans-culottes) dat hun tijd voorbij was: “Wij moeten niet vergeten dat voor de omverwerping van de maatschappij misschien pieken nodig zijn, maar voor het opbouwen en verstevigen ervan verstand en genie.”

Toen op 13 frimaire (3 december) in de club der Jacobijnen de tegenaanval kwam, deed Danton wat water in de wijn en zei dat hij absoluut niet van plan was “het revolutionaire elan te breken”. Hij werd in de verdediging gedrongen. Robespierre, die de eenheid van de Montagnards wilde handhaven, steunde hem: “De zaak van de patriotten is net zoals die van de tirannen één, allen zijn solidair!”

De campagne van de *Vieux Cordelier* verbreedde het offensief van Danton aanzienlijk en bracht de hele regeringspolitiek in het geding. Camille Desmoulins, een groot journalist maar een matig politicus, lanceerde op 15 frimaire van het jaar II (5 december 1793) zijn nieuwe blad: “O Pitt! Mijn complimenten voor je genie!” Volgens Desmoulins waren alle vooruitstrevende revolutionairen agenten van Pitt. In het tweede nummer, dat op 20 frimaire (10 december) verscheen, deed hij een felle aanval op Cloots, de leider van de ontkersteningsbeweging. Hij betrok daarbij ook Chaumette, de procureur van de Commune van Parijs. “Anacharsis en Anaxagoras menen aan het rad van de rede te draaien, maar dat is het rad van de contrarevolutie.” Op 25 frimaire (15 december) verscheen het derde nummer van de *Vieux Cordelier*, dat het hele systeem van het Schrikbewind en de Revolutionaire Regering aanviel. Met een Tacitus-plagiaat stelde Camille Desmoulins, sprekend over de misdaden van de eerste kiezers, de onderdrukingspraktijken van het schrikbewind aan de kaak: “Het Comité van openbaar welzijn (...) heeft gemeend

tijdelijk de jurisprudentie van despoten nodig te hebben om de Republiek te vestigen.”

Het nummer werd een geweldig succes, wekte hoop bij de contrarevolutionairen en versterkte de gelederen van de “modérés” met allen die zich zorgen maakten over het Schrikbewind. De “indulgents” verstoutten zich nog meer, aangemoedigd door de welwillend neutrale houding die Robespierre tot op dat moment had aangenomen. Op 27 frimaire van het jaar II (17 december 1793) uitte Fabre d’Eglantine, die het Comité volledig om de tuin geleid had, in de Conventie beschuldigingen tegen twee van de meest vooraanstaande progressieve revolutionairen: Vincent, de secretarisgeneraal van het ministerie van oorlog (maar over het hoofd van de secretaris was het offensief gericht tegen minister Bouchotte), en Ronsin, generaal van het Revolutionaire Leger. Er werd een arrestatiebevel tegen hen uitgevaardigd. Zou het Schrikbewind zich keren tegen degenen die er het initiatief toe genomen hadden? ... De regeringscomités waren niet geraadpleegd, de gevolgde tactiek was een bedreiging voor hun gezag. Op 30 frimaire (20 december), na de ontvangst van een deputatie uit Lyon (“Laat na het tijdperk van het Schrikbewind dat van de liefde komen”) en een grote deputatie van vrouwen, besloot de Conventie een Comité van justitie in het leven te roepen om een onderzoek te doen in de gevangenissen en de ten onrechte vastgehouden gevangenen te bevrijden.

Het getij keerde echter aan het eind van frimaire. Toen men op 29 frimaire (19 december) Delaunays zegels verbrak en het vervalste besluit tot liquidatie van de Oostindische Compagnie ontdekte (de kopie met de handtekening van Fabre onder een tekst die het tegenovergestelde van zijn amendement bevatte) kwamen de volgelingen van Danton in een kwalijk daglicht te staan. Bovendien lanceerden de patriotten een tegenoffensief. Collot d’Herbois werd gewaarschuwd en kwam plotseling terug uit Commune-Affranchie (Lyon). Op 1 nivôse (21 december) kwam Collot in Parijs aan, begeleid door een grote menigte op zijn weg van de Bastille naar de Tuilerieën en vergezeld van een deputatie sans-culottes uit Lyon die het hoofd en de as van Chalier met zich meedroegen, en verscheen hij in de Conventie. Hij rechtvaardigde de terreur maatregelen in Lyon door te wijzen op het gevaar dat de Republiek gelopen had. De volksvertegenwoordiging gaf haar goedkeuring. ‘s Avonds las Collot d’Herbois de Jacobijnen de les, verweet hen slapheid, prees de energie van Ronsin en protesteerde tegen het misplaatste medelijden met de slachtoffers van het Schrikbewind: “Wie heeft nog tranen over voor de lijken van de vijanden van de vrijheid, terwijl het hart van de patriotten verscheurd wordt?”

Het Comité van openbaar welzijn liet zijn welwillend neutrale houding tegenover het offensief van de “indulgents” varen: op 3 nivôse (23 december) nam Robespierre in de club der Jacobijnen een standpunt in dat hem boven de partijen plaatste.

De factiestrijd in de departementen bedreigde inderdaad het bestuurlijke evenwicht. De breuk tussen de Revolutionaire Regering en de volksbeweging, die steeds

duidelijk aan het licht kwam na het stopzetten van het ontkersteningsproces, leidde plaatselijk veelal tot verandering van politieke oriëntatie. Talrijke Conventiegemachtigden braken met de sans-culottes en keerden het Schrikbewind tegen de extremisten, terwijl verdachten bevrijd werden; dat gebeurde in Sedan, in Rijsel, in Orléans waar de “enragé” Taboureaux gevangen gezet werd, in Blois reeds in december, in Lyon waar Fouché vroegere vrienden van Chalier terechtstelde, in Bordeaux waar Tallien om zijn corruptheid te verbergen extremisten beschuldigde, in het departement Gard waar Boisset de patriottische burgemeester van Nîmes Courbis, afzette. Overal ontstonden conflicten tussen “modérés” en “extrémistes”, waarbij de Conventie-gemachtigden dikwijls partij trokken in plaats van te arbitrerend. Het Comité van openbaar welzijn zag het gevaar en kwam tussenbeide om zich als uiteindelijk beslissende instantie te doen gelden.

Het vierde nummer van de *Vieux Cordelier*, verspreid op 4 nivôse (24 december), werd op de 5de door Robespierre beantwoord met een rapport:

Sur les principes du Gouvernement révolutionnaire (Over de beginselen van de Revolutionaire Regering). In zijn blad vraagt Camille Desmoulins in naam van de vrijheid (“Die vrijheid die uit de hemel is komen vallen is geen nimf van de opera, geen rode muts, geen vuil hemd of lompen. De vrijheid, dat is het geluk, dat is de rede, dat is de gelijkheid, dat is de rechtvaardigheid ...”) om vrijlating van “die tweehonderdduizend burgers die u verdacht noemt” en verklaart hij ervan overtuigd te zijn “dat de vrijheid geconsolideerd en Europa overwonnen zou worden als u een *Comité van clementie* vormde.” Op 5 nivôse (25 december) rechtvaardigde Robespierre het Schrikbewind door de staat van oorlog. Hij schetste in de Conventie een theorie van de Revolutionaire Regering die ten doel heeft de Republiek te grondvesten, terwijl het constitutionele bestuur erop gericht is de Republiek te *handhaven*: “De Revolutie is de oorlog tussen de vrijheid en haar vijanden, de grondwet is het regime van de zegevierende en vreedzame vrijheid.”

Omdat zij in oorlog is, moet de Revolutionaire Regering “een uitzonderlijke activiteit” ontplooiën: “Zij moet aan de goede burgers in het gehele land bescherming bieden, aan de vijanden van het volk slechts de dood.” Als scheidsrechter veroordeelde Robespierre de twee uiterste facties: “De Revolutionaire Regering moet laveren tussen twee klippen, de zwakheid en de overmoed, het moderantisme en het extremisme: het moderantisme verhoudt zich tot gematigdheid als impotentie tot kuisheid. Extremisme lijkt op energie als waterzucht op gezondheid.”

De mislukking van het offensief van de “indulgents” begon zich af te tekenen op 6 nivôse (26 december), toen Billaud-Varenne het initiatief nam tot opheffing van het Comité van justitie dat op 30 frimaire ingesteld was. Een tijdlang probeerde het Comité van openbaar welzijn nog de twee elkaar vruchteloos bestrijdende facties in evenwicht te houden. Op 16 nivôse van het jaar II (5 januari 1794) publiceerde Camille Desmoulins het vijfde nummer van de *Vieux Cordelier*. Hij deed een scherpe

aanval op Hébert die hij verweet van het door Bouchotte geleide minister van oorlog geld te ontvangen voor zijn *Père Duchesne*. Maar op 18 nivôse (7 januari) werd de *Vieux Cordelier* in de club der Jacobijnen aangevallen. Robespierre laakte Camille en vond dat zijn blad verbrand moest worden. “Verbranden is niet antwoorden,” was het verweer van Desmoulins. Op de 19de (8 januari) laakte Robespierre opnieuw de twee extreme facties die de Revolutionaire Regering bedreigden maar “twee handen op één buik waren”. Diezelfde dag werd Fabre d’Eglantine, nu definitief gecompromitteerd door de ontdekking van het wetsontwerp over de liquidatie van de Oostindische Compagnie met potlood correcties van zijn hand, door Robespierre in de club der Jacobijnen beschuldigd: hij werd in de nacht van 23 op 24 nivôse (12-13 januari) gearresteerd. Toen Danton de volgende dag stappen ondernam om zijn vriend te redden, riep Billaud-Varenne uit: “Wee degene die naast Fabre d’Eglantine gezeten heeft en nu nog niet uit de droom geholpen is.” Het offensief van de “indulgents” was mislukt, sterker nog: zij waren al gecompromitteerd en de aanval van hun tegenstanders zou niet lang meer op zich laten wachten.

Het tegenoffensief van de “exagérés” (februari 1794)

De ultra’s onder de “exagérés”, die aanvankelijk in verwarring geraakt waren door het afkeuren door de regering van de ontkerstening en gecompromitteerd waren door hun betrekkingen met bepaalde buitenlandse extremisten, hadden zich eveneens door de intriges van de Fabre d’Eglantine laten beetnemen. Toen de aanvallen van de “indulgents” ophielden, herwonnen zij echter invloed. Zij hadden de steun van de club van de Cordeliers, die onvermoeibaar de bevrijding van Vincent en Ronsin eiste. Een van hun bolwerken was het ministerie van oorlog, waarin door toedoen van Vincent slechts uitgesproken patriotten werkten. Hun invloed deed zich via Hébert in de Commune en via Momoro in het departement gelden. De “exagérés” streden voor de bevrijding van gearresteerde patriotten, snellere acties van het Schrikbewind en versterking van de geleide economie.

De Cordeliers voerden een felle campagne voor de bevrijding van Vincent en Ronsin, die leidde tot agitatie in de volksgenootschappen en de Parijse secties. Op 12 pluviôse van het jaar II (31 januari 1794) verklaarden de Cordeliers dat er onderdrukking heerste en hingen een sluier voor de Verklaring van de Rechten van de Mens. Deze dreiging, de volledige afwezigheid van bewijsstukken en de noodzaak enkele concessies aan de progressieve patriotten te doen als tegenwicht voor de invloed van de “modérés” verklaren waarom de regeringscomités Vincent en Ronsin op 14 pluviôse (2 februari) vrij lieten.

Dit was olie op het vuur van de campagne voor versterking van het Schrikbewind. Aangemoedigd door dit eerste succes en opgestoot door Vincent, die de gevangenis verlaten had met een sterk verlangen naar wraak, beschuldigden de Cordeliers met hernieuwde energie de “nouveaux modérés” (nieuwe gematigden). Zij eisten straf voor de “verdrukkings van patriotten”, de “vernietiging van de kwalijke

overblijfselen van de *marais*”, met andere woorden een zuivering van de Conventie (18 pluviôse). De campagne was vooral gericht tegen de 75 gedeputeerden die protest aangetekend hadden tegen de besluiten van 2 juni. Deze waren gearresteerd, maar Robespierre had hen een proces voor de Revolutionaire Rechtbank bespaard. Beschuldigd werden ook diegenen die de gematigde verzoekschriften van het voorjaar van 1792, die van de “achtduizend” en die van de “twintigduizend”, ondertekend hadden. Op 24 pluviôse (12 februari) riep Hébert in de club van de Cordeliers uit: “Die hele klik moet voor altijd onschadelijk worden gemaakt.” Op 2 ventôse (20 februari 1794) besloten de Cordeliers de publikatie van het blad van Marat te hervatten. Zij zouden daarin “de verraders die het volk bedriegen, de oproerigen en de heerszuchtigen die het corrupt willen maken en het om de tuin willen leiden” ontmaskeren.

De campagne voor versterking van de geleide economie vond bij het volk een steeds gewilliger gehoor: de hele winter door was de economische toestand verslechterd. De instelling van de maximumprijzen had de moeilijkheden niet opgelost. Er was weliswaar geen tekort aan brood, maar de kwaliteit ervan was abominabel. De kruidenierswaren, waarvoor de maximumprijzen straffeloos overschreden werden, waren schaars en duur. Vanaf pluviôse heerste er een ernstige crisis in de vleesaanvoer, die de ontevredenheid onder het volk ten top dreef. De politieke agitatie kwam tot rust, maar de onrust om de levensmiddelen hield aan. De vijandige gezindheid tegenover kooplieden, zo karakteristiek voor de volksmentaliteit, bleef onverminderd voortduren, ondanks de economische controleorganen die werden ingevoerd. Twee maatschappelijke categorieën leden in het bijzonder onder de situatie: de haast werkeloze ambachtlieden met vaardigheden die niet aansloten op de oorlogsbehoeften, en de losse arbeiders. Beide groepen meenden dat geweld en toenemende repressie de schaarste konden opheffen. Hébert droeg er in zijn bladen toe bij de geest van het schrikbewind die tijdelijk gesluimerd had, nieuw leven in te blazen. In het 345ste nummer van zijn *Père Duchesne* deed hij “zijn grote voorstel om de slaggers, die de sans-culottes als honden behandelen en hun slechts botten geven om op te knagen, warme handen te bezorgen (te laten onthoofden) net zoals alle vijanden van de sans-culottes, net zoals de wijnhandelaren die oogsten onder de Pont-Neuf.”

Zo ontstond opnieuw het plan voor een “dag van het volk”; de levensmiddelen-schaarste dreigde de sans-culottes opnieuw tot actie te bewegen.

Het Comité van openbaar welzijn, dat zich tijdelijk mee had laten slepen door het offensief van de “indulgents”, had opnieuw positie gekozen halverwege moderantisme en extremisme. Maar waar lag de gulden middenweg tussen deze twee uitersten? Robespierre zag geen andere uitweg dan de deugd, en anders het Schrikbewind. Hij zette zijn mening uiteen op 17 pluviôse van het jaar II (5 februari 1794) in zijn rapport *Sur les principes de morale politique qui doivent guider la Convention* (Over de beginselen van politieke moraal waardoor de Conventie zich

moet laten leiden): “De volksregering berust in vreedstijd op deugd, in tijden van revolutie op deugd en terreur: op deugd omdat de terreur anders funest is, op terreur omdat de deugd anders machteloos is. Terreur is niets dan een snelle, strenge, onverbiddelijke rechtspraak, voortkomend uit deugd; zij staat niet op zichzelf, maar vloeit voort uit het algemene beginsel van de democratie, toegepast op de dringendste behoeften van het vaderland.”

De deugd wil zeggen: onbaatzuchtigheid, inzet voor het algemeen belang, en als het nodig is: bereidheid tot offers. Deze burgerdeugd wilde Robespierre institutionaliseren en veilig stellen door wet en rechtspraak. Wat betreft het Schrikbewind: dat wilde het Comité van openbaar welzijn matigen binnen de grenzen van de revolutionaire wetten, maar behouden als middel tot regeren.

Aan het eind van de winter verslechterde plotseling de levensmiddelenvoorziening, vooral in Parijs. Een uitbarsting van volkswoede, die de Revolutionaire Regering aan het wankelen kon brengen, scheen op til.

De crisis van ventôse en de ondergang van de facties (maart-april 1794)

De crisis was in de winter van het jaar II geleidelijk ernstiger geworden. De maatschappelijke en politieke evolutie die op gang gekomen was sinds de instelling van de Revolutionaire Regering, vergrootte de tegenstellingen: dat verklaart de crisis van ventôse, die het probleem van de betrekkingen tussen de volksbeweging en de Revolutionaire Regering acuut aan de orde stelde.

De crisis was in de eerste plaats van maatschappelijke aard. Ondanks de prijsbeheersing, de reglementering en de autoritaire leiding van de economie slaagde men er niet in de Parijse bevolking te verzekeren van een voldoende aanvoer van levensmiddelen. De sans-culottes voelden zich tot in hun bestaan bedreigd. De levensmiddelen waren niet alleen schaars, maar werden ook steeds duurder; de loonsverhogingen die mogelijk waren door oogluikend toegestane overschrijdingen van de maxima, wogen niet op tegen de prijsstijging. Opnieuw stond het volk in de rij, nu bij de slagerijen in plaats van bij de bakkers. De mensen gingen alom drie uur 's morgens in de rij staan, er werd geduwd en gevochten. Gevochten werd er ook in de Halles, waar landbouwprodukten schaars waren. De loontrekkers zagen zich bedreigd en formuleerden hun eisen. De arbeiders in de bouw verlangden loonsverhoging; de hele maand ventôse vonden oproeren plaats in de wapenfabrieken. De levensmiddelen crisis versterkte de roep om een schrikbewind. “Waar zijn al die aristocraten goed voor?” riep een vrouw in het volksgenootschap van de Droits-de-l'homme op 8 ventôse (26 februari). “Hadden al die schurken die het volk uithongeren niet allang onthoofd moeten zijn?”

Ook op het politieke vlak heerste een crisis. De defensie-inspanning en de Jacobijnse opvatting over de macht brachten de Revolutionaire Regering ertoe

steeds meer passieve discipline van de volksorganisaties te eisen en de democratische praktijk van secties en genootschappen steeds verder te reduceren tot wat voor de bourgeoisie aanvaardbaar was. Dat betekende een aantasting van de revolutionaire praktijk van de sans-culottes. Men trachtte alle energie van de Parijse secties en de volksgenootschappen op de oorlogsinspanning te richten (bewapening van “Jacobijnse ruiters”, salpeter winning, hulp aan kinderen en gezinsleden van soldaten) en af te leiden van de politieke vraagstukken. De basisorganisaties werden weldra overheerst door revolutionaire sectiecomités, geleid door de regering, wat gepaard ging met talrijke incidenten en conflicten. De gematigden maakten van de gelegenheid gebruik om hun propaganda weer uit te breiden en vergrootten op die manier de verwarring. De militanten gaven zich daar rekenschap van: “Als u even het revolutionaire spoor bijster raakt, is het gedaan met de patriotten! Dan is hun einde in zicht,” verklaarde een spreker in het volksgenootschap l’Homme-Armé op 4 ventôse (22 februari).

Tijdens de crisis van ventôse van het jaar II werd de tegenstelling tussen de “patriotten van ‘89” en de “patriotten van ‘93” geaccentueerd. Deze weerspiegelde de hardnekkige strijd tussen de sans-culottes en de Jacobijnen of Montagnards, tussen de volksopvattingen over het politieke leven en de maatschappelijke organisatie en de zienswijze van de bourgeoisie, zelfs de Jacobijnse. In deze crisissfeer werd het conflict tussen de “nieuwe gematigden” en de “uitgesproken patriotten”, nog aangewakkerd door persoonlijke rancune, steeds scherper. De medestanders van Vincent en Ronsin lieten het er niet bij zitten. Tevergeefs probeerde Collot d’Herbois, die zich sinds zijn terugkeer uit Lyon had ingespannen om de eendracht onder de verdeelde patriotten te herstellen, op 8 ventôse (26 februari) de Cordeliers en de Jacobijnen te verzoenen. Op 9 ventôse eisten de Cordeliers opnieuw de arrestatie van de verraders “die zich hun zetel in de Conventie niet waardig tonen”, met name van Camille Desmoulins. Het samenvallen van een progressieve oppositie en ontevredenheid onder het volk vormde een grote bedreiging voor de Revolutionaire Regering. Zij wilde deze bezwaren door vergaande maatregelen op maatschappelijk gebied.

Zo kwamen de besluiten van ventôse van het jaar II tot stand. Al op 13 pluviôse (1 februari) had de Conventie een bijstand van 10 miljoen gevoteerd. Op 3 ventôse (21 februari) stelde Barère nieuwe maxima voor. De besluiten van ventôse gingen nog verder. Op 8 ventôse (26 februari) werd op initiatief van Saint-Just, nadat hij zijn rapport over de gehechten ingediend had, tot inbeslagneming van de bezittingen van verdachten besloten. Op de 13de (3 maart) belastte een tweede besluit het Comité van openbaar welzijn met de taak een rapport samen te stellen “over de wijze waarop alle behoeftigen schadeloos gesteld konden worden met behulp van de bezittingen van de vijanden van de Republiek”. Saint-Just verklaarde:

“Onder dwang van de omstandigheden komen wij misschien tot onverwachte resultaten. De rijkdom is in handen van een vrij groot aantal vijanden van de

Republiek, het arbeidende volk is door zijn behoeften overgeleverd aan zijn vijanden. Kunt u zich een rijk voorstellen waarin de maatschappelijke betrekkingen tegengesteld zijn aan de regeringsvorm?”

En: “De ongelukkigen zijn de machtigen der aarde, zij mogen regeringen die hen veronachtzamen als gebieders toespreken.”

Saint-Just besloot zijn tweede rapport met een uitdaging aan de koningen van de oude orde: “Geluk is een nieuw begrip in Europa.”

De draagwijdte van de besluiten van ventôse moet echter niet overschat worden. Albert Mathiez verwondert zich erover dat Saint-Just “noch begrepen noch gevolgd werd door hen die hij tevreden wilde stellen”. Saint-Just en de Revolutionaire Regering werden ongetwijfeld wél begrepen. Dat de vijanden van de Revolutie geen enkel recht hebben in de Republiek, dat hun bezittingen moeten dienen om de patriotten die haar met gevaar voor eigen leven verdedigen bij te staan: dat waren ideeën die bij de sans-culottes allang gemeengoed waren en die al in het voorjaar van 1793 geformuleerd waren; zo hadden de besluiten van ventôse niets uitzonderlijks. Men kan het ook niet eens zijn met Mathiez als hij schrijft dat de conclusies van Saint-Just “een stoutmoedige poging (waren) om uit de verwarde verlangens van het Hébertisme een maatschappelijk program samen te stellen”.

De sans-culottes en de progressieve patriotten hadden allang een veel radicaler program naar voren gebracht. De inbeslagneming van de bezittingen van de verdachten en de schadeloosstelling van behoeftige patriotten kwamen overeen met de verlangens van het volk. Deze maatregelen werden goed ontvangen, maar de resultaten zouden pas op lange termijn merkbaar worden, en losten de actuele problemen niet op: zij veranderden niets aan de levensmiddelenschaarste. Hoewel er geen twijfel bestaat aan de oprechtheid van Saint-Just en Robespierre en zijn volgelingen, moeten de besluiten van ventôse gezien worden als tactische maatregelen, als tegenwicht voor de progressieve propaganda. De manoeuvre mislukte. Toen de Revolutionaire Regering in het midden van de maand nog niets op economisch gebied ondernomen had om de levensmiddelenvoorziening van de sans-culottes te verbeteren, noch op politiek gebied om de dreiging van de gematigden een halt toe te roepen, bereikte de crisis een hoogtepunt.

De crisis van ventôse werd onder het volk gekenmerkt door dreigende taal ten aanzien van kooplui en rijken, door oproerige aanplakbiljetten en geruchten over opstanden die de regeringscomités tot waakzaamheid aanspoorden en de Cordeliers de illusie gaven dat zij hun doel bijna bereikt hadden; zij bereidden zich voor op een beslissend offensief om hun tegenstanders onschadelijk te maken. Zij meenden een definitieve overwinning te kunnen behalen door meer druk uit te oefenen. Hébert laakte in zijn *Père Duchesne* de nieuwe factie van de “endormeurs” (inslaapwieggers), dat wil zeggen de volgelingen van Robespierre. In zijn 350ste nummer beschouwt hij

“de heilige guillotine als de steen der wijzen”. Hij spreekt zijn afschuw uit over de regeringspolitiek van compromissen tussen de partijen: “Tevergeefs tracht men de kool en de geit te sparen en de schurken die samengespannen hebben tegen de vrijheid te redden. Er zal recht gedaan worden ondanks de "endormeurs" ... “

Aan het slot van zijn betoog formuleerde Hébert een nauwkeurig maatschappelijk programma: “Verschaf werk aan alle burgers, geef bijstand aan ouden van dagen en invaliden en zet de kroon op uw werk door direct het onderwijs te organiseren.”

Maar zonder lering te trekken uit de ervaringen van de revolutionaire dagen lieten de leiders van de Cordeliers na om de beweging waarvoor zij plannen hadden gemaakt te organiseren. Zij verloren het contact met de grote massa van het volk die gevoeliger was voor het probleem van de levensmiddelen-schaarste dan voor het gevaar dat het moderantisme inhield.

De uitschakeling van de “exagérés” was een snel voltrokken drama dat de militanten van de volksbeweging van hun stuk bracht en nog meer vervreemde van de Revolutionaire Regering. Op 12 ventôse verklaarde Ronsin, generaal van het Revolutionaire Leger, in de club van de Cordeliers dat een opstand noodzakelijk was. Op de 14de (4 maart 1794) werd een sluijer gehangen over de Verklaring van de Rechten van de Mens. Vincent, secretaris-generaal van het ministerie van oorlog, uitte beschuldigingen tegen “hen die samengezworen hebben om het funeste systeem van het moderantisme in te voeren”. Carrier vond dat de onderdrukking van de patriotten beantwoord moest worden met een opstand, een *heilige opstand*. Hébert viel hem bij: “Ja, een opstand; de Cordeliers zullen niet de laatsten zijn om het teken te geven voor de vernietiging van de onderdrukkers.”

De Cordeliers hadden waarschijnlijk slechts gedacht aan een massale manifestatie, die niet alleen tegen de “modérés” maar ook tegen de Revolutionaire Regering en haar beleid gericht was. Tevergeefs trachtte Collot d’Herbois op 17 ventôse (7 maart) Jacobijnen en Cordeliers te verzoenen:

Ronsin antwoordde met een felle toespraak tegen Robespierre, die verantwoordelijk was voor het woord “ultra-revolutionair”, “dat gediend had als voorwendsel voor de nieuwe kliek om de vurigste patriotten te onderdrukken.” Hij eiste dat men weldra “de gematigden, de schurken, de eierzuchtigen en verraders voor altijd tot zwijgen zou brengen.” In het conflict tussen Cordeliers en Jacobijnen, tussen volksbeweging en Revolutionaire Regering, stonden twee politieke richtingen tegenover elkaar: één die wilde remmen en één die verder wilde gaan. De uitgesproken patriotten kozen voor verder gaan; alleen zó kon in hun ogen de Revolutie gered worden, door voorgoed een nauwe band met de sans-culottes te smeden. “Eén stap terug en de revolutie is verloren,” schreef Hébert in zijn laatste nummer; hij had gelijk voor zover hij de volksrepubliek bedoelde waaraan de sans-culottes meegebouwd hadden. Voor de

“modérés”, die als ideaal een burgerlijke en conservatieve republiek hadden, was een stap vooruit niet minder fataal.

Toen het offensief van de Cordeliers midden ventôse op gang kwam en het maatschappelijke evenwicht, waarop het regeringsbeleid rustte, in gevaar bracht, verloor het Comité van openbaar welzijn zijn geduld; in de nacht van 23 op 24 ventôse (13-14 maart) werden de voornaamste leiders van de Cordeliers gearresteerd en veroordeeld door de Revolutionaire Rechtbank. Het proces was zonder onderscheid gericht tegen de eigenlijke Cordeliers (Hébert, Ronsin, Vincent, Momoro), progressieve patriotten (Mazuel, eskadronscommandant van de revolutionaire cavalerie, de integere Descombes van de levensmiddelenadministratie), militanten van de volksbeweging (Ancard van de club van de Cordeliers, de eenvoudige Ducroquet, commissaris van het comité tegen hamsteraars van de sectie Marat) en buitenlandse agenten: Cloots, de bankier De Koek, Proli, Desfieux, Pereira, Dubuisson. Allen werden ge Guillotineerd op 4 germinal van het jaar II (24 maart 1794).

Toen volgde de uitschakeling van de “indulgents”. Even meenden de volgelingen van Danton dat hun uur gekomen was. Reeds aan het einde van ventôse vergrootten zij hun druk. Het zevende nummer van de *Vieux Cordelier*, dat in beslag genomen werd, deed een felle aanval op de politiek van het Comité van openbaar welzijn. Maar het Comité, dat lang geaarzeld had voor het de “extrémistes” uitschakelde, was niet van plan zich door de “modérés” te laten overvleugelen. Op 28 ventôse (18 maart) had de Conventie de gedeputeerden die zich gecompromitteerd hadden in de zaak van de Oostindische Compagnie - Fabre d'Eglantine, Basire, Chabot en Delaunay - in staat van beschuldiging gesteld. Billaud-Varenne en Collot d'Herbois, die zich al zorgen maakten over de uitschakeling van Hébert en zijn vrienden, overtuigden de aarzelende Robespierre, met steun van het Comité van algemene veiligheid, van het feit dat gehandeld moest worden; in de nacht van 9 op 10 germinal (29-30 maart) werden Danton, Camille Desmoulins, Delacroix en Philippeaux gearresteerd. De Conventie ratificeerde het besluit na een dramatische toespraak van Robespierre (jaar II germinal): “Ook ik was een vriend van Pétion; maar toen hij ontmaskerd was heb ik hem laten vallen. Ik heb betrekkingen onderhouden met Roland; hij heeft verraad gepleegd en ik heb hem beschuldigd. Danton wil hun plaats innemen; in mijn ogen is hij nog slechts een vijand van het vaderland. “

Tegelijk met de volgelingen van Danton werden gedeputeerden die hun plicht verzaakt hadden, buitenlandse agenten (Guzman en de gebroeders Frey), een speculant, abbé d'Espagnac, generaal Westermann, een vriend van Danton, en tenslotte Héroult de Séchelles aangeklaagd. Danton deed een gewaagde tegenaanval en beschuldigde zijn aanklagers; een speciaal besluit maakte het mogelijk ieder die in de volksvertegenwoordiging de rechtspraak aanviel het zwijgen op te leggen. Allen werden op 16 germinal van het jaar II (5 april 1794) ge Guillotineerd.

Een derde proces werd gevoerd onder voorwendsel van een plan tot een “gevangeniscomplot”, dat erop gericht was om gevangenen te bevrijden. Zo werd uitgeschakeld wat er nog over was van de oppositie: Chaumette, de nationale gevolmachtigde van de Commune van Parijs, de weduwen van Desmoulins en Hébert, generaal Dillon ... een heterogene groep die het leven liet op 24 germinal van het jaar II (13 april 1794).

Het drama van germinal was doorslaggevend. De avonturistische onderneming van de groep van de Cordeliers gaf de Revolutionaire Regering de gelegenheid om de ontwikkeling, die sinds zijn instelling op gang was gekomen, te versnellen. Toen het gevaar groot was, sloot zij een verbond met de sans-culottes, deed wat concessies om het verbond te handhaven, maar zij had nooit de maatschappelijke doeleinden en de democratische methoden van de sans-culottes aanvaard. Voor de regeringscomités werden de controle over de volksorganisaties en de integratie ervan in de Jacobijnse gelederen, in de burgerlijke revolutie, gerechtvaardigd door de strijd tegen de coalitie in de contrarevolutie, maar ook door de politieke opvattingen die in die organisaties golden. Toen de oppositie van de Cordeliers het evenwicht ging bedreigen nam de Revolutionaire Regering zijn toevlucht tot onderdrukking. Het vertrouwen van de sans-culottes in de Revolutionaire Regering werd echter geschokt, toen zij *Le Père Duchesne* en de Cordeliers, waar zij naar luisterden en die hun gedachten tot uitdrukking brachten, zagen veroordelen. De terechtstelling van Danton veranderde daar niets aan. De onderdrukking die volgde op deze grote processen bleef weliswaar beperkt, maar leidde toch bij de militanten tot angstgevoelens die het politieke leven in de secties verlamden. De rechtstreekse en broederlijke betrekkingen tussen de revolutionaire autoriteiten en de sans-culottes van de secties werden verbroken. “De Revolutie is bevroren,” schreef weldra Saint-Just. Het drama van germinal vormt het voorspel van de gebeurtenissen van thermidor.

II. De Jacobijnse dictatuur van openbaar welzijn

Tussen de uitschakeling van de facties en de val van de aanhangers van Robespierre, tussen germinal en thermidor, bleef de dictatuur van de Revolutionaire Regering onbetwist. Ondanks enkele wijzigingen onder druk van de omstandigheden, kende zij een zekere stabiliteit. De centralisatie werd versterkt, het Schrikbewind verscherpt, de gezuiverde bestuursorganen gehoorzaamden, de Conventie aanvaardde alles zonder tegenstribbelen. De maatschappelijke basis van de Revolutionaire Regering was echter gevaarlijk smal geworden. Tijdens de crisis in de zomer van 1793 hadden de Parijse secties bijzondere maatregelen afgedwongen die overeenkwamen met hun maatschappelijke en politieke aspiraties: in juli bijvoorbeeld de benoeming van commissarissen belast met de vervolging van hamsteraars, in september de vorming van het Revolutionaire Leger. Na met de hulp van de sansculottes de macht veroverd te hebben, ondernamen de regeringscomités een groots programma tot regulering van de instituties en eenmaking van de

revolutionaire krachten. De crisis van ventôse en de processen van germinal boden hun de mogelijkheid om een eind te maken aan de autonomie van de volksbeweging en om de instellingen, die deze van de regering verlangd of zelf in het leven geroepen had, op te heffen. Het Revolutionaire Leger werd ontbonden op 7 germinal van het jaar II (27 maart 1794), de commissarissen belast met de vervolging van hamsteraars werden ontslagen op de 12de (1 april), de Commune van Parijs werd gezuiverd, de volksgenootschappen van de secties werden opgeheven. De volksbeweging werd opgenomen in de organisaties van de Jacobijnse dictatuur; wat de Comités wonnen aan dwingende *macht*, verloren zij echter aan loyale steun van het volk. Tussen germinal en thermidor werd de verhouding tussen de Revolutionaire Regering en de volksbeweging langzaam slechter.

De Revolutionaire Regering

De organisatie en de kenmerken van de Revolutionaire Regering, die sinds de voorgaande zomer voortdurend veranderd waren, lagen in april 1794 in grote lijnen vast. De wettelijke basis ervan was het besluit van 19 vendémiaire (10 oktober) en in nog sterkere mate dat van 1 frimaire van het jaar II (4 december 1793). De theorie van de Revolutionaire Regering was vastgelegd in het rapport van Saint-Just van 10 oktober 1793, en in de rapporten van Robespierre *Sur les principes du Gouvernement révolutionnaire* (5 nivôse van het jaar II - 25 december 1793) en *Sur les principes de morale politique qui doivent guider la Convention* (17 pluviôse van het jaar II - 5 februari 1794).

De Revolutionaire Regering is een oorlogsregering. “De Revolutie is de oorlog van de vrijheid tegen haar vijanden,” aldus Robespierre, en dat betrof zowel binnenlandse als buitenlandse vijanden. Het doel ervan is de Republiek te grondvesten. Zodra de vijand overwonnen is zullen wij terugkeren tot een constitutionele regering, “het regime van de overwinnende en vreedzame vrijheid,” niet eerder. In tijd van oorlog “ontplooit de Revolutionaire Regering bijzondere activiteiten”, moet “bliksemsnel reageren”, elk verzet onderdrukken: “bij oorlog en vrede hoort net zomin dezelfde levenswijze als bij ziekte en gezondheid.” De Revolutionaire Regering beschikt dus over dwingende *macht*, dat wil zeggen over het Schrikbewind. “Is macht slechts bestemd om de misdaad te beschermen?” vraagt Robespierre zich af. De Revolutionaire Regering “heeft de vijanden van het volk slechts de dood te bieden”. Het Schrikbewind wordt echter slechts gebruikt in het belang van de Republiek: *de deugd*, “het fundamentele beginsel van de democratische of volksregering”, staat er borg voor dat de Revolutionaire Regering geen despotisme wordt. De deugd, dat wil zeggen de liefde voor het vaderland en zijn wetten, “de grootmoedige toewijding waardoor alle privébelangen opgaan in het algemeen belang”:

“In het systeem van de Franse Revolutie is wat immoreel is politiek onaanvaardbaar, wat corrumpeert contrarevolutionair,” concludeerde Robespierre.

Zo treedt het doel van de Revolutie duidelijk naar voren:

“Wij willen de natuur tot ontplooiing laten komen, de bestemming van de mensheid vervullen, de beloften van de filosofie vervullen, een eind maken aan het lange tijdperk van misdaad en tirannie. Moge Frankrijk, voorheen befaamd onder de geknechte landen, de roem van alle vrije volkeren die ooit bestaan hebben overtreffen en worden tot voorbeeld voor de naties, tot schrik van de onderdrukkers, tot troost voor de onderdrukten, tot sieraad voor de wereld, mogen wij, door ons werk met ons bloed te bezegelen, althans de dageraad van het universele geluk aanschouwen” (17 pluviôse van het jaar II).

De Conventie blijft “het enige centrum van beleidsinitiatieven”. Bij haar berust de soevereiniteit van de natie, zij heeft het opperste gezag, de comités werken onder haar controle en voeren haar besluiten uit. Na germinal is de uitvoerende macht echter de steunpilaar van het regeringssysteem, in de praktijk is de volksvertegenwoordiging daaraan ondergeschikt.

De comités van de Conventie, 21 stuks in het jaar II, leidden of controleerden de diverse bestuurlijke en politieke sectoren. In feite oefenden slechts twee ervan de politieke macht uit: het Comité van openbaar welzijn en dat van algemene veiligheid, die men de “regeringscomités” noemde.

Het Comité van openbaar welzijn, dat iedere maand opnieuw gekozen werd, had in deze fase slechts elf leden (Robespierre, Saint-Just, Couthon, Billaud-Varenne, Collot d’Herbois, Barère, Carnot, Prieur de la Côte-d’Or, Prieur de la Marne, Jeanbon Saint-André en Lindet). Het Comité was “het centrum van de uitvoerende macht”, het hield “rechtstreeks toezicht” op alle bestuursorganen en alle ambtenaren. Het leidde de diplomatie en de oorlog door zijn Bureau topographique, de fabricage van wapens door zijn wapen- en buskruit-commissie, de economie van het land door zijn levensmiddelencommissie. Het vaardigde arrestatiebevelen uit en nam een deel van de competentie van het Comité van algemene veiligheid over door zijn bureau politieke zaken, dat was ingesteld aan het eind van floréal van het jaar II. Hoewel bepaalde leden van het Comité zich specialiseerden, bijvoorbeeld Lindet voor de levensmiddelen en Prieur de la Côte-d’Or voor de bewapening, waren allen in feite gezamenlijk verantwoordelijk voor de beleidsvorming en de oorlogvoering.

Onder de verantwoordelijkheid van het Comité van openbaar welzijn vielen ook de zes ministers van de Voorlopige Uitvoerende Raad en de twaalf uitvoerende commissies die er op 12 germinal van het jaar II (1 april 1794) na een rapport van Carnot aan de Conventie voor in de plaats kwamen; deze werden benoemd door de volksvertegenwoordiging op voordracht van het Comité en waren aan dit Comité ondergeschikt. Het comité van openbaar welzijn behield zijn overheersende rol, “behield zich het regeringsbeleid voor en stelde zelf de voornaamste maatregelen aan de Conventie voor”.

Het Comité van algemene veiligheid, dat aanvankelijk eveneens iedere maand herkozen werd, hield later een vaste samenstelling (Amar, Moyse Bayle, de schilder David, Lebas, Louis du Bas-Rhin, Vadier, Voulland ...) overeenkomstig de wet van 17 september 1793 had het het “bijzondere toezicht” op alles wat betrekking had op “personen, de algemene en binnenlandse politiezaken”. Het was belast met de toepassing van de wet op de verdachten, leidde de politie en de revolutionaire rechtspraak, en was het ministerie van het Schrikbewind.

De bestuurlijke organisatie in de departementen was vereenvoudigd door het besluit van 14 frimaire van het jaar II; de centralisatie was versterkt. De departementale bestuursorganen, die verdacht werden van federalistische neigingen, verloren het grootste deel van hun macht en hielden zich nog slechts bezig met belastingen, openbare werken en staatsdomeinen. De essentiële bestuurseenheden waren de districten en de gemeenten. De eersten waren belast met “het toezicht op de uitvoering van de revolutionaire wetten en de maatregelen van algemene veiligheid en openbaar welzijn”, de laatsten met de uitvoering daarvan. Eens in de tien dagen brachten de gemeentebesturen rapport uit over hun activiteiten bij de districten en de districten bij de regeringscomités.

Nationale gevolmachtigden hadden zitting bij ieder districts- en gemeentebestuur, nu de functie van de procureurs-syndics was opgeheven. Zij hadden tot taak “de uitvoering van de wetten te eisen en te controleren, eventuele nalatigheden in de uitvoering en overtredingen te signaleren.” De nationale gevolmachtigden in de districten moesten eens in de tien dagen een rapport indienen bij de twee regeringscomités.

De revolutionaire comités, de vroegere comités van waakzaamheid, ingesteld op 21 maart 1793 en gereorganiseerd krachtens de wet van 17 september van datzelfde jaar, vormden de uitvoerende organen van de wet op de verdachten. Zij bestonden uit 12 leden, één comité per gemeente (in veel dorpen hebben ze echter nooit bestaan) of per wijk in de grote steden. De revolutionaire comités hadden vooral politieke bevoegdheden: opstellen van verdachtenlijsten, huiszoekingen en arrestaties. Zij moesten eens in de tien dagen rapport uitbrengen over hun activiteiten aan het Comité van algemene veiligheid.

De clubs en volksgenootschappen versterkten de regeringsactiviteiten door hun revolutionaire waakzaamheid.

De club der Jacobijnen had een netwerk van dochterclubs in alle departementen. De Jacobijnen vertegenwoordigden het verzet, zij waren afkomstig uit de middelgrote bourgeoisie en waren dikwijls kopers van staatsgronden (de nationale goederen). Toen aan alle zijden gevaar dreigde stonden zij pal voor de politieke en maatschappelijke verworpenheden van '89; met dit doel sloten zij een verbond met de sans-culottes. Hoewel zij voorstanders waren van het economisch liberalisme

aanvaardden zij reglementering en prijsbeheersing als oorlogsmaatregelen en concessies aan de verlangens van het volk. Door de revolutionaire evolutie en een serie zuiveringen werd het ledenbestand enigszins democratischer: het aantal Jacobijnen afkomstig uit de middelgrote bourgeoisie daalde 62% tussen 1789 en 1792 tot 57% in de periode 1793-1794, terwijl het percentage ambachtslieden en militairen van 28 tot 32% steeg, dat van boeren van 10 tot **jaar 11** %.

De broedergenootschappen, die dicht bij het volk stonden, bestonden uit sansculottes. Zij waren in Parijs ontstaan, in navolging van de Société fraternelle des patriotes de l'un et l'autre sexe (Broedergenootschap van de patriotten van beiderlei kunne), opgericht door de schoolmeester Dansard op 2 februari 1790, die eveneens vergaderde in het klooster van de Jacobijnen in de rue St. Honoré. Deze wijkgenootschappen die openstonden voor het geringe volk, werden in Parijs na 10 augustus 1792 steeds talrijker. Toen de Conventie op 9 september 1793 een eind maakte aan de permanente zittingen van de sectievergaderingen, zetten de militanten van de volksbeweging deze volksgenootschappen om in sectiegenootschappen of stichtten nieuwe genootschappen. Deze sectiegenootschappen "nieuwe stijl" vormden de basisorganisatie van de Parijse volksbeweging; door tussenkomst van deze organisaties leidden de militanten de politiek van de secties, controleerden zij de besturen, en oefenden zij druk uit op de gemeenten en zelfs op de regering. Tussen de herfst en de lente van het jaar II ontstond een dicht en doeltreffend net van volksgenootschappen dat de hele Republiek besloeg. Het is moeilijk het aantal voor het gehele land vast te stellen. In het zuidoosten, dat tijdelijk bedreigd werd door de contrarevolutie, schijnt hun aantal bijzonder groot geweest te zijn: 139 volksgenootschappen voor 154 gemeenten in het departement Vaucluse, 132 voor 382 gemeenten in het departement Gard, 258 voor 355 gemeenten in het departement Drôme en jaar 117 voor 260 gemeenten in het departement Basses-Alpes. De nederlaag van de binnenlandse vijand was voor een groot deel te danken aan deze patriottische organisaties.

Al spoedig trad echter de tegenstelling aan het licht tussen de Jacobijnen en hun dochterclubs die de regeringspolitiek loyaal ondersteunden, en de sectiegenootschappen die uitdrukking gaven aan de autonomie van de volksbeweging in de grote gebeurtenissen van de Revolutie. Na germinal ondernamen de Regeringscomités, gesteund door de Jacobijnen, een grootse campagne tot bundeling van de revolutionaire krachten: het *moedergenootschap* van de Jacobijnen moest *het centrale punt van opinievorming* zijn. Onder druk van de regering werden de Parijse sectiegenootschappen ontbonden; zo verdwenen in de maanden floréal en prairial van het jaar II 39 sectiegenootschappen. De Regeringscomités vernietigden de samenhang van de volksbeweging. Door een tot dan toe autonome beweging, die haar eigen doelen had gesteld en haar eigen democratische praktijken kende, te dwingen om op te gaan in het Jacobijnse kader, maakten de comités zich de sans-culottes tot vijanden. Zo manifesteerde zich de onoverbrugbare tegenstelling tussen de sans-culottes en de Jacobijnse bourgeoisie.

De centralisatie van het bestuur werd in de lente van het jaar II nog geaccentueerd door het terugroepen van de departementale Conventie-gemachtigden. Aanvankelijk hadden zij grote bevoegdheden, maar nu werd de competentie van deze gezanten door het besluit van 14 frimaire van het jaar II beperkt; in december 1793 werd hen nog één grote missie toevertrouwd om dit besluit ten uitvoer te brengen. Zij kwamen onder controle van het Comité van openbaar welzijn te staan, waaraan zij elke tien dagen rapport moesten uitbrengen. Zij konden hun bevoegdheden niet meer delegeren, geen legers meer vormen en geen revolutionaire belastingen heffen. Op 30 germinal (19 april 1794) weden 21 Conventie-gemachtigden teruggeroepen. Het Comité van openbaar welzijn bediende zich liever van zelfgekozen gemachtigden, zoals Julien de Paris, de zoon van een gedeputeerde van het departement Drôme, die het machtsmisbruik van Carrier in Nantes en van Tallien in Bordeaux aan de kaak stelde en erin slaagde ze te doen schorsen. Soms delegeerde het Comité een van zijn eigen leden; zo werd Saint-Just in de maand messidor naar de noordelijke grens gestuurd.

Toch slaagde men er niet in de centralisatie volledig door te voeren. Het Comité van openbaar welzijn moest steeds rekening houden met de Conventie en de andere Comités. De financiën, die beheerd werden door Cambon, ontsnapten aan zijn controle. Het Comité van algemene veiligheid dat zijn machtsterrein angstvallig bewaakte, stond afwijzend tegenover de activiteiten van het bureau politieele zaken van het Comité van openbaar welzijn. Het conflict tussen de twee comités versnelde de val van de Revolutionaire Regering. In de departementen kwamen, ondanks alle inspanningen van het Comité van openbaar welzijn, vrij grote verschillen voor in de uitvoering van de regeringsmaatregelen.

De “dwingende macht” en het Schrikbewind

De eis tot vergelding was sinds 1789 een van de essentiële trekken van de revolutionaire mentaliteit: tegenover het “aristocratische complot” manifesteerde zich, zoals Georges Lefebvre aangetoond heeft, bij de grote massa van het volk zowel als bij de scherpzinnigste revolutionaire leiders de *verdedigingsreflex* en de *wil tot vergelding*. Daaruit kwamen de onlusten en de bloedbaden voort, evenals de permanente comités, de comités van opsporing en van algemene veiligheid. Bij besluit van **jaar II** oktober 1789 was het Châtelet in Parijs de hoogste juridische instantie voor misdaden tegen de staat geworden. Op 17 augustus 1792 werd een buitengewone rechtbank geïnstalleerd. Twee dagen later kreeg deze de bevoegdheid tot snelle rechtspleging zonder mogelijkheid van beroep. Met de bloedige septemberdagen bereikte de volksterreur een hoogtepunt. Aangezien de Girondijnen afkerig waren van onderdrukking, zelfs van wettelijk geregelde, werd de rechtbank van de 17 de augustus al op 29 november 1792 weer opgeheven.

Het Schrikbewind ontstond door de verscherping van de crisis. Het werd georganiseerd en gelegaliseerd toen de Revolutionaire Regering ingesteld en versterkt was. Op 10 maart 1793 werd om nieuwe bloedbaden te voorkomen de Revolutionaire Rechtbank ingesteld die recht moest wijzen in alle “contrarevolutionaire zaken”; zij werd gereorganiseerd op 5 september. De leden waren benoemd door de Conventie, de procedure was vereenvoudigd (de jury van het openbaar ministerie was opgeheven) en er was geen mogelijkheid tot beroep of cassatie. De comités van waakzaamheid, ingesteld op 21 maart 1793, vielen door de wet van 17 september van hetzelfde jaar onder de wet op de verdachten en onder controle van het Comité van algemene veiligheid. Bovendien stelde de Conventie militaire commissies in met een speciale rechtspleging, die op 19 maart 1793 werd toegepast tegen de opstandelingen van de Vendée en op 28 maart tegen emigranten. Voor opstandelingen, emigranten en verbannen eedweigerars die teruggekeerd waren, die allen als vogelvrij beschouwd werden, bestond het proces slechts uit een simpele vaststelling van hun identiteit, waarna de doodstraf uitgesproken werd.

Tijdens deze tweede periode verschilde de druk van het Schrikbewind afhankelijk van de departementen, de Conventie-gemachtigden en de invloed van de “terroristes” (voorvechters en uitvoerders van het Schrikbewind) ter plaatse. Het domein van de vervolging werd groter of kleiner al naar gelang de omstandigheden, de grootte van het gevaar, het temperament van de verantwoordelijke autoriteiten en hun uitleg van de wetsartikelen. Sommigen vervolgden vroegere Feuillants, vroegere gematigden en hen die geprotesteerd hadden tegen de 10de augustus en de gebeurtenissen van 31 mei- 2 juni. De verdieping van de economische crisis en de toepassing van de geleide economie vergrootten het aantal verdachten: de rijken die oppotten, de producenten en handelaars die de maximumprijzen overschreden. De ontkerstening gaf een nieuwe dimensie aan het Schrikbewind: ook grondwetsgetrouwe priesters die aarzelden hun post te verlaten en gelovigen die vasthielden aan hun godsdienstige gebruiken werden vervolgd.

De centralisatie van het Schrikbewind werd bevorderd door de uitschakeling van de facties en door de processen van germinal. Nadat aanvankelijk alleen de vijanden van de Revolutie vervolgd werden, vielen er nu ook slachtoffers onder de tegenstanders van de regeringscomités, die tegelijkertijd hun greep op het bestuur verstevigden. De beruchtste vertegenwoordigers van het Schrikbewind werden geleidelijk teruggeroepen:

Fouché, Barras en Fréron, Tallien, Carrier. Het besluit van 27 germinal van het jaar II (16 april 1794), dat genomen was na het rapport van Saint-Just *Sur la police générale et les crimes des factions* (Over het algemene politiebeleid en de misdaden van de facties), schreef voor dat “de verdachten van samenzweringen uit de hele Republiek voor de Revolutionaire Rechtbank in Parijs (moesten) verschijnen”. Op 19 floréal (8 mei) werden de rechtbanken en revolutionaire commissies, die in de

departementen door Conventie-gemachtigden ingesteld waren, opgeheven. De Revolutionaire Rechtbank van Atrecht, ingesteld door Lebon, werd echter tot 22 messidor (10 juli) gehandhaafd. Op 21 floréal (10 mei) werd de volkscommissie van Orange opgericht; het waren uitzonderingen die gerechtvaardigd werden door bijzondere omstandigheden.

Het *Grote Schrikbewind* kwam voort uit de wet van 22 prairial van het jaar II (10 juni 1794). Ook hierbij speelden de omstandigheden een grote rol. Op 1 prairial (20 mei) werd door een zekere Admirat op Collot d'Herbois geschoten. Op de 4de (23 mei) werd Cécile Renault gearresteerd, die het op Robespierre gemunt had; zij maakte geen geheim van haar contrarevolutionaire opvattingen. Zo manifesteerde zich opnieuw het "aristocratische complot". Juist toen de nieuwe veldtocht zou beginnen bleek, dat de contrarevolutie niet verslagen was. Een golf van terreur ging door de Parijse secties, de vergeldingsdrang bereikte een hoogtepunt. Maar de tijd van spontane manifestaties was voorbij. Het Schrikbewind werd vereenvoudigd en versterkt: "Het gaat er niet om een paar voorbeelden te stellen," verklaarde Couthon als rapporteur over het op 22 prairial aangenomen wetsvoorstel "maar om de genadeloze handlangers van de tirannie te verdelgen." De verdediging en het verhoor van de verdachten werden afgeschaft, de juryleden mochten genoeg nemen met morele bewijzen, de rechtbank had slechts de keus tussen vrijspraak en doodstraf. De definitie van vijanden van de Republiek werd belangrijk verruimd: "Het is niet zozeer zaak ze te straffen dan wel ze uit te roeien". In artikel 6 werden de verschillende categorieën opgesomd van hen die beschouwd werden als vijanden van de Republiek: "Zij die de plannen van de vijanden van Frankrijk gesteund hebben door het patriottisme te vervolgen en in een kwaad daglicht te stellen, zij die getracht hebben het volk te ontmoedigen, de zeden te bederven, de zuiverheid en de kracht van de revolutionaire beginselen te bezoedelen, zij die op welke wijze en onder welke voorwendselen dan ook, inbreuk gepleegd hebben op de vrijheid, de eenheid of de veiligheid van de Republiek of althans geprobeerd hebben de versterking ervan tegen te gaan."

In deze laatste periode werd het gebruik van het "amalgame" algemeen: het verruimde begrip "aristocratisch complot" maakte het mogelijk om in één en hetzelfde proces verdachten te berechten die niets gemeen hadden, maar die solidair geacht werden in hun ondernemingen gericht tegen de natie. De opeenhoping van meer dan 8000 gevangenen in de Parijse gevangenissen leidde tot de vrees voor een opstand van gedetineerden. Het "gevangeniscomplot", waarvoor enige aanwijzingen bestonden hoewel de zaak enorm opgeblazen was, leidde tot drie "vrachten" in juni en zeven in juli, afkomstig uit de grootste gevangenissen: Bicêtre, Luxembourg, Carmes en Saint-Lazare. Van maart 1793 tot 22 prairial van het jaar II werden in Parijs 1251 personen geëxecuteerd; 1376 werden er ge Guillotineerd van de aanneming van de wet van het *Grote Schrikbewind* tot 9 thermidor. "De hoofden vielen als appels van de boom," schreef Fouquier-Tinville, de openbare aanklager van de Revolutionaire Rechtbank.

Als men de balans van het Schrikbewind opmaakt is het beeld toch genuanceerder dan men zou verwachten. Het aantal gedetineerde verdachten wordt door sommigen op 100.000 geschat, anderen achten een cijfer van 300.000 waarschijnlijker. Het aantal doden wordt door Donald Greer op 35 à 40.000 geschat, met inbegrip van de executies zonder vorm van proces zoals in Nantes en Toulon. Het aantal doodvonnissen uitgesproken door de Revolutionaire Rechtbank en de diverse bijzondere rechtbanken bedroeg volgens de statistieken van dezelfde historicus 16.594: van maart tot september 1793 518, van oktober 1793 tot mei 1794 10.812, in juni en juli 2554, in augustus 86. Als men de verdeling over het land beschouwt komt men op 16% van de doodstraffen in Parijs en 71% in de gebieden waar de burgeroorlog gewoed had (19% in het zuidoosten, 52% in het westen). De motiveringen kloppen met dit feit: in 78% van de gevallen werden de vonnissen uitgesproken wegens rebellie of verraad. Opiniemisdrijven (agitatie van eedweigeraars, federalisme, "samenzweringen") leverden het motief voor 19% van de vonnissen, economische delicten (vervaardiging van valse assignaten, afpersing) voor slechts 1%. Voor wat betreft de maatschappelijke samenstelling: 84% van de veroordeelden was afkomstig uit de vroegere derde stand (bourgeois: 25%, boeren: 28%, sans-culottes: 31 %), slechts 8,5% uit de adel en 6,5% uit de geestelijkheid. "Maar in een dergelijke strijd worden overlopers scherper vervolgd dan de oorspronkelijke tegenstanders," zo merkte Georges Lefebvre op.

Het Schrikbewind was dus vooral een middel ter verdediging van de natie tegen opstandelingen en verraders. Net zoals de burgeroorlog, waarvan het slechts een aspect is, ontdeed het Schrikbewind de natie van die maatschappelijke elementen die zich niet konden aanpassen, hetzij omdat ze tot de aristocratie behoorden, hetzij omdat ze hun lot met dat van de aristocratie verbonden hadden. Het gaf de regeringscomités de *dwingende macht* en maakte het deze mogelijk het gezag van de staat te herstellen en aan allen het bewind van openbaar welzijn op te leggen. Het droeg bij tot de ontwikkeling van een gevoel van nationale solidariteit door tijdelijk het klasse egoïsme tot zwijgen te brengen. Het maakte het met name mogelijk de geleide economie, die noodzakelijk was voor de oorlogvoering, op te leggen en droeg zo bij tot de redding van de natie. In dit opzicht was het een factor die bijdroeg tot de overwinning.

De geleide economie

De instelling van de geleide economie werd noodzakelijk gemaakt door de defensieinspanning: het gerecriteerde volksleger moest gevoed, gekleed, uitgerust en bewapend worden, de levensmiddelenvoorziening van de steden moest verzorgd worden terwijl de buitenlandse handel stillag door de blokkade en Frankrijk in de positie van een belegerde stad verkeerde. Zo had de Revolutionaire Regering zich al in de zomer van 1793 genoodzaakt gezien geleidelijk tot beheersing van de economie over te gaan.

De vorderingen betroffen alle materiële hulpbronnen van het land. De wet van 26 juli 1793 stelde de doodstraf in voor hamsteraars en verplichtte producenten en handelaars om hun voorraden aan te melden. Ter controle waren commissarissen benoemd. De boer moest zijn koren, hooi, wol en hennep leveren; de ambachtsman wat hij vervaardigd had. In bijzondere gevallen moesten burgers wapens, schoenen, dekens of lakens afstaan. Zo vorderde Saint-Just van de rijken in Straatsburg op 10 brumaire van het jaar II (31 oktober 1793) 5000 paar schoenen en 1500 hemden en op de 24ste (14 november) 2000 bedden om de gewonden te verzorgen. Grondstoffen werden opgespoord en verzameld: metalen, touw, perkament voor de kardoezen, salpeterrijke aarde ... De kerkklokken werden omlaag gehaald en naar de smelterij gebracht voor het brons. Alle ondernemingen stonden in dienst van de natie, onder controle van de staat om de productie tot een maximum op te voeren en om de nieuwe technieken, uitgewerkt door de geleerden die het Comité van openbaar welzijn had ingeschakeld, toe te passen. De vordering beperkte de vrijheid van onderneming.

De prijsbeheersing was het noodzakelijke complement van de vordering. Bij besluit van 4 mei 1793 waren maximumprijzen vastgesteld voor koren en meel, maar in feite werd het besluit niet uitgevoerd. Het werd op jaar II september echter opnieuw bekrachtigd. Op 29 september volgde het besluit van de *algemene maximumprijzen* voor eerste levensbehoeften (de prijzen van 1790 plus een derde), vastgesteld in ieder district, en van de maximum lonen (die van 1790 plus de helft), overgelaten aan de gemeentebesturen. Om de nieuwe wetten snel in te voeren en de toepassing ervan te controleren stelde de Conventie op 6 brumaire van het jaar II (27 oktober 1793) een Levensmiddelencommissie in, die onder toezicht van het Comité van openbaar welzijn stond. De Commissie ondernam een grootscheepse reorganisatie en publiceerde op 2 ventôse (20 februari 1794) nationale maximumtarieven op de plaats van productie; ieder district moest er de transportkosten (4 sous 6 deniers per postmijl - 3898 meter - voor graan en meel) en de winstmarges van de groothandel (5%) en kleinhandel (10%) bij optellen. Zo lagen ook de winstmarges vast waardoor speculatie bemoeilijkt en het vrije winstbeginsel beperkt werd.

De nationalisatie van de economie trof niet alle sectoren van productie en buitenlandse handel even sterk, maar hing vooral samen met de behoeften van het leger; het Comité van openbaar welzijn zag er inderdaad van af de burgerlijke levensmiddelenvoorziening te nationaliseren. Dit systeem van productie en handel had uiteraard voor de sans-culottes maatschappelijke waarde. Het Comité van openbaar welzijn daarentegen had de geleide economie slechts aanvaard omdat het geen andere oplossing zag: het was een middel om het vaderland en de Revolutie te redden, de bourgeoisie bleef vijandig tegenover nationalisatie staan omdat zo de economische vrijheid beperkt werd.

De productie werd gedeeltelijk genationaliseerd, hetzij rechtstreeks door de vestiging van staatsmanufacturen, hetzij indirect doordat de staat grondstoffen leverde aan de

fabrikanten, door reglementering en controle, door vordering en prijsbeheersing. De wapenindustrie groeide snel door de instelling van nationale wapen- en munitiemanufacturen. Zo werd in Parijs de grote manufactuur voor geweren en houw- en steekwapens gesticht; ook in Bergerac was er een, opgezet door Lakanal, terwijl Noël Pointe er een in Moulins vestigde. Ook de buskruitfabriek van Grenelle in Parijs was een staatsbedrijf. Het Comité van openbaar welzijn trachtte het aantal staatsbedrijven echter te beperken (Carnot stond er vijandig tegenover) en weigerde de mijnen te nationaliseren.

De buitenlandse handel is enkele maanden lang genationaliseerd geweest. De Levensmiddelencommissie nam de zaak al in november 1793 in handen door handelsagenten naar het buitenland te sturen, koopvaardijochten te vorderen en nationale magazijnen in de havens te vestigen. Om deze handel met neutrale landen te financieren en de aankopen in Hamburg, Genua, Zwitserland en de Verenigde Staten te kunnen betalen, vorderde de Commissie wijn en gedistilleerd, zijde en lakens voor de uitvoer. Op 6 nivôse van het jaar II (26 december 1793) liet Cambon de buitenlandse deviezen tegen parikoers vorderen. Na de executie van Hébert werd de greep op de buitenlandse handel minder strak. Op 23 ventôse (13 maart 1794) al werden faciliteiten verleend aan handelaars: om de ravitaillering en de produktie op peil te houden zocht de regering vanaf dat moment samenwerking met de groothandel. De handelaars in de havens werden gegroepeerd in “handelsagentschappen” en de agenten van de Commissie werden teruggeroepen. Deze ontwikkeling die de belangen van de handels- en industriële bourgeoisie diende, kon bij de sans-culottes slechts verzet oproepen.

De civiele bevoorrading is nooit rechtstreeks genationaliseerd geweest. De Levensmiddelencommissie, op 12 germinal van het jaar II (1 april 1794) tot Commissie van handel en bevoorrading geworden, gebruikte haar recht tot vordering voornamelijk ten behoeve van de legers en liet zich weinig aan de burgerlijke consumenten gelegen liggen: de kapitalistische concentratie was nog niet op gang gekomen en algemene statistieken waren er nog niet zodat het onmogelijk was de behoeften van het volk nauwkeurig te schatten en een nationaal distributieplan te ontwerpen. Het werd dus aan de districten overgelaten tot vordering over te gaan om de markten te bevoorraden. De gemeentebesturen controleerden de molenaars, reglementeerden de bakkerijen en verzorgden de rantsoenering. In veel steden, zoals in Troyes, werd de bakkerij een gemeentelijk bedrijf. Minder vaak kwam het voor dat, zoals in Clermont-Ferrand, het slagerijbedrijf door de gemeente overgenomen werd. Met andere produkten, suiker en zeep uitgezonderd, hield de Levensmiddelencommissie zich niet bezig dan door de maximumprijzen te publiceren. Het Comité van openbaar welzijn verbood de gemeentebesturen zelfs iedere vordering. Tevergeefs trachtten de sansculottes door hun revolutionaire waakzaamheid bij de winkeliers de eerbiediging van het besluit op de maximumprijzen af te dwingen: de zwarte markt breidde zich sterk uit, vooral voor agrarische produkten. De functie van de commissarissen die belast waren met de

69

vervolging van hamsteraars werd opgeheven op 12 germinal van het jaar II (1 april 1794). Nu het Comité van openbaar welzijn producenten, boeren en ambachtslieden evenals de winkeliers wilde sparen, moest het wel geleidelijk de controle op de civiele bevoorrading afzwakken, ondanks de protesten van de sans-culottes. Tenslotte zag het Comité de overtreding van het besluit op de maximumprijzen door de vingers, behalve voor brood.

Een nieuwe economische politiek begon zich dus in het voorjaar van 1794 af te tekenen, terwijl de kloof tussen de Revolutionaire Regering en de volksbeweging steeds breder werd. Het Comité van openbaar welzijn kwam aan de eisen van de middengroepen tegemoet, deed een stap terug, stelde de handelaars gerust en maakte de controle en de dirigistische wetgeving minder scherp. De geleide economie werd vooral gehandhaafd in het belang van het leger en de staat. Het ontging het Comité van openbaar welzijn niet dat de toepassing van het besluit op de maximumprijzen een scheiding der geesten teweegbracht binnen de oude derde stand: terwijl de bourgeoisie en de rijke boeren de geleide economie vijandig gezind waren, eisten ambachtslieden en winkeliers toepassing van de maximumprijzen voor levensmiddelen, maar toonden zij zich verontwaardigd als deze aan henzelf opgelegd werden.

De arbeiders waren verontwaardigd over de maximumlonen. De massale recrutering en de oorlogsinspanningen hadden een schaarste aan werkkrachten veroorzaakt, en de arbeiders hadden van de situatie gebruik gemaakt door loonsverhogingen te bedingen. Veel gemeenten, en met name Parijs, hadden de officiële loonlijst nooit gepubliceerd. De staat hield in de manufacturen echter strikt de hand aan de loonmaxima en weigerde de arbeiders iedere uitzondering op de regel. Na het drama van germinal drukte de nieuwe Commune van Parijs iedere poging tot aaneensluiting van de arbeiders de kop in en het Comité van openbaar welzijn nam een afwijzende houding aan ten opzichte van de loontrekkers; het was van mening dat het hele economische en financiële systeem berustte op de basis van het dubbele maximum (prijzen en lonen) en dat prijsgeve daarvan zou leiden tot de ineenslorting van het systeem en de assignaat. Stakingen werden onderdrukt; vlak voor de oogsttijd werden de landarbeiders gevorderd en hun lonen dwingend voorgeschreven. Op 5 thermidor (23 juli) publiceerde de Commune van Parijs eindelijk de gegevens over de maximumlonen: in feite kwam dit in heel wat sectoren neer op een gedwongen loonsverlaging. Bij de arbeiders, bij de boeren die geplaagd werden door vorderingen, bij de handelaars die klaagden over de vaste prijzen, bij de renteniers die geruïneerd werden door de devaluatie van de assignaat, heerste een steeds grotere ontevredenheid.

Men kan de balans van de geleide economie toch niet als negatief beschouwen. Zij heeft het mogelijk gemaakt de Republikeinse legers te voeden en uit te rusten: zonder haar was de overwinning ondenkbaar geweest. Dankzij de geleide economie was ook het volk in de steden verzekerd van zijn dagelijks brood: de terugkeer naar

de economische vrijheid had tot gevolg, dat het in het jaar III in diep ellendige omstandigheden terugviel.

De maatschappelijke democratie

De maatschappelijke democratie was, ondanks enkele kleine variaties, het gemeenschappelijke ideaal van de grote massa van het volk en de middelgrote revolutionaire bourgeoisie. Dat ongelijke verdeling van de rijkdom de politieke rechten tot een wassen neus maakt, dat de ongelijkheid van de mensen niet alleen uit de natuur voortkomt maar ook uit de privé-eigendom, waren overbekende thema's in de maatschappelijke filosofie van de 18de eeuw. Maar slechts weinigen wilden de maatschappelijke orde wijzigen door de opheffing van de privé-eigendom. "Gelijkheid van bezit is een hersenschim," verklaarde Robespierre in de Conventie op 24 april 1793. Net als alle revolutionairen veroordeelde hij de *agrarische wet*, dat wil zeggen de verdeling van het bezit. Op 18 maart had de Conventie eenstemmig de doodstraf geëist tegen voorstanders van de agrarische wet. Dat belette Robespierre niet in dezelfde toespraak te stellen dat "het grote verschil in bezit een bron is van veel kwaad en misdadigheid". De sans-culottes en de Montagnards haatten de "weelde", de "groten", de al te rijken. Het gemeenschappelijke ideaal was een maatschappij van kleine zelfstandigen, boeren en ambachtslieden, elk met zijn akker, zijn winkel, zijn werkplaats, in staat zijn gezin te onderhouden zonder genoodzaakt te zijn arbeid in loondienst te verrichten. Het was een ideaal dat paste bij de Franse volksmentaliteit van het eind van de 18de eeuw, en kwam overeen met de verlangens van de kleine boer, de dagloner, de ambachtsman, de gezel en de winkelier. Het was in harmonie met de economische omstandigheden van de meeste producenten van die tijd, maar in strijd met de vrijheid van produktie die eveneens werd opgeëist en die tot kapitalistische concentratie leidde.

De meest nauwkeurige omschrijving van dat maatschappelijke ideaal kwam zowel van de kant van de Parijse sectiemilitanten als van de volgelingen van Robespierre.

Op 2 september 1793 verlangde de sectie Sans-Culottes, voorheen sectie Jardindes-Plantes, maximumprijzen voor levensmiddelen en een loonsverhoging, en verklaarde dat "de eigendom geen andere basis heeft dan de omvang van de fysieke behoeften". Zij vroeg de Conventie een besluit te aanvaarden volgens hetwelk "een maximaal vermogen vastgesteld wordt; een individu slechts één keer dit maximum kan bezitten; niemand meer grond in pacht kan hebben dan bewerkt kan worden met een vastgesteld aantal ploegen; een burger slechts één werkplaats, één winkel kan bezitten." Robespierre had al op 2 december 1792 het eigendomsrecht ondergeschikt verklaard aan het recht op bestaan: "Het eerste recht is dat op het bestaan; de belangrijkste maatschappelijke wet is dus die welke aan alle leden van de maatschappij bestaansmiddelen verzekert; alle andere wetten zijn daaraan ondergeschikt." Op 24 april 1793, in zijn rede over de nieuwe Verklaring van de Rechten van de Mens, gaat Robespierre een stap verder en verklaart dat de

eigendom geen natuurlijk recht is, maar een recht omschreven door de wet: “De eigendom is het recht van iedere burger om te genieten van en te beschikken over die bezittingen die hem door de wet gewaarborgd worden.”

Saint-Just verduidelijkte op briljante wijze deze maatschappelijke oriëntatie: “Er moeten rijken noch armen zijn, weelde is een gruwel.” In zijn *Fragments d’Institutions républicaines* (Fragmenten over de Republikeinse instellingen) beperkte hij de eigendom sterk door opheffing van de vrijheid van testament, instelling van de gelijke verdeling van erfenissen in rechte lijn en het verbod op erfenissen aan zijdelingse erfgenamen; bezittingen van burgers zonder rechtstreekse erfgenamen zouden aan de staat moeten vervallen. Het doel van deze maatschappelijke wetgeving is “aan alle Fransen de middelen te verschaffen om zelf in hun eerste levensonderhoud te voorzien zonder afhankelijk te zijn van iets anders dan de wet en zonder van elkaar afhankelijk te zijn door de regels van de burgerlijke stand”. Hij voegde er nog aan toe: “De mens moet onafhankelijk leven. “ Zo kreeg het sociale rechtsbegrip opnieuw een plaats in het Republikeinse denken: de nationale gemeenschap die het toezicht heeft op de organisatie van de eigendom komt tussenbeide om een betrekkelijke gelijkheid te waarborgen. Zij herstelt het kleine bezit dat bedreigd wordt door de economische ontwikkeling, om te voorkomen dat opnieuw een monopolie van de rijkdom ontstaat, en evenzeer dat zich een afhankelijk proletariaat vormt.

De wetgeving van de Montagnards is trouw aan deze beginselen. De wetten van 5 brumaire van het jaar II (26 oktober 1793) en 17 nivôse (6 januari 1794) voorzien in de verdeling van erfenissen op basis van de gelijkheid van de erfgenamen met inbegrip van de natuurlijke kinderen met terugwerkende kracht vanaf 14 juli 1789. Maar door de erfenissen gelijk te verdelen verschaftte men nog geen bezit aan hen die niets hadden. Vandaar de verdeling in kleine percelen bij de verkoop van de bezittingen van emigranten en de mogelijkheid tot afbetaling in 10 jaar, voorgeschreven in de wet van 3 juni 1793. Deze voorschriften golden krachtens de wet van 2 frimaire van het jaar II (22 november 1793) ook voor de nationale goederen. In de wet van 10 juni 1793 werd machtiging verleend tot gratis verdeling van de gemeenschaps gronden onder de bevolking. Hoewel de verdeling in kleine percelen een aantal boeren de gelegenheid gaf hun bezit af te ronden of landeigenaar te worden, profiteerden de meesten absoluut niet van deze wetten. De volledige opheffing van de feodale rechten op 17 juli 1793 maakte een eind aan de solidariteit van de boeren onderling; de verbrokkeling van het plattelandsleven nam toe. De grondbezittende boeren en de grote ondernemingen moesten wel vijandig staan tegenover grondbezit van de landarbeiders en de verandering van plattelandsproletariërs in zelfstandige producenten. De besluiten van 8 en 13 ventôse van het jaar II (26 februari en 3 maart 1794) gaven blijk van de wil van de aanhangers van Robespierre om verder te gaan en tegemoet te komen aan de verlangens van de arme sans-culottes; de *behoefte patriotten* zouden *schadeloos worden gesteld* door confiscatie en verdeling van de bezittingen van verdachten. Maar terwijl Saint-Just in zijn rapport sprak van gratis verdeling, was hiervan in het

besluit geen sprake meer; de praktische toepassing is nooit uitgewerkt. In feite konden de besluiten van ventôse het agrarische probleem niet oplossen. De volgelingen van Robespierre zowel als de Montagnards waren in wezen voorstanders van economische vrijheid en hadden een afkeer van ingrijpen in de agrarische problematiek; zij waren doof voor de verlangens van de arme boeren en het kwam niet in hen op het pacht systeem te hervormen of de grote bedrijven op te delen. Zij waren niet in staat een programma op te stellen dat tegemoet kwam aan de verlangens van de sans-culottes van het platteland.

De eigenlijke sociale wetgeving vormde een voortzetting van het werk van de Assemblée Constituante, maar ook een stap vooruit. In de besluiten van 19 maart en 28 juni 1793 werd de steun aan behoeftige kinderen en ouden van dagen geregeld. In de Verklaring van de Rechten van de Mens van 24 juni 1793 werd in artikel 21 erkend dat “maatschappelijke bijstand een heilige plicht is”. Het recht op steun werd bekrachtigd in de wet van 22 floréal van het jaar II (jaar II mei 1794), waarin het beginsel van de sociale zekerheid werd vastgelegd en per departement een “livre de la bienfaisance nationale” (boek van nationale weldadigheid) ingesteld: daarin werden ouden van dagen, gebrekkigen van het platteland en weduwen met kinderen ingeschreven. Allen ontvingen een jaarlijkse uitkering en hulp en zouden gratis medische verzorging aan huis ontvangen.

“Laat Europa weten dat u geen ongelukkige en geen verdrukker meer op Frans grondgebied duldt!” had Saint-Just uitgeroepen op 13 ventôse van het jaar II (3 maart 1794). “Laat dit voorbeeld vrucht dragen op aarde; laat het de liefde voor de deugd en het geluk verkondigen. Geluk is een nieuwe gedachte in Europa!”

De Republikeinse moraal

De deugd was volgens Robespierre (17 pluviôse van het jaar II - 5 februari 1794) het beginsel en de kracht van het volksbewind: “Ik bedoel die magische deugd, die zoveel groots tot stand gebracht heeft in Griekenland en Rome. (...) De deugd die niets anders is dan de liefde voor het vaderland en haar wetten.”

De deugd loutert het Schrikbewind. Het Comité van openbaar welzijn trad onverbidde op tegen revolutionairen die hun plicht verzaakten, tegen op buit beluste terroristen. Het draaide de ontkersteningsbeweging niet terug, maar wilde de burgerlijke riten die overal ontstaan waren zuiveren en vervolmaken, onder één noemer brengen. Door het onderwijs en de Republikeinse godsdienst wilde het de burgerzin van de bevolking vergroten.

Het onderwijs werd in artikel 22 van de Verklaring van de Rechten van de Mens van 24 juni 1793 als een van de grondrechten erkend. Het was voornamelijk opgezet als nationaal onderwijs, leerschool voor burgerlijke deugden, waarin de burgers volgens de Parijse sectie Droits-de-l’homme (14 juli 1793), moesten leren “hun plichten te

betrachten en de deugden in praktijk te brengen”; voor alles moesten het saamhorigheidsgevoel en de nationale eenheid bevorderd worden. Op 21 oktober 1793 aanvaardde de Conventie een besluit tot instelling van openbare lagere scholen, met een programma van geestelijke en lichamelijke ontwikkeling, moraal en gymnastiek, theoretisch en praktisch onderwijs. Het besluit werd direct aangevochten en vervangen door dat van 29 frimaire van het jaar II (19 december 1793) dat voorzag in verplicht en gratis niet-religieus lager onderwijs, onder controle van de staat maar toch enigszins gedecentraliseerd zodat het goed aansloot bij de volksmentaliteit. Maar de Revolutionaire Regering die geheel in beslag genomen werd door de oorlog, liet na de wet toe te passen ondanks het aandringen van het volk: de tijd en de middelen ontbraken. Het organiseren van een burgerlijke eredienst werd daardoor des te noodzakelijker.

Sinds het begin van de Revolutie hadden zich revolutionaire ceremonieën ontwikkeld: de Federatie van 14 juli 1790 was hiervan een van de eerste en grootste manifestaties. De burgerlijke feestdagen werden steeds talrijker, de organisatie en vormgeving ervan was een nieuwe kunst waaraan David al zijn talenten wijdde. Op 10 augustus 1793 werd in Parijs het feest van de Eenheid en de Ondeelbaarheid gevierd, georganiseerd door David. Tijdens het ontkersteningsproces werd de katholieke eredienst in de kerken vervangen door de cultus van de Rede, die weldra, met rituelen op de tiende dagen van de Republikeinse kalender, de burgerzin en de Republikeinse moraal verheerlijkten.

De cultus van het Opperwezen, bevorderd door Robespierre, moest de Republikeinse doctrine een metafysische basis geven. Van zijn schooljaren had Robespierre een spiritualistische vorming overgehouden. Als leerling van Rousseau was hij afkerig van het sensualisme van Condillac en nog meer van het atheïstische materialisme van filosofen als Helvetius, wiens borstbeeld hij in de club der Jacobijnen liet vernietigen. De “onomkoopbare” geloofde in een God, in de ziel en in een leven na de dood; zijn verklaring in de club der Jacobijnen op 26 maart 1792 laat hierover geen enkele twijfel bestaan. Belast met het uitbrengen van een rapport over de feesten van de tiende dag gaf Robespierre als doel aan, dat zij de burgerzin en de republikeinse moraal moesten ontwikkelen: “De enige basis van de burgerlijke maatschappij is de moraal. (...) Immoraliteit is de grondslag van het despotisme, zoals de deugd de essentie van de Republiek is. (...) Versterk de republikeinse moraal. Voer het land naar de overwinning, maar voor alles, vernietig de ondeugd.”

Het vervolg is evenzeer geïnspireerd op zijn persoonlijke overtuiging als op zijn wens als politicus om het volk een godsdienst te geven die niet strijdig is met de gewoonten en die de moraal versterkt: “In de ogen van de wetgever is alles waarheid wat nuttig is voor de wereld en de toets der praktijk doorstaat (...) De gedachte aan een Opperwezen verwijst voortdurend naar de rechtvaardigheid; deze is dus van maatschappelijke en republikeinse waarde.”

In het eerste artikel van het besluit van 18 floréal wordt plechtig verklaard dat “het Franse volk het bestaan van het Opperwezen en de onsterfelijkheid van de ziel erkent”. Vier grote republikeinse feesten werden vastgesteld ter ere van de grote dagen van de Revolutie (14 juli 1789, 10 augustus 1792, 21 januari en 31 mei 1793); iedere tiende dag werd gewijd aan een burgerlijke of maatschappelijke deugd.

Het feest van het Opperwezen en de Natuur wijdde de nieuwe erediensdienst in op 20 prairial van het jaar II (8 juni 1794). Robespierre, die zojuist tot voorzitter van de Conventie gekozen was, leidde de feestelijkheden met een boekje bloemen en korenaren in de hand. Temidden van een gigantische menigte trok de prachtige stoet van het burgerlijk feest, geordend door David, van de Tuilerieën naar het Champ-deMars, begeleid door de plechtstatige muziek van Gossec en Méhul. Het feest van 20 prairial maakte diepe indruk op de aanwezigen maar ook in het buitenland. De kantoorbediende Girbal van de sectie Guillaume-Tell noteerde die datum in zijn dagboek:

“Ik geloof niet dat er in de geschiedenis ooit eerder zo’n dag voorgekomen is. Deze was uniek om te zien en te ervaren. (...) Gevoelige geesten zullen de herinnering hieraan tot in eeuwigheid bewaren.”

De contrarevolutionaire Mallet du Pan schreef: “Men dacht werkelijk dat Robespierre de afgrond van de Revolutie zou overbruggen.”

De politieke opzet die Robespierre had met de instelling van de erediensdienst voor het Opperwezen mislukte echter. Het besluit van 18 floréal was erop gericht om na het woelige voorjaar van het jaar II en de drama’s van germinal de maatschappelijke groepen die de Revolutionaire Regering gesteund hadden, maar die nu door klassentegenstellingen verscheurd werden, te bundelen door één geloof en één moraal. Robespierre was niet in staat de economische en sociale toestand te analyseren; hij geloofde in de almacht van ideeën en in oproepen tot deugd. De erediensdienst gewijd aan het Opperwezen leidde binnen de Revolutionaire Regering zelf tot een nieuw conflict: de aanhangers van een gewelddadige ontkerstening en die van radicale verwereldlijking van de staat vergaven Robespierre het besluit van 18 floréal van het jaar II niet.

Het nationale leger

Vanwege de oorlog was de Revolutionaire Regering ingesteld en werd haar gezag bekrachtigd door het Schrikbewind. Om de Republikeinse legers te voeden en uit te rusten was de geleide economie opgezet. Om de strijdlust van het volk te bevorderen spande de maatschappelijke democratie zich in om zijn lot te verbeteren en sterkte

de Republikeinse moraal het in zijn burgerzin. “De Revolutie is de strijd van de vrijheid tegen haar vijanden,” had Robespierre verklaard. De Revolutionaire Regering wijdde al haar energie aan het leger van het jaar II.

In het voorjaar van 1794 telde het leger meer dan een miljoen man, verdeeld over twaalf legers. Het leger was gevarieerd van opbouw: linieregimenten, vrijwilligersbataljons, dienstplichtigen van de lichte van 300.000 en van de massale rekrutering gegroepeerd in halve brigades, krachtens het besluit van het “amalgame” en de “embrigadement” (samenstelling van linietroepen en vrijwilligersbataljons) dat op 21 februari 1793 aanvaard en in de loop van de winter van 1793-1794 toegepast werd. Zo was het leger “genationaliseerd”.

Het kader was gezuiverd en vernieuwd. De Conventie stelde het principe van het kiezen van de commandanten in, dat al eerder van toepassing was in de Nationale Garde, maar een deel van het kader werd op grond van anciënniteit benoemd. De wet van 21 februari 1793 bepaalde dat de soldaten de korporeels kozen. Voor twee derde van de hogere rangen kozen zij bij een vacature drie kandidaten uit de rang onmiddellijk onder die van de te vervullen post. De ranggenoten kozen uit deze drie dan degene die bevorderd moest worden. Een derde werd benoemd op grond van anciënniteit. De generaals werden benoemd door de uitvoerende macht, een derde op grond van anciënniteit, de rest door keuze. “De verkiezing van de commandanten is het burgerrecht van de soldaat,” had Saint-Just op 12 februari 1793 verklaard. “De benoeming van generaals is het recht van alle burgers samen”. In feite mat het Comité van openbaar welzijn zich op dit terrein uitgebreide bevoegdheden aan en delegerde zij deze dikwijls aan de Conventie-gemachtigden, die ingrepen in de benoemingen. Het beginsel van de verkiezing van de lagere kaderleden werd echter steeds geëerbiedigd. Dank zij deze selectie ontstond geleidelijk een staf van grote kwaliteit: Marceau, Hoche, Kléber, Masséna, Jourdan en vele anderen die betrouwbare ondercommandanten bezaten met militaire kwaliteiten en grote vaderlandsliefde. Voor de opleiding van nieuwe kaderleden werd per besluit van 13 prairial van het jaar II (1 juni 1794) de *Ecole de Mars* ingesteld: er werden zes jongemannen per district hee gestuurd “om door een revolutionaire opvoeding te leren wat een Republikeinse soldaat moet weten en hoe hij zich moet gedragen.”

De discipline was hersteld. Tot het Rijnleger had Saint-Just in brumaire van het jaar II verklaard: “Houd van de discipline, die de overwinning brengt.” Op 27 juli 1793 had de Conventie de doodstraf gesteld op plunderen en desertie, maar in feite wisten de militaire rechtbanken, onverbiddelijk voor emigranten en rebellen, zich clement te tonen als het soldaten betrof. Van wezenlijk belang was het dat de Revolutionaire Regering erin slaagde het leger zijn democratische karakter te doen behouden. “De overwinning moet niet alleen verwacht worden van het aantal en de discipline van de soldaten,” had Saint Just op 12 februari 1793 verklaard. “Een overwinning kan slechts behaald worden voorzover het leger beziel wordt door de Republikeinse geest.” De politieke vorming van de soldaat ging samen met zijn militaire opleiding. De soldaten

van het jaar II bezochten de clubs en lazen de patriottische pers. Een rekening van 26 ventôse van het jaar II (16 maart 1794) bevat de namen van de kranten die door Bouchotte, een sansculotte en minister van oorlog, naar de verschillende legers van de Republiek gezonden werden. In de eerste plaats *Le Père Duchesne*, dan *Le Journal des Hommes libres* van Charles Duval, *le Journal de la Montagne*, het orgaan van de club der Jacobijnen en *L'Antifédéraliste* van Julien de la Drôme. Het leger van het jaar II was een revolutionair leger, dat streed voor de opheffing van de privileges, de afschaffing van de feodaliteit en voor de vernietiging van het despotisme. De contrarevolutionair, de eedweigerende priester en de emigrant waren evenzeer vijanden als de Engelsman, de Pruis en de Oostenrijker. Door de Republiek te vereenzelvigen met vrijheid en gelijkheid slaagde het Comité van openbaar welzijn erin de soldaten-burgers ervan te overtuigen dat zij als strijders moesten gehoorzamen.

Het leger was voor de Revolutionaire Regering slechts een beleidsinstrument; daarom was de leiding van de oorlogvoering voorbehouden aan de burgerlijke macht. Artikel jaar II0 van de Constitutie van 24 juni 1793 bepaalde: "Er is geen opperbevelhebber." Nadat La Fayette en Dumouriez verraad gepleegd hadden, verzekerde het Comité van openbaar welzijn zich van de gehoorzaamheid van de generaals door het Schrikbewind. Custine, Houchard en anderen werden ge Guillotineerd; nalatigheid of onvermogen golden als bewijs van onvaderlands gedrag. In de toespraken van Saint-Just, die zich intensief bezighield met militaire zaken, komt men voortdurend uitspraken tegen als: "De generaals komt pas lof toe aan het eind van de oorlog." "De generaals stand hoort nog bij het wezen van de monarchie." In een beroemd rondschrijven aan de generaals becommentarieerde het Comité van openbaar welzijn het besluit van 14 frimaire van het jaar II, waarmee de Revolutionaire Regering was ingesteld: "In een vrije staat is het de militaire macht die het meest beperkt moet worden; zij is zelf passief en wordt bestuurd door de algemene wil. (...) Generaals, de tijd van de ongehoorzaamheid is voorbij."

Op het gevechtsterrein werd de controle namens de burgerlijke macht uitgeoefend door de Conventie-gemachtigden, waarvan de in feite onbeperkte bevoegdheden definitief werden vastgelegd op 30 maart 1793. Vlak voor de veldtocht van 1794, op 1 floréal van het jaar II (20 april 1794), richtte Billaud-Varenne nog de volgende waarschuwing tot de Conventie:

"Als men twaalf legers in het veld heeft is het niet alleen de desertie die gevreesd en voorkomen moet worden. Gevaarlijk is ook de militaire invloed, de eerezucht van een ondernemende commandant die plotseling van het front terugkeert. De geschiedenis leert ons dat alle Republieken op deze wijze ten onder zijn gegaan. (...) Een militair bewind is na een theocratie het ergste dat ons kan gebeuren."

De tactiek en de strategie werden aangepast aan de nieuwe politieke en maatschappelijke vereisten. Gevoed, uitgerust en bewapend dank zij de materiële

mobilisatie die eindelijk vruchten afwierp, georganiseerd in brigades en divisies, beschikten de revolutionaire legers nu over de numerieke overmacht. De bewapening was nog wel dezelfde als onder het Ancien Régime: het geweer van het model 1777 dat tot op 100 meter zuiver schoot, de artillerie van Gribeauval, voornamelijk kanonnen die kogels van 2 kilo ongeveer 400 meter wegschoten. Maar “de krijgskunst van de monarchie heeft voor ons afgedaan,” verklaarde Saint-Just op 10 oktober 1793. “De Franse legers moeten stelselmatig opereren als stoottroepen.”

De nieuwe tactiek was noodzakelijk vanwege de ongevoelbaarheid van de troepen: de soldaten van het jaar II streden in het algemeen als tirailleurs, maakten gebruik van het terrein om de vijand te naderen en vielen dan massaal met de bajonet aan. De kolonne was voor de Republikeinse legers de tactische formatie bij uitstek; deze was gemakkelijker ordelijk uit te voeren dan de traditionele lineaire formatie. Het was de divisie bestaande uit twee infanteriebrigades, twee regimenten cavalerie, een batterij artillerie - in totaal 8 à 9000 man - die in 1794 de tactische eenheid werd.

Ook de strategie werd vernieuwd; dat was noodzakelijk om de grote getalsterkte met profijt te hanteren. Ook de oude oorlogvoering met belegering werd nog gebruikt, de vestingen vormden nog steun- en uitgangspunten voor de operaties. Carnot adviseerde voortdurend hernieuwde aanvallen, met grote troepeninzet op beslissende punten: een methode waarbij energie en hardnekkigheid een grotere rol speelden dan krijgskunst. Op 14 pluviôse van het jaar II (2 februari 1794) verduidelijkte het Comité van openbaar welzijn zijn doctrine:

“De algemene regels zijn: altijd met grote inzet offensief optreden, een strenge discipline in de legers handhaven, echter geen haarkloverijen, de troepen altijd voorwaarts laten gaan, zonder ze echter uit te putten, in de vestingen slechts zoveel troepen achterlaten als strikt noodzakelijk is voor de bewaking (...) zodra mogelijk de aanval met de bajonet toepassen en de vijand achtervolgen tot deze volledig vernietigd is.”

Op 8 prairial (27 mei 1794): “Val aan, val voortdurend aan.” Tenslotte op 4 fructidor (21 augustus 1794): “Verassen als het weerlicht, toeslaan als de bliksem.” Het waren eerder de snelheid van beweging, de energie waarmee aangevallen werd en de hardnekkige achtervolging op het slagveld die tot de overwinning leidden, dan geraffineerde manoeuvres.

In juni 1794 werden de reusachtige inspanningen van de Revolutionaire Regering beloond. De overwinning was onmiskenbaar. Tegelijkertijd stak het politieke conflict echter opnieuw de kop op en onder de leden van de regering ontstond tweedracht.

III. De 9de thermidor van het jaar II (27 juli 1794)

Tegen het eind van het voorjaar van 1794 werden de problemen waarmee het Comité van openbaar welzijn in de Conventie en in Parijs geconfronteerd werd steeds ernstiger: de kloof tussen de volksbeweging en de Revolutionaire Regering werd steeds breder, terwijl de oppositie in de Conventie opnieuw sterker werd. De economische problemen werden steeds groter en het Schrikbewind bleef noodzakelijk voor de instandhouding van het regime, juist nu eindelijk de overwinning kwam en het daardoor moeilijker te rechtvaardigen en te verdragen was.

De overwinning van de Revolutie (mei-juni 1794)

De buitenlandse politiek van het Comité van openbaar welzijn was voornamelijk een oorlogspolitiek. Men stapte van Dantons beleid van onderhandelingen af omdat dit binnenslands de "indulgents" versterkt zou hebben en de nationale geest van inzet zou hebben doen verslappen. Het Comité verzuumde gebruik te maken van de onenigheid tussen de verbondenen of de Polen te steunen die gehoor gegeven hadden aan de oproep tot verzet van Kosciuszko. Wel was het Comité voorzichtig ten aanzien van de neutrale landen. Na het rapport van Robespierre *Sur la situation politique de la République* (27 brumaire van het jaar II - 18 november 1793) verklaarde de Conventie plechtige de belangen van de neutrale landen te zullen eerbiedigen en gaf blijk van haar "gevoelens van oprechte welwillendheid en achting" voor de Zwitserse kantons en de Verenigde Staten van Amerika. Het was het einde van de propagandaoorlog.

Aan de noordgrens beschikte de Republiek bij het begin van de veldtocht over drie legers tegenover de troepen van Coburg die posities innamen van Namen tot aan de zee. Het noordelijke leger, 150.000 man onder leiding van Pichegru, moest in Vlaanderen aanvallen in de richting van Leper. Het Ardennenleger, dat 25.000 man telde, zou in de richting van Charleroi aanvallen; het Moezelleger, 40.000 man onder commando van Jourdan, in de richting van Luik. Pichegru maakte een onhandige manoeuvre en kon Coburg niet beletten Landrecies in te nemen. Hij versloeg hem echter bij Tourcoing op 29 floréal van het jaar II (18 mei 1794) en maakte zo de grens van de zee tot aan de Schelde vrij. Na het Ardennenleger en het Moezel leger, onder commando van Jourdan en bijgestaan door Saint-Just, samengevoegd en tot 90.000 man versterkt te hebben, gaf het Comité van openbaar welzijn opdracht Charleroi in te nemen, dat capituleerde op 7 messidor (25 juni 1794). Coburg, bij Leper door Pichegru verslagen, trok terug. Om zijn achterhoede te beveiligen viel hij op 8 messidor (26 juni 1794) voor Charleroi, bij Fleurus, Jourdan aan; na een dag van felle strijd werd hij verslagen. Saint-Just had veel bijgedragen tot de overwinning door de colonnes steeds opnieuw tot de aanval aan te sporen; hij weigerde echter daarover het rapport uit te brengen in de Conventie:

"Ik hoor graag het nieuws van overwinningen, maar ik wil niet dat het een voorwendsel wordt voor ijdel vertoon. De overwinning van Fleurus wordt luide

verkondigd door sommigen, anderen zwijgen, maar ook zij waren aanwezig. Enkelen doen gewichtig over het beleg, anderen zwijgen, zij waren in de loopgraven.”

De bevrijding van België was een gevolg van Fleurus. De legers van Jourdan en Pichegru kwamen samen in Brussel. Vervolgens dreef Pichegru de Engelsen en Hollanders in noordelijke richting en Jourdan de Oostenrijkers in oostelijke richting; Pichegru bereikte Antwerpen op 9 thermidor (27 juli 1794), Jourdan kwam op dezelfde datum in Luik.

In de Pyreneeën veroverde Dugommier het kamp van Boulou (12 floréal - 1 mei 1794) en trok Catalonië binnen, terwijl Moncey in het westen de grens overschreed en San Sebastian bezette (7 thermidor - 25 juli 1794). In de Alpen scheen de invasie van Italië weldra te kunnen beginnen.

Ter zee slaagden de Republikeinse Atlantische eskaders erin stand te houden, terwijl de Engelse vloot de Middellandse Zee beheerste en - met medeplichtigheid van Paoli - Corsica veroverde. Op 9, 10 en 13 prairial (28 en 29 mei, 1 juni) raakte de vloot van Villaret-Joyeuse, afkomstig uit Brest, ter hoogte van Ouessant slaags met de Engelse vloot onder commando van Howe, om een korentransport uit Amerika te beveiligen. De Fransen leden grote verliezen (Le Vengeur werd tot zinken gebracht), maar de Engelsen moesten zich terugtrekken en het konvooi kwam ongedeerd aan.

De Revolutionaire Regering scheen er door een uiterste krachtsinspanning in te slagen zowel de binnenlandse crisis de baas te blijven als de overwinning te behalen en de Coalitie tot vrede te dwingen:

“Wij trekken ten strijde, niet om te veroveren, maar om te overwinnen, niet om ons te laten meeslepen door de roes van de zege, maar om het gevecht te staken zodra het voor de zaak van de vrijheid niet meer nodig is een vijandelijke soldaat te doden,” verklaarde Billaud-Varenne namens het Comité van openbaar welzijn in de Conventie op 1 floréal (20 april 1794).

Juist toen het doel bereikt zou worden viel de Revolutionaire Regering uiteen. *De*

politieke crisis: de onmogelijkheid van een verzoening (juli 1794)

In de politieke crisis van juli 1794 speelden talrijke aspecten een rol. Terwijl de Jacobijnse dictatuur steeds machtiger werd en zich steeds meer concentreerde in de handen van de Revolutionaire Regering, werden haar maatschappelijke basis in Parijs en haar politieke basis in de Conventie steeds smaller. De tweedracht tussen de twee Regeringscomités en de onenigheid binnen het Comité van openbaar welzijn vergrootten de problemen nog.

In Parijs en in het hele land was men het Schrikbewind moe, terwijl de volksbeweging de Revolutionaire Regering niet meer steunde.

Men was het Schrikbewind des te meer moe, omdat het niet meer gerechtvaardigd scheen nu de overwinning behaald was. De zakenbourgeoisie haatte de regeringscontrole op het economische leven. Zij wilde zo spoedig mogelijk de algehele vrijheid van produktie en handel, die zij in de Revolutie van 1789 bevochten had, hersteld zien. Zij vreesde ook voor inbreuk op het eigendomsrecht. Met de tenuitvoerlegging van besluiten van ventôse, die men lang tegen had kunnen houden, scheen nu ernst gemaakt te zullen worden. Er waren volkscommissies in het leven geroepen om de verdachten te *sorteren*. Het Comité van openbaar welzijn had getracht het Schrikbewind te reguleren door de felste uitvoerders daarvan onder de Conventie gemachtigden terug te roepen en de centralisatie van rechtspraak en ordehandhaving te herstellen door middel van de wet van 22 prairial. Het slaagde er echter niet in de wet toe te passen; het Comité van algemene veiligheid maakte dit onmogelijk. Dit Comité bracht de meest uiteenlopende zaken onder één noemer om de beklaagden met “vrachten” tegelijk te kunnen laten veroordelen en gebruikte het zogenaamde “gevangenis complot” als voorwendsel om de terreur te versnellen. Naast de economische toestand was het ook de *walging van het schavot*, die een groot deel van de publieke opinie van de Revolutionaire Regering vervreemde. Geleidelijk had de volksbeweging zich na de tragedie van germinal losgemaakt van de Revolutionaire Regering. In de lente van 1794 vertoonde het politieke leven van de secties, ondanks de schijn van de manifestaties van trouw aan de Conventie en de Regeringscomités, een duidelijk verval; de Parijse sans-culottes waren het regime duidelijk moe. “De Revolutie is bevroren”, schreef Saint-Just. Hiervoor waren zowel maatschappelijke als politieke oorzaken.

Wat de politieke oorzaken betreft: de algemene sectievergaderingen hadden de pin op de neus gekregen; de verkiezing van gemeente- en sectie bestuurders, waaraan de sans-culottes gehecht waren omdat dit voor hen de belangrijkste uitoefening van hun politieke rechten betekende, was opgeheven. Militanten verdacht van “Hébertisme” werden, zij het niet openlijk, vervolgd. Dit begrip was voldoende ruim om kaderleden van de secties die vijandig stonden tegenover de Jacobijnse centralisatie en gehecht waren aan het systeem van de volksdemocratie, te vervolgen. Enkele snel onderdrukte pogingen tot agitatie in de secties getuigden echter van het voortduren van het volksverzet. In floréal herstelde de sectie Marat de cultus van “L’Ami du peuple”, maar op 3 prairial (22 mei 1794) verboden de regeringscomités “bijzondere” feesten. Aan het eind van messidor vonden in de meeste secties de “broederlijke banketten” plaats: deze werden onmiddellijk gelaakt en verboden.

Op maatschappelijk gebied gaf de nieuwe economische oriëntatie aanleiding tot ontevredenheid onder het volk. De gezuiverde Commune, nu geleid door Payan, een volgeling van Robespierre, rehabiliteerde de handel: “Waar hebben al die steeds

herhaalde klachten tegen de uitzuigers van het volk, de kruideniers, toe geleid?” vroeg hij zich op 9 messidor (27 juni 1794) af. De prijs voor de eerste levensbehoeften was vastgesteld, maar de regering ging niet over tot vorderingen, zij liet het bij de levering van brood dat door de gemeentelijke autoriteiten gedistribueerd moest worden. Door duidelijk te stellen dat er niets meer was dat particulieren belette om waren uit het buitenland te betrekken, en door bekend te maken dat zij die de handel belemmerden gearresteerd zouden worden, bevorderde de Commune van Parijs de zwarte markt en maakte zij de prijsbeheersing tot een aanfluiting. Zo bevoordeelde zij producenten en ambachtslieden ten kosten van de armste sansculottes, arbeiders en loontrekkers, aan wie zij bovendien elke actie tot verbetering van hun lot verbood. Reeds in floréal leidde de prijsstijging van de levensmiddelen (gevolg van de publikatie van de nieuwe maximumprijzen en de vermindering van de controle) onder de arbeiders van verschillende ambachten tot acties voor loonsverhoging. De Commune onderdrukte deze meedogenloos op grond van de wet van Le Chapelier. Met de publikatie van de maximumlonen voor Parijs op 5 thermidor (23 juli 1794) werd dit koopkracht beperkend beleid bekroond. De tarieven die strikt volgens de maatstaven van de wet van 29 september 1793 bepaald waren, betekenden voor de arbeiders dikwijls een grote, autoritair opgelegde loonsverlaging: een steenbouwer die aan het Panthéon werkte, verdiende in ventôse 5 livre, nu ontving hij nog slechts 3 livre 8 sous. De ontevredenheid onder de arbeiders kwam tot uitbarsting juist toen de met Robespierre sympathiserende bestuurders van de Commune de steun en het vertrouwen van het volk het meest nodig hadden.

In de Conventie had de oppositie zich opnieuw gegroepeerd rond de teruggeroepen gemachtigden, vooral de felste uitvoerders van het Schrikbewind die zich bedreigd voelden: Carrier, Fouché, en zij die zich schuldig gemaakt hadden aan ambtsmisdrijven: Barras, Fréron, Tallien. De corruptenfactie had zich opnieuw aaneengesloten en steunde op de “nouveaux indulgents” die, nu de overwinning behaald was, de beëindiging van het Schrikbewind verlangden, en op de “plaine”, die de Revolutionaire Regering slechts aanvaard had als een tijdelijke oplossing. Nu niet meer gevreesd hoefde te worden voor revolutionaire dagen, nu de volksbeweging gekneveld was, hoefde de Conventie zich toch niet langer door de comités te laten ringeloren? Tussen de Conventie, die ongeduldig werd onder het juk dat haar opgelegd was, en de Parijse sans-culottes, waarvan de vijandelijke houding onherroepelijk geworden was, had de Revolutionaire Regering geen grond meer onder de voeten.

Door hun onderlinge verdeeldheid bezegelden de regeringscomités hun ondergang.

Het Comité van algemene veiligheid, dat de leiding had van het Schrikbewind, ergerde zich aan de bemoeienissen van het Comité van openbaar welzijn, vooral van het bureau politieële zaken. Het bestond uit meedogenloze mannen als Amar, Vadier en Voulland, wier mentaliteit dicht bij die van de extremisten lag, en wilde het

Schrikbewind voortzetten omdat de autoriteit van het Comité zelf er van afhing. De leden ervan waren atheïst; de beëindiging van het ontkersteningsproces en de cultus van het Opperwezen waren hen een doorn in het oog. Behalve David en Lebas, waren de leden Robespierre zeer vijandig gezind, zowel om persoonlijke als om politieke redenen.

Het Comité van openbaar welzijn had deze oppositie gemakkelijk kunnen neutraliseren als het zelf eendrachtig gebleven was. Maar ook in het “grand Comité” kwam het tot onenigheid .. Robespierre was door de grote diensten die hij het vaderland bewezen had in de ogen van revolutionair Frankrijk een echte regeringsleider geworden. Hij kon soms zijn collega's tegen zich innemen, spaarde hen net zo min als zichzelf, had weinig vrienden, bewaarde tegenover het merendeel van zijn collega's een afstandelijke gereserveerdheid die men wel als berekening of eerezucht heeft willen aanmerken. Deze beschuldiging tegen de “onomkoopbare”, die al eerder geuit was door de Girondijnen en na hen door de Cordeliers, werd hem nu in het Comité zelf voor de voeten geworpen door Carnot en Billaud-Varenne, die op 1 floréal van het jaar II (20 april 1794) in de Conventie verklaarde:

“Ieder volk dat op zijn vrijheid gesteld is moet zelfs voor de deugden van hen die een hoge positie bekleden oppassen”.

Naast kwesties van temperament en competentieconflicten (Carnot had woedende woordenwisselingen met Saint-Just en ergerde zich aan de kritiek van Robespierre en Saint-Just op zijn militaire plannen), kwamen verschillen in maatschappelijke opvatting. Carnot en Lindet waren mannen van de “plaine” die zich verbonden hadden met de Montagnards; zij waren conservatieve bourgeois, waren tegen de geleide economie en moesten niets van maatschappelijke democratie hebben. Billaud-Varenne en Collot d'Herbois neigden tot het andere uiterste. Verbitterd en geërgerd door de bedekte aanvallen van het Comité van algemene veiligheid, waarin Vadier spotte met de eredienst van het Opperwezen door te zinspelen op Catherine Théot, een oude vrouw die beweerde “de moeder Gods” te zijn, vertoonde Robespierre zich na het midden van de maand messidor niet meer in het Comité; dit gaf zijn tegenstanders vrij spel.

Een poging tot verzoening tussen de twee regeringscomités, die op 4 en 5 thermidor van het jaar II (22 en 23 juli 1794) in plenaire zitting bijeen kwamen, mislukte. De leden van de comités hadden zich gerealiseerd dat een akkoord een voorwaarde was voor handhaving van de Revolutionaire Regering, die anders moest bezwijken onder de aanvallen van de corrupte klik en de nieuwe “indulgents”. Saint-Just en Couthon waren bereid tot een verzoening, maar Robespierre weigerde. Hij wilde definitief het verbond tussen zijn tegenstanders onder de Montagnards en de leden van de “plaine”, die hem tot dan gesteund hadden, verbreken.

De ontknoping: de onmogelijkheid van een opstand

Robespierre besloot het conflict aan de Conventie voor te leggen. Daarmee werd de beslissing over de handhaving van de Revolutionaire Regering in handen van de volksvertegenwoordiging gelegd. Hiermee nam hij een groot risico want de volksbeweging was op non-actief gesteld en de Parijse sans-culottes waren onverschillig of hem zelfs vijandig gezind.

Op 8 thermidor (26 juli 1794) viel Robespierre zijn tegenstanders in de Conventie aan en stelde hij de als Indulgents vermomde “haviken van het Schrikbewind” aansprakelijk voor de excessen van het Schrikbewind. Door echter te weigeren de namen te noemen van degenen die hij beschuldigde, tekende hij zijn doodvonnis: allen die zich iets te verwijten hadden voelden zich bedreigd. ‘s Avonds, toen Robespierre onder luide toejuichingen een toespraak hield in de club van de Jacobijnen en de ontredderde comités in onzekerheid verkeerden, gingen zijn tegenstanders tot actie over. ‘s Nachts werd het complot gesmeed tussen de gedeputeerden die al lang de val van Robespierre trachtten de bewerkstelligen en de “plaine”, die zij het eind van het Schrikbewind beloofden: het was een gelegenheid verbond, met de angst als enig bindmiddel.

Op 9 thermidor (27 juli 1794) begon de zitting van de Conventie om elf uur. Om twaalf uur nam Saint-Just het woord. Toen liep alles zeer snel van stapel. De samenzweerders volgden een tactiek van interruptie en snoerden zo eerst Saint-Just en daarna Robespierre de mond. Men besloot tot arrestatie van Hanriot, de commandant van de Parijse Nationale Garde, en van Dumas, president van de Revolutionaire Rechtbank. Tijdens een afschuwelijk tumult deed een obscure gedeputeerde, Louchet, het voorstel een beschuldiging uit te vaardigen tegen Robespierre, dat met algemene stemmen aanvaard werd; de broer van Robespierre verzocht zijn lot te mogen delen. Men voegde er Couthon en Saint-Just aan toe. Lebas verzocht om de eer ook op de lijst opgenomen te worden. “De Republiek is verloren, de schurken zegevieren”, riep Robespierre uit. De toeschouwers verlieten de tribunes van de Conventie en gingen het verschrikkelijke nieuws in de secties bekend maken. Het was nog voor tweeën.

De poging tot verzet van de Parijse Commune werd slecht georganiseerd en geleid. Nog vóór drie uur stuurden burgemeester Fleuriot-Lescot en de nationale gevolmachtigde Payan, die gewaarschuwd waren, de leden van de Algemene Raad naar de secties om alarm te slaan. Om zes uur waren alle militanten gealarmeerd en de secties gemobiliseerd. Slechts 16 van de 48 secties stuurden detachementen van de Nationale Garde naar de Commune op de Place de Grève; dat was het gevolg van de onderdrukking waarvan de kaderleden van de secties sinds germinal het slachtoffer waren geweest. De compagnieën van de kanonniers, de voorhoede van de sans-culottes, toonden over meer revolutionair initiatief te beschikken dan de bataljons: tegen tien uur ‘s avonds beschikten de leiders van de opstand over 17 van de 30 compagnieën kanonniers die de hoofdstad bezat, met 32 stukken, terwijl de Conventie slechts over de compagnie van de wacht beschikte. Verscheidene uren

lang had de Commune een verpletterende overmacht aan artillerie: een beslissende troef, als er maar een commandant geweest was om de krachten te bundelen. De gedeputeerden tegen wie een bevel tot in hechtenis neming uitgevaardigd was, werden bevrijd, begaven zich naar de Commune en beraadslaagden. De leden van de Conventie hielden het hoofd koel en verklaarden de opstandige gedeputeerden vogelvrij. Barras werd belast met de vorming van een strijdmacht; de gematigde secties sloten zich hierbij aan. De Nationale Garde en de kanonniërs, die zich verzameld hadden voor de zetel van de Commune, kregen noch instructies noch proviand. Al spoedig verspreidde zich het gerucht van de vogelvrijverklaring. Geleidelijk verliet men de Place de Grève. Tegen twee uur 's morgens trok Barras op naar het Hotel de Ville en overmeesterde het bij verrassing. De Commune was overwonnen zonder zich verdedigd te hebben.

Op de avond van de 10de thermidor (28 juli 1794) werden Robespierre, Saint-Just, Couthon en 19 van hun volgelingen zonder vorm van proces ge Guillotineerd. De volgende dag kwam een "vracht" van 71 man aan de beurt, de grootste van de Revolutie.

Wat de poging tot opstand zelf betreft: de leiders van de Commune en de volgelingen van Robespierre waren door hun aarzelen verantwoordelijk voor de mislukking. Ondanks de versterking van het regeringsapparaat en het overlopen van vele sectiebestuurders, vooral van de revolutionaire comités die allang in het gareel gebracht waren, waren duizenden sans-culottes voor de Commune bijeengekomen. Dat dit tevergeefs was moet aan de aarzelingen van de volgelingen van Robespierre geweten worden, die wachtten op de genadeslag in plaats van naar de Place de Grève te gaan en leiding te geven aan de strijders van de revolutionaire dagen. Maar in algemenere zin lag in de tegenstellingen binnen de revolutionaire beweging, zowel als die binnen de stand van de sans-culottes zelf, de historische onvermijdelijkheid van de 9de thermidor reeds besloten.

Robespierre, die vrijwel geen wetenschappelijke en economische ontwikkeling bezat, had als aanhanger van Rousseau een grote afschuw van het materialisme van filosofen als Helvetius. Zijn spiritualistische denken over maatschappij en wereld maakte dat hij machteloos was tegenover de tegenstellingen die in het voorjaar van 1794 aan het licht traden. Hij was wel in staat een theoretische rechtvaardiging te geven voor de Revolutionaire Regering en het Schrikbewind, maar was niet bij machte de economische en sociale realiteit van zijn tijd nauwkeurig te analyseren. Het kon hem niet ontgaan zijn hoe belangrijk het evenwicht van de maatschappelijke krachten was en welke overwegende rol de bourgeoisie gespeeld had in de strijd tegen de aristocratie en het Ancien Régime. Robespierre bleef echter evenals Saint-Just de gevangene van zijn innerlijke tegenstrijdigheden: ze waren zich beiden te zeer bewust van de belangen van de bourgeoisie om zich geheel aan de kant van de sans-culottes te kunnen scharen, maar ook te zeer begaan met het lot van de sansculottes om genade te vinden in de ogen van de bourgeoisie.

De Revolutionaire Regering was gevestigd op een maatschappelijke basis die gekenmerkt werd door verscheidenheid en innerlijke tegenstellingen, dus zonder klassebewustzijn. Ook de Jacobijnen, op wie de volgelingen van Robespierre steunden, konden er niet de noodzakelijke structuur aan geven. Ook zij waren geen klasse, laat staan een gedisciplineerde klassepartij die een doeltreffend werktuig voor politieke actie geweest zou zijn. Het regime van het jaar II berustte op een spiritualistische benadering van de maatschappelijke betrekkingen en de democratie; de gevolgen daarvan bleken fataal.

Op politiek terrein kwamen de conflicten niet zozeer voort uit de situatie als wel uit de fundamentele tegenstelling tussen de bourgeoisie van de Montagnards en de Parijse sans-culottes, tussen de militanten van de secties en de Revolutionaire Regering. De oorlog eiste een autoritair bestuur; de sans-culottes zagen dat wel in, zij steunden de vorming ervan. Maar de oorlog en de daarmee gepaard gaande maatregelen maakten dat de democratie, die zowel Montagnards als sans-culottes eisten, zij het uit zeer verschillende gezichtspunten, geweld werd aangedaan. De besluitvorming zoals de sans-culottes die in praktijk brachten, leidde vanzelf tot een directe democratie; de Revolutionaire Regering achtte deze aanpak onverenigbaar met de oorlogvoering. Controle over de gekozenen, het recht van het volk hun mandaat in te trekken, mondelinge stemming, besluiten bij acclamatie: al deze gebruiken wezen erop dat de militanten van de secties niet van plan waren genoeg te nemen met een formele democratie. Deze manier van politiek bedrijven was echter volstrekt onverenigbaar met de liberale democratie zoals de bourgeoisie die zag. De sansculottes hadden een sterk bestuur verlangd om de aristocratie te vernietigen: zij vergaven het de Revolutionaire Regering niet dat zij hen in het gareel gedwongen en tot gehoorzaamheid geprest had.

Het probleem van de verhouding tussen de volksbeweging en de Revolutionaire Regering kwam nog op een ander terrein tot uiting. Juist door het welslagen van de ondernemingen van het volk in de lente en de zomer van 1793 waren de sansculottes beroofd van hun leiders. Talrijke militanten van de Parijse secties beschouwden de benoeming op een verantwoordelijke post als een gerechtvaardigde beloning voor hun toewijding, zonder hierbij uitsluitend door eerezucht gedreven te worden. Dit was trouwens een voorwaarde voor de doeltreffendheid van de Revolutionaire Regering. In de herfst werden de bestuursorganen gezuiverd en aangevuld met betrouwbare sans-culottes. Toen ontstond een nieuw conformisme, waarvan het gedrag van de revolutionaire commissarissen van de Parijse secties een goed voorbeeld vormt. Zij waren aanvankelijk de meest strijdbare figuren onder de revolutionairen, afkomstig uit het gewone volk, vurige sans-culottes. Maar juist daarom en om hun taak goed te kunnen verrichten moesten ze gesalarieerd worden; in het jaar II werden al die militanten ambtenaren, die des te gehoorzamer waren aan de Revolutionaire Regering omdat zij vreesden hun posten te verliezen. Deze evolutie was het onvermijdelijke gevolg van de klassenstrijd in het land en de oorlog aan de grenzen:

de meest bewuste elementen uit de volksbeweging werden in het regeringsapparaat opgenomen en versterkten de Revolutionaire Regering. Een verzwakking van de volksbeweging en een andere verhouding ervan tot de regering waren er echter het gevolg van. De politieke activiteiten van de sectie organisaties namen af, mede als gevolg van de toegenomen defensie inspanning. Tegelijkertijd verzwakte de democratie in de secties doordat de toenemende bureaucratisering de kritische geest en de politieke strijd lust van de massa verlamde. Tenslotte nam de controle van het volk over de regeringsorganen, waarvan het autoritaire karakter versterkt werd, af. Zo ontstond een kloof tussen de Revolutionaire Regering en de volksbeweging waaraan het zijn macht ontleende. De volgelingen van Robespierre stonden machteloos tegenover deze ontwikkeling. "De Revolutie is bevroren", zei Saint-Just; maar hij kon er geen verklaring voor geven.

De tegenstelling op economisch en maatschappelijk gebied was niet minder onoverkomelijk. De leden van het Comité van openbaar welzijn en Robespierre in het bijzonder waren voorstanders van een liberale economie. Dat zij een geleide economie instelden kwam slechts voort uit de noodzaak tot prijsbeheersing en vordering ten behoeve van de oorlog, terwijl de sans-culottes, toen zij het besluit van de maximumprijzen oplegden, eerder aan hun eigen levensmiddelenvoorziening dachten. De Revolutie was dan wel democratisch geworden, maar zij bleef burgerlijk. De Revolutionaire Regering kon dan ook geen maximumprijzen voor levensmiddelen vaststellen zonder tegelijkertijd maximumlonen te bepalen, om het evenwicht tussen ondernemers en loontrekkers te handhaven. Deze politiek vooronderstelde een verbond tussen Montagnards en sans-culottes. Zij stuitte de bourgeoisie, zelfs de Jacobijnen, tegen de borst, omdat zij de economische vrijheid ophief en de winsten beperkte. Het besluit van de maximumprijzen werd door producenten en handelaren ontdoken, behalve door de wapenindustrie, betaald door de staat, en behalve voor de vorderingen van koren en hooi die de boeren moesten opbrengen. Intussen trachtten de sans-culottes, die vooral de verhouding tussen prijzen en lonen in het oog en trachtten zij van de omstandigheden gebruik te maken door loonsverhogingen te bedingen. Als het Comité van openbaar welzijn tussenbeide kwam en trachtte de problemen op te lossen, sprak het vanzelf dat de arbitrage, gezien de burgerlijke structuur van de maatschappij, eerder moest uitvallen in het voordeel van de bezittende klasse en de producenten dan in dat van de loontrekkers: de publikatie van de Parijse maximumlonen op 5 thermidor is daar een duidelijk voorbeeld van. Doordat zij niet berustte op de belangen van een klasse was de geleide economie van het jaar II een wankele constructie.

De Revolutionaire Regering, die al ondermijnd was door deze tegenstellingen, kreeg de genadeslag met de val van Robespierre en zijn volgelingen. Daarmee was ook de op gelijkheid gebaseerde democratische Republiek die zij nastreefden ten dode opgeschreven. Nog tien maanden lang voerde de volksbeweging een hardnekkig en wanhopig achterhoedegevecht tegen de bourgeoisie van thermidor, die meegesleept

werd door de reactie die zij ontketend had. Het was een dramatische strijd die er op uitliep dat de drijvende kracht van de Revolutie definitief gebroken werd.

13. De Conventie van thermidor Burgerlijke reactie en einde van de volksbeweging, juli 1794 - mei 1795

De Revolutionaire Regering overleefde de val van Robespierre niet, de reactie greep snel om zich heen. Het belangrijkste aspect van de periode van thermidor is niet zozeer de hardnekkige en verwarde politieke strijd als wel het maatschappelijke karakter van de reactie. Het regime van het jaar II had een sociaal, volksgericht karakter; maatregelen als de besluiten van ventôse en de nationale liefdadigheidswet hadden dat duidelijk aangetoond. Op het politieke vlak was het volk betrokken bij het bestuur. Het privilege van de rijkdom en het politieke monopolie van de bourgeoisie, ingesteld door de Constituante, waren doorbroken.

De volksbeweging en de Parijse sans-culottes, door wie de Revolutionaire Regering tot stand was gekomen, hadden al in germinal van het jaar II terrein moeten prijsgeven. De economische en maatschappelijke politiek van het Comité van openbaar welzijn was toen al begonnen zich van het volk af te keren. Zo gezien was de 9de thermidor geen ommekeer maar een stroomversnelling. Van thermidor van het jaar II tot aan het volgende voorjaar schrijdt de reactie voort, zonder dat de terreinwinst aanvankelijk doorslaggevend is, Het is een strijd tussen de burgerlijke Revolutie en de volksbeweging, tussen de "deftige" mensen en de sans-culottes; een beslissend jaar waarin bepaalde groepen hopen op, andere vrezen voor, een grote dag van het volk die de Revolutie eindelijk zou grondvesten. Sinds 1789 was het volk van Parijs nog ongeslagen.

De nederlaag van prairial van het jaar III betekende het einde van de Parijse sansculottes en de definitieve uitschakeling van de volksbeweging. De Revolutie hernam haar burgerlijke weg.

I. Het succes van de reactie van thermidor

De periode van thermidor wordt gekenmerkt door verwarde politieke conflicten, maar ondanks de onoverzichtelijkheid van de strijd, is duidelijk wat er werkelijk op het spel stond: de "deftige" mensen, weldra notabelen genoemd, wilden de kleinburgers, ambachtslieden, winkeliers en gezellen, kortom de sans-culottes die tijdelijk hun wil hadden kunnen opleggen, uit het politieke leven verwijderen. Zoals tijdens de opkomst van de volksbeweging in 1793 weerspiegelden de parlementaire conflicten tussen een minderheid van Montagnards en een steeds grotere reactionaire meerderheid een grotere strijd aan de basis: overal waren reactionairen en mannen van het jaar II in conflict. Maar de volksbeweging, die de Revolutie in 1793 in een stroomversnelling gebracht had, was nu het spoor bijster, gedesorganiseerd, beroofd van haar leiders. Zij bood nog slechts verzet, zij dekte slechts de aftocht.

De ontbindtag van de Revolutionaire Regering en het eind van het Schrikbewind (zomer 1794)

Het Comité van openbaar welzijn wilde na de val van Robespierre en zijn volgelingen het regeringssysteem handhaven. Als woordvoerder van het Comité verklaarde Barère op 10 thermidor (28 juli 1794) in de Conventie dat de dag van de 9de thermidor slechts “een plaatselijke beroering (geweest was), die de regering niet aantastte”: “De kracht van de Revolutionaire Regering wordt honderdmaal groter nu de macht naar de bron teruggekeerd is, de Comités beter gezuiverd heeft en de ziel ervan gesterkt.” Tegelijkertijd verhief Barère zijn stem tegen “enkele vermomde aristocraten die van inschikkelijkheid spraken.” Inschikkelijkheid is goed voor onopzettelijke vergissingen; maar de slinkse streken van de aristocraten zijn euveldeaden, hun vergissingen zijn misdaden.”

In feite viel het regeringssysteem van het jaar II in enkele weken tijds uiteen. De belangrijkste kenmerken ervan gingen verloren: de stabiliteit, het centralisme en, door de opheffing van het Schrikbewind, de *dwingende macht*.

Met de stabiliteit was het al vanaf **11** thermidor (29 juli 1794) gedaan: op die datum besloot de Conventie op voorstel van Tallien, dat voortaan iedere maand een kwart van de leden van de regeringscomités vervangen zou worden. De aftredende leden waren slechts na een maand weer herkiesbaar. In het Comité van openbaar welzijn werden Prieur de la Côte-d’Or en Jeanbon Saint-André dadelijk afgezet en vervangen door Tallien en Thuriot, een volgeling van Danton. Een keuze die aan duidelijkheid niets te wensen overliet. Weldra was alleen Carnot nog over van het grote Comité van het jaar II. In het Comité van algemene veiligheid werden David, Jagot en Lavicomterie, die als aanhangers van Robespierre bekend stonden, afgezet en vervangen door mensen als Legendre en Merlin de Thionville. Bepaalde leden van de Conventie kregen grote invloed in de regering, maar het was gedaan met de personele continuïteit in de regering.

Aan het centralisme van de macht kwam een eind door het besluit van 7 fructidor van het jaar II (24 augustus 1794). De eenheid van bestuur was tot dan gewaarborgd door de leidinggevende positie van het Comité van openbaar welzijn. Deze werd reeds op 11 thermidor aangevallen door Cambon, die het Comité van financiën leidde en verantwoordelijk was voor de schatkist - de enige dienst die in het jaar II niet onder het gezag van het grote Comité viel. Barère antwoordde op de 13de en stelde het “geestelijke federalisme” aan de kaak dat men zo zou instellen. Na enig aarzelen aanvaardde de Conventie tenslotte het besluit van 7 fructidor dat overeenkwam met het voorstel van Cambon. Er werden zestien comités ingesteld, waarvan de twaalf belangrijkste aan het hoofd stonden van een Commissie van uitvoering. De competenties van het Comité van openbaar welzijn werden beperkt tot oorlog en diplomatie. Het Comité van algemene veiligheid behield politiezaken en staatsveiligheid. Het Comité van wetgeving kreeg nieuw gewicht: het buitenlands

bestuur en de rechtbanken vielen onder zijn gezag. Het was gedaan met het centralisme van de regeringsmacht, de macht was grotendeels over drie regeringscomités verdeeld.

Met de opheffing van het Schrikbewind raakte de Revolutionaire Regering ook de *dwingende macht* kwijt. De wet van 22 prairial werd al op 14 thermidor (1 augustus 1794) buiten werking gesteld. Fouquier-Tinville zat gevangen, de Revolutionaire Rechtbank functioneerde niet meer. Deze werd op de 23ste (10 augustus 1794) na een rapport van Merlin de Douai gereorganiseerd. De invoering van het begrip "intentie" maakte het toen mogelijk om iedere verdachte, zelfs bij duidelijke bewijsstukken, vrij te spreken onder voorwendsel, dat zijn daad niet ingegeven was door contrarevolutionaire bedoelingen. De revolutionaire comités, waartegen na de 9de thermidor een heftige campagne gevoerd was, werden opgeheven en op 7 fructidor (24 augustus 1794) vervangen door comités van waakzaamheid, per arrondissement in de grote steden en per district in de departementen. In Parijs werden de 48 secties samengevoegd tot 12 arrondissementen: de nieuwe comités van waakzaamheid en de burgercomités waren regeringsorganen die los stonden van de algemene sectievergaderingen die sinds de 4de fructidor (21 augustus 1794) nog slechts eens in de tien dagen plaatsvonden. De gevangenen werden geopend en de verdachten werden bevrijd: tussen 18 en 23 thermidor (5-10 augustus 1794) bijna 500 man alleen al in Parijs. Dat was het einde van het Schrikbewind.

Gematigden, Jacobijnen en sans-culottes (augustus tot oktober 1794)

De politieke reactie kwam snel op gang ondanks de inspanningen van de vroegere terroristen (mannen van het schrikbewind), die al op 9 fructidor (26 augustus 1794) aan de kaak werden gesteld door Méhée de la Touche in een fel pamflet: *La Queue de Robespierre* (De staart van Robespierre). Op 12 fructidor (29 augustus) door Lecointre aangevallen om hun deelname aan de *tirannie* namen Barère, BillaudVarenne en Collot d'Herbois hun ontslag uit het Comité van openbaar welzijn. Binnen een maand waren alle regeringsleden van het jaar II uitgeschakeld.

In de Conventie hadden de Montagnards alle invloed verloren, zij werden nu de "crête" (bergkam) genoemd. Het aantal van deze "crétois" nam geleidelijk af door het overlopen van de leden. De "plaine" was nu het sterkst, een meerderheid van het centrum aangevuld met bekeerde terroristen en afvallige Montagnards; Cambacérès en Merlin de Douai namen er een vooraanstaande plaats in. De leden van de "plaine" lieten geen twijfel bestaan over hun maatschappelijke oriëntatie. Zij waren evenzeer tegen de geleide economie als tegen de maatschappelijke democratie gekant. Zij behoorden tot de bourgeoisie en wilden hun klasse opnieuw een overheersende positie geven, de maatschappelijke hiërarchie herstellen en het volk weer onder de duim houden. Toen Fayau, een van de "crétois", op 27 fructidor (13 september 1794) nieuwe voorstellen deed voor de verkoop van nationale goederen ten gunste van de "Republikeinse niet-grondbezitters of kleine grondbezitters", antwoordde Lozeau, de

gedelegeerde van Charente-Inférieure, “dat in een Republiek van 24 miljoen mensen onmogelijk iedereen boer kan zijn; dat de meerderheid van de natie onmogelijk grondbezitter kan zijn omdat in zo’n geval iedereen zijn land en zijn wijngaard zou moeten bewerken om te leven, waarbij handel, ambachten en nijverheid weldra zouden ophouden te bestaan.”

De politici van thermidor wezen het volksideaal van een natie van kleine, onafhankelijke producenten af. De leden van de “plaine” waren echter zeer gehecht aan de Revolutie en wilden de Republiek verdedigen: op 25 brumaire van het jaar III (15 november 1794) handhaafden en codificeerden zij de straffen voor emigranten. Hun politiek bestond was erop gericht alle *patriotten van ‘89* te verenigen om de contrarevolutie te keren en het regime te stabiliseren. Maar evenals in 1793 kwam de beslissing niet van de kant van de Conventie, maar werd zij haar van buitenaf opgelegd.

Tussen thermidor van het jaar II en brumaire van het jaar III (augustus-oktober 1794) heerste in Parijs een verwarde politieke strijd tussen drie politieke stromingen die elkaar bestookten. De gematigden (“modérés”) wilden de heerschappij van de deftige mensen, dat wil zeggen van de vermogende bourgeoisie, herstellen, net zoals in 1791. De “neo-Hébertisten”, leden van de Club électoral, die de meerderheid hadden in de sectie Muséum, vertegenwoordigden de volksgroepen die vijandig stonden tegenover de Revolutionaire Regering. Zij verlangden dat Parijs zijn gekozen gemeentebestuur terugkreeg en toepassing van de democratische grondwet van 1793. De Jacobijnen bleven voorstanders van de handhaving van het regeringscentrum en het Schrikbewind van het jaar II zolang als de oorlog duurde.

De campagne van de Club électoral speelde de reactie in de kaart door de verdeeldheid in de volksbeweging te bevorderen en de Jacobijnen te isoleren. Door hun samenwerking met de gematigden, waarmee zij alleen de haat tegen het Schrikbewind en de aanhangers van Robespierre gemeen hadden, droegen de neoHébertisten bij tot een ontwikkeling waarvan zij de gevolgen later betreunden. De Club électoral, die na de 9de thermidor georganiseerd was en geleid werd door mensen als de voormalige Hébertist Legray en de voormalige “enragé” Varlet, begon een campagne tegen het systeem van het jaar II, die gesteund werd door *Le Journal de la liberté de la presse* (De krant van de persvrijheid) van Babeuf: “De 10de thermidor is een mijlpaal, sinds welke wij strijden om in vrijheid te herleven,” schreef deze op 19 fructidor (5 september 1794), zonder het maatschappelijk conflict te zien dat achter de politieke conflicten schuilging. In de aflevering van 1 vendémiaire van het jaar III (22 september 1794) onderscheidde Babeuf slechts twee partijen in Frankrijk: “De een voor de handhaving van de macht van het bestuur van Robespierre, de ander voor het herstel van een bestuur dat uitsluitend berust op de eeuwige rechten van de mens.”

Hoewel Babeuf, de Club électoral en de gematigde reactionairen niet samengespannen hebben, zoals Georges Lefebvre dacht, staat toch wel vast dat hun ageren de laatste versterkte: Babeuf erkende dit in zijn *Tribun du peuple* van 28 frimaire (18 december 1794).

Het Jacobijnse verzet werd sterker in de sinds 11 thermidor (29 juli 1794) door Legendre heropende club. De overgelopen terroristen Fréron, Lecointre en Tallien werden op 17 fructidor (3 september) op verzoek van Carrier geroyeerd. De Jacobijnen, die gesteund werden door *Le Journal universel* van Audouin en *L'Ami du peuple* van Chasles en Lebois, eisten de terugkeer tot het Schrikbewind om "de aristocraten die zich durven vertonen te vernietigen". Op 19 fructidor (5 september) maakte de club het verzoekschrift van de Jacobijnen van Dijon tot zijn programma: vóór toepassing van de wet op de verdachten, vóór een herziening van het besluit op de *intentie*, vóór uitsluiting van adel en geestelijkheid van alle openbare functies, vóór beperking van de vrijheid van drukpers. Acht Parijse secties schaarden zich achter het verzoekschrift van de Jacobijnen van Dijon. De maand fructidor werd gekenmerkt door een ware Jacobijnse opbloei die op de 5de sans-culottide van het jaar II (21 september) een hoogtepunt bereikte met de overbrenging van de stoffelijke resten van Marat naar het Panthéon. Dit was mogelijk gemaakt doordat de Conventie een compromis-programma van Lindet aanvaard had, waarin bescherming van de aanhangers van het Schrikbewind gegarandeerd, maar uitbreiding van de revolutionaire vervolgingen afgewezen werd, waarin allen die droomden van een "herverdeling van vermogen" veroordeeld werden en voorgesteld werd de vrijheid van handel te herstellen. Dit rapport werd op 10 vendémiaire van het jaar II (oktober 1794) fel geheld door de Jacobijnse meerderheid in een tiental Parijse secties. Deze Jacobijnse agitatie in de Parijse secties verontrustte de meerderheid in de Conventie die zich liet meeslepen door de reactie. De twee bewegingen die de steun van het volk zochten maakten elkaar op deze manier door wederzijdse tegenwerking machteloos. De gematigden bleven meester van het terrein.

Het offensief van de gematigden leidde tot een monsterverbond van alle rechtse tegenstanders van het regime van het jaar II en met name de Jacobijnen: de conservatieve bourgeoisie, monarchisten, constitutionelen, openlijke of heimelijke voorstanders van het Ancien Régime. Het programma had slechts negatieve kanten: wraak op de terroristen, onderwerping van de sans-culottes, het voorkómen van een terugkeer tot de politieke en maatschappelijke democratie. Zij beschikten over twee middelen tot actie: de pers en meer nog de benden van de "jeunesse dorée" (rijke jongelui).

De reactionaire pers had nu de overhand; deze beschikte over overvloedige geldmiddelen terwijl de Jacobijnse bladen het zonder regeringssteun moesten stellen. Volgens een van de reactionaire journalisten, Lacretelle le jeune, van de *Républicain français*, hadden de rechtse journalisten een comité gevormd om gemeenschappelijk hun contrarevolutionaire tactiek te bepalen: het doel was "de

Conventie op een andere weg te helpen na twee dodelijke jaren van anarchie". Tot deze groep behoorden Dussault van *La Correspondance politique*, de gebroeders Bertin van de *Débats* en Langlois van de *Messenger du soir*. Fréron hervatte op 25 fructidor (11 september 1794) de publicatie van zijn *Orateur du peuple*, terwijl Tallien op 1 brumaire van het jaar III (22 oktober) *L'Ami du citoyen* lanceerde. Vele pamfletten bevatten felle aanvallen op de Jacobijnen: *Les Jacobins démasqués* (De Jacobijnen ontmaskerd) eind fructidor, *Les Jacobins hors la loi* (De Jacobijnen vogelvrij) in vendémiaire. De gebruikelijke wapens waren smaad, aantijging, kwaadsprekerij en chantage gericht tegen die *bloeddorstigen, anarchisten, onverdraagzamen*. Het maatschappelijk aspect van de perscampagne blijkt duidelijk uit de aanvallen op Cambon, "de beul van de renteniers", de "Robespierre van de eigendom" en op Lindet die in het jaar II de economie leidde: de "deftige mensen", dat wil zeggen de rijke notabelen, toonden zich onverzoenlijk.

De bendes "rijke jongelui" waren vanaf eind fructidor het belangrijkste actiemiddel van de reactionairen. Zij werden georganiseerd door overgelopen terroristen zoals Fréron (men noemde ze wel de "rijke jongelui van Fréron"), Tallien en Merlin de Thionville. Het waren jongeren uit de bourgeoisie, procureursklerken, bankemployés, leeglopers, lijntrekkers, dienstweigeraars en deserteurs.

"Wij waren allemaal of bijna allemaal dienstweigeraars," schreef een van hen, Duval, in zijn *Souvenirs thermidoriens*. "Men zei dat wij de publieke zaak beter dienden in de straten van Parijs dan in het leger van Sambre en Maas."

De "rijke jongelui" waren herkenbaar aan hun vlechten en hun vierkante kraag; gewapend met knuppels voerden zij hun acties uit onder het schreeuwen van: "Weg met de Jacobijnen, Leve de Conventie!" of onder het zingen van het *Réveil du peuple* (Het ontwakken van het volk), waarvan het refrein luidde: "Ze zullen ons niet ontsnappen!" De "rijke jongelui", door hun tegenstanders "muscadins" (fatten) genoemd, lokten eind fructidor de eerste vechtpartijen uit in Palais Egalité, waar zij in het Café de Chartres hun hoofdkwartier hadden, door Jacobijnen of hen die daarvoor doorgingen aan te vallen. Met medeplichtigheid van het Comité van algemene veiligheid en de gezuiverde comités van waakzaamheid, beheersten de "rijke jongelui" weldra de straat. De druk van de burgerlijke reactionairen op de Conventie was des te geraffineerder, daar zij zich voordeden als voorvechters van de volksvertegenwoordiging. Weldra namen zij de aarzelende meerderheid van de volksvertegenwoordiging het initiatief uit handen en sleepten zij haar verder mee dan zij wel gewild zou hebben.

De uitschakeling van Jacobijnen en sans-culottes (oktober 1794 tot maart 1795)

Brumaire van het jaar III was het grote keerpunt in de politieke ontwikkeling van de periode van thermidor: het genootschap van de Jacobijnen werd ontbonden, de Club

électoral maakte een eind aan haar bijeenkomsten, de Parijse secties kwamen onder reactionaire leiding.

De val van de Jacobijnen is grotendeels te wijten aan het gebrek aan steun van het volk gedurende de laatste weken van hun bestaan. Sinds het volk “ontslag genomen had”, schrijft Levasseur in zijn *Mémoires*, was de club nog slechts “een machteloos werktuig”. Op 25 vendémiaire van het jaar III (16 oktober 1794) verlamde de Conventie de Jacobijnse organisatie door betrekkingen tussen de clubs onderling en collectieve verzoekschriften te verbieden. In brumaire lieten hoe langer hoe meer leden de clubs in de steek, terwijl de aanvallen van de “rijke jongelui” steeds feller werden: op de 19de (9 november) organiseerden zij hun eerste actie tegen de club. De zaak-Carrier gaf hun twee dagen later een aanleiding die doorslaggevend zou zijn. Toen de 132 inwoners van Nantes, die de winter tevoren door Carrier naar Parijs gestuurd waren, door de Revolutionaire Rechtbank vrijgesproken werden, viel men Carrier zelf aan. Op 21 brumaire (11 november 1794) besloot Romme in de Conventie, niet zonder enige terughoudendheid, dat hij in staat van beschuldiging gesteld moest worden. Om druk op de volksvertegenwoordiging uit te oefenen troonde Fréron zijn benden mee naar de rue Honoré, waar de club gevestigd was: “Laten wij het monster in zijn hol verrassen.” Het draaide op vechten uit, het leger herstelde de orde. De regeringscomités besloten tot sluiting van de club over te gaan; deze maatregel werd de volgende dag door de Conventie bekrachtigd.

Gok de Club électoral was geen lang leven meer beschoren. Na de sluiting van de club der Jacobijnen was deze even het ontmoetingspunt voor alle oppositionele volksmilitanten, de toenemende burgerlijke reactie legde de anti-Jacobijnse hartstochten binnen de linkse oppositie het zwijgen op. Toen echter de Club électoral in de eerste dagen van frimaire van het jaar III (eind november 1794) uit haar vergaderzaal gezet werd, die ze deelde met de sectie Muséum, was het ook met haar afgelopen.

De overname van de Parijse sectiebesturen door de “modérés” (gematigden) werd vergemakkelijkt door de uitschakeling van de twee verzetshaarden van het volk, het genootschap van de Jacobijnen en de Club électoral. Aan het eind van vendémiaire al drongen de “rijke jongelui” zich in de sectievergaderingen: een van hun leiders, Jullian, werd bestuurder van de sectie Tuileries. De Jacobijnse secties werden geleidelijk veroverd; de sectie van Piques, de vroegere sectie van Robespierre, schijnt tot 10 frimaire (30 november 1794) weerstand geboden te hebben. Toen de militanten van de secties uitgeschakeld waren, was geen enkel element van de volksbeweging nog in staat verzet te bieden aan de gematigde bourgeoisie en in opstand te komen tegen de reactie. Na de instellingen kwamen de mensen aan de beurt; het Witte Schrikbewind was op til.

Gedurende de gehele winter van 1794-1795, van frimaire tot ventôse van het jaar III, nam de onderdrukking van de aanhangers van het Schrikbewind en de sans-culottes

toe. Het was geen eigenlijke zuivering meer zoals na 9 thermidor. De leiders uit de tijd van het Schrikbewind waren al afgezet: het was vooral het verlangen naar wraak dat de overhand kreeg. Na eerst de vooraanstaande aanhangers van het Schrikbewind uitgeschakeld te hebben, ging de onderdrukking een breder terrein bestrijken en alle leden van de secties omvatten. Zij werd een maatschappelijk verschijnsel door tegelijk met de vroegere militanten ook een groot aantal republikeinse waarden aan te tasten. Na de uitschakeling van de Jacobijnen laakte Babeuf op 28 frimaire van het jaar III (18 december 1794) in *Le Tribun du peuple* de uitschakeling van de sans-culottes en alles wat met hen verbonden was.

De vervolging van de aanhangers van het Schrikbewind kwam op gang met het proces tegen Carrier, die door de Revolutionaire Rechtbank op 3 frimaire (23 november 1794) veroordeeld werd en op de 26ste (16 december) werd onthoofd: hij wees alle verantwoordelijkheid voor de verdrinkingen van Nantes van de hand, maar kwam uit voor zijn initiatief tot het gebruik van vuurpelotons; in dat verband beriep hij zich op de wet tegen rebellen die gewapend gearresteerd werden. Op voorstel van Merlin de Douai werden de 75 Girondijnen, die geprotesteerd hadden tegen de gebeurtenissen van 31 mei tot 2 juni 1793 en die Robespierre van het schavot had gered, op 18 frimaire (8 december 1794) weer in de Conventie opgenomen, tegelijk met enkele afgetreden of afgezette leden: in totaal 78 Conventieleden, gematigden zoals Daunou, reactionairen zoals Lanjuinais of zelfs heimelijke royalisten zoals Saladin, die de rechtervleugel van de Conventie versterkten. Toen steeds meer aanvallen werden gericht op de vroegere leden van de Comités, gaf de Conventie op 7 nivôse toe en stelde een commissie in om de gedragingen van Barère, BillaudVarenne, Collot d'Herbois en Vadier nader te onderzoeken. Een voorstel tot amnestie, afkomstig van Cambacérès, werd afgewezen. Toen de zaak op de lange baan geschoven dreigde te worden, begonnen de "rijke jongelui" meer druk uit te oefenen om het verzet van de gematigde leden van de Conventie te breken.

Tegelijkertijd vond in de Parijse secties de uitschakeling van de sans-culottes plaats. In minstens 37 van de 48 secties werden commissies ingesteld belast met een onderzoek naar de gedragingen van de vroegere sectieleden: in 11 secties werden in totaal 200 oud-militanten in staat van beschuldiging gesteld, onder wie 152 revolutionaire commissarissen aan wie hun politieke rechten ontnomen werden en die "overgeleverd werden aan de openbare minachting", als paria's. De regering liet dit alles toe, als ze het al niet aanmoedigde: zo eiste zij krachtens de wet van 13 frimaire (3 december 1794) verantwoording voor het beheer van de buitengewone inkomsten van het jaar II (gedwongen leningen en vrije inschrijvingen). Het is duidelijk welke krachten de uitschakeling van de sans-culottes nastreefden, als men ziet wat de klachten zijn die door de reactionaire sectieleden naar voren werden gebracht: het economische en maatschappelijke regime van het jaar II heeft de bourgeoisie diep gegriefd, vooral de oud-commissarissen die belast waren geweest met de vervolging van hamsteraars waren het mikpunt. Vorderingen, gedwongen leningen, confiscatie van gehamsterde voorraden: het waren evenzovele misdaden

tegen de eigendom. De mensen van het Schrikbewind noemde men “niveleurs”, zij wilden “gelijke verdeling van bezit”. De uitschakeling van de sans-culottes was een revanche van de bourgeoisie voor het feit dat zij in het jaar IJ aangetast was in haar politieke veiligheid, haar economische belangen en haar maatschappelijke voorrangspositie.

De vervolging van de aanhangers van het Schrikbewind werd gedurende de winter steeds feller. Op 11 pluviôse (30 januari 1795) stelde de sectie Temple in de Conventie haar vroegere revolutionaire comité in staat van beschuldiging: “Verdelg die tijgers.” Op 11 ventôse volgde de sectie Montreuil dit voorbeeld: “Waar wacht U nog op om de aarde te verlossen van deze menseneters? Tonen hun bleekheid en hun holle ogen niet duidelijk genoeg van wie zij afstammen? Laat hen grijpen. (...) Het zwaard der wet zal hun de lucht afsnijden die zij al te lang verpest hebben.”

De “rijke jongelui” joegen nu op hun tegenstanders tijdens hun “burgerronden” in de straten. Ze vernielden de cafés die bekend stonden als ontmoetingsplaatsen van Jacobijnen. Zij ontketenden in pluviôse de toneeloorlog door Jacobijnse acteurs tot zelfkritiek te dwingen. Zij verboden de *Marseillaise* en eisten dat het *Reveil du peuple contre les terroristes* (Het ontwaken van het volk tot verzet tegen de terroristen) gezongen werd. Toen begonnen zij aan de vernietiging van de borstbeelden van Marat. De sans-culottes protesteerden, de vechtpartijen werden steeds talrijker, de comités gaven toe: op 21 pluviôse (9 februari) werden de borstbeelden van de martelaars van de vrijheid, Lepeletier en Marat, en de schilderijen van David die hun dood uitbeeldden, uit de zaal van de Conventie verwijderd, onder applaus van de “rijke jongelui” die in groten getale op de tribune aanwezig waren. De stoffelijke resten van Marat en de jonge helden Bara en Viala, gesneuveld voor het vaderland, werden uit het Panthéon verwijderd. De beschuldigingen van moord werden steeds talrijker: “Als u die mannen niet straft is er geen Fransman die niet het recht heeft ze te doden,” verklaarde Rovère over de ex-terroristen op 4 ventôse (22 februari). De volgende dag (23 februari) werd op voorstel van Merlin de Douai besloten dat de ambtenaren die sinds 10 thermidor geschorst waren zich naar de gemeenten moesten begeven waar ze voor die datum gedomicilieerd waren om zich onder toezicht van het gemeentebestuur te stellen; dit betekende in bepaalde streken, dat ze ten dode opgeschreven waren. Op 12 ventôse zwichtte de Conventie en beval Barère, Billaud-Varenne, Collot d’Herbois en Vadier onmiddellijk te arresteren. De volksvertegenwoordiging was overgeleverd aan de benden “rijke jongelui”, versterkt met dienstweigeraars en een groeiend aantal deserteurs. Daarbij voegden zich nog teruggekeerde emigranten die hardnekkig teruggave van hun bezittingen eisten.

In de departementen was het Witte Schrikbewind begonnen. In Lyon werd op 14 pluviôse van het jaar III (2 februari 1795) een eerste bloedbad aangericht onder gevangen genomen aanhangers van het Revolutionaire Schrikbewind. In het zuidoosten waren al sinds nivôse moorden gepleegd. Er werden benden gevormd: de genootschappen van Jezus, van Jehu of van de Zon, Deze vervolgden terroristen,

Jacobijnen en tenslotte alle *patriotten van '89*, met name de kopers van nationale goederen. De Conventie gemachtigden bleven passief of moedigden zelfs de vorming van benden aan: zo handelden Chambon in Marseille en de Girondijn Isnard in het departement Var. De bloedbaden werden steeds talrijker. In Lyon werden dagelijks Jacobijnen, hier bijgenaamd "mathevons", vermoord. In Nîmes werden op 5 ventôse (23 februari 1795) gevangenen vermoord. De Jacobijnen waren machteloos; zij werden vervolgd door de regering, beschuldigd door de gevormachtigden.

De machteloze Conventie kwam niet tussenbeide. De inflatie, de hongersnood en de kou veroorzaakten veel lijden en zetten het volk tot opstandigheid aan. De Conventie was te bevreesd voor een nieuw offensief van de sans-culottes om niet de reactionaire excessen en de moorden van de Witte terreur door de vingers te zien.

Oude en nieuwe rijken: "merveilleuses" en "incroyables"

De reactie deed zich niet alleen op politiek en maatschappelijk, maar ook op geestelijk vlak gevoelen. In het jaar II stond het volk als natuurlijke bron van Republikeinse deugden hoog aangeschreven, nu werd het geminacht. Jullian, een van de leiders van de "rijke jongelui", schrijft in zijn *Souvenirs* dat de mensen van het volk "ongetwijfeld achtenswaardig zijn, als zij hun staat eer aandoen door hun deugden", maar dat zij zich niet met staatszaken moeten inlaten. Wat eerst "eenvoud" was, werd nu als "grofheid" beschouwd. Sans-culottisme was in prairial een voldoende motief voor arrestatie. De weelde, verfoeid in het jaar II, werd nu gerehabiliteerd. De Republikeinse soberheid had afgedaan; de tijdelijk onderdrukte bezittende klasse gaf zich over aan een koortsachtige jacht op pleziertjes: "De gratie en de lach, die het Schrikbewind verjaagd had, zijn weer terug in Parijs," meldde op 2 frimaire (22 november 1794) de *Messenger du soir*, het orgaan van de uitgaande bourgeoisie. "Onze knappe vrouwen met hun blonde pruiken zijn aanbiddelijk; zowel de openbare als de besloten concerten zijn verrukkelijk. (...) De bloeddorstigen, Billaud, Collot en de bende van de "enragés" noemen deze verandering van sfeer *contrarevolutie*."

De traditionele kleding van de sansculotte: de broek, de kiel en de rode muts waaronder het haar sluik diende te zijn, is niet meer in de mode. De jonge bourgeois probeerden op te vallen door buitensporige kleding. Cambon liet zich daar op 8 nivôse (28 december 1794) afkeurend over uit: "Dezelfde mensen die nog kort geleden in lompen rondliepen om voor sansculotte door te gaan, dragen nu belachelijke kleding en slaan een al even belachelijke taal uit."

Er werd veel gedanst, overal werden bals gehouden, zelfs in de Carmes, waar in september nog een bloedbad plaatsgevonden had en op het vroegere kerkhof SaintSulpice. De "bals van de slachtoffers" waren slechts toegankelijk voor hen die een familielid op het schavot verloren hadden. Men verscheen er met een Tituskapsel, de nek bloot net als voor de beul en een rode zijden draad om de hals.

Tutoyeren was verboden: “monsieur” en “madame” kwamen weer in de plaats van “citoyen” en “citoyenne” .

Het mondaine leven in de salons kwam weer op gang. La Cabarrus, Madame Tallien sinds 6 nivôse (26 december 1794) en “Notre-Dame-deThermidor” voor haar bewonderaars, gaf in haar “chaumière” (hut) op de Cours-la-Reine de toon aan voor de “merveilleuses” en lanceerde de mode van de korte en half doorzichtige Griekse jurk. Madame Hamelin en Madame Récamier waren weldra beroemd. Financiers, bankiers, munitie fabrikanten, speculanten, die tijdelijk hadden moeten inbinden tijdens het Schrikbewind, namen opnieuw een vooraanstaande plaats in, terwijl de adel, de grote bourgeoisie en weldra de teruggekeerde emigranten de mondaine tradities van het Ancien Régime in ere herstelden. Zo vormde zich een nieuwe bourgeoisie, ontstaan uit het samengaan van de oude heersende klasse en hen die zich verrijkt hadden door speculatie op de assignaat, de nationale goederen en leveranties aan het leger. Een gevarieerd gezelschap, waarin beroemde actrices als La Contat een grote rol speelden. Heel wat leden van de Conventie waren de deugd moe en lieten zich ompraten of omkopen: “Zo waren er veel afvalligen in de Republikeinse gelederen,” schreef Thibaudeau in zijn *Mémoires*. sommigen deden concessies, anderen verkochten zich volledig aan het royalisme.”

De breed uitgemeten, schaamteloze weelde, de buitensporigheden van de “merveilleuses” (wonderbaarlijken) en de “incroyables” (ongelooflijken), dat wil zeggen van een rijke minderheid die niets uitvoerde, schokten de hele bevolking die gehecht was aan de traditionele zeden en waren een schandaal voor de politieke minderheid die het revolutionaire ideaal trouw was gebleven. Het contrast tussen de gruwelijke ellende van het volk en de aanstootgevende weelde van een minderheid toonde nog duidelijker waar de reactie maatschappelijk op neerkwam. De tegenstelling werd steeds groter en de verontwaardiging nam toe naarmate de hongersnood met het voortschrijden van de winter nijpender werd.

De godsdienstige reactie en de amnestie voor de opstandelingen in de Vendée

Ook de godsdienstige reactie droeg bij tot de versterking van de contrarevolutie.

De scheiding van kerk en staat was een feit geworden door het besluit van de 2de sans-culottide van het jaar II (18 september 1794). Uit zuinigheid overwegingen hief Cam bon op die dag het budget van de grondwet getrouwe kerk op. De Burgerlijke Constitutie van de geestelijkheid was hiermee impliciet vervallen en de staat volledig verwereldlijkt. De maatregelen tegen de eedweigeraars bleven echter van kracht, de kerken bleven gesloten. Naarmate de reactie op gang kwam en talrijke Fransen terugverlangden naar de godsdienstige ceremonieën van vroeger, vroegen de gelovigen om heropening van de kerken. De burgerlijke godsdienst, die al te intellectueel was en nu ieder patriottisch en democratisch tintje verloren had, was niet in staat de sans-culottes te bezielen.

De grondwetsgetrouwe priesters bouwden geleidelijk hun kerk weer op, zoals bijvoorbeeld in het departement Loir-et-Cher, waar bisschop Grégoire op 1 nivôse (21 december 1794) volledige godsdienstvrijheid verlangde. Intussen organiseerden de weigeraars onder de priesters, die men in het noorden *pastors met de koffer* noemde, in het geheim hun “blinde mis”.

Niets stond de godsdienstvrijheid in de weg zodra deze verleend was aan de opstandelingen van de Vendée na de pacificatie van La Jaunaye, op 29 pluviôse van het jaar III (17 februari 1795). Op 3 ventôse (21 februari) besloot de Conventie op voorstel van Boissy d'Anglas godsdienstoefeningen toe te laten, als priesters en gelovigen zelf voor de ruimte zorgden. De scheiding werd bevestigd, de kerken bleven gereserveerd voor de ceremonieën van de tiende dag, de godsdienst bleef een privézaak. Alle priesters mochten godsdienstoefeningen houden, mits zij de eed van 14 augustus 1792 op de vrijheid en gelijkheid hadden afgelegd, de zogenaamde “kleine eed”. Klokgelui, het dragen van geestelijke kleding en openbare steun bleven echter streng verboden. De grondwetsgetrouwe kerk werd snel gereorganiseerd onder leiding van Grégoire, die *Les Annales de la religion* publiceerde. De roomse priesters die de “kleine eed” gezworen hadden, publiceerden *Les Annales religieuses, politiques et littéraires*. De weigeraars hielden steeds meer heimelijke godsdienstoefeningen en waren voortdurend in conflict met de grondwetsgetrouwe geestelijkheid: “Door opnieuw katholieken te tolereren, tolereert de Conventie royalisten. (...) Geen priester die zijn parochianen niet op het hart bindt de monarchie trouw te zijn,” schreef Mallet du Pan op 17 maart 1795.

De ontevredenheid onder de katholieken bleef echter voortduren. Om hieraan een eind te maken was de Conventie bereid tot alle concessies. Zij werd namelijk tegelijkertijd geconfronteerd met het volksverzet dat aangewakkerd werd door de economische crisis.

De concessies aan de opstandelingen in het westen kwamen voort uit dezelfde politiek. Op 9 thermidor had Charette nog de Marais in handen, Sapinaud de Bocage en Stofflet de Mauges. Hun strijdkrachten waren echter gedecimeerd door de schermutselingen met de mobiele kolonnes. De Vendée-opstand ging in Bretagne en de bosachtige grensgebieden samen met de struikroverspraktijken van de “Chouans”. Na de afschaffing van Schrikbewind en onderdrukking wilden de mannen van thermidor de orde in het westen herstellen door een politiek van verzoening. Toen Hoche op 29 fructidor (15 september 1794) zijn commando aanvaardde, herinnerde hij eraan dat het Schrikbewind ten einde was. De gevangenen werden bevrijd, de dienstweigeraars kregen amnestie. Op 12 frimaire van het jaar III (2 december 1794) werd de amnestie uitgebreid tot de opstandelingen die zich binnen een maand zouden overgeven. In januari 1795 begonnen de onderhandelingen met de royalistische leiders. Aangemoedigd door de tegemoetkomingen en zonder hun moordenaars- en struikroverspraktijken te beëindigen (“Wij voeren een oorlog van

schapen tegen tijgers”, schreef op 4 pluviôse - 23 januari 1795 - de volksvertegenwoordiger Boursault), legden de opstandelingen hun voorwaarden op.

Bij de pacificatie van La Jaunaye, bij Nantes, waarover met name met Charette onderhandeld was en waarvan de ondertekening plaatsvond op 29 pluviôse (17 februari 1795), werd amnestie verleend aan de opstandelingen. Zij kregen hun bezittingen terug en ontvingen een schadeloosstelling als deze verkocht waren, zelfs als zij als emigranten te boek stonden. De bevolking van de Vendée werd vrijgesteld van dienstplicht, maar mocht haar wapens behouden. Tenslotte werd nog vrijheid van godsdienst verleend, zelfs aan eedweigeraars. Bij de pacificatie van La Préalaye, bij Rennes, ondertekend op 1 floréal (20 april 1795), profiteerden de Chouans van dezelfde voorwaarden.

De capitulatie van de regering van thermidor bleef zonder effect en er was slechts een schijnbare pacificatie. De opstandelingen van de Vendée en de Chouans kregen alle gelegenheid om zich opnieuw op de strijd voor te bereiden. De opstand van de Chouans sloeg weldra over naar andere departementen. De regering van thermidor was machteloos: het volk was verbitterd door de economische crisis en het verzet groeide. Alle reactionairen moesten zich verenigen om er het hoofd aan te bieden.

II. De economische crisis en de monetaire catastrofe

Het verlaten van de geleide economie lag besloten in de politieke lijn van de reactie. De Conventie had het besluit over de maximumprijzen slechts aanvaard onder druk van de volksbeweging. Alle kringen van de bourgeoisie achtten het echter in strijd met hun klassebelangen. Het uiteenvallen van de Revolutionaire Regering en het einde van het Schrikbewind leidden noodzakelijkerwijs tot verslapping en tenslotte tot de opheffing van de geleide economie, omdat er geen macht meer was die de producenten en de handelaars (voorstanders van het vrije winstbeginsel en de liberale economie) inachtneming van de regels kon afdwingen. De opheffing van de economische dwangmaatregelen moest echter wel leiden tot de ineenstorting van de assignaat en het opvlammen van de inflatie, die de ellende van het volk vergrootten. Zo bleek duidelijk wat de reactie van thermidor maatschappelijk gezien inhield.

De terugkeer tot de economische vrijheid (augustus-december 1794)

Het besluit ter instelling van algemene maximumprijzen voor eerste levensbehoeften, afgekondigd op 24 september 1793, was bij de burgerlijke bevoorrading nooit strikt uitgevoerd, behalve voor wat betreft koren. Voor andere goederen had het Comité van openbaar welzijn overschrijding oogluikend toegestaan, zonder overigens openlijke schending te tolereren. Er had zich een zwarte markt ontwikkeld, maar onder het Schrikbewind bleef de prijsstijging gering. Toen kwam de 9de thermidor. Op 21 fructidor van het jaar II (7 september 1794) verlengde de Conventie voor het hele jaar III de geldigheid van de maxima voor graan en meel van 11 september 1793 en

de algemene maxima van de 29ste. Maar toen het Schrikbewind werd afgeschaft namen de prijsstijgingen toe. De zwarte markt breidde zich uit en geleidelijk werden alle transacties vrij. “Op de markt worden de maximumprijzen niet meer aangehouden, alle prijzen worden in overleg vastgesteld,” schrijft een politierapport al op 20 vendémiaire van het jaar III (11 oktober 1794).

Het systeem van vorderingen per district, ter bevoorrading van de graanmarkten geregeld per besluit van 11 september 1793, functioneerde niet meer. De boeren die niet langer vreesden om op de lijsten van verdachten geplaatst te worden, leverden hun graan met tegenzin en begonnen op de zwarte markt te verkopen. Nadat zij enkele leden van de Conventie bereid gevonden hadden om hun zaak te verdedigen, kregen de boeren enkele concessies los, vastgelegd in het besluit van 19 brumaire (9 november 1794). Belangrijk was vooral dat niet-voldoen aan vorderingen nog slechts leidde tot confiscatie van de gevorderde hoeveelheid. Dat versterkte de tegenwerking van de boeren en maakte de bevoorrading van de steden hoe langer hoe moeilijker. Nu de Revolutionaire Regering uiteen gevallen en het Schrikbewind voorbij was, was het onmogelijk om uitvoering van de vorderingen en inachtneming van de maximumprijzen af te dwingen.

Het feit dat belangrijke sectoren van de economie (wapenindustrie, binnenlands transport, buitenlandse handel) genationaliseerd waren, leverde eveneens problemen op. De nationalisatie was slechts doeltreffend in het kader van de maximumprijzen. Het systeem bleef na thermidor functioneren, nog steeds onder de opperste leiding van Lindet, die het Comité van openbaar welzijn op 15 vendémiaire verlaten had (6 oktober 1794), maar benoemd was als voorzitter van het Comité van handel, landbouw en ambacht.

De nationalisatie van de oorlogsindustrie had talrijke en machtige tegenstanders.

Ambachtslieden en industriëlen hadden een hekel aan de staatscontrole en het maximumtarief. Ernstiger nog vonden zij het feit dat de nationale manufacturen hun werk ontnamen. Een eerste concessie bestond hierin dat het Comité van openbaar welzijn een aantal manufacturen teruggaf aan particuliere ondernemers: al in fructidor de gieterij van Toulouse, in frimaire die van Maubeuge. Ook de grote Parijse wapenindustrie werd geleidelijk ontmanteld. Aanvankelijk werden de activiteiten beperkt tot reparaties, daarna werden de arbeiders verspreid over de werkplaatsen in de departementen, omdat men vreesde voor agitatie. In pluviôse werkte nog slechts een duizendtal arbeiders op stukloon.

De nationalisatie van de buitenlandse handel had de belangen van reders, handelaars en financiers, die voornamelijk leefden van de grote handelsvaart en speculeerden op de wisselkoersen, geschaad. In zijn rapport over de situatie van de Republiek, op de vierde sans-culottide van het jaar II (20 september 1794), gaf Lindet toe dat het noodzakelijk was de buitenlandse handel nieuw leven in te blazen. De

oogst was slecht geweest, in de lente was schaarste te verwachten. Het Comité van openbaar welzijn wilde aan graan komen door de handelaars en de neutrale landen vrij te laten importeren. De Conventie deed de ene concessie na de andere: op 26 vendémiaire (17 oktober) werden de fabrikanten gemachtigd de produkten die zij nodig hadden vrij te importeren. Op 6 frimaire (26 november) werd de import van produkten geheel vrij, behoudens enkele uitzonderingen. De vrijheid van import was echter onverenigbaar met de handhaving van de maximumprijzen, temeer daar een besluit van 25 brumaire (15 november) bepaalde dat in de Franse havens vrij handel gedreven mocht worden met de neutrale landen.

Het offensief tegen de geleide economie en de maximumprijzen werd algemeen aan het eind van het najaar. Op **14** brumaire van het jaar III (4 november 1794) verzocht de Conventie om een rapport over de "nadelen van de maximumprijzen". De aanval was voornamelijk gericht tegen de groei en de beheers fouten van de bureaucratie die de nationale economie moest leiden en die zonder enige statistische basis niet in staat was zich een juist beeld te vormen van de voortbrengselen en de behoeften van het land. De aanval was des te feller omdat de bureaus veelal bezet werden door aanhangers van het bewind van het jaar **II**. In feite ging het niet zozeer om de bureaus als wel om het beginsel van de geleide economie en met name de controle op leveranties aan het leger: de financiers wilden oude gebruiken in ere herstellen, de staat opnieuw afhankelijk maken van de goede diensten van de munitiefabrikanten en de financieringsmaatschappijen, die er grote winsten en enorme vermogens aan overhielden. De campagne van de aanhangers van de economische vrijheid had al spoedig resultaat: op 19 frimaire werd een rapport ingediend bij het Comité voor de handel, met de conclusie dat de maximumprijzen afgeschaft moesten worden. Lindet werd weldra uit het Comité gezet.

Het besluit van 4 nivôse van het jaar III (24 december 1794) hield opheffing van de maximumprijzen en de reglementering in. Het graan verkeer was in het binnenland geheel vrij. Het Comité van handel en bevoorrading behield het recht van vordering ten behoeve van het leger, maar tegen marktprijzen. De opheffing van de maximumprijzen leidde tot een gruwelijke crisis.

De ineenstorting van de assignaat en de gevolgen daarvan

De ineenstorting van de assignaat was een onmiddellijk gevolg van de opheffing van het maximum. De prijzen stegen tot grote hoogte, de speculatie op belangrijke levensmiddelen nam monsterachtige vormen aan. Het papiergeld verloor alle waarde, de geldhandel lag stil. De assignaat, die in december 1793 gestegen was tot 500/0 van de nominale waarde, was in thermidor van het jaar II (juli 1794) tot 31 % gedaald. Het ontduiken van de maximumprijzen bracht de waarde in frimaire van het jaar III (december 1794) op 20%; in germinal (april 1795) bedroeg zij 8%, in thermidor (juli) 3%. De stijging van de prijzen maakte inflatie onvermijdelijk, temeer daar de belastingen slecht binnenkwamen of geïnd werden in gedevalueerde

assignaten. Het totaal aan assignaten werd door voortdurende uitgaven steeds groter: in december bedroeg het 10 miljard, waarvan er 8 in omloop waren. Van pluviôse tot prairial (januari-mei 1795) werd opnieuw voor 7 miljard aan assignaten uitgegeven, het aantal assignaten in omloop steeg tot 11 miljard. Boeren en kooplieden weigerden assignaten in betaling aan te nemen en accepteerden nog slechts klinkende munt. De weigering assignaten aan te nemen versnelde de waardevermindering nog: terwijl tussen november 1794 en mei 1795 de geldomloop maar met 42,5% steeg, verloor de assignaat 68% van zijn waarde. Het 100 livre-biljet devalueerde van 24 tot 7,5 livre in muntgeld.

De prijsstijging van de eerste levensbehoeften verschilde van departement tot departement. In het algemeen was zij echter groter dan men zou vermoeden aan de hand van de waardedaling van papiergeld ten opzichte van munten. In maart-april 1795 stond het indexcijfer van de assignaat op 581, terwijl de algemene prijsindex 758 bereikte, die van levensmiddelen 819, dit alles ten opzichte van 1790.

De schaarste maakte de gevolgen van de prijsstijgingen nog rampzaliger. Ondanks de verlenging van de vorderingen tot 1 messidor (19 juni 1795) bevoorraadden de boeren de markten niet meer, uit angst met assignaten betaald te worden, temeer daar zij zowel direct aan de gemachtigden van de bevoorraderscommissie van het leger mochten verkopen, als aan de handelaars die de bezittende klasse bevoorraadden. Men keerde terug tot dwangmaatregelen: de districten stuurden Nationale Gardisten naar de dorpen tot de vereiste hoeveelheid graan opgeleverd was. Toen het voorjaar aanbrak bleken door de onvoldoende opbrengst van de oogst ook deze maatregelen echter ontoereikend. Tevergeefs trachtte de regering graan aankopen in het buitenland te doen: de lege schatkist dreef de regering, behalve voor de bevoorrading van Parijs en het leger, in de armen van het privékapitaal, wat de macht van de grote handelsbourgeoisie nog vergrootte. Het eerste buitenlandse graan kwam pas in mei 1795 aan. In het zuiden, waar altijd al een tekort heerste, was de situatie aan het begin van de winter al kritiek. In Orléans, dat toch vlakbij de rijke graanstreek Beauce lag, was dat aan het begin van het voorjaar het geval. De rantsoenen werden kleiner, de prijzen stegen. In Verdun werden de rantsoenen, die sinds de zomer van 1794 vastgesteld waren op één pond voor arbeiders en driekwart pond voor de rest van de bevolking, in het begin van het voorjaar van 1795 gehalveerd, terwijl de prijs 20 sous per pond bedroeg. Talrijke gemeentebesturen gingen opnieuw over tot reglementering. Zij mengden granen, rantsoeneerden de distributie en verkochten het brood beneden de kostprijs, maar slaagden er nauwelijks in het lijden van het volk te verlichten, dat des te schrijnender was door het contrast met de breed uitgemeten weelde van de nieuwe rijken.

De maatschappelijke gevolgen van de ineensstorting van de assignaat waren niet voor alle bevolkingsgroepen dezelfde. Terwijl het gewone volk in diepe ellende leefde (de winter van het jaar III was zeer streng en maakte de omstandigheden voor de armen nog rampzaliger), terwijl de rentenierende bourgeoisie van het Ancien Régime

en de schuldeisers die in assignaten betaald werden, geruïneerd waren, verrijkten de schuldenaars en de speculanten zich zeer snel - ware avonturiers die door de inflatie, transacties met nationale goederen en leveranties aan het leger tot de hoogste kringen van de maatschappij doordrongen. Door hen vernieuwde zich de oude bourgeoisie, uit hun kringen waren veel zakenlieden afkomstig die de kapitalistische produktie in de periode van het Directoire en de Napoleontische tijd inluidden. De inflatie droeg zo bij tot de maatschappelijke ommekeer.

In Parijs stegen de prijzen van levensmiddelen en brandstoffen pijlsnel, wat enerzijds aan de schaarste en anderzijds aan het wantrouwen tegenover de assignaat te wijten was. Een pond rundvlees kostte in de Hallen op 6 nivôse (26 december 1794) 34 sous, op 12 germinal (1 april 1795) 7livre 10 sous. Het indexcijfer voor de kosten van levensonderhoud in Parijs, gesteld op 100 voor 1790, steeg van 580 in januari 1795, tot 720 in maart, en 900 in april. De ontwikkeling van lonen en inkomsten maakte dat de prijsstijgingen de verschillende maatschappelijke groepen in ongelijke mate troffen. De grote handels- en industriële bourgeoisie, de nieuwe rijken van de inflatie die op de zwarte markt kochten, werden nauwelijks getroffen, maar de meerderheid van de Parijse bevolking - loontrekkers, bedienden, ambachtslieden, winkeliers en kleine renteniers - zag haar koopkracht bij iedere prijsstijging dalen. Door de schaarste aan grondstoffen en de sluiting van wapenfabrieken, waarvan het personeelsbestand terugliep van 5400 tot 1146, nam de werkloosheid sterk toe. Het volk, dat werd gedecimeerd door hongersnood en ziekten, leefde in grote ellende. De kou maakte de gevolgen van de ondervoeding nog rampzaliger. De winter van het jaar III was een van de strengste van de 18de eeuw: -10^0 in het begin van 1795, -15^0 op 23 januari. Het sterftcijfer steeg. Aan het eind van de winter werden de brood- en vleesrantsoenen van het levensmiddelenbureau, die de basis vormden van het

volksmenu, plotseling verkleind. Doordat er onvoldoende gevorderd was en door de schaarste aan transportmiddelen waren de graanreserves voor de bevoorrading van Parijs verminderd. Op 25 ventôse (15 maart) werd het broodrantsoen, "het enige voedsel van de armen", teruggebracht tot een pond, behalve voor hen die lichamelijke arbeid verrichtten en anderhalf pond kregen. Bovendien konden de bakkers in heel wat secties, zoals in Jardin-des-Plantes, zelfs niet op alle rantsoenkaarten brood verstrekken. In de sectie Gravilliers werd het rantsoen op 7 germinal (27 maart) teruggebracht tot een half pond, in de sectie La Fidélité op de 10de (30 maart) zelfs tot een kwart pond.

In de eerste dagen van germinal van het jaar III sloeg de wanhoop van het volk om in woede en verzet. Op 29 ventôse (10 maart) schreef het Comité van openbaar welzijn: "Het is niet ondenkbaar dat er op een dag geen brood meer zal zijn, dan hebben wij echter de situatie niet meer in de hand." Tevergeefs nam het Comité zijn toevlucht tot improvisatie: zo besloot het op 7 germinal (27 maart) 180 gram rijst te distribueren bij ieder half pond brood.

Veel huisvrouwen hadden echter zelfs geen brandstof om de rijst te koken. Geteisterd door de honger kwamen de sans-culottes opnieuw in beweging. Reeds op 8 nivôse (28 december 1794) sprak een politierapport van de toenemende woede onder het volk: "De notabelen maken zich zorgen over de behoeftigen, zij vrezen de gevolgen van de al te hoge prijzen." Eind ventôse scheen een conflict al onvermijdelijk. De Comités troffen voorbereidingen door Jacobijnen en sans-culottes te arresteren, de "goede burgers" te bewapenen en de benden "rijke jongelui" alle vrijheid te laten. Nu de volksbeweging door de schaarste ontwaakte, sloot de hele reactionaire bourgeoisie zich aaneen.

De laatste volksoptstanden (germinal en prairial van het jaar III)

In de winter van het jaar III stonden er, terwijl de assignaat kelderde en de economische crisis het volk tot wanhoop bracht, twee ontwikkelingen tegenover elkaar: enerzijds het voortschrijden van de reactie en het hechter worden van de heerschappij van de "deftige mensen" en anderzijds de eerste pogingen richting en politieke doelen te geven aan het hongeroproer dat in de lucht hing.

Het groeiende verzet van de Parijse volksoppositie (winter 1794-1795)

De oppositie van het volk steunde op de basisorganisaties die de onderdrukking van thermidor overleefd hadden. Het genootschap van de "Défenseurs des droits de L'homme" (Verdedigers van de rechten van de mens), versterkt met Jacobijnen die lid geworden waren na de sluiting van hun club, was de krachtige verzetshaard van de faubourg Saint-Antoine, met name van de secties Montreuil en Quinze-Vingts. In de sectie Gravilliers verzekerde het genootschap van de "Amis de la liberté et de l'humanité" (Vrienden van de vrijheid en de mensheid), volgens een tegenstander "bijna geheel bestaand uit arbeiders en weinig ontwikkelde mensen", de patriottische partij van de meerderheid in de algemene vergadering. Ook in de secties Bondy, Lombards en Muséum hadden de sans-culottes nog de macht in handen.

Geleidelijk werd de eenheid van de tegenstanders van de reactie van thermidor versterkt. Babeuf begon op 28 frimaire (18 december 1794) een tweede campagne. Hij betuigde zijn spijt over het feit dat hij zich als een van de eersten gekeerd had tegen "het systeem van Robespierre" en constateerde dat er maar twee partijen tegenover elkaar stonden: de rijken en de sans-culottes. Hij zette deze laatsten tot opstand aan in het nummer van 9 pluviôse (28 januari 1795) van zijn *Tribun du peuple*: dit leidde tot zijn arrestatie. Ook Lebois riep in zijn blad *L'Ami du peuple* op tot maatschappelijke strijd tegen het *miljoen rijken*. Wat de vroegere Jacobijnen betreft, zij hadden zich met Babeuf verzoend sinds hij zijn afkeurend oordeel over het Schrikbewind had laten varen en eisten nu eensgezind met hem de toepassing van de democratische grondwet van 1793, die dreigde te worden herzien.

Toen de ongeruste regeringscomités in pluviôse hun toevlucht namen tot repressieve maatregelen, gingen de militanten van de volksbeweging over tot clandestiene activiteiten. Het genootschap van de Défenseurs des droits de l'homme werd op de 20ste (8 februari 1795) ontbonden; een aantal tegenstanders van de comités, onder wie Babeuf, werd "gearresteerd, terwijl de notabelen de leiding namen in secties die tot dan als volksgezind bekend hadden gestaan, met name Muséum. De vroegere sectiemilitanten kwamen clandestien bijeen. In ventôse nam het aantal aangebrachte geheime samenzweringen zeer sterk toe. Aan het eind van de maand slaagden de patriotten er dank zij geheime contributies in een serie anonieme affiches en vlugschriften te verspreiden met een opstandig karakter: op 22 ventôse (12 maart) de oproep *Peuple, réveille-toi, il est temps* (Volk, ontwaak, het is hoog tijd) die overal in de faubourgs werd aangeplakt. Op 3 germinal (23 maart) volgde de *Tocsin national* (Nationale alarmklok), op de 5de (25 maart) de *Adresse à la Convention et au peuple* (Open brief aan Conventie en volk). Toen de schaarste nijpender werd, bereikte de agitatie een hoogtepunt, temeer doordat tegelijkertijd een politieke crisis heerste in de Conventie.

De gebeurtenissen van germinal van het jaar In (april 1795)

De politieke crisis van begin germinal kwam voort uit een conflict in de Conventie tussen de meerderheid van hen die sympathiseerden met de koersverandering van thermidor en de minderheid van Montagnards, de "crête", die als reactie op de conservatieve politiek tijdelijk versterking had gekregen. Het conflict spitste zich op twee punten toe. De grondwet van 1793, door Fréron voorgesteld als "het werk van een stel schurken", die de meerderheid van thermidor nu van organieke wetten wilde voorzien, werd daarentegen door de "crête" beschouwd als het "schild" van het Franse volk. Het tweede punt was de kwestie van de aanklacht tegen de vier: Barère, Billaud-Varenne, Collot d'Herbois en Vadier; een stormachtig debat dat begon op 2 germinal (21 maart) en het volk tot vlammende protesten bracht, terwijl de bourgeoisie met ongeduld op arrestatie wachtte. De Conventie hakte de knoop door en aanvaardde twee besluiten: op 9 germinal (29 maart) werd amnestie van de hand gewezen en bepaald dat de zaak van de vier een nader onderzoek vereiste. Op de 12de (1 april) benoemde zij een commissie die de organieke wetten moest voorbereiden.

Op dat moment was het volk al tot actie bereid. In de rijen voor de bakkerswinkels vonden sinds eind ventôse schermutselingen plaats. Op 27 ventôse (17 maart) begaf een oproerige menigte uit de voorsteden Saint Marceau en Saint-Jacques zich naar de Conventie: "Wij hebben niet genoeg brood en het is bijna zover met ons dat wij de offers die wij voor de Revolutie gebracht hebben betreuren." Op 1 germinal (21 maart) verschenen de drie secties van de faubourg Saint-Antoine op hun beurt in de Conventie en eisten dat de grondwet van 1793 van kracht zou worden, dat er maatregelen tegen de schaarste genomen werden. Zij uitten beschuldigingen tegen de vijanden van het volk, de "slaven van de rijkdom". De vechtpartijen tussen de tot

het uiterste gedreven sans-culottes en benden “rijke jongelui” werden steeds talrijker. De regering bereidde zich ondertussen voor om de verwachte opstand de kop in te drukken. Op 1 germinal (21 maart) werd op voorstel van Sieyes een strafwet aanvaard die de doodstraf instelde voor hen die de Conventie in overleg en met opstandige bedoelingen zouden aanvallen. Op de 2de (22 maart) lieten de Comités per sectie honderd geweren uitreiken aan betrouwbare burgers. Vanaf 7 germinal (27 maart) namen de troebelen twee dagen lang ernstiger vormen aan in de sectie Gravilliers. Op de 10de (30 maart) vond een reeks stormachtige sectievergaderingen plaats; in tien secties kregen de sans-culottes de meerderheid. De volgende dag was het opnieuw de sectie Quinze-Vingts die voor de Conventie verscheen met een compleet program van de volksbeweging: de gevolgen van de 9de thermidor werden gebrandmerkt, evenals de opheffing van het besluit van de maximumprijzen. Men eiste een gekozen gemeentebestuur voor Parijs, heropening van de volksgenootschappen en inwerkingtreding van de grondwet. “Wij staan pal om de Republiek en de vrijheid te verdedigen.” Het was het sein voor de opstand van het volk.

De gebeurtenissen van 12 germinal van het jaar III toonden aan hoezeer de volksbeweging gedesorganiseerd was geraakt nu de leiders het slachtoffer geworden waren van de vervolging. Het was eerder een demonstratie dan een opstand, een ongeordende, ongewapende menigte die het, na de Conventie binnengedrongen te zijn, niet verder bracht dan het uiten van verlangens: de grondwet van 1793 en maatregelen tegen de hongersnood. De Nationale Garde van de rijke wijken verspreidde de demonstranten zonder enige moeite. De opstand was mislukt, er was geen actieplan, er waren geen leiders geweest. De uren dat de sans-culottes de Conventie in hun macht hadden gingen verloren in tumult en nutteloze toespraken. De volgende dag, 13 germinal (2 april), was de rust nog niet weergekeerd; dat gold met name voor de faubourg Saint-Antoine waar zich de sectie Quinze-Vingts bevond. Toen de Conventie de staat van beleg afkondigde werd de orde spoedig hersteld.

De politieke gevolgen van de mislukte opstand van het volk lieten niet lang op zich wachten. Rechts overwon. André Dumont, een van de rechtse leiders, verklaarde: “Uit deze dag moeten alle consequenties getrokken worden.” In de nacht van 12 op 13 germinal besloot de Conventie de vier zonder vorm van proces naar Guyana te deporteren. Links werd bovendien nog verzwakt door de arrestatie van acht Montagnards, onder wie Amar en Duhem, die onmiddellijk naar het fort Ham overgebracht werden. Enkele dagen later volgden opnieuw acht gedeputeerden onder wie Cambon. Op 17 floréal (6 mei) werd Fouquier-Tinville samen met veertien juryleden van de Revolutionaire Rechtbank ter dood veroordeeld. Aan de kwestie van de grondwet werd een debat gewijd. De grondwet zelf was tot op dat moment buiten schot gebleven, er was slechts gediscussieerd over de voltooiing ervan door organieke wetten. Nu werd de grondwet zelf aangevallen, zoals op 25 floréal (14 mei) door de sectie République, als een “grondwet opgelegd door een autoritair Comité,

ingegeven door en aanvaard uit angst". De opmars van de reactie en de tot hongersnood geworden schaarste brachten het volk opnieuw in beweging.

Prairial van het jaar III (mei 1795)

Ondanks de onderdrukking van de opstand van germinal en de vervolging van de sectiemilitanten, slaagde men er niet in het verzet van de Parijse volksbeweging te breken, integendeel: de opstandige mentaliteit werd erdoor gevoed. Op 21 germinal (10 april 1795) had de Conventie bepaald dat de "mannen die in de secties bekend stonden om hun deelname aan de gruwelen aangericht tijdens de tirannie" ontwapend moesten worden: het was een ware wet op de verdachten, gericht tegen allen die deel uitgemaakt hadden van het systeem van het jaar II. In het zuiden werkte de ontwapening van de aanhangers van het Schrikbewind als aanmoediging voor de moordenaars van het Witte Schrikbewind, dat in floréal en prairial een hoogtepunt bereikte. Hoewel het aantal ontwapenden (1600) in Parijs gering schijnt, trof de maatregel de beste militanten van het jaar II. Ontwapend te worden was voor de getroffen "een politieke vernedering, een soort ziekte". Het dragen van wapens was iets essentieels in de volksideologie van de gelijkheid; ontwapening betekende uitsluiting uit de gemeenschap van vrije mensen, het verlies van burgerrechten. De opstandigheid van de militanten van de volksbeweging werd er des te groter door. Intussen veroorzaakte de hongersnood van 3floréal wanhoop onder het volk. Naarmate de lente voortschreed werd de bevoorrading slechter. In Parijs, waar de voorraden uitgeput waren, vond distributie alleen plaats als voorraden aangekomen waren. Het laagste rantsoen voor germinal, een kwart pond, werd normaal. De verdeling was slecht georganiseerd, de huisvrouwen wachtten dikwijls tevergeefs voor de bakkerswinkels. In het hele land kwamen onlusten voor. In Normandië, langs de Seine, pleegden uitgehongerde opstandelingen overvallen op de transporten die voor de hoofdstad bestemd waren. De prijsstijgingen zetten door, terwijl het stokken van de aanvoer, vooral van brandstoffen, leidde tot grotere werkloosheid. De hongersnood van floréal en prairial van het jaar III had rampzalige gevolgen voor de al maandenlang ondervoede bevolking die aan het eind van haar krachten was. De hongersnood beperkte zich voornamelijk tot het gewone volk. De regering weigerde de rantsoenering algemeen te maken; daardoor en dank zij hun geld konden de rijken zich op de vrije markt bevoorraden. Mannen en vrouwen zakten op straat van ondervoeding in elkaar, het sterftcijfer steeg, evenals het aantal zelfmoorden: "Op straat ziet men nog slechts bleke, broodmagere gezichten, waarop leed, vermoeidheid, honger en ellende te lezen staan," schreef de reactionaire *Messenger du soir* op 8 floréal (27 april).

Bij het gevoel van medelijden voegde zich in de mentaliteit van de bezittende klasse de vrees dat de hongersnood zou leiden tot plundering, bedreiging van de eigendom. Langzamerhand ontstond naast wanhoop ook woede onder het volk. De hongersnood leidde tot een herwaardering van het regime van het jaar II: "Tijdens het regime van Robespierre vloeide er bloed maar het ontbrak niet aan brood. Nu er

geen bloed meer vloeit en er geen brood is, moet bloed vloeien voor er brood komt.” Het is een uitspraak van terroristen die men dikwijls tegenkomt in de politierapporten. De grondwet van 1793 was meer dan ooit het beloofde land: “Op die belofte van democratie was alle hoop van het volk gevestigd,” schreef Levasseur de la Sarthe in zijn *Mémoires*.

De agitatie in de secties herleefde in de maand floréal. Op de 10de (29 april) verklaarde de sectie Montreuil zich in permanente zitting en nodigde de andere secties uit voor een debat over de levensmiddelenvoorziening. Op de 11de (30 april) brak een opstand uit in de sectie Bonnet-de-la-Liberté. Weldra werden overal oproerige pamfletten en affiches verspreid. De regering maakte zich zorgen en trok rondom Parijs een aanzienlijke troepenmacht samen. Zij hield deze echter buiten de stad om te voorkomen dat de soldaten de kant van het volk kozen. Tijdens de sectievergaderingen van 30 floréal (19 mei) bereikte de opwinding een hoogtepunt. Op die avond gaf het pamflet *Insurrection du peuple pour obtenir du pain et reconquérir ses droits* (Opstand van het volk om brood te krijgen en zijn rechten te heroveren) het sein tot de volksopstand, en tegelijk de leuze: “Brood en de grondwet van 1793”.

Op 1 prairial van het jaar III (20 mei 1795) luidde alom vijf uur ‘s morgens de alarmklok in de voorsteden Saint-Marceau en Saint-Antoine. Weldra wordt alarm geslagen in alle oostelijke stadswijken. De vrouwen trekken door de straten, gaan naar de werkplaatsen, de mannen wapenen zich. Tegen 10 uur ‘s morgens marcheert een menigte vrouwen met slaande trom op naar de Conventie. De mobilisatie van de Nationale Garde nam meer tijd in beslag. In het begin van de middag zetten de bataljons van de faubourg Saint-Antoine zich op hun beurt in beweging, onderweg versterkt met bataljons van verscheidene andere secties. Tegelijkertijd tracht een menigte vrouwen versterkt met een klein aantal mannen de zaal van de Conventie binnen te dringen. Toen tegen drie uur de bataljons op het Carrousel verschenen, bezweek de tegenstand; de Conventie werd overweldigd, de gedeputeerde Féraud vermoord. Zijn hoofd werd bovenop een piek gestoken. Temidden van het langdurige tumult dat nu losbrak slaagde de kanonnier Duval erin de *Insurrection du peuple* (de opstand van het volk) voor te lezen, het program van de opstandelingen. De opstandelingen deden echter niets om de regeringscomités uit te schakelen. Deze kregen alle tijd om de tegenaanval voor te bereiden. Zij wachtten echter tot de gedeputeerden van de Montagnards zich duidelijk gecompromitteerd hadden. Tegen zeven uur ‘s avonds werden de beraadslagingen hervat: op voorstel van Duroyen Romme stelden voor de secties permanent zitting te laten houden en de gevangenen te laten bevrijden. Op voorstel van Soubrany besloot het Comité van algemene veiligheid op te heffen en te vervangen door een voorlopige commissie. Het was half twaalf. De Nationale Garde van de westelijke wijken deed een stormaanval op de Conventie, de opstandelingen werden uit het gebouw gezet en sloegen op de vlucht. Tegen de veertien gecompromitteerde volksvertegenwoordigers werden arrestatiebevelen uitgevaardigd.

Op 2 prairial van het jaar III (21 mei 1795) werd in de faubourg Saint-Antoine opnieuw een opstand voorbereid terwijl de secties heimelijk vergaderden. Een menigte bezette de zetel van de Commune, terwijl de bataljons van de voorstad tegen drie uur 's middags opnieuw naar de Conventie opmarcheerden. De politie greep niet in. Net zoals op 2 juni 1793 richtten de kanonnières van de volksbataljons tegen zeven uur 's avonds hun stukken met brandend lont op de zaal van de volksvertegenwoordiging. De kanonnières van de gematigde secties waren opnieuw afwezig. Legendre vroeg de gedeputeerden in kalmte op hun plaats de dood af te wachten. Maar in plaats van de wacht onder de voet te lopen, aarzelden de opstandelingen; tien leden van de Conventie kwamen in opdracht van de regeringscomités onderhandelen, en de opstandelingen lieten zich beetnemen door een voorgewende "verbroedering". Een deputatie mocht in de Conventie verschijnen: de woordvoerder herhaalde in een dreigende toespraak de eisen van de sansculottes: brood en de grondwet van 1793. De voorzitter omarmde hem. De opstandige bataljons gingen huiswaarts, zij hadden hun laatste kans gemist. "Ons plan is mislukt, men heeft het volk bedrogen met toespraken" zou een van de opstandelingen gezegd hebben.

Al op 3 prairial (22 mei) begon de militaire onderwerping van de faubourg Saint-Antoine. 3000 man cavalerie trokken Parijs binnen. Zij werden de volgende morgen met talrijke detachementen versterkt. Samen met de "goede burgers", die een individuele oproep gekregen hadden, beschikte de regering over ongeveer 20.000 man. Generaal Menou werd tot commandant benoemd. "Parijs lijkt op een militair kamp", schreef *Le Journal des Hommes libres*. De uitgeputte mannen van de faubourg waren in diepe slaap toen de regeringstroepen hen 's nachts omsingelden. Op de ochtend van 4 prairial deden ook benden "rijke jongelui" een aanval op de faubourg, maar zij moesten de aftocht blazen. De bataljons van de drie secties waren paraat, met de kanonnen op de stad gericht en gesteund door de vrouwen, "die in alle hoeken samengedromd" waren, volgens het verslag van een aanbrenner van de politie: "Brood is de aanleiding voor de opstand, maar de ziel ervan is de grondwet van 1793; in het algemeen zien ze er mismoedig uit." Zij hadden geen commandanten, haast geen onderofficieren, alleen de wanhoop hield hen staande. Tegen vier uur 's middags kregen de troepen bevel voorwaarts te gaan. De soldaten van de voorstad werden gesommeerd de wapens neer te leggen, zij capituleerden zonder verzet. Om acht uur was alles voorbij.

De repressie zette onmiddellijk in, zowel op gerechtelijk niveau als in de secties. Reeds op 4 prairial meldde het Comité van algemene veiligheid dat de gevangenis vol waren.

De gerechtelijke onderdrukking werd geleid door de Militaire Commissie, opgericht door de Conventie op 4 prairial. Er werden 149 mannen voorgeleid, 73 werden er vrijgesproken. Er werden er echter 36 veroordeeld tot de doodstraf, 18 tot vestingstraf, 12 tot deportatie en 7 tot dwangarbeid. Tot de ter dood veroordelen

behoorden 18 van de 23 politieagenten die de zijde van de opstandelingen gekozen hadden, 5 leiders van de opstand, onder wie Duval en Delorme, kapitein van de kanonniers van de sectie van Popincourt, dappere en besluitvaardige mannen, en 6 van de gedeputeerden van de Montagnards die op 1 prairial de zijde van het volk gekozen hadden. Deze laatsten staken zichzelf bij het verlaten van de rechtszaal de dolk in de borst: Duquesnoy, Goujon en Romme waren ter plaatse dood, Bourbotte, Duroy en Soubrany kregen de genadeslag met de guillotine. Het waren de *martelaars van prairial*.

De repressie in de secties van nog belangrijker vanwege de gevolgen op lange termijn. Op 4 prairial beval de Conventie de Parijse secties hun "slechte burgers" te ontwapenen en zo nodig te arresteren. Deze grote zuivering van de secties vond plaats tussen 5 en 13 prairial en leidde tot ongeveer 1200 arrestaties en 1700 gevallen van ontwapening: voornamelijk opstandelingen van prairial en militante sans-culottes van het jaar II, zelfs die welke niet deelgenomen hadden aan de opstanden van het jaar III, maar ook gewezen aanhangers van het Schrikbewind en Jacobijnen. De psychologische en maatschappelijke gevolgen waren groot, de lange gevangenisstraffen stortten heel wat gezinnen in totale armoede. Zo werden de twee krachten waardoor het regime van thermidor zich even bedreigd had gevoeld, uitgeschakeld.

Het waren beslissende dagen. De uitgeputte ontredderde volksbeweging, door vervolging beroofd van haar leiders en kaderleden, zag zich geconfronteerd met een eensgezinde bourgeoisie, van Republikeinen tot aanhangers van het Ancien Régime, die beschikte over het leger. Het was gedaan met de Revolutie; haar kracht, de volksbeweging, was gebroken.

De mislukte volksopstanden van germinal en prairial van het jaar III vor. ~ch_t~raf bezien de meest dramatische periode van de klassenstrijd bin.nen de oude derde stand. Nu de Franse bourgeoisie het heft in handen had, was het uitgesloten dat de volksbeweging haar doelstellingen kon verwezenlijken. Zoals de tegenstellingen tussen de Revolutionaire Regering en de volksbeweging het regime van het jaar II te gronde gericht hadden, leidde de fundamentele tegenstelling tussen de burgerlijke revolutie en de volksbeweging tot de vernietiging van deze laatste, temeer daar de volksbeweging ook door innerlijke conflicten verscheurd werd.

De sans-culottes vormden geen klasse, en evenmin was de volksbeweging een klassepartij . Ambachtslieden, winkeliers, gezellen en losse arbeiders hadden met een minderheid van de bourgeoisie een verbond gesloten dat de aristocratie kansloos versloeg. Maar binnen dit verbond was er een zich verdiepende tegenstelling tussen hen die, zoals de ambachtslieden en de winkeliers, leefden van winsten voortkomend uit het bezit van produktiemiddelen en hen die slechts een loon hadden, zoals de gezellen en de arbeiders. Den eenheid van de sans-culottes was gesmeed in het vuur van de revolutionaire strijd; de strijdigheid van de belangen van

de diverse groepen was op de achtergrond geraakt - maar niet opgeheven; dat was uitgesloten. Daarbij kwamen nog verschillen in maatschappelijke mentaliteit, die de zaak nog ingewikkelder maakten. De innerlijke tegenstellingen van de sans-culottes vielen niet precies samen met die tussen bezitters en producenten enerzijds en loontrekkers anderzijds. Hoewel zij in zekere zin tot de laatste categorie behoorden, waren er klerken, onderwijzers en artiesten die zich vanwege hun levenswijze als bourgeois beschouwden. Zij wilden zich niet vereenzelvigen met het "geringe volk", ook al stredden zij voor dezelfde zaak.

De sans-culottes hadden, met hun uiteenlopende maatschappelijke herkomst, dus geen klassebewustzijn. Zelfs hun algemene vijandigheid ten aanzien van het opkomende kapitalisme kwam voort uit een verscheidenheid van motieven. De ambachtsman was bang om loontrekker te worden, de gezelschaap haatte de handelaar die goederen achterhield en zo de kosten van levensonderhoud voortdurend deed stijgen. Hoewel zij loontrekkers waren, misten de gezellen ieder werkelijk maatschappelijk bewustzijn; hun mentaliteit behoorde nog tot de wereld van het ambacht, de kapitalistische concentratie had bij hen nog geen gevoel van klassesolidariteit gewekt. Toch bestond er onder de loontrekkende sans-culottes wel degelijk een zeker gevoel van eenheid. Een eenheid, die niet alleen uitkwam in het feit dat zij met hun handen werkten en dezelfde plaats in het productie proces innamen, maar ook in hun kleding en hun levenswijze. En niet te vergeten in hun gebrek aan scholing, dat in de gelederen van de volksbeweging tot een gevoel van minderwaardigheid en soms van onmacht leidde. Toen de Parijse sans-culottes het zonder de "mensen van talent" uit de Jacobijnse midden bourgeoisie moesten stellen waren zij verloren.

Ondanks enkele voorzichtige coördinatiepogingen ontbrak het de Parijse sansculottes vooral aan een gedisciplineerde, streng gezuiverde en op een klassebasis stoelende partij, een politiek strijdmiddel. Talrijke militanten spanden zich weliswaar in om de volksbeweging discipline op te leggen, maar velen ook waren absoluut wars van iedere maatschappelijke of politieke dwang. Wat betreft de grote de massa: zij konden, gezien de economische en sociale omstandigheden van die tijd onmogelijk een duidelijk politiek bewustzijn hebben, afgezien van de haat jegens de aristocraten. Zonder zich duidelijk rekenschap van haar verlangens te geven, verwachtte zij veel van de Revolutie. Zij verlangde maximumprijzen om haar levensstandaard te handhaven. Zij staakte haar steun aan de Revolutionaire Regering toen deze de geleide economie uitsluitend ten behoeve van de landsverdediging aanwendde, zonder in te zien dat de val van de Revolutionaire Regering ook het lot van de sansculottes zou bezegelen.

Ook de dialectiek zelf van het verloop van de geschiedenis bracht de ontbinding van de volksbeweging met zich mee. Vijf jaren van voortdurende revolutionaire strijd hadden haar op de lange duur aan felheid en kracht doen inboeten, terwijl de telkens weer uitgestelde verwezenlijking van haar hooggestemde toekomstverwachtingen de

massa langzaamaan haar paraatheid deed verliezen. “Het volk is moe”, had Robespierre al in zijn *Carnet* genoteerd. De sans-culottes van de voorsteden Saint-Marceau en Saint-Jacques hadden dit ook tot uiting gebracht op 27 ventôse van het jaar III (17 maart 1795): “Het is bijna zover met ons dat wij de offers die wij voor de Revolutie gebracht hebben, betreuren.” Van maand tot maand was de beweging van de sans-culottes verzwakt door de oorlogsinspanning, uitgehold door het vertrek van de jonge dienstplichtigen: de jongsten, de meeste strijdlustigen, de meest bewusten en geestdriftigen, voor wie de verdediging van het nieuwe vaderland de hoogste revolutionaire plicht was. Al in het jaar II bestonden de bataljons van de Parijse secties voor een aanzienlijk deel uit mannen van boven de vijftig, boven de zestig zelfs. Deze vergrijzing van de volksbeweging had onherroepelijke gevolgen voor de strijdlust van het volk.

Toch zou het onjuist zijn alleen de nadruk te leggen op de zwakheden van de volksbeweging, die vernietigd werd tijdens de vervolging van prairial van het jaar III. Sinds juli 1789 en nog sterker sinds 10 augustus 1792 had zij bedragen tot de voortgang van de geschiedenis door haar doorslaggevende aandeel in de burgerlijke revolutie. Van 1789 tot aan het jaar III waren de Parijse sans-culottes het meest doeltreffende element in de revolutionaire strijd en de landsverdediging. Dank zij de volksbeweging kon in 1793 de Revolutionaire Regering ingesteld en daarmee de nederlaag van de binnenlandse contrarevolutie en de coalitie aan de grenzen bewerkstelligd worden. Het was de triomf van de volksbeweging die in de loop van de zomer van 1793 leidde tot het Schrikbewind, dat de laatste resten van de oude maatschappij hardhandig uit de weg ruimde. Met thermidor kwam een algehele reactie op gang, maar toen had het Schrikbewind de basis voor nieuwe maatschappelijke betrekkingen al gelegd.

Door het volk voor lange tijd van het politieke toneel te verwijderen en door de hoop van het volk op een maatschappelijke democratie, gebaseerd op gelijkheid, de bodem in te slaan, herstelde de nederlaag van prairial van het jaar III de continuïteit met '89 en het werk van de Constituante: het burgerlijke tijdperk, het bewind van de notabelen brak aan, gebaseerd op het herstel van de economische vrijheid en het censuskiesrecht.

IV “Een land geregeerd door de bezitters” Burgerlijke Republiek en maatschappelijke consolidering, 1795-1799

1795 is de weerspiegeling van '89, het jaar III van de Republiek weerspiegelt het jaar I van de Vrijheid.

De sans-culottes en de volksbeweging, die sinds 1789 en vooral sinds 10 augustus 1792 de doorslag gegeven hadden in de politieke en maatschappelijke strijd, zijn nu van het toneel verdwenen. Om de oorlog tegen de aristocratie, de binnenlandse contrarevolutie en de buitenlandse coalitie te voeren was een verbond tussen sansculottes en Montagnards een tijdlang onvermijdelijk, waarbij deze laatsten zich als tegenprestatie gedwongen zagen om een poging tot volksdemocratie te tolereren. De bezittende klasse zou nog lang met schrik terugdenken aan dat experiment: men had haar vrijheid beperkt, haar winst gekortwiekt! Het gewone volk had haar de wet voorgeschreven! Gehard in de strijd en met een versterkt klassebewustzijn is de bourgeoisie vast besloten ten koste van alles een herhaling van wat zij in het jaar II doorgemaakt heeft te voorkomen. Zij waakt angstvallig over haar macht. Nu de macht van de notabelen hersteld was, viel de natie weer samen met de kleine groep censuskiezers.

Het uitgangspunt werd duidelijk omschreven door Boissy d'Anglas in zijn voorrede bij het ontwerp van de grondwet, op 5 messidor van het jaar III (23 juni 1795):

“Tenslotte dient u nog het eigendomsrecht van de rijke te waarborgen. (..) Gelijkheid voor de wet, meer kan een redelijk mens niet verlangen. (..) Absolute gelijkheid is een hersenschim, wil zij mogelijk zijn dan moet er ook algehele gelijkheid van geest, deugd, lichaamskracht, opvoeding en fortuin van de mens bestaan.”

Vergniaud had al op 13 maart 1793 net zo geredeneerd:

“De gelijkheid van de mens in de maatschappij is slechts gelijkheid van rechten. Zij is net zomin gelijkheid van vermogen als gelijkheid van lengte, kracht, intelligentie, ijver, activiteit, nijverheid en arbeid.”

Wat een merkwaardige continuïteit tussen Girondijnen en politici van thermidor! Boissy d' Anglas gaat voort:

“Wij moeten geregeerd worden door de besten. De besten, dat zijn de meest ontwikkelden, die het meeste belang hebben bij de handhaving van de wetten. Welnu, heel weinig uitzonderingen daargelaten treft men zulke mannen alleen aan onder hen die grondbezit hebben, omdat zij gehecht zijn aan het land waarin dat bezit gelegen is, aan de wetten die het beschermen, aan de rust die het waarborgt. Zij hebben aan dat bezit en de mogelijkheden die het verschaft de ontwikkeling te

danken die hen in staat stelt met wijsheid en gezond verstand de voor- en nadelen van zekere voor het lot van het vaderland doorslaggevende wetten tegen elkaar af te wegen. (...) Het land geregeerd door de bezitters verkeert in de maatschappelijke staat; een land waar de niet-bezitters regeren in de natuurlijke staat.”

De liberale economie is ondenkbaar zonder het eigendomsrecht:

“Als u aan mensen zonder eigendom onbeperkte politieke rechten geeft en als deze het ooit tot de banken van de volksvertegenwoordiging brengen, dan zullen zij tot agitatie aanzetten, deze althans tolereren zonder voor de gevolgen te vrezen; zij zullen voor handel en landbouw funeste maatregelen nemen of althans toelaten, omdat zij de verschrikkelijke gevolgen ervan noch vrezen noch voorzien; zij zullen ons tenslotte opnieuw in de mateloze gewelddadigheden storten waaraan wij ons juist ontworsteld hebben.” Daarmee werd de ervaring van het jaar II onvoorwaardelijk veroordeeld en iedere hoop van het volk de grond in geboord. Zo ontstond door het verbond van Republikeinen van thermidor en constitutionele monarchisten, geheel volgens de tradities van 1789, het kader van een natie van notabelen, dat wil zeggen van op z'n minst welgestelde, gezeten burgers:

“De mens zonder eigendom moet voortdurend deugd oefenen om te kunnen handelen in het belang van een orde die voor hem niets waarborgt.”

Van nu af waakt de bourgeoisie angstvallig voor haar eigendomsrecht. De verwerving van grondbezit, tijdelijk vergemakkelijkt door de wetten van de Montagnards, werd de niet-bezitters, vooral de kleine boeren, onmogelijk gemaakt omdat deze ontwikkeling een bedreiging vormde voor de liberale economie. Reeds op 22 fructidor van het jaar II (8 september 1794) had Lozeau, de gedeputeerde van het departement Charente-Inférieure, hierop gewezen in zijn rapport voor de Conventie *Sur l'impossibilité matérielle de transformer tous les Français en propriétaires fonciers et sur les conséquences fâcheuses qu'étraînerait au surplus cette transformation* (Over de materiële onmogelijkheid om alle Fransen tot grondbezitters te maken en de schadelijke gevolgen die een dergelijke ontwikkeling bovendien met zich mee zou brengen). Het is een hersenschim als men denkt door de verdeling van de grond de armoede op te heffen. Zelfs als men ervan uitgaat dat men alle boeren tot onafhankelijke ondernemers zou kunnen maken, zou dat voor de Republiek nog geen vooruitgang zijn. Waar halen dan de grootpachters, de handelaars en de industriëlen de noodzakelijke werkrachten voor hun ondernemingen vandaan? Het bestaan van een proletariaat is een absolute voorwaarde voor de burgerlijke economische en maatschappelijke orde.

De aristocratie legde zich echter niet bij de situatie neer; de strijd werd hervat na een kortstondig streven naar verzoening. Het broze evenwicht van de burgerlijke natie en de “Republiek van grondbezitters”, kwetsbaar door haar liberalisme, werd bedreigd.

In 1799, net zoals in het jaar II, maakte het gevaar waarin het vaderland verkeerde autoritaire methoden noodzakelijk. Nu was er echter geen sprake meer van de maatschappelijke en politieke macht van de bourgeoisie te laten redden door het volk: de revolutionaire dictatuur werd van de hand gewezen. Bleef de oplossing van een militaire dictatuur. Dat was de betekenis van 18 brumaire: in het jaar VIII werd de natie nog steeds vertegenwoordigd door de kleine groep census kiezers, overeenkomstig het kiesrecht in het jaar III ingesteld door de notabelen van de Republiek van grondbezitters.

14 Het einde van de Conventie van thermidor De verdragen van 1795 en de grondwet van het jaar III

Na de vernietiging van de Parijse sans-culottes tijdens de dagen van prairial van het jaar III kwam de reactie in een stroomversnelling. De uitwassen van het Witte Schrikbewind en vooral de invasieopgong in Quiberon, waaruit het verraad van de emigranten bleek, zorgden echter voor een wending die de Revolutie versterkte. Tegelijkertijd plukten de politici van thermidor de vruchten van de inspanningen van de Revolutionaire Regering: de coalitie werd ontbonden.

De leiders van thermidor bleven niettemin trouw aan hun politiek van compromis en gulden middenwegen. In hun buitenlandse politiek herstelden zij de traditionele diplomatie en spraken zich uit voor een vrede berustend op inlijvingen en veroveringen, waardoor in feite de oorlog permanent werd. In de binnenlandse politiek steunden zij op rechts om hun werk te voltooien: het waren de gematigde Republikeinen en de constitutionele monarchisten die met de grondwet van het jaar III de basis legden voor het notabelenbewind. De grondwet was echter nog niet van kracht, of dit nieuwe experiment werd al bedreigd door de royalistische oppositie en de voortzetting van de oorlog.

I. De naweeën van prairial; het Witte Schrikbewind en de invasie in Quiberon (mei tot juli 1795)

Door iedere oppositie van het volk uit te schakelen, versnelden de gebeurtenissen van prairial van het jaar III de reactie die in alle sectoren van het openbare leven voelbaar werd.

Allereerst werd de godsdienst in ere hersteld. Op 11 prairial (30 mei 1795) werden de kerken op voorstel van Lanjuinais teruggegeven aan de gelovigen; religieuze ceremonieën buiten de kerk bleven echter verboden. Als gevolg van het "gelijktijdigheidsbeginsel" werden de kerken gebruikt zowel voor de ceremonieën van de tiende dag als voor de rituelen van grondwet getrouwe katholieken en rooms-katholieken: dit leidde tot talrijke conflicten. Alle priesters moesten een verklaring tekenen waarin zij zich onderwierpen aan de wetten van de Republiek. De grondwetsgetrouwen maakten van de gelegenheid gebruik om onder leiding van

Grégoire hun kerk te reorganiseren. Onder de rooms-katholieken, de vroegere eedweigeraars, ontstond onenigheid over de “kleine eed” van 1792: de *ondertekenaars* (soumissionnaires) volgden abbé Emery, de vroegere directeur van het seminarie van Saint-Sulpice; de *niet-ondertekenaars* (non-soumissionnaires) zetten hun clandestiene godsdienst oefeningen voort. De godsdienstige conflicten hielden aan.

De enorme koersdaling van de assignaat vloeide voort uit de onderdrukking van de sans-culottes: de bourgeoisie van thermidor liet de zaak op zijn beloop. De Conventie institutionaliseerde tenslotte het bankroet van het papiergeld door op 3 messidor van het jaar III (21 juni 1795) een waarde verminderingsschaal te publiceren, gebaseerd op de tijdstippen van uitgifte. Op 2 thermidor (20 juli) eiste zij dat de helft van de grondbelasting in graan betaald werd. De ambtenaren kregen een variabele salarisschaal. De schatkist bleef echter leeg en per maand werden ongeveer 4 miljard nieuwe assignaten uitgegeven. Terwijl de assignaat in germinal nog op 8% van zijn nominale waarde stond, daalde deze in messidor tot 5% en in thermidor (juli 1795) tot 3%.

Het Witte Schrikbewind werd sterk bevorderd door de nederlaag van het volk in prairial.

In de Conventie werden alle ex-leden van de comités van het jaar II (behalve Carnot en Prieur de la Côte-d’Or) gearresteerd, evenals een tiental gedeputeerden die tot de Montagnards behoorden. Ruhl en Maure voelden zich bedreigd en pleegden zelfmoord. De Conventie hief de Revolutionaire Rechtbank op (12 prairial - 31 mei 1795) en maakte een eind aan de veroordelingen wegens federalisme.

In de departementen werden de “terroristen”, vroegere functionarissen van het Schrikbewind van het jaar II, gevonnis: zo werden de leden van de Commissie van Orange en Lebon uit het departement Somme terechtgesteld. Op 20 floréal (9 mei) had de Conventie de lagere bestuursorganen, waarin nu oud-federalisten en uitgesproken royalisten de leiding hadden, gemachtigd zelf terroristen aan te brengen bij de verantwoordelijke ambtenaren van justitie. Het aantal processen nam geweldig toe. Overal werden de mannen van het jaar II vervolgd; als zij niet veroordeeld werden treiterde men hen op duizend-en-een manieren en maakte men hun het leven zuur. De meeste steden hadden nu hun eigen benden “rijke jongelui” die heer en meester waren in de straten met medeplichtigheid van het bestuur. Deze moordenaarsbenden, genootschap van Jezus, van Jehu of van de Zon genaamd, teisterden het zuidoosten. In Lons-le-Saulnier en Bourg werden gevangenen vermoord. In Lyon drongen zij op 5 en 15 floréal (24 april en 4 mei) de gevangenen binnen en slachtten de gedetineerden af. Ook in Montbrison en Saint-Etienne vonden bloedbaden plaats. Het genootschap van de Zon uit Marseille vermoordde gevangenen in Aix op 22 floréal (11 mei) en nogmaals op 27 thermidor (14 augustus). Toen in Toulon, het laatste bolwerk van de Jacobijnen, de

sansculottes in opstand kwamen werden ze op 4 prairial (23 mei) in de pan gehakt. Het Witte Schrikbewind werd feller. Op 17 prairial (5 juni) vermoordde het genootschap van de Zon de politieke gevangenen in het fort Saint-Jean in Marseille. In Tarascon werden de Jacobijnen onder toejuichingen van de plaatselijke aristocratie vanaf de toren van het kasteel van koning René in de Rhône geworpen. Er vielen doden in Salon, in Nîmes en in Pont-Saint-Esprit. "Overal wordt vermoord", schreef een Conventielid op 13 prairial (1 juni 1795).

Het Witte Schrikbewind ging samen met het ontwaken van de royalistische partij. De Republikeins-gezinde politici van thermidor raakten op den duur verontrust toen zij alle aanhangers van de Revolutie zonder onderscheid bedreigt zagen door het opkomende royalisme. Ook de Parijse pers stond in het algemeen welwillend tegenover het royalisme: "Overal blijkt men de meest dwaze verwachtingen te koesteren," schreef *Le Moniteur* op 17 prairial (5 juni 1795). "Alsof de Conventie zich nog slechts voor het koningschap hoeft uit te spreken."

In Parijs intrigeerden eedweigeraars en teruggekeerde emigranten vrijuit en verspreidden Engels geld. In de departementen werden de vrijheidsbomen omgehakt en de driekleurige kokarden vertrapt. De royalisten waren echter verdeeld. De constitutionele royalisten wilden de macht veroveren met Lodewijk XVII, die nog altijd in de Temple gevangen gehouden werd, als stroman. Het kind stierf echter op 20 prairial (8 juni 1795). De absolutisten die voorstander waren van een terugkeer van het Ancien Régime, namen de leiding. Vanuit Verona lanceerde de graaf van Provence, die zich Lodewijk XVIII noemde, op 24 juni 1795 een manifest: hij beloofde herstel van de orden, de parlementen en de leidende functie van de kerk en bestraffing van de koningsmoordenaars. Mensen uit zijn naaste omgeving wilden de leden van de Constituante ophangen en de kopers van nationale goederen fusilleren. De royalisten van dezelfde vleugel bereidden in Frankrijk een nieuwe opstand voor. Er werden kaderleden gevormd in Franche-Comté, de Ardèche, Haute-Loire en Lozère. Tegelijkertijd werd de corruptie bevorderd door tussenkomst van het *agence royale* in Parijs. In mei en juni 1795 werden contacten gelegd met Pichegru, generaal van het Rijnleger. Begin prairial hadden de Chouans de wapens weer opgenomen. De politici van thermidor vormden één front om het royalistische gevaar het hoofd te bieden.

Door de expeditie van Quiberon, die nog eens ten overvloede bewees dat de royalisten gemene zaak maakten met Engeland, werd de Republikeinse strijd lust pas goed aangewakkerd. Mallet du Pan had op 21 juni al scherpzinnig uiteengezet hoe gevaarlijk het samenspannen met Engeland voor de royalistische zaak was: "De burgeroorlog is een hersenschim, ook de buitenlandse oorlog is een middel dat niet meer opgaat: de minachting die men in Frankrijk heeft voor de wapens en de politiek van de coalitie wordt slechts geëvenaard door de niet minder algemene haat die ze in Frankrijk gewekt hebben."

De aanhangers van een gewapende actie werden aangemoedigd door de concessies die de Conventie aan de opstandelingen in het westen gedaan had, door de onderdrukking na prairial en door de zwakheid van de regering. Puisaye bereidde een invasie voor. De Engelse regering verschaftte de emigranten geld, schepen en Engelse uniformen. Zij vormden twee divisies onder commando van d'Hervilly en Sombreuil. De landing vond plaats op 9 messidor (27 juni 1795) op het schiereiland Quiberon, aan de zuidkust van Bretagne. Hoewel een aantal benden Chouans onder Cadoudal zich in de strijd mengde, bleef de meerderheid van de bevolking passief. De royalistische leiding werd verlamd door de conflicten tussen d'Hervilly en Puisaye. Aangezien de regering al begin prairial gewaarschuwd was, had zij troepen kunnen voorbereiden onder commando van Hoche. Hij dreef de Chouans terug naar het schiereiland en sloot het toen af met een sterke verschansing. De royalisten trachtten op 19 messidor (7 juli) een doorbraak te forceren, maar dit mislukte en leidde tot grote verliezen. Een tweede mislukte poging vond plaats op 28 messidor. De Republikeinse troepen gingen in de nacht van 2 op 3 thermidor (20-21 juli 1795) tot de aanval over. De emigranten werden teruggedreven tot in de punt van het schiereiland. Puisaye slaagde erin het Engelse smaldeel te bereiken, Sombreuil gaf zich over. In overeenstemming met de heersende wetten werden 748 gewapend gevangenen genomen emigranten, gestoken in Brits uniform, gefusilleerd als handlangers van de coalitie en verraders van het vaderland.

De mislukte landing van de emigranten in Quiberon deed in het hele land de haat jegens Engeland nog toenemen. De Republiek werd hierdoor geconsolideerd, juist op het moment dat de coalitie definitief uiteenviel.

II. De veroveringsvrede (1795)

De politici van thermidor hadden het werk van de Revolutionaire Regering vernietigd. Zij plukten echter wel de vruchten van de defensiepolitiek van het jaar II. Bovendien profiteerden zij van het feit dat de coalitie uiteen viel onder de druk van strijdige belangen.

De overwinning van de Republikeinse legers was op 8 messidor van het jaar II (26 juni 1794) bevestigd in Fleurus. Op 9 thermidor was België heroverd. Gedurende de zomer was er een gevechtspauze. De legers hervatten de opmars in september. Het leger van Sambre en Maas, onder commando van Jourdan, slaagde er op 11 vendémiaire van het jaar III (2 oktober 1794) in om de Ruhr te overschrijden en de Oostenrijkers onder Clerfayt te verjagen tot over de Rijn, terwijl de Moezel- en Rijnlegers de Palts bezetten. Tegelijkertijd nam het noordelijke leger onder Pichegru Hollandse vestingen in, met name Maastricht. Eind december stak het de bevroren Maas en Rijn over en bezette Holland. De bij Texel vastgevroren Hollandse vloot werd door de huzaren stormenderhand veroverd. In januari 1795 werd de Bataafse

Republiek geproclameerd. Het leger van de Alpen nam een verdedigende houding aan, maar bij de Pyreneeën vielen de Franse troepen in de herfst Catalonië binnen. Aan de westzijde werd San Sebastian sinds augustus bezet door de troepen van Moncey. Het nationale grondgebied was bevrijd. De verovering van de Nederlanden had voor de Republiek onschatbare economische voordelen. De regering van thermidor verkeerde in een machtspositie juist toen de coalitie uiteenviel.

De diplomatie van thermidor en de coalitie

Zowel op het diplomatieke vlak als op andere terreinen danste de regering van thermidor naar de pijpen van de reactie. Het Comité van openbaar welzijn van het jaar III had geen enkel gezag en moest niet alleen rekening houden met een achterdochtige volksvertegenwoordiging, maar meer nog met een contrarevolutionaire oppositie die ageerde voor onmiddellijke vrede en teruggave van de veroverde gebieden. Tallien stelde op 14 brumaire (4 november 1794) voor om een vrede te sluiten die Frankrijk zou terugbrengen tot “de oude grenzen”. Tien dagen later stelde Barère de voorstanders van een “schijnvrede” aan de kaak; de vroegere Montagnards waren verontwaardigd. “Men wil de overwinningen van onze legers teniet doen!” riep Bourdon op 8 nivôse (28 december 1794) uit, en op 11 pluviôse (30 januari 1795) zei hij: “Wij zullen ons houden aan de door de natuur bepaalde grenzen.” De natuurlijke grenzen werden inzet van politieke partijstrijd en een toetssteen van Republikeinse gezindheid.

Ook andere overwegingen speelden een rol. De legers waren betrouwbaar; in de crisis van het jaar III waren ze een niet te verwaarlozen politieke factor geworden. De economische rol van het leger was eveneens belangrijk: de oorlog voedde niet alleen het leger, ook het land begon ervan mee te profiteren. Hoewel de in floréal van het jaar II ingestelde “evacuatiebureaus”, die de veroverde gebieden leegroofden, door de regering van thermidor opgeheven waren, bleven de Franse besturen, in Brussel voor België en in Aken voor het Rijnland, de assignaat gebruiken als tegenwaarde voor de opgelegde vorderingen. Bij de onderhandelingen met de Bataafse Republiek eiste de Franse regering een bijdrage in de oorlogskosten voor de financiering van de volgende veldtocht.

Over dit annexatiebeleid heerste echter verdeeldheid onder de politici van thermidor. De inlijving van Nice en Savoye werd niet aangevochten, maar wel die van België en meer nog die van de linker Rijnsoever. Carnot wilde zich, geheel overeenkomstig het beleid van het Comité van het jaar II, tevreden stellen met een strategische herziening van de oude grenzen. Die mening waren ook de gematigden en de constitutionele royalisten toegedaan. Tenslotte werden de republikeinen het eens over de inlijving van België, maar over die van het Rijnland bleef onenigheid bestaan. Merlin de Douai en Merlin de Thionville waren ertegen, terwijl Reubell en Sieyes, die op 15 ventôse (5 maart 1795) lid van het Comité van openbaar welzijn geworden waren, zich enthousiaste voorstanders van inlijving toonden, de een om de Elzas,

waar hij geboren was, bij Frankrijk te trekken, de ander om over een pand te beschikken bij een definitieve vredesregeling. Het verschil met de politiek van het Comité van het jaar II was groot: de regering van thermidor was teruggekeerd tot de gebruiken van de traditionele diplomatie.

Intussen viel de coalitie uiteen door de tegengestelde belangen van de bondgenoten. Na met enige tegenzin in het westen gevochten te hebben en na de nederlaag in Valmy had Pruisen in het oosten compensatie proberen te zoeken: samen met Rusland organiseerde het op 23 januari 1793 de tweede Poolse deling. Nadat Kosciuszko de Polen in maart 1794 tot opstand had aangezet, belegerden de Pruisen Warschau. Zij slaagden er echter niet in de stad te veroveren (6 september 1794). De stad capituleerde op 6 november voor het Russische leger van Soeworow, terwijl de Oostenrijkse regering zich na de verzoening met Catharina II haastte om Krakau te bezetten: zo werd de derde verdeling van Polen voorbereid. Om samen met Rusland en Oostenrijk deel te kunnen nemen aan de onderhandelingen zond ook Pruisen snel troepen naar het oosten. De Pruisische troepen staken de Rijn weer over. In november 1794 besloot Friedrich- Wilhelm II gemachtigden naar Zwitserland te sturen om te onderhandelen met Barthélemy, de gevolmachtigde van de Republiek. De derde Poolse deling werd bekrachtigd op 3 januari 1795: Pruisen was er niet in gekend en werd met een kluitje in het riet gestuurd. De Poolse crisis had bijgedragen tot de ontbinding van de continentale coalitie.

De verdragen van 1795

Bij de onderhandelingen met Pruisen, die al in november 1794 begonnen waren, werd vooruitgang geboekt toen Friedrich- Wilhelm de Fransgezinde graaf van Goltz naar Bazel stuurde. Barthélemy had opdracht de Pruisen tot instemming met een eventuele inlijving van de linker Rijnsoever te bewegen, waarbij Frankrijk bepaalde compensaties aanbood. Goltz overleed in februari 1795 en zijn opvolger Hardenberg toonde zich minder soepel; hij eiste een neutraal Noord-Duitsland onder Pruisische controle. Tenslotte beval de Pruisische koning, die haast had om zijn Westfaalse leger naar Polen over te brengen en daarom instemde met de kwestie van de Rijn, zijn minister een verdrag te sluiten. Barthélemy aanvaardde de neutraliteit van Noord-Duitsland en tekende in de nacht van 15 op 16 germinal van het jaar III (4-5 april 1795).

Het verdrag van Bazel met Pruisen sprak van "vrede, vriendschap en een goede verstandhouding tussen de Franse Republiek en de koning van Pruisen." De Franse troepen zouden het Pruisische grondgebied op de rechter Rijnsoever verlaten, maar dat op de linker Rijnsoever blijven bezetten tot een algemene vredesregeling tot stand zou komen. In een aantal geheime artikelen verplichtten de twee landen zich tot strikte neutraliteit. Vooral artikel 2 was in dat opzicht van belang: "Indien bij de algemene vredesregeling tussen het Germaanse Rijk en Frankrijk de linker Rijnsoever in Franse handen blijft, zal Zijne Majesteit de koning van Pruisen met de Franse

Republiek overleg plegen over de wijze waarop afstand gedaan zal worden van de Pruisische bezittingen op de linker oever van deze rivier en over de nader overeen te komen territoriale schadeloosstelling.”

Het verdrag van Den Haag met Holland werd op 27 floréal van het jaar III (16 mei 1795) ondertekend door Reubell en Sieyes: nu Pruisen onderhandeld had moesten ook de pro-Franse Bataafse leiders wel capituleren voor de eisen van de regering van thermidor. Frankrijk kreeg Hollands Vlaanderen, Maastricht en Venlo, wat tevens een inlijving van België inhield. Het stadhouderschap werd opgeheven. Tussen de twee Republieken werd een offensief en defensief verbond gesloten, geldig tot aan het eind van de oorlog. De Bataafse Republiek was bereid in het onderhoud van een bezettingsleger van 25.000 man te voorzien. Zij verplichtte zich ook tot het betalen van een schadeloosstelling van 100 miljoen gulden “in Hollands geld, hetzij in munten, hetzij in goede wissels op het buitenland” (artikel 20).

Het verdrag van Bazel met Spanje werd getekend op 4 thermidor van het jaar III (22 juli 1795) door Barthélemy en Yriarte, de Spaanse gezant. De overwinningen van Moncey, die Bilbao en Vitoria bezet had en voor Miranda aan de Ebro stond, hadden vaart gezet achter de onderhandelingen. Frankrijk verliet de bezette gebieden in Spanje, maar kreeg het Spaanse gedeelte van Santo Domingo in de Antillen. Dit verdrag werd een jaar later aangevuld met een offensief en defensief verbond, getekend in Santo Ildefonso op 2 fructidor van het jaar IV (18 augustus 1796).

De onderhandelingen met Oostenrijk hadden geen resultaat. Na de vrede van Basel werd de positie van Oostenrijk versterkt door een hechter verbond met Engeland en vervolgens met Rusland en door de Engelse financiële steun voor het op de been houden van een leger van 200.000 man (20 mei 1795). Het Comité van openbaar welzijn, waarin de voorstanders van inlijvingen sinds thermidor de meerderheid vormden, wilde België behouden en Oostenrijk daarvoor ter compensatie Beieren aanbieden. Oostenrijk weigerde echter de Rijn als oostgrens van Frankrijk te erkennen. Op 9 vendémiaire van het jaar IV (1 oktober 1795) werd België ingelijfd. Op die datum was al geen sprake meer van onderhandelingen. De oorlog was hervat, ditmaal onder uiterst ongunstige omstandigheden.

Leger en oorlog in het jaar III

De desorganisatie van de nationale defensie was het gevolg van de ontbinding van de Revolutionaire Regering, het verlaten van de geleide economie en het bankroet van het betaalmiddel. De gevolgen waren rampzalig en wel in de eerste plaats voor de produktie van wapens en uitrusting. De activiteiten van de nationale manufacturen waren geleidelijk teruggebracht en de opdrachten grotendeels overgeheveld naar de particuliere industrie, die krachtens een besluit van 21 frimaire van het jaar III (11 december 1794) de beschikking kreeg over voldoende werkkrachten, “zelfs gevorderde indien nodig.” De revolutionaire salpeterwinning werd eveneens

opgeheven ten behoeve van de privésector (17 germinal - 6 april 1795). Tenslotte werden op 25 prairial (13 juni) de werkplaatsen van de Parijse secties, waar kleding voor de troepen vervaardigd werd, geliquideerd; de productie werd overgenomen door particuliere ondernemingen.

De bevoorrading van de legers leed onder de monetaire crisis en de financiële onmacht van de regering. De soldaten hadden niet genoeg brood, de gevorderde voorraden kwamen niet meer volledig binnen. Aangezien zij hun soldij onregelmatig en in assignaten uitbetaald kregen, konden de soldaten vrijwel niets kopen. "Met de 170 livre die de Republiek me per maand geeft kan ik nog niet eens mijn paard laten beslaan en mijn linnengoed laten wassen. (...) Ik kan toch niet zonder broek, laarzen en hemd lopen, ik heb bijna niets meer," schreef een luitenant op 26 messidor van het jaar III (14 juli 1795). De vervaardiging van wapens en uitrusting en de militaire transporten werden nu aan particuliere ondernemingen uitbesteed. De financiersmaatschappijen, zoals die van Lanchère en die van Michel en Roux, die de transporten verzorgden voor het Alpen- en het Italiëleger, boekten grote winsten.

De slechte levensomstandigheden van de soldaten leidden tot een daling van het effectief. Doordat niet meer zo streng de hand gehouden werd aan de maatregelen tegen dienstweigeraars en deserteurs als in het jaar II, nam de troepensterkte snel af. Al in maart 1795, toen het leger op papier nog uit 1.100.000 man bestond, telde dit in werkelijkheid nog slechts 454.000 man. Deze tendens werd nog sterker in de lente, zodat de Republikeinse legers bij de Rijn hun numerieke overwicht verloren. De onmacht van de regering verergerde de zaak. Toen een jaar was verlopen sinds de grote lichtung, verzuimde men de vrijgezellen die de achttienjarige leeftijd bereikt hadden op te roepen. Nog steeds dienden voor onbepaalde tijd de dienstplichtigen van 1793. Vaderlandsliefde en discipline werden echter niet aangetast. De vijandigheid tegen aristocraten en priesters, de haat jegens het koningschap leefden nog steeds. In sterkere mate dan bij de burgerbevolking leefde in het leger nog de Jacobijnse geest, vermengd met een duidelijke minachting voor de regering van thermidor, die zich niet in staat toonde de reactie terug te dringen.

Zo kon de veldtocht van 1795 niet doorslaggevend zijn. Deze begon laat in het jaar. De hele winter hadden het Sambre en Maasleger onder Jourdan en het Rijnleger onder Pichegru gebivakkeerd, van alles verstoken en zonder enige activiteit te ontplooiën. Pas op 20 fructidor van het jaar III (6 september 1795) stak Jourdan de Rijn over, de Oostenrijkse troepen van Clerfayt voor zich uit drijvend. Pichegru, die met Engels geld omgekocht was door de agenten van de prins van Condé, gaf hem weinig steun. Begin oktober deed Clerfayt een tegenaanval. Jourdan moest zich opnieuw achter de Rijn terugtrekken. In november bezetten Oostenrijkse troepen de Palts. De veldtocht werd in december 1795 afgesloten met een wapenstilstand.

De kans op een algehele vrede was hoe langer hoe kleiner geworden. De mannen van thermidor waren er niet in geslaagd om deze gewapenderhand op te leggen.

Hun annexatiepolitiek had het verbond tussen Engeland en Oostenrijk hechter gemaakt; ook Rusland had zich op 28 september bij hen aangesloten. Toen de veldtocht in december 1795 afgesloten werd met een wapenstilstand, was de Conventie al ontbonden: de politici van thermidor hadden de zware erfenis van de oorlog overgedragen aan het regime dat zij ingesteld hadden met de nieuwe grondwet van het jaar III.

III. De inrichting van de macht van de bourgeoisie

Het verbond tussen midden en rechts, tussen de conservatieve Republikeinen en de constitutionele monarchisten, nam de leiding bij het debat over en de aanvaarding van de nieuwe grondwet door de Conventie. Even had een scheuring gedreigd toen de uitwassen van het Witte Schrikbewind en de invasie in Quiberon duidelijk maakten hoe groot het royalistische gevaar was: de revolutionaire geestdrift werd hierdoor in de loop van de zomer van 1795 aangewakkerd. Op 26 messidor van het jaar III werd de inname van de Bastille op grootse wijze gevierd, opnieuw klonk de *Marseillaise*: “Die onverwachte en lang vergeten klanken maakten een onbeschrijflijke indruk,” meldde de *Moniteur*. De sans-culottes roerden zich opnieuw en achtervolgden samen met de soldaten de “rijke jongelui”: het was de “oorlog van de zwarte kragen”.

Tegelijkertijd trad de regering tamelijk streng op tegen dienstweigeraars en deserteurs en herstelde met staatssubsidie de Republikeinse pers. Op 6 messidor (24 juni 1795) lanceerde Louvet, een oud-Girondijn en overtuigd Republikein, *La Sentinelle* (de schildwacht). Verdere concessies aan links wilde het centrum echter niet doen: het had de rechtse steun nodig voor de aanvaarding van de grondwet. Dat bleek duidelijk uit enkele belangrijke tegemoetkomingen aan rechts: tijdens de herdenkingsplechtigheden van 9 thermidor en 10 augustus werd naast de *Marseillaise* ook het *Réveil du peuple* ten gehoren gebracht. Op 21 en 22 thermidor (8-9 augustus 1795) werden tegen zes vroegere Montagnards, onder wie Fouché, arrestatiebevelen uitgevaardigd. In deze politieke sfeer vonden de debatten over de grondwet van het jaar III plaats.

De grondwet van het jaar III

De debatten over de ontwerpgrondwet, door Boissy d'Anglas aan de Conventie aangeboden, duurden twee maanden, van 5 messidor tot 5 fructidor (23 juni-22 augustus 1795). Het ontwerp was opgesteld door een Commissie van elf, die op 29 germinal (18 april 1795) benoemd was. De Commissie omvatte Republikeinen als Daunou, La Révellière, Louvet en Thibaudeau, maar ook royalisten als Boissy d'Anglas en Lanjuinais. Gematigde Republikeinen en constitutionele monarchisten waren eensgezind van mening dat zowel de democratie als de dictatuur de pas afgesneden moest worden. Terug naar de beginselen van 1789, geïnterpreteerd en rechtgebogen overeenkomstig de belangen van de bourgeoisie. De politieke en economische leiding van het land moet bij de *notabelen* berusten, de gezeten

burgers. Boissy d'Anglas laat hierover geen twijfel bestaan in zijn rapport van 5 messidor (23 juni 1795): "Absolute gelijkheid is een hersenschim."

De Verklaring van de Rechten van de Mens blijft duidelijk ten achter bij die van 1789. Tijdens het debat op 26 thermidor (13 augustus) had Mailhe benadrukt hoe gevaarlijk het zou zijn om "in deze verklaring beginselen (op te nemen) die strijdig zijn met die van de grondwet." "Wij hebben al te zeer aan den lijve ondervonden waartoe woorden kunnen leiden, om er niet spaarzaam gebruik van te maken." Artikel 1 van de Verklaring van 1789 ("Alle mensen worden geboren en leven in vrijheid en gelijkheid van rechten") verviel: "Als u stelt dat alle mensen in gelijkheid van rechten leven, zet u degenen aan wie u, ter bescherming van de veiligheid van allen, de uitoefening van de burgerrechten tijdelijk of definitief ontnomen heeft, op tot verzet tegen de grondwet," verklaarde Lanjuinais op 26 thermidor. Evenals de leden van de Constituante drongen de gedeputeerden van thermidor wel aan op burgerlijke gelijkheid, zij het met grotere omzichtigheid: "De gelijkheid bestaat hieruit dat de wet voor allen dezelfde is," zo luidde artikel 3. Van de maatschappelijke rechten, erkend in de Verklaring van 1793, werd met geen woord gerept. Het recht van eigendom daarentegen, dat in de Verklaring van 1789 niet precies omschreven was, werd hier op dezelfde wijze gedefinieerd als in de Verklaring van 1793: "Eigendom is het recht te genieten van en te beschikken over zijn bezittingen en zijn inkomsten, de opbrengst van zijn arbeid en nijverheid" (artikel 5),

Daarmee werd de economische vrijheid volledig bevestigd. De Verklaring van de Plichten, die de politici van thermidor aan die van de Rechten van de Mens meenden te moeten toevoegen, verduidelijkte nog in artikel 8: "Het is op de handhaving van de eigendom dat de landbouw, de produktie, alle andere arbeid en de gehele maatschappelijke orde berust."

Het kiesrecht werd beperkt: "Een land geregeerd door de bezitters verkeert in de maatschappelijke staat; een land waar de niet-bezitters regeren in de natuurlijke staat," had Boissy d'Anglas verklaard.

De grenzen van het censuskiesrecht waren echter ruimer gesteld dan in 1791: iedere Fransman van 21 jaar of ouder, die sinds meer dan een jaar een woonplaats had en belasting betaalde, ongeacht de hoeveelheid, was *actief burger*. De actieve burgers, bijeen in een Assemblée primaire in iedere hoofdstad van een kanton, benoemden de kiesmannen: Fransen van minstens 25 jaar, die in gemeenten van 6000 inwoners of meer een inkomen van 200 daglonen moesten hebben en in andere gemeenten 150 daglonen aan huur of 200 daglonen aan pacht moesten betalen. De kiesmannen kwamen bijeen in de "Assemblées électorales" in de hoofdstad van elk departement. Het waren er voor het gehele land ongeveer 30.000. Zij kozen zonder verdere census bepalingen de leden van de wetgevende macht.

De staatsinrichting was geheel gebaseerd op het beginsel van de scheiding van de machten. Volgens artikel 22 van de Verklaring van de Rechten van de Mens “kan de maatschappelijke orde niet gewaarborgd worden als geen scheiding van de machten ingesteld is”. Zo hoopte men iedere kans op dictatuur uit te sluiten.

De wetgevende macht werd toevertrouwd aan twee Raden: de “Conseil des Anciens” (Raad van Oudsten) bestond uit 250 leden van 40 jaar of ouder, getrouwd of weduwnaar; de “Conseil des Cinq-Cents” (Raad van Vijfhonderd) was samengesteld uit leden van minstens 30 jaar oud. In beide lichamen werd jaarlijks een derde van de leden nieuw gekozen. De Cinq-Cents hadden het initiatief in de wetgeving en aanvaardden *resoluties* die de Anciens bestudeerden en tot wet konden maken.

De uitvoerende macht was in handen van een “Directoire” van vijf leden, gekozen door de Anciens uit een lijst van vijftig die was opgesteld door de Cinq-Cents, van wie er elk jaar tien vervangen werden. Het Directoire was verantwoordelijk voor de binnenlandse en buitenlandse veiligheid van de Republiek; het beschikte over het leger, maar voerde er niet het commando over. Het controleerde en verzekerde de uitvoering van de wetten in de bestuurslichamen en de rechtbanken en benoemde daartoe commissarissen. De Uitvoerende commissies werden opgeheven en vervangen door zes ministers benoemd door het Directoire. De ministers moesten aan het Directoire verantwoording afleggen en vormden geen ministerraad. Het Directoire had geen enkele macht over de schatkist, die beheerd werd door zes gekozen commissarissen. Het had geen recht van initiatief wat de wetgeving betreft en kon slechts met de Raden communiceren door middel van *boodschappen*.

De bestuurlijke organisatie werd opnieuw gedecentraliseerd en vereenvoudigd. Het departement kreeg een *centraal bestuur* van vijf leden benoemd door de Assemblée électorale. Het district, de belangrijkste revolutionaire bestuursseenheid van het jaar II, werd opgeheven. De kleine gemeenten op het platteland werden gegroepeerd onder leiding van kantonale gemeentelijke administraties, terwijl de grote steden, met name Parijs, met hun gemeentebesturen en hun burgemeester ook hun zelfstandigheid verloren en werden opgedeeld in verscheidene gemeenten. Deze bestuurlijke organisatie bleef centralistischer dan men veelal gemeend heeft. De bestuursorganen waren opgenomen in een hiërarchie: de gemeentebesturen waren ondergeschikt aan het departement, het departement aan de ministers. Belangrijker nog was dat de regering in ieder departementaal of gemeentelijk bestuur vertegenwoordigd was door een benoemde *commissaris*. De commissarissen van het Directoire controleerden en eisten de uitvoering van de wetten, zij woonden vergaderingen van gemeente- en departements besturen bij en controleerden de ambtenaren. De commissaris bij het departement stond in rechtstreekse verbinding met de minister van binnenlandse zaken. In de bestuursorganen, waar jaarlijks een deel van de leden via verkiezingen vervangen werd, vormden de commissarissen een factor van stabiliteit. Het centralisme werd nog versterkt door het recht van het Directoire om rechtstreeks in het bestuur in te grijpen: krachtens artikel 196 kon het

besluiten van bestuursorganen nietig verklaren, bestuurders schorsen of afzetten en hen vervangen tot de afloop van hun mandaat. Het systeem was ongetwijfeld niet te vergelijken met de Jacobijnse centralisatie van het jaar II, maar het stond even ver af van de totale decentralisatie uit de grondwet van 1791.

De inwerkingtreding van de grondwet moest wel gevaar opleveren: de Revolutie was nog niet gestabiliseerd (de uitzonderingswetten ten aanzien van emigranten en eed weigeraars waren nog van kracht), een bankroet dreigde, de oorlog was niet afgelopen. Wat de politici van thermidor echter boven alles vreesden was een terugkeer aan de macht van de sans-culottes, de dictatuur van een volksvertegenwoordiging of van één man. Vandaar al die voorzorgen, die waarborgen die de macht ontmantelden en de stabiliteit ervan aantastten, (ieder jaar werd de helft van de leden van de gemeentebesturen, een derde van die van de Raden en een vijfde van die van de departementale besturen en het Directoire vervangen), terwijl er niets was voorzien om conflicten tussen de wetgevende macht en de uitvoerende macht, die toch altijd mogelijk zijn, te beslechten. Al direct brachten de voortdurende crisis en de vrees om het nieuwe regime aan zijn tegenstanders over te leveren, de mannen van thermidor ertoe om het liberale systeem, dat zij wilden instellen te vervalsen.

De eerste schreden van het nieuwe regime

De crisis werd in de zomer van het jaar III hoe langer hoe gevaarlijker. De inflatie richtte grote schade aan, de prijzen stegen met de dag, er werd verwoed gespeculeerd en de weelde van een op schandalige wijze rijk geworden minderheid stak steeds scherper af tegen de ellende van het volk. Terwijl er 8 miljard assignaten in omloop waren op het moment dat het besluit op de maximumprijzen werd opgeheven, waren dat er op 1 brumaire van het jaar IV (23 oktober 1795) al 20 miljard. Het economische leven en de maatschappelijke betrekkingen werden ontwricht doordat de schuldenaars, pachters en huurders hun schulden aflostten met gedevalueerd papiergeld. Aangezien de lonen ver achterbleven bij de prijzen (in de zomer steeg de prijs van een pond vlees van 8 tot 20 francs) en de oogst opnieuw vrij slecht was, moest men wel teruggrijpen naar de dwangmaatregelen van het jaar II (op de prijsbeheersing na): naast de herinstelling van de vorderingen kwam op 4 thermidor (22 juli 1795) de verplichting om op de markt te verkopen. Deze maatregelen werden vastgelegd in de wet op de graanhandel van 7 vendémiaire van het jaar IV (29 september 1795) en bleven tot in 1797 van kracht. In Parijs bleef de broodprijs vast, 3 sous per pond, terwijl de prijs op de vrije markt in het begin van de zomer al 16 francs bedroeg. De rantsoenen werden echter in de zomer beperkt tot een kwart pond, totdat de nieuwe oogst aankwam, waarna ze op drie kwart pond werden gesteld. De index voor de kosten van levensonderhoud was desondanks sterk gestegen; als men 1790 op 100 stelt, is het indexcijfer voor juli (1795) 2180, voor september 3100 en voor november 5340. In deze omstandigheden was het niet

verbazend dat het feest van de 10de de augustus, de herdenking van de val van de monarchie, “zonder geestdrift” gevierd werd, zoals blijkt uit een politierapport.

Het besluit over de “twee derde” had ten doel de overwinning van de royalistische oppositie bij de verkiezingen te voorkomen. De politici van thermidor waren zich van hun reusachtige impopulariteit bewust; zij vreesden de constitutionele monarchisten op wettige wijze (door verkiezingen) hun doel te zien bereiken en klampten zich aan de macht vast. “Aan wie zal het kostbare goed van de grondwet worden toevertrouwd?” vroeg een van de leden van de Grondwetcommissie zich af. Bij besluit van 5 fructidor van het jaar III (22 augustus 1795) kregen de Assemblées électorales het bevel om twee derde van de nieuwe gedeputeerden (500 van de 750) te kiezen uit de zittende leden van de Conventie. Op de 13de (30 augustus) werd daar nog aan toegevoegd dat als dit aantal niet bereikt werd, de herkozen leden van de Conventie de ontbrekende leden door coöptatie zouden benoemen. Zo schakelden de mannen van thermidor ten eigen voordele zowel de vroegere Montagnards als de oppositie van de constitutionele monarchisten uit.

Een volksbesluit bekrachtigde de grondwet en bijbehorende besluiten. Hoewel een censuskiesrecht ingesteld was, werd de volksstemming gehouden volgens het algemeen stemrecht; ook het leger nam deel aan de stemming. De Assemblées primaires vergaderden vanaf 20 fructidor (6 september 1795). De Conventie had een aantal besluiten tegen emigranten en eedweigeraars opnieuw bekrachtigd. Zij kregen hun burgerrechten niet terug zolang zij niet definitief van de lijst van emigranten geschrapt waren; hun familieleden waren uitgesloten van openbare functies. Gedeporteerde en teruggekeerde priesters kregen twee weken de tijd om opnieuw het land te verlaten. Het stemrecht werd daarentegen teruggegeven aan de ontwapende vroegere aanhangers van het Schrikbewind. De volksgenootschappen waren definitief opgeheven op 6 fructidor (23 augustus 1795). Op 1 vendémiaire van het jaar IV (23 september 1795) verklaarde de Conventie de grondwet definitief aanvaard: volgens de op de 6de gepubliceerde cijfers met meer dan 1 miljoen stemmen voor en minder dan 50.000 tegen (hieruit blijkt wel hoevelen zich van stemming onthouden hadden). Het besluit over de “tweederde”, waarop de volksstemming niet uitdrukkelijk van toepassing was, werd slechts met 205.000 tegen 108.000 stemmen aanvaard. Op de grondwet zelf hadden meer dan 250 Assemblées primaires aanmerkingen; negentien departementen en alle Parijse secties op één na verwierpen het besluit over de “twee derde”.

Vlak voor de verkiezingen, die vastgesteld waren op 20 vendémiaire (12 oktober 1795), bekroonde de royalistische opstand van de 13de een periode van agitatie in Parijs, die al een maand tevoren begonnen was. Op 20 fructidor (6 september 1795) had de Parijse sectie Lapeletier, de sectie van de beurs en de speculanten, een besluit tot waakzaamheid genomen; de sectie Fontaine-de-Grenelle had zich in permanente zitting verklaard. De Assemblées primaires waar de royalisten in de meerderheid waren, sloten de sans-culottes en de vroegere aanhangers van het

Schrikbewind van stemming uit. De opwinding nam toe na de officiële bekendmaking van de resultaten van het plebisciet: achttien Parijse secties vochten de uitslag aan. Op 3 vendémiaire (1 oktober) werd zowel het nieuws van de royalistische opstand in Chateaufort-en-Thimerais en Dreux van 27 fructidor (17 september) bekend als dat van de onderdrukking ervan. De sectie Lepeletier riep op tot verzet. Op 11 vendémiaire (3 oktober) kwamen minstens zeven secties in opstand. De Conventie verklaarde zich in permanente zitting, benoemde een bijzondere commissie van vijf leden, onder wie Barras, en deed een beroep op de sans-culottes. Op 12 vendémiaire (4 oktober) werd het besluit tot ontwapening van vroegere aanhangers van het Schrikbewind herroepen en werden drie bataljons *patriotten van '89* op de been gebracht. De opstand breidde zich in de nacht van 12 op 13 vendémiaire uit met medeplichtigheid van generaal Menou, de commandant van het leger. Er werd een centrale commissie gevormd, het grootste deel van de hoofdstad viel in handen van de opstandelingen. De Conventie werd belegerd. Barras werd in de vroege ochtend van de 13de belast met de leiding van het tegenoffensief; hij riep de hulp in van een aantal generaals, onder wie Bonaparte. Murat slaagde erin de kanonnen van het kamp Sablons te bemachtigen. De opstandelingen, ongeveer 20.000 man zonder artillerie, werden tenslotte teruggedreven en verspreid. De represailles waren gematigd. Toch betekende de opstand van 13 vendémiaire een definitieve breuk tussen de royalisten en de politici van thermidor. Opnieuw leidde het gevaar tot een zekere opleving van Republikeinse gevoelens: Fréron werd naar het zuiden gestuurd om een eind te maken aan het Witte Schrikbewind; tegen drie gedeputeerden van de rechterzijde werden arrestatiebevelen uitgevaardigd. Tenslotte aanvaardde de Conventie op 4 brumaire van het jaar IV (26 oktober 1795), vóór zij ontbonden werd, een algemene amnestie voor “zaken die uitsluitend de Revolutie betroffen”.

De verkiezingen, die op 20 vendémiaire (12 oktober 1795) begonnen waren, stuurden de plannen van de regering van thermidor in de war: slechts 379 leden van de Conventie werden herkozen, van wie 124 plaatsvervangers. De meesten waren bovendien gematigden of royalisten zonder daar openlijk voor uit te komen, zoals Boissy d'Anglas en Lanjuinais. Het derde deel dat nieuw gekozen was bestond voornamelijk uit royalisten en katholieken. De overgelopen vroegere Montagnards, die verantwoordelijk waren voor de reactie van thermidor, zoals Fréron en Tallien, werden niet herkozen. Deze laatste wees op het gevaar: “Als men zich in de bestuurs- en gerechts organen niet gauw van de royalisten ontdoet, zal de contrarevolutie binnen drie maanden op wettige wijze tot stand komen.” De gematigde Republikeinen weigerden echter de verkiezingen nietig te verklaren. In deze sfeer begon het experiment met de nieuwe grondwet en werd het Directoire geïnstalleerd.

Op 4 brumaire van het jaar IV (26 oktober 1795) ging de Conventie uiteen onder de leuze “Leve de Republiek”. Tijdens haar ruim driejarig bestaan had zij een politiek gevolgd die inconsequent lijkt. In feite was zij echter van september 1792 tot oktober 1795 steeds door één gedachte bezield: een eind te maken aan het bestaan van de

aristocratie en terugkeer naar het Ancien Régime voor altijd onmogelijk te maken. Na de democratische episode van het jaar II zette de Conventie van thermidor de politiek van de Constituante voort. Deze was gericht op de handhaving van de macht van de bourgeoisie, die in de ogen van de Conventie gerechtvaardigd werd door de grote maatschappelijke en intellectuele kwaliteiten van deze klasse. Geen democratie zoals in 1793, geen aristocratie zoals vóór 1789: het komt de *notabelen*, die dank zij de gelijkheid voor de wet geen besloten groep vormen, toe om de leiding en het bestuur in handen te nemen.

De mannen van thermidor wilden de bourgeoisie van de maatschappelijke en politieke leiding verzekeren, maar dat gebeurde in het kader van een liberaal regime en in een land waar nog een burgeroorlog woedde en dat ook aan de grenzen nog in strijd gewikkeld was. De Vendée was nog niet bedwongen, de coalitie niet verslagen. Door aan het nieuwe regime met de grondwet van het jaar III de beveiliging en de handhaving van de “constitutionele grenzen” op te leggen, waarin ook de negen departementen van het ingelijfde België begrepen waren, en door zich in hun diplomatie te richten naar het beginsel van de “natuurlijke grenzen”, bepaalden de politici van thermidor in belangrijke mate de politiek van het Directoire. In de lente van 1796 moest een nieuwe veldtocht beginnen, maar het regime had een failliete boedel geërfd: een gedevalueerde assignaat en een gedesorganiseerd leger. De toepassing van de grondwet van het jaar III, die vooral gekenmerkt werd door de jaarlijkse verkiezingen waarvoor maatschappelijke rust en vrede noodzakelijk waren, moest wel in het gedrang komen. Nu een beroep op het volk, zoals in het jaar II, uitgesloten was, moest de tot Directoire omgedoopte regering van thermidor de regels van de grondwet wel met voeten treden en weldra zelfs de hulp van het leger inroepen om de steeds weerkerende aanvallen van de aristocratie af te kunnen slaan.

15 Het eerste Directoire

Mislukking van de liberale stabilisatie 1795-1797

De burgerlijke natie, die steunde op de smalle basis van het censuskiesrecht en waarvan zowel de massa van het volk als de aristocratie uitgesloten waren, was gedoemd tot een onzeker bestaan, temeer daar de liberale regels ondoeltreffend bleken. In hun angst voor het royalisme en de democratie hadden de notabelen van thermidor talrijke voorzorgsmaatregelen getroffen om de almacht van de staat te beteugelen: het geraffineerde evenwicht van de grondwet van het jaar III liet slechts een beperkte keus: zich neerleggen bij de machteloosheid van de regering of zijn toevlucht nemen tot een staatsgreep. Wilde het stabiliseringsstreven van het Directoire, dat door het uitsluiten uit de regering van twee maatschappelijke categorieën en door het tweeledige verzet binnenslands al duchtig in de knel kwam, succes hebben, dan was een snelle vrede noodzakelijk. De oorlog duurde echter voort en de aanhangers van een veroveringspolitiek hadden de meerderheid. Toen werd de voorspelling van Robespierre, die in zijn rede tegen de oorlog op 2 januari

1792 *gesproken had over generaals die “de hoop en de idolen van de natie” werden, bewaarheid: “Als een van die generaals voorbestemd is om succes te boeken. (...) Welk een gezag zou zijn partij daaraan ontlenen!”*

I. De onmogelijkheid van een binnenlandse stabilisatie (1795-1797)

De maatschappelijke basis waarop het Directoire het regime in navolging van de regering van thermidor wilde grondvesten, was wel erg smal.

Wat de bezittende klasse betreft werd niet alleen de aristocratie, maar ook een deel van de bourgeoisie uitgesloten. Krachtens de wet van 3 brumaire van het jaar IV (25 oktober 1795) mochten de familieleden van emigranten geen openbare functies bekleden. Deze wet werd buiten werking gesteld door de royalistische meerderheid van het jaar V, maar werd op 18 fructidor opnieuw van kracht. Kort daarop deed Sieyes een voorstel tot verbanning van aristocraten die functies of waardigheden bekleed hadden tijdens het Ancien Régime. De overigen zouden de status van buitenlander krijgen. De wet van 9 frimaire van het jaar VI (29 november 1797) beperkte zich tot het laatstgenoemde. Hoewel deze wet nooit is toegepast is de bedoeling ervan duidelijk. Niet alleen de aristocratie werd echter uitgesloten: de bourgeoisie van het Directoire, een midden bourgeoisie, wantrouwde evenzeer de grote bourgeoisie van het Ancien Régime, die dicht bij de aristocratie stond. Zij sloot zowel constitutionele als absolute monarchisten uit. De leiders van het Directoire wilden een burgerlijke en conservatieve Republiek, maar weigerden daarbij te steunen op bepaalde groepen van de bourgeoisie, uit angst de weg naar herstel van de monarchie op gedreven te worden.

Wat het volk betreft: de herinnering aan het jaar II en het daarmee verbonden maatschappelijke spookbeeld bleven in de hele periode van het Directoire een sterk motief tot reactie en zouden tenslotte de gebeurtenissen van 18 brumaire rechtvaardigen. De politiek meest bewuste groepen van het volk aanvaardden niet zonder slag of stoot dat zij uitgesloten werden van de natie, van de Republiek waarvoor zij gestreden hadden: dat bleek wel uit de samenzwering van de Gelijken” (Conjuration des Egaux). Terwijl de revolutionaire beweging niet zonder aarzelen nieuwe wegen insloeg, gebruikte de regering de angst van de bourgeoisie als een machtig wapen tegen *on verdraagzamen, terroristen, anarchisten, struikrovers en bloeddorstigen*. Voor niets waren de *nette mensen*, de notabelen zo bang als voor een terugkeer naar het systeem van het jaar II: waarin de rijke verdacht was en de arme de dienst uitmaakte, kortom voor een omkering van de traditionele maatschappelijke waarden en voor de maatschappelijke nivellering die de politieke democratie met zich mee zou brengen. Het spookbeeld van de *agrarische wet*, van de verdeling van het bezit, joeg hen nog steeds angst aan. Tijdens een vergadering van de Cinq-Cents op 10 frimaire van het jaar IV (1 december 1795) motiveerde Dauchy zijn bezwaren tegen de progressieve inkomstenbelasting als volgt: “De staat kan slechts welvarend worden door de burgers zoveel mogelijk aan te sporen tot het

vergaren van bezit (...) De progressieve belasting is een uitzonderingswet gericht tegen de gezeten burgers. (...) Zij zou noodzakelijk leiden tot een vergaande versnippering van eigendom; die weg heeft men reeds te lang bewandeld bij de verkoop van de nationale goederen (...) De progressieve belasting is een eerste aanzet tot een agrarische wet, die in de kiem gesmoord moet worden. Het is de taak van de wetgevende macht om een krachtig protest te laten horen tegen een beginsel dat de maatschappelijke harmonie verstoort, dat maar al te duidelijk leidt tot een roof van bezit. Slechts door een heilige eerbied voor de eigendom kan men alle Fransen doen hechten aan de vrijheid en de Republiek.”

Dat betekende evenwel dat van de stichters van die Republiek diegenen werden buitengesloten die geen bezit hadden.

De stabilisatie van het regime van het Directoire op de smalle basis van de eigendom, van de burgerlijke censuskiezers, van de Republikeinse notabelen bleek tenslotte onmogelijk.

Het Directoire; Jacobijnen en royalisten

In de eerste maanden van het nieuwe regime werden de instituties waarin de grondwet van het jaar III voorzag, geïnstalleerd. In feite bleven tijdens het Directoire de mannen van de Conventie van thermidor op hun post.

De twee Raden van het Directoire werden overeenkomstig het besluit over de “twee derde” bevolkt door 511 leden van de Conventie. Op 6 brumaire van het jaar IV (28 oktober 1795) waren 379 leden van de Conventie aangewezen; daarbij kwamen nog vijftien leden die gekozen waren door de kiesmannen vergaderingen van de departementen en negentien vertegenwoordigers van Corsica en de koloniën van wie het mandaat verlengd was. In totaal dus 413 leden, en allen gematigden of reactionairen. Lanjuinais was benoemd door 39 departementen, Boissy d’Anglas door 36. Bijeengekomen in de “Assemblée électorale de France” kozen deze herkozen leden van de Conventie het ontbrekende aantal om tot tweede derde van het totaal te komen en overschreden dit aantal zelfs. Het derde deel dat erbij kwam, versterkte de gelederen van rechts en van de constitutionele monarchisten: BarbéMarbois, Dupont de Nemours, Portalis; sommigen waren -zelfs uitgesproken contrarevolutionairen zoals Boissy d’Anglas, Henry Larivière en Isnard. De meerderheid van het Directoire omvatte van oud Girondijnen zoals La Révellière en Louvet, gematigden zoals Letourneur en Sieyes, tot oud-Montagnards zoals Barras en Tallien. Onder hen waren 158 “régicides” (die voor het doodvonnis van de koning gestemd hadden); sommigen waren echter anders gaan denken. Voor zover kan worden nagegaan waren er in de Raden 158 royalisten van wie de meesten liberaal gezind waren, 305 Republikeinen, deels Montagnards, die evenwel de reactie van thermidor gesteund hadden, en 226 voorstanders van de grondwet van het jaar III,

afkomstig uit de vroegere “plaine.” Deze laatsten bepaalden in feite de keuze van de leden van het Directoire.

Het Directoire werd samengesteld op grond van een voordracht van de Cinq-Cents; de Anciens kozen Barras, La Révellière, Letourneur, Reubell en Sieyes, allen “régicides”. Sieyes aanvaardde zijn benoeming niet en werd vervangen door Carnot. La Révellière, oud-gedeputeerde in de Constituante en in de Conventie, was Girondijn geweest. Hij was fel gekant tegen de Jacobijnen maar ook een overtuigd antiklerikaal en Republikein, overigens een man van het tweede plan. In het algemeen liet hij zich leiden door de Elzasser Reubell, een oud-Montagnard die net als hij gedeputeerde geweest was in de Constituante en de Conventie: een man van gezag en voorstander van de natuurlijke grenzen. Carnot, net als zijn schaduw Letourneur oud-genieofficier, had een reputatie als gewezen lid van het comité van openbaar welzijn. Deze zou echter spoedig verbleken door de ommezwaai in conservatieve richting die hij sindsdien gemaakt had. Tussen deze twee groepen rechtschappen, werklustige mannen, die een getrouwe afspiegeling vormden van de republikeinse bourgeoisie, stond Barras, die op 9 thermidor en 13 vendémiaire de kastanjes uit het vuur had gehaald: een jonkheer, officier, extremist tijdens het Schrikbewind, gehecht aan de Revolutie maar omkoopbaar.

Het Directoire nam zijn intrek in het Palais du Luxembourg, dat tijdens het Schrikbewind als gevangenis had gediend, en installeerde een administratieve dienst die later Bonaparte's Staatssecretariaat werd. Op de zes ministeries werden benoemd: Bénézech op binnenlandse zaken, Ramel-Nogaret (een “régicide”) op financiën waar hij tot het jaar VII bleef, Merlin de Douai (de opsteller van de wet op de verdachten) op justitie; Delacroix (eveneens een régicide) op buitenlandse zaken, en op oorlog en marine twee militanten van het tweede plan. Een zevende ministerie werd korte tijd later gevormd: algemene politiezaken, waar weldra Cochon werd benoemd.

Op 14 brumaire van het jaar IV (5 november 1795) lanceerde het Directoire ter gelegenheid van zijn installatie een proclamatie, een waar regeringsprogramma. Op het politieke vlak wilde men: “Het royalisme actief bestrijden, het patriottisme bevorderen, krachtig alle politieke partijen onderdrukken, de bekrompen partijgeest de kop indrukken, een eind maken aan wraakgevoelens, de eendracht doen heersen en de vrede herstellen.” Op economisch gebied kwam het erop aan: “de productiekrachten vrij te maken, industrie en handel te bevorderen, de speculatie uit te roeien, een nieuwe impuls te geven aan kunsten en wetenschappen, de overvloed en het krediet van de staat te herstellen.”

Kortom, “de chaos zonder welke een revolutie ondenkbaar is, te vervangen door maatschappelijke orde.” Een programma van stabilisatie, van evenwichtigheid en gulden middenweg, maar met een waarschuwing aan rechts. In de proclamatie wordt niet op de Jacobijnen gezinspeeld, het volk wordt echter gewaarschuwd voor “de

verraderlijke suggesties van de royalisten die hun samenzweringen weer hervatten, van de fanatici die de verbeelding onophoudelijk op hol doen slaan”.

Vendémiaire lag nog vers in het geheugen, het Directoire begon dus met een beroep te doen op alle Republikeinen.

Staatkundig bracht de grondwet van het jaar III een subtiel evenwicht, dat echter tegen een ernstig conflict tussen de verschillen machten niet bestand zou zijn. De leden van het Directoire voerden in het begin een politiek die de instemming had van de meerderheid die hen gekozen had en uit eigenbelang steunde. De plaatselijke besturen en de rechtbanken werd geïnstalleerd. Daar waar de kiesmannencolleges uiteen gegaan waren zonder hun taak tot een goed einde te brengen, ging het Directoire tot benoeming over. Bovendien wees het de plaatsvervangers aan. Zo nam de macht van het Directoire direct al toe. De aangewezen functionarissen toonden zich echter niet altijd volgzzaam, vooral omdat de salarissen nooit punctueel uitbetaald werden. Weldra werd de regering evenals de Raden geconfronteerd met dezelfde oppositie als de Conventie van thermidor.

De royalisten bleven na de nederlaag in Parijs (vendémiaire) opstanden aanstoken in het westen, de Languedoc en de Provence. Engeland leverde wapens en valse assignaten. In 1796 bond Stofflet de strijd weer aan. Hoche zag weliswaar af van een strikte toepassing van de wetten tegen de eed weigerende priesters, maar hij verdeelde zijn troepen in kleine verspreide eenheden, installeerde talrijke wachtposten en slaagde er tenslotte in de boeren te ontwapenen. Stofflet werd gevangen genomen en op 25 februari 1796 gefusilleerd in Angers, Charette in Nantes op 29 maart. Ten noorden van de Loire capituleerden weldra Cadoudal in Morbihan, Frotté in de Normandische Bocage en Scépeaux in het departement Maine. Het was afgelopen; in juni werd het westelijke leger ontbonden. Op kleine schaal werden de struikroverspraktijken niettemin voortgezet. Er ontstond verdeeldheid onder de royalisten over de te volgen tactiek. De emigranten verloren de moed, de voorstanders van een opstand moesten wijken voor hen die op wettige wijze de macht wilden veroveren: dezen wilden de meerderheid behalen bij de volgende verkiezingen en zo op wettige wijze de regering van de Republiek omverwerpen. Pichegru, die niet handelend had durven optreden en van zijn commando was ontheven, sloot zich bij hen aan.

De Jacobijnen trokken tijdelijk profijt van de welwillendheid van de regering. Zij werden benoemd in sommige bestuursorganen, hun pers werd getolereerd en *Le Journal des hommes libres* van Duval werd zelfs gesubsidieerd. Er werden weer clubs gevormd; die van het Panthéon werd geopend op 25 brumaire van het jaar IV (16 november 1795). Weldra had deze een duizendtal leden, onder wie oud-leden van de Conventie zoals Drouet. Gracchus Babeuf hervatte op 15 brumaire (6 november) de publikatie van zijn *Tribun du peuple*:

“Wat is een politieke revolutie in het algemeen? Wat is de Franse Revolutie in het bijzonder? Een open oorlog tussen patriciërs en plebejers, tussen rijk en arm.”

Babeuf wees op het anti-democratische karakter van de grondwet van het jaar III: “Alle Verklaringen van de Rechten van de Mens, behalve die van 1795, beginnen met die eerste allerbelangrijkste stelregel van eeuwige rechtvaardigheid: *Het doel van de maatschappij is het geluk van ieder*. Tot nu toe is men met grote stappen op dit doel afgestevend en maakte men grote en snelle vorderingen. Maar sinds kort doet men stappen terug, verwijderd men zich van het doel van de maatschappij, van de Revolutie, waardoor het ongeluk van velen bezegeld en het geluk van slechts een kleine minderheid gediend wordt. Laat ons geen blad voor de mond nemen: ondanks alle hinderpalen en alle verzet is de Revolutie voortgeschreden tot 9 thermidor, sindsdien is zij op de terugtocht.”

Met steun van enkele oud-leden van de Conventie, zoals Amar en Robert Lindet, kwam het linkse offensief op gang.

Het Directoire voelde de dreiging, tegen Babeuf werd op **14** frimaire (5 december) een arrestatiebevel uitgevaardigd en hij dook onder. Op 1 pluviôse (21 januari 1796), ter gelegenheid van de herdenkingsplechtigheid voor de terechtstelling van Lodewijk XVI, riep Reubell de oppositie een halt toe: hij voer weliswaar uit tegen de royalisten maar herinnerde ook vol afschuw aan “de tijd toen anarchie en terreur hun wil tot in de volksvertegenwoordiging oplegden. (...) De goede burgers kunnen gerust zijn.”

In feite was de stabilisatie van het regime afhankelijk van de oplossing van de fundamentele, voornamelijk economische en financiële problemen die de erfenis van thermidor vormden. Het geld was niets meer waard, de economie stond op instorten. De monetaire crisis ging gepaard met fiscale problemen, de belastingen kwamen niet meer binnen, de schatkist was leeg. Tevergeefs deed Reubell een beroep “zelfs op de onverschilligen (...) om de Republiek te steunen en zich te voegen bij de grote massa van Republikeinen, die alle partijen onder de voet zal lopen.”

De monetaire catastrofe maakte de armoede van het volk nog schrijnender: dit maakte een politiek van nationale eenheid onmogelijk. Vrezend dat links van de gelegenheid gebruik zou maken om een opstand te provoceren, begon het Directoire een rechtse koers te varen.

Het einde van het papiergeld van de Revolutie (1796)

Toen het Directoire geïnstalleerd werd bereikte de inflatie de grens van het mogelijke. De assignaat van 100 livre was nog maar 15 sous waard. Aangezien de schatkist leeg was, ging men voort met het drukken van bankbiljetten, die weldra minder waard waren dan het papier waarvan ze gemaakt waren: in minder dan vier maanden verdubbelde het totaal aan papiergeld tot 39 miljard op 30 pluviôse van het

jaar IV (19 februari 1796). Tevergeefs was op 19 frimaire (10 december 1795) een gedwongen lening uitgegeven met oplopende rente, in feite een belasting op het kapitaal. De storting op deze lening moest plaatsvinden in muntstukken, graan of assignaten à 1% van de nominale waarde: de koers van de assignaten lag echter 3 à 4 keer lager. De lening bracht slechts 27 miljard in papiergeld en 12 miljoen in muntstukken op. De bourgeoisie toonde zich verontwaardigd, zij bracht toch al de meeste belasting op. Op 30 pluviôse (19 februari 1796) moesten de uitgaven gestaakt worden, de assignaat werd vervallen verklaard.

Een nieuw soort papiergeld, de “territoriale mandaat”, verving de assignaat. Een terugkeer tot het muntgeld bleek onmogelijk; er was nog slechts 300 miljoen van in omloop, tegenover 2,5 miljard aan het eind van het Ancien Régime. Het plan voor een nationale emissiebank liet men varen. Bij wet van 28 ventôse van het jaar IV (18 maart 1796) werd de mandaat ingesteld; er werden er meteen 2400 miljoen van uitgegeven. De mandaten, waarvoor de nog niet verkochte nationale goederen het onderpand vormden (men ging van hetzelfde beginsel uit als destijds bij de assignaat), vervingen de assignaten in de verhouding van 30 assignaten tegen 1 territoriale mandaat, hoewel de assignaat tegelijkertijd aanvaard werd als betaalmiddel voor de gedwongen lening in de verhouding 100 tegen 1. De mandaten hadden een vaste koers; zij waren wettig betaalmiddel voor de aankoop van nationale goederen tegen de geschatte prijs zonder opbod. In zes maanden onderging de mandaat eenzelfde lot als de assignaat in vijf jaar.

De monetaire catastrofe volgde onmiddellijk. De mandaat was gebaseerd op de goudprijs, maar tegelijkertijd op de koers van 30 maal de waarde van de assignaat. Deze laatste was echter nog maar 0,25 franc waard: de wet zelf gaf aan 100 francs in mandaten een waarde van 7,50 francs in muntgeld. Reeds bij de eerste uitgifte verloor de mandaat 65 à 70% van zijn waarde. De waardevermindering bedroeg op 15 germinal (4 april 1796) 80% en op 1 floréal (20 april) 90%. Toen hadden de goederen drie prijzen, wat de handel en de bevoorrading niet vereenvoudigde. Het Centraal Bureau van Parijs stelde de broodprijs op 27 germinal (16 april 1796) vast op 35 livre in assignaten, 1 livre, 3 sous, 4 deniers in mandaten, terwijl het voor 3 sous in munten verkocht werd. De snelle verkoop van de nationale goederen, die het onderpand verkleinde, droeg nog bij tot de ondermijning van de mandaat. In de wet van 6 floréal van het jaar IV (25 april 1796) werd besloten tot hervatting van de verkopen. Ook de voorwaarden werden bepaald: zonder opbod en tegen mandaten op de nominale waarde. Dit leidde tot een stormloop en oneerlijke praktijken die de bezitters van mandaten, met name de staatsleveranciers, enorm verrijkten. Zo gebeurde het dat iemand een kasteel kocht voor 20.000 livre en alleen al door de verkoop van de hekken 8.000 terugontving. In prairial was brood 150 francs per pond waard. Zelfs bedelaars weigerden papiergeld.

Deze treurige ervaringen leidden tot de verdwijning van het papiergeld. Het verloop was hetzelfde als voor de assignaat, maar dan in een tijdsbestek van twee maanden. Op 29 messidor (17 juli) werd de officiële koers opgeheven. Op 13 thermidor (31 juli) besloot men dat de verkoop van de nationale goederen in mandaten zou geschieden, maar tegen de gangbare koers: de maatregel kwam te laat om de uitverkoop van de genationaliseerde goederen te verhinderen. Dezelfde maatregel ging geleidelijk aan gelden voor lonen, renten, belastingen en huren. Aan het eind van het jaar IV (midden september 1796) was het gedaan met de fictie van het papiergeld. Het duurde echter nog maanden vóór het volledig uit de omloop was teruggehaald. Er kwamen meer munten in omloop, maar de staat, die slechts papiergeld ontving, profiteerde er niet van. Bij de wet van 16 pluviôse van het jaar V (4 februari 1797) werd de mandaat uit de roulatie genomen; de waarde ervan werd vastgelegd op 11170 van de nominale waarde. De wet bleef vrijwel onopgemerkt: zij was slechts de officiële vaststelling van een bankroet dat al een feit was. Zo eindigde de geschiedenis van het revolutionaire papiergeld. Het Directoire kon slechts terugkeren tot het muntgeld dank zij de overwinningen van het jaar IV, die een rijke buit opleverden: op 5 germinal van het jaar V (25 maart 1797) was er 100 miljoen aan muntgeld van het Sambre en Maasleger en meer dan 51 miljoen van het Italiëleger. De oorlog voorzag in de behoeften van het regime.

Zoals altijd waren de maatschappelijke gevolgen rampzalig voor de ambtenaren, de renteniers en het gewone volk. Op 22 messidor van het jaar IV (10 juli 1796) schreef het bestuur van het departement Isère, dat men gezien de ontoereikendheid van de salarissen beter dwangarbeider dan hoofdambtenaar kon zijn: “Er is geen dwangarbeider, geen gedetineerde of veroordeelde die de regering niet vier keer zoveel kost als het salaris van onze hoofdambtenaren. Hun salaris bedraagt nog slechts 6 livres, 2 sous en 8 deniers per dag: omdat zij toch ergens van moeten leven zien ze zich al sinds lange tijd genoodzaakt hun meubels en hun belangrijkste huisraad te verkopen; zij eten brood dat onder de armen verdeeld wordt.”

De winter van het jaar IV was een verschrikking voor de loontrekkers wegens de duizelingwekkende prijsstijgingen. De markten werden niet bevoorrad: de oogst van 1795 was opnieuw slecht geweest, de boeren accepteerden slechts munten, er werd niet meer gevorderd. Het Directoire moest overgaan tot aankopen in het buitenland en strenge distributie.

In Parijs slonk het rantsoen van een pond per dag tot 75 gram. Het werd aangevuld met rijst, die de huisvrouwen bij gebrek aan hout niet konden koken. Gedurende de hele winter herhalen politierapporten uit den treure hoe groot de armoede en de ontevredenheid van het volk waren, hoe schrijnend zij afstaken bij de schaamteloze weelde van de speculanten. “Parijs schijnt kalm, maar de gemoederen zijn in beroering,” meldt een rapport van het Centraal Bureau van 28 pluviôse (17 februari 1796). “De uitzonderlijk hoge prijzen worden door allen beschouwd als een onvermijdelijk gevolg van de kwalijke praktijken van de verachtelijke wezens die men

speculanten noemt. Deze boosaardige plaag, die de staat en de burgers al zo lang teistert, treft vooral de armen, die men overal hoort klagen, morren en oproerige taal uitslaan.”

De ontevredenheid van het volk richtte zich natuurlijk tegen het Directoire en versterkte de Jacobijnse oppositie, die in de club van het Panthéon debatteerde over herinvoering van de maximumprijzen. In het begin van ventôse nam volgens de politierapporten de opwinding onder het volk toe, er werden eisen tot prijsbeheersing geformuleerd: “De arbeiders willen een loonsverhoging, maar zij zeggen dat deze bepaald moet worden bij de volgende prijsvaststelling; (...) met prijsvaststelling bedoelen zij prijsverlaging (rapport van 5 ventôse - 24 februari).

Vrezend dat de ontevredenheid van het volk vaste vorm zou aannemen rond de Jacobijnse oppositie zou, beval het Directoire op 7 ventôse (26 februari 1796) tot sluiting van de club van het Panthéon. Linkse journalisten werden vervolgd en als Jacobijnen bekend staande ambtenaren ontslagen. De linkse oppositie veranderde van karakter toen Babeuf de *Samenzwering van de Gelijken* (conjuration des égaux) organiseerde.

Babeuf en de Samenzwering van de Gelijken (1795-1796)

Als eerste van alle revolutionaire politici die de zaak van het volk toegedaan waren, overwon Babeuf de tegenstelling tussen het recht van bestaan enerzijds en de handhaving van de privé-eigendom en de economische vrijheid anderzijds. Evenals de sans-culottes en de Jacobijnen stelt Babeuf dat het doel van de maatschappij *het geluk van allen en een gelijk genot van alle goederen* is. Aangezien het privébezit noodzakelijk tot ongelijkheid leidt en de *agrarische wet*, dat wil zeggen de verdeling van het grondbezit, slechts “een dag duurt” (“reeds de dag na de verdeling zal de ongelijkheid weer opduiken”), is de enige weg naar *een feitelijke gelijkheid* “een gemeenschappelijke administratie in te stellen, het privébezit op te heffen; ieder mens te laten werken naar zijn talenten en zijn vakkennis; hem te verplichten het resultaat van zijn werk in natura aan de gemeenschap af te staan; en daarnaast een eenvoudige levensmiddelendistributie op te zetten die de mensen en de voorraden registreert en deze laatste op basis van strikte gelijkheid verdeelt.”

Dit program, uiteengezet in het *Manifeste des plébéiens* en gepubliceerd in *Le Tribun du peuple* van 9 frimaire van het jaar IV (30 november 1795), was vergeleken met de ideologieën van Jacobijnen en sans-culottes, die allebei gekenmerkt waren door hun gehechtheid aan het kleine privébezit gebaseerd op individuele arbeid, een vernieuwing of beter nog een ommekeer: de *gemeenschappelijkheid van goederen en arbeid* was de eerste vorm van de revolutionaire ideologie van de nieuwe maatschappij die voortkwam uit de Revolutie zelf. Met de denkbeelden van Babeuf werd het communisme van utopische droom tot ideologisch systeem. Met de *Samenzwering van de Gelijken* deed het zijn intrede in de politieke geschiedenis.

Het systeem van Babeuf droeg noodzakelijk het stempel van zijn tijd. Babeuf was een autodidact, zijn communistische ideaal ontstond ongetwijfeld door het lezen van Rousseau, Mably en de *Code de la nature* van Morelly, die toen toegeschreven werd aan Diderot. Maar Babeuf was geen dromerige utopist; gedurende de hele Revolutie toonde hij zich een man van de daad. Het ideologische systeem van Babeuf kwam tot ontwikkeling in de maatschappelijke werkelijkheid van zijn geboortestreek Picardië en in de praktijk van de revolutionaire strijd.

De ervaringen die Babeuf met de boeren van Picardië opdeed waren doorslaggevend voor bepaalde aspecten van zijn agrarische communisme. Hij was in 1760 in Saint-Quentin geboren als de zoon van een gabelle controleur en een dienstmeisje zonder enige ontwikkeling. Hij vestigde zich in Roye in Santerre, een rijke landbouwstreek. De dorpsgemeenschappen met hun collectieve rechten en gemeenschapsgebruiken waren nog hecht en verzetten zich fel tegen de concentratie van bedrijven in handen van de kapitalistische grootpachters. Als commissaris van het grondboek en kenner van het leenrecht, als griffier van een plattelandsgemeente deed Babeuf directe ervaringen op met de Picardische boeren, hun problemen en hun strijd: daaruit komt ongetwijfeld al vóór de Revolutie zijn gehechtheid aan feitelijke gelijkheid en communisme voort.

In zijn *Cadastre perpétuel* (Eeuwig kadaster) van 1789 toont hij zich voorstander van de *agrarische wet*, dat wil zeggen van het socialisme van de “partageux” (verdelers) zoals men ze in 1848 noemde. In een verhandeling over grote landbouwbedrijven (1785) en in een brief van juni 1786 aan Dubois de Fosseux, de secretaris van de Academie van Atrecht, stelde hij daarentegen de organisatie van “collectieve boerderijen” voor, ware “broederlijke gemeenschappen”: “Als 50, 40, 30, 20 boeren samenwerken op deze boerderij zullen ze spoedig welvarend worden, terwijl ze voorheen in hun isolement nauwelijks het hoofd boven water konden houden.”

Hier was al sprake van gemeenschappelijke arbeid. Tien jaar voor de Samenzwering van de Gelijken stelde Babeuf dus reeds niet alleen het probleem van de werkelijke gelijkheid van rechten en dus van de verdeling, maar ook dat van de produktie, waarbij hij de noodzaak van collectieve exploitatie inzag: “Als men de grond versnipperd en gelijkelijk tussen de burgers verdeelt, verspilt men daarmee de extra opbrengst die het gezamenlijk werken zou opleveren.”

Babeufs ervaringen onder de Revolutie vormden een beslissende factor bij het uitwerken van zijn systeem. De Verklaring van de Rechten van de Mens van 1789 had de gelijkheid van rechten geproclameerd. Al gauw bleek deze een hersenschim toen het levensmiddelenprobleem nijpender werd, toen in het hart van de Revolutie het dagelijks brood op het spel stond. “Wie geeft er nog om gelijkheid als deze slechts in naam bestaat?” schrijft Babeuf op 20 augustus 1791 in een brief aan Coupé de l’Oise. Aan diezelfde Coupé, inmiddels als gedeputeerde in de Assemblée législative gekozen, schrijft hij op 10 september 1791: “Vandaar de plicht en de

noodzaak om levensmiddelen te verschaffen aan die overgrote meerderheid van het volk die ondanks haar goede wil en werklust ontberingen lijdt. *Agrarische wet, ware gelijkheid.* “

Babeuf keerde zich na de 9de thermidor tegen de ideeën van Robespierre. Later echter begon hij door de verwoestingen van de inflatie en de gruwelijke ellende van het volk de waarde van het besluit op de maximumprijzen, de geleide economie en de nationalisatie van de productie, zelfs een gedeeltelijke, in te zien. Hij erkende het belang van het systeem van het jaar II, met name voor de Republikeinse legers. “Dat zo’n bestuur (een *gemeenschappelijk bestuur*) praktisch bruikbaar is gebleken, want het is toegepast op de twaalfhonderdduizend soldaten van onze twaalf legers (wat in het kleine mogelijk is, is dat ook in het groot)”, schrijft Babeuf in het *Manifeste des plébéiens*.

Babeuf wees nu de *agrarische wet* van de hand - want die zou het slechts één dag uithouden - en verklaarde zich uitdrukkelijk voor opheffing van het privébezit van grond. In zijn brief aan Germain van 10 thermidor van het jaar III (28 juli 1795) verduidelijkte hij de werking van zijn systeem. Ieder mens moet men laten werken “overeenkomstig zijn talent, zijn vaardigheid”:” Alle producenten, alle arbeiders zullen voor het gemeenschappelijke magazijn werken en daaraan het resultaat van de arbeid die hun als taak gegeven is in natura afstaan. De functionarissen van het distributiesysteem zullen niet meer voor eigen rekening maar voor die van de grote familie werken en iedere burger zijn gelijke en gevarieerde aandeel in de totale productie van de gemeenschap doen toekomen. “. In wezen een distributiecunisme, zoals Georges Lefebvre benadrukte. Babeuf heeft echter ook dank zij zijn ervaringen met de landbouw in zijn geboortestreek Picardië een voorgevoel gehad van de noodzaak van een productiecunisme en een collectieve organisatie van de landbouw. De grote omwenteling die de kapitalistische concentratie en de opkomst van de industriële productie inhielden was hem echter ontgaan. Zijn voorliefde voor archaische economische structuren, vooral van ambachtelijke aard, het feit dat men in zijn werk geen enkele beschrijving aantreft van een communistische maatschappij gebaseerd op de overvloed van consumptieartikelen, verklaren waarom men hem heeft kunnen beschouwen als een pessimistisch econoom. De tijdsomstandigheden, de nog geringe omvang van de kapitalistische concentratie en de afwezigheid van iedere massaproductie, het temperament van Babeuf en zijn maatschappelijke ervaringen maken begrijpelijk waarom hij in de economie slechts de schaarste en de stagnatie van de productiekrachten zag, in plaats van hun groei en de overvloed. Daarmee is het denken van Babeuf gesitueerd tussen het moraliserende, utopische cunisme van de 18de eeuw en het industriële socialisme van een Saint-Simon.

De Samenzwering van de Gelijken was de eerste poging om het cunisme te verwezenlijken. In de winter van het jaar IV (1795-1796) bewogen de machteloosheid van de regering en de afgrijselijke ellende van het volk Babeuf tot een plan om het

maatschappelijke bouwsel met geweld omver te werpen. Al gauw moest hij onderduiken voor de politie van het Directoire. De samenzwering bestond naast een kleine overtuigd-communistische minderheid uit leden van de club van het Panthéon, oud-Jacobijnen als Amar, Drouwet en Lindet die voornamelijk partijpolitieke bedoelingen hadden. Buonarotti daarentegen, voormalig commissaris van het Comité van openbaar welzijn in Oneglia (Italië) en op Corsica, waar hij boerengemeenschappen had zien functioneren, een overtuigd aanhanger van Robespierre, had een belangrijk aandeel in de uitwerking van het communistische program en de politieke organisatie van de samenzwering. Op 10 germinal van het jaar IV (30 maart 1796) werd een Comité van opstand gevormd? waarin Babeuf, Antonelle, Buonarotti, Darthé, Felix Lepeletier en Sylvain Maréchal zitting hadden. De propaganda kwam op gang, voor elk van de twaalf Parijse arrondissementen was een verantwoordelijke aangewezen. De omstandigheden waren gunstig, de inflatie woedde voort.

De politieke organisatie van de samenzwering verschilde ingrijpend van de tot dan toe door de volksbeweging gevolgde methoden. Rondom de leiders stond een klein aantal beproefde militanten, vervolgens de randgroep van sympathisanten, “de patriotten en democraten van het jaar II, die niet gekend werden in de geheimen en waarvan niet blijkt dat zij het nieuwe revolutionaire ideaal deelden; en tenslotte het volk zelf dat in beweging gebracht moest worden. Een uitstekend georganiseerde samenzwering, hoewel de noodzakelijke verbindingen met de grote massa een zwak punt waren. Zo ontstond naast de traditie van de volksopstand het begrip revolutionaire dictatuur, dat Marat aangevoeld had zonder het te kunnen omschrijven: het zou naïef zijn na de machtsovername door de opstandige beweging de leiding over te dragen aan een democratisch gekozen volksvertegenwoordiging, zelfs als deze tot stand zou komen met algemeen kiesrecht. Het is absoluut noodzakelijk de dictatuur van een revolutionaire minderheid te handhaven tot de maatschappij getransformeerd is en de nieuwe instituties geïnstalleerd zijn. Via Buonarotti zou deze gedachte bij Blanqui terechtkomen en het is waarschijnlijk dat de Leninistische leer en praktijk van de dictatuur van het proletariaat aan Blanqui ontleend is.

De propaganda van de aanhangers van Babeuf leidde tot verdeeldheid in het Directoire. Barras aarzelde en spaarde de oppositie, ook Reubell voelde er weinig voor de royalisten in de kaart te spelen door anti-Jacobijnse represailles. Carnot stond nu aan de kant van de reactie met zijn autoritaire conservatisme; hij aarzelde niet. Op zijn initiatief werd het ministerie van algemene politiezaken aan Merlin de Douai ontnomen en toevertrouwd aan Cochon. Op 27 germinal (16 april 1796) stelden de beide Raden de doodstraf op het bevorderen van “een herstel van de monarchie of van de grondwet van 1793 (...), van plundering of verdeling van privé-eigendom onder het mom van een agrarische wet”.

Babeuf ging echter door met zijn voorbereidingen. Hij overlegde met het Comité van Conventie-leden dat tegelijk met de samenzwering gevormd was en kwam op 18 floréal (11 mei) met hen tot een akkoord. Zij zouden zitting hebben in de nieuwe volksvertegenwoordiging te kiezen op voordracht van het Comité van opstand. Maar al op 11 floréal (30 april) werd het met ~opstand sympathiserende Politielegioen ontbonden. Bovendien had een van de militaire agenten van Babeuf, Grisel, de samenzweerders aan Carnot verraden. Op 21 floréal van het jaar IV (10 mei 1796) werden Babeuf en Buonarotti gearresteerd, al hun papieren werden in beslag genomen. De regering en de bourgeoisie werden opnieuw door vrees overmand, en er volgde een lange reeks arrestaties.

De poging in het kamp van Grenelle om het leger in opstand te brengen, mislukte in de nacht van 23 op 24 fructidor van het jaar IV (9-10 september 1796). Deze was niet zozeer het werk van aanhangers van Babeuf als wel van militanten van het jaar II, Jacobijnen en sans-culottes, die waarschijnlijk het slachtoffer waren geworden van een provocatie van de politie, beraamd door Carnot en Cochon, de minister van politiezaken: van de 131 personen die in verband met deze zaak gearresteerd werden, waren er slechts zes geabonneerd op de *Tribun du peuple* van Babeuf. Een militaire commissie die zitting had in de Temple liet dertig verdachten fusilleren, wat later door het Hof van Cassatie in strijd met de wet verklaard werd.

Het proces van Vendôme vond pas plaats in het jaar V. Barras en ook Sieyes schijnen de represailles te hebben willen beperken, uit vrees de royalisten in de kaart te spelen. Carnot toonde zich echter onverzoenlijk, en de andere leden van het Directoire lieten zich door hem meeslepen. In de nacht van 9 op 10 fructidor (26-27 augustus 1796) werden de samenzweerders in getraliede karren naar de Place Vendôme gebracht; hun vrouwen, onder wie zich ook de vrouw van Babeuf bevond vergezeld door haar oudste zoon, volgden de stoet te voet. Het proces voor het Hooggerechtshof begon pas eind februari 1797 en nam drie maanden in beslag. Toen op 7 prairial van het jaar V (26 mei 1797) de doodstraf werd uitgesproken, trachtten Babeuf en Darthé zelfmoord te plegen; zij werden de volgende dag bloedend naar het schavot gebracht.

Het belang van de Samenzwering van de Gelijken kan pas afgemeten worden als men haar beziet vanuit de 19de eeuw: in de geschiedenis van het Directoire was zij, ondanks de politieke verschuiving die er het gevolg van was, slechts een episode. Voor het eerst in de geschiedenis echter was de communistische gedachte een politieke kracht geworden: daarom is het streven van Babeuf zo belangrijk in de geschiedenis van het socialisme. In een brief aan Félix Lepeletier van 26 messidor van het jaar IV (14 juli 1796) vroeg Babeuf hem al zijn “plannen, aantekeningen en schetsen voor democratische en revolutionaire geschriften” te verzamelen en “aan alle discipelen van de Gelijkheid (aan te bieden) wat de corrupte politici van nu mijn dromen noemen.” Buonarotti vervulde deze wens door in 1828 in Brussel de geschiedenis van de *Conspiration pour l'Égalité dite de Babeuf* (De samenzwering

voor Gelijkheid toegeschreven aan Babeuf) te publiceren. Dit werk had grote invloed op het revolutionaire denken, en maakte het systeem van Babeuf tot een van de stadia in de ontwikkeling van het communistische denken.

De opmars van het royalisme

De anti-Jacobijnse repressie, die volgde op de samenzwering van Babeuf, maakte dat het Directoire een zwenking naar rechts maakte; het royalistische gevaar werd er groter door.

Reeds in de zomer van 1796 voerden de royalisten actie op verscheidene fronten. Terwijl Benjamin Constant op aandringen van Madame de Staël de constitueele monarchisten aanmoedigde zich eensgezind achter het Directoire, het sterke bolwerk van maatschappelijk behoud, te stellen, kwam in het zuiden, waar de royalist Willot benoemd was tot commandant van het militaire district Marseille, de reactionaire terreur weer op gang. De Raden besloten de amnestie, die op 4 brumaire van het jaar IV (26 oktober 1795) aan vroegere functionarissen van het Schrikbewind was verleend, te handhaven, maar onder druk van rechts aanvaardden zij wel hun uitsluiting van openbare functies (14 frimaire van het jaar V - 4 december 1796). In dezelfde wet werd het artikel van de wet van 3 brumaire van het jaar IV (25 oktober 1795), waarin de wetgeving uit het Schrikbewind voor de geestelijkheid gehandhaafd bleef, afgeschaft. Vanaf dat moment werden de godsdienstoefeningen in de meeste parochies hervat: de invloed van de priesters kon moeilijk anders werken dan ten gunste van de reactie, die anderzijds in de kaart gespeeld werd door de uitsluiting

van de Jacobijnen uit de openbare ambten. Terwijl Carnot steeds meer naar rechts zwenkte, zocht La Révellière uit anti-klerikale gevoelens toenadering tot Reubell en Barras: dit driemanschap begon zich zorgen te maken over de opmars van het royalisme.

Het Engels-royalistische complot bewees dat rechts de Republiek niet steunde en nog steeds naar een machtsovername streefde. Daar kroonpretendent Lodewijk XVIII, die zich bij de graaf van Brunswijk in Blankenburg gevestigd had, iedere concessie weigerde, bleven de royalisten verdeeld in een constitutionele en een absolutistische vleugel. In Parijs leidde de vertegenwoordiger van de koning, abbé Brottier, een agentschap dat zelfs handlangers had in de wacht van het Directoire. In de loop van de zomer van 1796 stichtte dit agentschap het genootschap "Amis de l'Ordre" (Vrienden van de orde) dat zich beperkte tot een wettige oppositie. In het geheim ageerden echter binnen dit genootschap de "Fils légitimes" (Wettige zonen) voor het herstel van de monarchie door middel van een opstand. Dandré, oud-lid van de Constituante en voorstander van legale machtsovername, zette het genootschap om in een "Institut philanthropique" met het oog op de naderende verkiezingen. Het instituut had onderafdelingen in een aantal departementen waar eveneens conflicten heersten tussen constitutionelen (voorstanders van legale machtsovername) en

absolutisten, die de weg van de opstand verkozen. Dit was bij voorbeeld het geval in het departement Sarthe, waar het instituut geleid werd door een chouan, en in Bordeaux. Het geld kwam uit Engeland via Wickham, de Engelse agent in Zwitserland: zo werd de pers gesubsidieerd en de verkiezingspropaganda gefinancierd. Ondanks de arrestatie van Brottier op 11 pluviôse van het jaar V (30 januari 1797) en de bekentenis van een van zijn medeplichtigen, werd de royalistische propaganda voortgezet.

Het politieke en maatschappelijke klimaat was er gunstig voor. Talrijke emigranten en gedeporteerde priesters keerden terug. De godsdienstige kwestie was koren op de molen van de reactie. Veel Republikeinen zowel als eedweigeraars verklaarden dat de rooms-katholieke godsdienst en de Republiek onverenigbaar waren; de grondwetsgetrouwe kerk zag echter haar invloed afnemen en de "théophilantropie", de nieuwe vorm van de godsdienst van de tiende dag, ontstaan in 1797 met steun van La Révellière, sprak slechts een verlichte minderheid van de bourgeoisie aan. Vooral de financiële crisis en de gevolgen daarvan speelden de reactie echter in de kaart.

Na het fiasco van de territoriale mandaat en de terugkeer tot het muntgeld bleek de financiële situatie rampzalig. De inflatie werd gevolgd door een deflatie: aangezien geldstukken schaars waren kelderden de prijzen, temeer daar de oogst van 1796 overvloedig was geweest. De armoede van het volk werd er iets minder nijpend door. Maar de oorlog ging door en het Directoire slaagde er niet in de begroting sluitend te maken. De Raden weigerden met het oog op de naderende verkiezingen om doeltreffende financiële maatregelen te nemen. De belastingvoorstellen werden te laat aanvaard; de grondbelasting voor het jaar V pas op 18 prairial van het jaar V (6 juni 1797), de belasting op roerend goed op 14 thermidor (2 augustus). Een voorstel van het Directoire om in ieder departement een ambtelijke dienst voor de directe belastingen te vestigen, werd verworpen. De herinvoering van indirecte belastingen op buskruit, salpeter en zout werd aanvaard door de Cinq-Cents maar verworpen door de Anciens. Om de opbrengst van de verkoop van de nationale goederen te vergroten werd op 16 brumaire van het jaar V (6 november 1796) opnieuw tot verkoop bij opbod besloten, maar de opbrengst bleef minimaal.

Men moest zijn toevlucht nemen tot lapmiddelen. Opnieuw werd gevorderd om het leger van koren, hooi en paarden te voorzien: de betaling geschiedde door middel van bonnen die als betaalmiddel gebruikt konden worden voor belastingen en de aankoop van nationale goederen. Net zoals de politici van thermidor na afschaffing van de geleide economie, moest het Directoire een beroep doen op financiers, bankiers, leveranciers en munitie fabrikanten: daarmee leverde het zich uit aan hun macht. Na allerlei kunstgrepen - leningen met als onderpand de diamanten van de kroon, waaronder de "Régent", de uitgifte van "rescriptions bataves", obligaties met als onderpand de oorlogsschadevergoeding die Holland zich in het verdrag van Den Haag verplicht had te betalen - werd het Directoire bij de wet van 16 brumaire van

het jaar V (6 november 1796) gemachtigd de nationale goederen als betaalmiddel te gebruiken; zo verwierf een leverancier 600 hectare in het departement Nord. Weldra stond men aan schuldeisers bij voorbaat bepaalde inkomsten van de staat af: zo keerde men met de zogenaamde “délégations” (machtigingen) terug tot de voorschotten op grond van verwachte inkomsten, zoals die gebruikelijk waren tijdens het Ancien Régime. Men liep vooruit op de opbrengsten van de staatsbossen, van de belastingen in een bepaald departement of de verkoop van Engelse waren die in beslag genomen waren in Livorno, zoals geschied was ten behoeve van de firma Flachet, die de leveranties aan het leger in Italië verzorgde.

De corruptie nam geweldig toe, aangemoedigd door dit soort gebruiken, door de zwakheid van de regering, door de omkoopbaarheid van een minderheid van politici als Fouché, Talleyrand en Barras, welke laatste steekpenningen aannam van de financier Ouvrard. Sommigen verrijkten zich door met zout, anderen door met nationale goederen te speculeren. Hiermee ging een losbandigheid gepaard die des te opvallender was door het contrast met de Spartaanse mentaliteit van de Republiek van het jaar II.

Dit gold echter slechts voor een rijke, ledige minderheid, die zich volledig overgaf aan de jacht op pleziertjes, wat men ten onrechte generaliserend wel “de samenleving van het Directoire” genoemd heeft. Zij gaven een cynischer, maar minder plechtstatig voorproefje van de zeden van de hoge kringen in de Napoleontische tijd. Twee leden van de regering behoorden tot deze losbandige kringen: Barras, een vroegere jonkheer, en Talleyrand, voorheen bisschop. Rondom hen verzamelden zich de zakenlieden, de “dienstverleners”, bankiers, leveranciers, effectenhandelaars en speculanten. Zij profiteerden van het systeem, maar waren bereid het te laten vallen voor een ander als hun belang daarmee gediend was.

Het regime raakte in diskrediet bij alle lagen van de bevolking. De ambtenaren ontvingen hun salaris zeer onregelmatig. Door geldgebrek functioneerden de openbare diensten nauwelijks. Om wat ruimte te krijgen op de begroting had het Directoire de rechtbanken, de grote onderwijsinstellingen en de armenzorg ondergebracht bij de plaatselijke besturen, maar die stonden er financieel al even slecht voor als de regering. Rente werd voor een kwart in muntgeld betaald als de regering over de middelen beschikte en voor driekwart in bonnen, die slechts wettig betaalmiddel waren voor belastingen en aankoop van nationale goederen en die door speculanten voor een spotprijs opgekocht werden. Door de ontevredenheid die zij in toenemende mate wekte speelde de financiële machteloosheid van het Directoire de koningsgezinde oppositie in de kaart, juist toen de verkiezingen van het jaar V naderden.

II. De veroveringsoorlog (1796-1797)

Het nieuwe karakter dat de oorlog sinds het uiteenvallen van de revolutionaire regering en het mislukken van haar defensiebeleid was gaan aannemen, werd duidelijker onder het eerste Directoire. Nu de oorlogsinspanning niet meer werd gedragen door de geleide economie, maar de economie weer was overgeleverd aan het vrije ondernemerschap en het vrije-winstbeginsel, verslechterde de materiële toestand van de legers. Dat was des te sterker doordat de generaals, die niet langer in toom werden gehouden door het gelijkheidsbeginsel van de revolutionaire regering en het Schrikbewind, de bevoogding door de uitvoerende macht van zich af schudden en hun eerzucht de vrije loop lieten. In dit opzicht was het optreden van Bonaparte in Italië een waar keerpunt: het nationaal belang werd verdrongen door de avonturistische oogmerken van persoonlijke ambitie. Een ommezwaai die des te gevaarlijker was doordat zij omstraald werd door al het prestige van de overwinning.

Het leger tijdens het eerste Directoire

Ook tijdens het Directoire werd het leger verwaarloosd; net als in zovele andere opzichten werd de politiek van thermidor gewoon voortgezet. De ineenstorting van het papiergeld, de financiële onmacht van de regering, de malversaties van de leveranciers hadden hun weerslag op de levensomstandigheden van de soldaten, die slecht gevoed, slecht gekleed en slecht betaald werden. De slechte levensomstandigheden deden het effectief dalen. Dienstweigering en desertie tastten de numerieke sterkte van de Republikeinse legers aan. De Cinq-Cents hadden een commissie opdracht gegeven om een wetsontwerp te maken dat dit verschijnsel moest aanpakken. Dupuis stelde op 19 brumaire van het jaar IV (10 november 1795) de diepere oorzaken van het kwaad aan de kaak: "Uw vijanden hebben gebruik gemaakt van de overwinning van de vrienden van de reactie door alle dwangmaatregelen die het kwaad in de kiem hadden kunnen smoren te doen doorgaan voor terreur; dit woord heeft Europa meer diensten bewezen dan de machtigste wapens. Reizend door verscheidene Franse departementen heb ik benden deserteurs gezien, die zich met dezelfde gemoedsrust over de wegen verplaatsten als ik, zonder dat iemand het als zijn plicht zag ze te arresteren of de wetten tegen deserteurs op hen toe te passen. Sterker nog! Ik heb gehoord dat veel van die deserteurs zoons van burgemeesters, van gemeenteambtenaren waren ... Trouwens, het zou waarschijnlijk gevaarlijk zijn streng de hand te houden aan de toepassing van deze wet; men zou kans lopen het slachtoffer te worden van de afschuwelijke reactie die in Frankrijk al zoveel lijken op haar geweten heeft." Daarmee was de wortel van het kwaad blootgelegd. Het Directoire koesterde een hardnekkige haat tegen alles wat aan het jaar II herinnerde en spaarde de reactie om de volksbeweging in toom te kunnen houden, en evenmin als de Conventie van thermidor was het in staat dat kwaad uit te roeien.

Tegelijkertijd veranderde ook de mentaliteit van het leger. Ongetwijfeld had de geest van het jaar II bij de troepen diep wortel geschoten; de vijandigheid tegen aristocraten en priesters, de haat jegens het koningschap waren nog levendig. Maar

het vuur werd niet gevoed, de revolutionaire geestdrift verflauwde. De soldaten die gevoelig waren geweest voor de krachtige lijnen van het bewind van het jaar II, konden de kronkelige politiek van de gulden middenweg van het Directoire niet volgen, noch enthousiasme opbrengen voor het geschipper van de notabelen. Naarmate de kloof tussen het regime en het leger dieper werd, groeide de minachting voor de burgers: het was de tijd waarin het woord "péquin" of "pékin" (niet-militair) ontstond, dat aan het begin van het Empire volop in zwang was. Door de structuur van het leger bleef de democratische geest echter gehandhaafd, want hoewel democratische gebruiken als de verkiezing van officieren en de juryrechtspraak opgeheven waren, was voor bevordering kennis nog steeds onbelangrijk; wat telde was intelligentie en dapperheid. Een gewoon soldaat kon, als hij dapper was, de hoop koesteren snel tot de hoogste rangen op te klimmen. Dat stimuleerde evenwel eerezucht en avontuurlijkheid.

Het nationaal gevoel dat tot dan toe de legers bezielde had, kreeg een bijmaak. Aangezien er sinds de massa recrutering geen lichtenings plaatsgevonden hadden en de veroveringen de Franse legers steeds verder van huis voerden, ontstond er langzamerhand een kloof tussen de soldaten en de rest van de natie. De troepen, die voortdurend in het buitenland verbleven en, het kon niet anders, tot een beroepsleger waren geworden, voelden zich sterk verbonden met hun generaals. De toewijding aan de natie maakte langzaam plaats voor trouw aan een commandant, zucht naar avontuur en weldra lust tot plunderen. In het jaar II was alles gedaan om de band tussen leger en volk te handhaven en te verstevigen; nu trachtte men de soldaat te doen vergeten dat hij ook een burger was. Saint-Just verklaarde in zijn toespraak van 12 februari 1793 de overwinning slechts te verwachten "voor zover het leger bezielde wordt door de republikeinse geest." Bonaparte daarentegen proclameerde aan de vooravond van zijn veldtocht in Italië. "soldaten, u bent slecht gekleed en gevoed. Ik zal u leiden naar 's werelds vruchtbaarste vlakten. U zult uw macht vestigen in rijke provincies, grote steden, en eer, roem en rijkdom vergaren."

Het patriottisme verloor zijn Republikeinse en menselijke inhoud, het nationalisme stak de kop op; burgerzin en revolutionaire geestdrift maakten plaats voor chauvinisme, zucht naar militaire roem, nationale ijdelheid. De tijd was nabij dat Marie-Joseph Chénier "de grote natie, gewend te overwinnen" verheerlijkte. Deze uitdrukking, die de ijdelheid streelde, werd reeds aan het eind van het Directoire gebruikt; zij werd gemeengoed tijdens het Empire.

De door het Comité van openbaar welzijn in het jaar II vervaardigde oorlogsmachine was echter aan het begin van de veldtocht van 1796 nog steeds van een buitengewone doeltreffendheid, vergeleken bij de legers van de coalitie die nog helemaal volgens de normen van het Ancien Régime georganiseerd waren. Om zijn greep op de generaals en de leveranciers te verstevigen stelde het Directoire "commissarissen bij de legers" in, een imitatie van de Conventie-gemachtigden van het jaar II. Het was een vergeefse poging, want noch de commissarissen, noch het

Directoire hadden de macht om gehoorzaamheid van de generaals af te dwingen. De generaals gingen de boventoon voeren, Bonaparte kwam door zijn militair genie op het eerste plan. Maar al bevestigde dat genie zich volledig als het ging om strategische kwesties en de samenstelling en het gebruik van de tactische eenheden, voor het overige bleef Bonaparte trouw aan de Revolutionaire traditie: hij vernieuwde de krijgskunst, maar gebruikte daarbij het nationale leger, dat uit de Revolutie was voortgekomen.

Bonaparte in Italië (1796-1797)

Sinds de verdragen van 1795 bestond de coalitie in wezen nog slechts uit Engeland en Oostenrijk. Oostenrijk, dat militair en economisch verzwakt was, zou ongetwijfeld afstand hebben gedaan van de linker Rijnsoever, als het verzekerd geweest was van een compensatie zoals aan Pruisen beloofd was bij het verdrag van Base!. Engeland werd bedreigd door een economische en financiële crisis, die ernstige politieke en maatschappelijke gevolgen kon hebben. Het was ondanks zijn traditionele afkeer van een Franse aanwezigheid in Holland niet in staat tot een militaire interventie op het continent.

De buitenlandse politiek van het Directoire lag echter al bij voorbaat vast doordat zij uitging van als onaantastbaar beschouwde “constitutionele grenzen”. Dit uitgangspunt was vastgelegd in artikel 332 van de grondwet van het jaar III, dat iedere “afstand van grondgebied van de Republiek” verbood. De inlijving van België en meer nog die van Nice en Savoye beschouwde men als geratificeerd door het plebisciet. Restte nog de kwestie van de linker Rijnsoever. Carnot, nu op sleeptouw van rechts, wilde de “oude grenzen” handhaven, zij het met enkele correcties. Reubell, die de diplomatie leidde, sprak zich daarentegen uit voor de “natuurlijke grenzen” en dus voor inlijving. Hij wilde grondgebied veroveren buiten de natuurlijke grenzen om vanuit een machtspositie te kunnen onderhandelen. Hij kreeg de steun van de andere leden van het Directoire voor zijn politiek. Om te bereiken dat Oostenrijk en Engeland deze voorwaarden zouden aanvaarden moest men zich echter niet mee laten slepen door veroveringsdrang.

Het plan voor de veldtocht van 1796, dat ontworpen was door Carnot, kende een beslissende rol toe aan de militaire operaties in Zuid-Duitsland. Het Sambre en Maasleger onder Jourdan en het Rijn en Moezelleger onder Moreau zouden oprukken naar Wenen, terwijl kleinere legers (het Alpenleger onder Kellermann en het Italiëleger onder Schérer) Piëmont en Lombardije zouden bezetten als ruilobject. Het Ierlandleger, onder commando van Hoche in Brest geconcentreerd, diende vooral om Engeland vrees aan te jagen. Op het laatste moment, op 12 ventôse van het jaar IV (2 maart 1796), verving het Directoire Schérer door Bonaparte: dit zou leiden tot een ommekeer in de militaire en politieke plannen.

Napoléon Bonaparte was op 15 augustus 1769 in Ajaccio geboren. Zijn familie hoorde tot de Fransgezinde lagere adel. Hij kreeg in 1779 een beurs voor het koninklijke college van Autun, en daarna, tot 1784, voor het college van Brienne, dat deel uitmaakte van de Ecole Militaire van Parijs. Tijdens het schooljaar 1784-1785 werd hij cadet op de Ecole Militaire en op zestienjarige leeftijd, in september 1785, werd hij na zijn afsluitende examen als 42ste van een groep van 58 benoemd tot tweede luitenant van de artillerie. Overgeplaatst van Valence naar Auxonne en van Auxonne naar Valence leidde hij het uitzichtloze en armoedige garnizoensleven van een lagere officier. In 1789 was hij patriot, maar Corsicaans patriot. Hij nam tussen 1789 en 1793 tijdens zijn talrijke verloven op het eiland onder leiding van Paoli actief deel aan het plaatselijke politieke leven. Als een Bonaparte was hij echter in Paoli's ogen verdacht. In juni 1793, toen Paoli met de Conventie brak en de hulp van de Engelsen inriep, moest hij Corsica verlaten. Toen hij na zijn bevordering tot kapitein in het Italiëleger in juli 1793 naar Avignon gestuurd werd om buskruittransporten te organiseren, toonde Bonaparte zich een oprecht Montagnard en Jacobijn. Hij schreef in dialogvorm *Le Souper de Beaucaire* dat in augustus 1793 op staatskosten in Avignon werd gedrukt. Het is een conversatie van een militair, hijzelf, met een burger uit Nîmes, een fabrikant uit Montpellier en een handelaar uit Marseille. Het gaat erom de man uit Marseille, die met de Girondijnen sympathiseert, te overtuigen van het feit dat de "zaak van de Montagnards de nationale zaak is", dat de Conventie "het hart van de eenheid" is, dat "de jonge Republiek, die in de wieg verstikt dreigt te worden door een monsterachtige coalitie" gered moet worden. Het Corsica van zijn jeugd, de hersenschimmen van een zelfstandig eiland, lagen al ver achter hem; Bonaparte was deel van de revolutionaire natie. Zijn landgenoot en Conventie-gemachtigde Salicetti vertrouwde hem op 17 september 1793 tijdens het beleg van Toulon het commando over de artillerie toe. Zijn rol was in zekere zin doorslaggevend. Op 19 december werd de stad heroverd, op de 22ste werd Bonaparte benoemd tot brigade-generaal. Augustin Robespierre, de Conventie-gemachtigde bij het Italiëleger, steunde hem. Hij preeste de "voortreffelijke kwaliteiten van burger Bonaparte" in een brief aan zijn broer Maximilien (16 germinal van het jaar II - 5 april 1794). Thermidor gooide alles in de war. Het nieuws werd in Nice op de 18de (5 augustus 1794) bekend: de volgende dag werd Bonaparte door de Conventie-gemachtigde van zijn commando ontheven en als aanhanger van Robespierre gevangen gezet in Fort-Carré bij Antibes. Al op 3 fructidor (20 augustus) werd hij bevrijd en in zijn functie hersteld. Aubry, een teruggekeerde Girondijn, woordvoerder voor militaire kwesties in de Conventie, bemoeilijkte hem echter zijn verdere carrière. Deze had felle kritiek op zijn "vroegtijdige bevordering en zijn grenzeloze eerzucht". Toch kreeg Bonaparte in maart 1795 het commando van de artillerie van het westelijke leger aangeboden: hij weigerde. In juni weigerde hij opnieuw een benoeming tot generaal der infanterie bij hetzelfde leger.

Toen werd de revolutieburger tot avonturier; de periode van ongenade van thermidor was een keerpunt in zijn politieke ontwikkeling. Al spoedig werd Bonaparte nog slechts door zijn eerzucht geleid. Hij maakte enkele moeilijke maanden door, maar

de gebeurtenissen van vendémiaire hielpen hem weer in het zadel. Aan zijn rol tijdens de gevechten van 13 vendémiaire (5 oktober 1795) hield hij zijn bijnaam “generaal vendémiaire” over, zijn carrière was verder verzekerd dank zij de steun van Barras. Hij werd op 16 oktober divisiegeneraal en op de 26ste commandant van het binnenlandse leger. In die tijd ontstond de liefdesverhouding tussen Bonaparte en Joséphine Tascher de la Pagerie. Zij was zes jaar ouder dan hij en weduwe van de jonkheer De Beauharnais, die in 1794 ge Guillotineerd was. Barras beschrijft haar in zijn *Mémoires* als een vrouw die al over haar eerste jeugd heen, maar nog verleidelijk en vooral ervaren was. De eerste brief aan de “zoete en onvergelijkelijke Joséphine” is van 28 oktober 1795. Een felle hartstocht die allesbehalve platonisch was, te oordelen naar zijn gepeperde brieven tijdens de Italiaanse veldtocht. “Het is moeilijk te geloven dat Bonaparte niet op de hoogte was van haar verhouding met Barras; de invloed die zij nog had moet hem wel voordeel hebben opgeleverd,” schrijft Georges Lefebvre.

Op 2 maart 1796 werd Bonaparte in plaats van Schérer tot commandant van het Italiëleger benoemd. Op de 9de sloot hij een burgerlijk huwelijk met Joséphine de Beauharnais. Twee dagen later vertrok hij uit Parijs naar zijn hoofdkwartier in Savona, aan de Riviéra bij Genua.

De veldtocht in Italië was beslissend voor de strijd met Oostenrijk. De plannen waren al in het jaar II door het Comité van openbaar welzijn gemaakt. De opzet was om Lombardije te veroveren na eerst Piëmont buiten gevecht gesteld te hebben en daarna door de Alpen naar Wenen op te rukken. Bonaparte begon de operatie met 38.000 man, 48.000 francs aan goudstukken en 100.000 francs in wissels, die niet allemaal geaccepteerd werden. Alles ging zeer snel in zijn werk.

Nauwelijks waren tien dagen verlopen of Bonaparte had, door de veldslagen van Montenotte (12 april 1796), Millesimo en Mondovi (21 april) in Piëmont een wig gedreven tussen de Oostenrijkse troepen van Beaulieu, 35.000 man sterk, en de 12.000 man Piëmontese troepen van Colli. Deze laatste dwong hij tot een terugtrekkende beweging om Turijn te dekken. Op 28 april tekende de koning van Sardinië de wapenstilstand van Cherasco. Bij het verdrag van Parijs stond hij Savoye en de graafschappen Nice, Tende en Beuil af.

In Lombardije achtervolgde Bonaparte Beaulieu, die zich ten noorden van de Po achter de Ticino teruggetrokken had. Hij maakte een omtrekkende beweging in zuidelijke richting, stak bij Piacenza de Po over en viel de vijand in de rug aan bij de brug van Lodi over de Adda (10 mei). Op 15 mei 1796 trok hij Milaan binnen. De wereld zag “dat na al die eeuwen Caesar en Alexander eindelijk een opvolger hadden gekregen,” schreef Stendhal in *La Chartreuse de Parme*. Op 30 mei stak Bonaparte de Mincio over en belegerde Mantua. De hertogen van Parma en Modena aanvaardden een wapenstilstand. Bologna opende zijn poorten voor de Franse legers, de paus aanvaardde op 23 juni een conventie. De veroverde gebieden

moesten zware schattingen betalen, wat een deel van de bevolking innam tegen de bezetter. Alleen de Italiaanse Jacobijnen, die voor een verenigde Republiek waren, stonden aan de kant van de Fransen. Het Directoire zag de veroverde gebieden slechts als ruilobject om vanuit een machtspositie te kunnen onderhandelen. De bezette gebieden werden wel leeggeplunderd. Bonaparte zou in Italië 50 miljoen bemachtigd hebben, waarvan er 10 miljoen bij de regering terechtkwamen. Mantua was echter nog steeds in Oostenrijkse handen, zodat de toegangsweg naar Wenen nog gesloten was. Tot viermaal toe trachtten Oostenrijkse legers via de Alpen de vesting te ontzetten. Het leger van Wurmser werd echter op 5 augustus in Castiglioni en op 8 september in Bassano verslagen. Dat van Alvinczy werd na zware strijd in de omgeving van Arcole (14-17 november) teruggedrongen en verslagen bij Rivoli op 14 januari 1797. Mantua capituleerde op 2 februari. De weg naar Wenen lag open.

De veldtocht in Duitsland had niet de beslissende overwinning opgeleverd waarop het Directoire gehoopt had. De legers van Jourdan en Moreau, die de belangrijkste opdrachten hadden, moesten door de Donauvallei naar Wenen optrekken. Op 31 mei 1796 was Jourdan de Rijn overgestoken; aartshertog Karl dreef hem terug. De tegenstander van Moreau, Wurmser, werd echter onverwachts als gevolg van de overwinningen van Bonaparte naar Italië gestuurd, zodat de Franse legers gezamenlijk een offensief tegen de aartshertog ondernamen. Moreau stak op 24 juni de Rijn over en slaagde erin München te bereiken, terwijl Jourdan Keulen en Frankfort overmeesterde en in augustus tot aan de grens van Bohemen doordrong. De twee Franse legers slaagden er echter niet in zich samen te voegen. Aartshertog Karl maakte van de gelegenheid gebruik en viel ze één voor één aan. Hij dwong eerst Jourdan, na hem in het Maindal twee nederlagen te hebben toegebracht, eind september 1796 opnieuw de Rijn over te steken. Moreau was nu ongedekt en moest terugtrekken; toen de aartshertog hem de terugtocht afsneed, zocht hij zijn toevlucht in de passen van het Zwarte Woud. Op 26 oktober 1796 stak hij bij Hüningen opnieuw de Rijn over. Gedurende de winter raakte Frankrijk ook de bruggenhoofden Kehl en Hüningen kwijt.

Tegelijkertijd mislukte de Ierse expeditie onder commando van Hoche. De Franse vloot, die in december 1796 zee gekozen had, werd door een storm uit elkaar gedreven. In januari 1797 beval het Directoire inbeslagneming van alle Engelse koopwaren op Frans grondgebied. De economische toestand in Engeland verslechterde, en daarom was het bereid tot onderhandelen: van oktober tot december 1796 hadden in Rijsel al besprekingen plaatsgevonden, die van Engelse zijde geleid werden door Malmesbury. Deze waren echter gestrand op de Belgische kwestie.

Bij het begin van de veldtocht van 1797 was dus alle hoop van het Directoire op het Italiëleger gevestigd. Bonaparte regelde de pacificatie van de veroverde gebieden. Op 15 oktober had hij, zonder zich te bekommeren om de opdrachten van de regering, het grondgebied van Modena en de provincies Bologna en Ferrara, die tot

de kerkelijke staat behoorden, samengevoegd tot de Cispadanaanse Republiek. Op 19 februari sloot hij met paus Pius VI het verdrag van Tolentino. Terwijl het Directoire hem opdracht gegeven had de wereldlijke macht van de paus te vernietigen, nam Bonaparte genoegen met een paar miljoen en het feit dat de paus afstand deed van Avignon en het graafschap Venetiaans en erin toestemde Bologna en Ferrara bij de Cispadanaanse Republiek te voegen. Zijn politiek werd hoe langer hoe eigenzinniger.

Op 20 maart 1797 hervatte hij het offensief tegen de versterkte Oostenrijkse troepen onder commando van aartshertog Karl. Bonaparte forceerde de pas van Tagliamento, daarna die van Tarvisio. De voorhoede onder commando van Masséna bereikte de Semmering.

Tegelijkertijd stak in Zuid-Duitsland het Sambre en Maasleger op 16 april 1797 onder leiding van Hoche de Rijn over en behaalde op de 18de de overwinning van Neuwied bij Keulen. Ook Moreau begon aan de opmars. Op diezelfde 18de april had Bonaparte echter bij Leoben, in Stiermarken, een wapenstilstand getekend en inleidende vredesbesprekingen met Oostenrijk gevoerd. Zozeer was de veroveraar van Italië aan zijn verovering gehecht, zo bang was hij dat een ander hem vóór zou zijn bij de vredesbesprekingen.

De inleidende vredesbesprekingen van Leoben bezegelden de overwinning van de Italiaanse politiek van Bonaparte, zonder dat de Rijn, de natuurlijke grens, ook de werkelijke grens geworden was. De ontwikkelingen in de binnenlandse politiek dwongen het Directoire echter om zich bij de feiten neer te leggen.

III. Fructidor en Campoformio (1797)

De binnenlandse situatie na de royalistische overwinning bij de verkiezingen van germinal van het jaar V, en de matheid van de publieke opinie leverden het Directoire over aan de generaals: het kon vanwege zijn politieke achtergrond onmogelijk een beroep op het volk doen om de Republiek te redden. De grote lijnen van de buitenlandse politiek werden bepaald door de wijze waarop men de binnenlandse politieke crisis wilde oplossen. De coalitie gaf zich daar rekenschap van, zij rekte de besprekingen in Udine die voortvloeiden uit de wapenstilstand van Leoben, en de door Malmesbury hervatte onderhandelingen in Rijssel. Engeland en Oostenrijk hoopten meer concessies los te krijgen als royalistisch rechts de macht in handen kreeg. Dit verstevigde de band tussen Bonaparte en het Directoire. Bonaparte had geen schijn van kans de Raden te winnen voor zijn Italiaanse politiek als deze royalistisch waren. Hij werd op 5 messidor (23 juni 1797) heftig aangevallen over de Venetiaanse kwestie. Zo kon het Directoire onmogelijk weerstand bieden aan zijn redder. De staatsgreep van fructidor en het verdrag van Campoformio staan direct in verband met elkaar, door een reeks concessies van beide partijen. Vooral Bonaparte profiteerde van deze politiek.

De verkiezingen van het jaar V en de reactie

Bij de verkiezingen van germinal van het jaar V voor de vernieuwing van een derde van de leden van de Raden, van wie de helft uit permanente leden bestond, speelden de royalisten een grote rol ondanks de overwinningen van Bonaparte in Italië waarmee het Directoire de kiezers trachtte te winnen. De verkiezingen hadden een wettig verloop. De kandidaten van het Directoire werden, op een tiental departementen na, overal verslagen. Slechts elf oud-leden van de Conventie werden herkozen, onder wie nog verscheidene royalisten. De nieuwgekozen gedeputeerden versterkten de gelederen van monarchistisch rechts in belangrijke mate.

De reactie kwam versterkt uit de verkiezingsstrijd te voorschijn, het Directoire raakte verdeeld. Reubell, die het gevaar zag, wilde de situatie meester blijven en zondig de verkiezingen ongeldig verklaren. La Révellière steunde hem. Carnot wilde zich bij het resultaat van de verkiezingen neerleggen en weigerde. Barras koos zoals gewoonlijk niet duidelijk partij. De Raden vergaderden op 1 prairial (20 mei 1797) en wezen Barbé-Marbois aan als voorzitter van de Anciens en Pichegru, die door de Jura als gedeputeerde was gekozen, als voorzitter van de Cinq-Cents. Letourneur, die bij loting aangewezen was tot aftredend lid van het Directoire werd op diezelfde dag vervangen door Barthélemy, de onderhandelaar van de verdragen van Baksel, die als monarchist bekend stond. Rechts aarzelde nog en vergaderde in de club van Clichy zonder erin te slagen een politieke lijn uit te stippelen. De "witte Jacobijnen", die voorstander waren van een onmiddellijk herstel van het koningschap, vormden slechts een minderheid. De meerderheid bestond uit constitutionele monarchisten en moest niets van geweld hebben. Een groep bijgenaamd de "Ventre" (buik), eveneens monarchistisch gezind, wilde bescheiden hervormingen invoeren en een afwachtende houding aannemen. Pichegru, die naar de "witte Jacobijnen" hoopten een staatsgreep zou leiden, toonde zich besluiteloos.

De maatregelen die op instigatie van de reactie werden genomen verbeterden de situatie van de familieleden van emigranten en priesters. De eersten mochten voortaan dank zij de afschaffing van de besluiten van 3 brumaire van het jaar IV weer openbare functies bekleden. Wat betreft de priesters: op 7 fructidor (24 augustus 1797) werden de tegen hen gerichte besluiten van 1792 en 1793 ingetrokken. Wel werd van de leden van de geestelijkheid nog steeds een verklaring van gehoorzaamheid aan de wet geëist. Het merendeel van de emigranten wetten bleef gehandhaafd. oud-functionarissen van het Schrikbewind, die amnestie gekregen hadden, mochten weer openbare functies bekleden. In de departementen nam de reactie soms onrustbarend toe. De dochtergenootschappen van het Institut philanthropique werden steeds talrijker, emigranten kwamen terug, verbannen priesters liepen vrij rond, kopers van nationale goederen werden gemolesteerd. In de Provence kwam het opnieuw tot gevechten, en het Directoire moest er troepen heen sturen. Toen de republikeinen zich probeerden te weren door de vorming van "constitutionele clubs" werden deze op verzoek van het Directoire, dat vreesde voor

de opkomst van de Jacobijnen, op 5 thermidor (23 juli 1797) door de Raden opgeheven. Aangemoedigd door de passieve houding van de regering trachtte rechts de macht van het Directoire geheel uit te hollen door het te beroven van al zijn financiële bevoegdheden. Op 30 prairial (18 juni 1797) wilden de Cinq-Cents deze overdragen aan de Trésorerie, die allang als contrarevolutionair bekend stond; de Anciens weigerden echter met deze maatregel in te stemmen.

De strijd om de macht tussen het Directoire en de Raden kwam in een beslissende fase toen Barras in het conflict tussen Reubell en La Révellière enerzijds en Carnot en Barthélemy anderzijds, openlijk partij koos voor de eersten. Dit gebeurde toen hij zich verzette tegen het plan van Carnot, die enkele ministers wilde vervangen om rechts ter wille te zijn. Op 26 messidor (14 juli 1797) viel de beslissing: Merlin en Ramel, die gehaat werden door de royalisten, behielden hun portefeuille. Talleyrand, die door Madame de Staël aan Barras was voorgesteld, werd op buitenlandse zaken benoemd en Hoche op het ministerie van oorlog. Deze laatste keus sprak boekdelen: onderdelen uit het Sambre en Maasleger, dat Hoche commandeerde, marcheerden al sinds meer dan tien dagen op in de richting van Parijs.

De staatsgreep van 18 fructidor (4 september 1797)

Voor het conflict dat sinds de verkiezingen van germinal van het jaar V gerezen was tussen het Directoire en de Raden bestond geen enkele grondwettelijke oplossing. Het kon slechts op twee manieren beslecht worden: door een beroep op het volk, zoals in het jaar II, of door een beroep op het leger, zoals op 13 vendémiaire. De aard van het regime van notabelen sloot de eerste oplossing uit, La Révellière verzette zich er trouwens bij voorbaat tegen. Bleef over het leger. Bonaparte en Hoche, die beiden benaderd werden, accepteerden. In messidor leverde Bonaparte het bewijs van het verraad van Pichegru, door middel van een document dat gevonden was in de papieren van de royalistische agent d'Antraigues. Hoche beval onderdelen uit zijn leger op 13 messidor (1 juli 1797) op te rukken naar Parijs. Zo was het Directoire overgeleverd aan de macht van de generaals, met name van Bonaparte die de regering slechts in haar strijd tegen de Raden steunde op voorwaarde dat zijn voorbereidende besprekingen in Leoben en zijn Italiaanse politiek geaccepteerd zouden worden.

De Raden beseften het dreigende gevaar toen zij op 28 messidor (16 juli 1797) de benoeming van de nieuwe ministers vernamen en hoorden van de aanwezigheid van troepen binnen de zone die volgens de grondwet niet door het leger betreden mocht worden. Men overwoog het driemanschap Barras, La Révellière en Reubell in staat van beschuldiging te stellen. Carnot, die op de hoogte gebracht was van het verraad van Pichegru, weigerde echter mee te werken aan het herstel van de monarchie. Terwijl de Raden op 25 thermidor (12 augustus 1797) toestemming gaven tot de vorming van keurcompagnieën van de Nationale Garde om zo de bourgeoisie van de rijke buurten te bewapenen, trof het Directoire zijn voorbereidingen. Bonaparte had

troepen vooruitgestuurd onder commando van Augereau; onder diverse voorwendsels kwamen enkele detachementen Parijs binnen. "Het Directoire onderhandelt niet met de vijanden van de Republiek," verklaarde La Révellière tot de gezanten van de Cisalpijnse Republiek op 10 fructidor (27 augustus). Rechts scheen vastbesloten om naar de wapens te grijpen. Het driemanschap was hen voor.

Op de ochtend van 18 fructidor van het jaar V (4 september 1797) werd Parijs militair bezet. Pichegru en twaalf andere gedeputeerden werden gearresteerd en in de Temple gevangengenomen. Ook Barthélemy werd gevangengenomen. Carnot slaagde erin te vluchten. Er werd geen verzet geboden; wie de monarchie of de grondwet van 1793 probeerde te herstellen, kon krachtens een speciaal besluit onmiddellijk gefusilleerd worden. Tijdens een nachtelijke vergadering aanvaardden de Raden op 19 fructidor (5 september) op voorstel van het driemanschap een reeks bijzondere maatregelen. In 49 departementen werden de verkiezingen nietig verklaard, 177 gedeputeerden werden van hun functie ontheven zonder vervangen te worden, 65 personen werden naar Guyana gedeporteerd ("de droge guillotine"), onder wie Carnot, Barthélemy en Pichegru. Een aantal gedeputeerden, onder wie Dupont de Nemours, trad af. Daarmee kreeg de regering de meerderheid in de Raden.

De wetten tegen emigranten en priesters werden opnieuw van kracht: de emigranten kregen twee weken de tijd om Frankrijk te verlaten, daarna riskeerden zij de doodstraf. Hun familieleden werden opnieuw uitgesloten van openbare functies, zelfs het stemrecht werd hen ontnomen. Teruggekeerde verbannen priesters moesten opnieuw het land verlaten op straffe van deportatie naar Guyana. Alle priesters die godsdienstoefeningen hielden moesten opnieuw een eed afleggen waarin zij zich tegen de monarchie en tegen de grondwet van 1793 uitspraken. De oppositionele pers werd hard aangepakt, 42 bladen werden verboden. De clubs daarentegen werden opnieuw getolereerd. De bevoegdheden van het Directoire werden uitgebreid: het kreeg het recht zuiveringen te houden in de bestuursorganen en de rechtbanken, en het vrije initiatief tot afkondiging van de staat van beleg.

De staatsgreep van 18 fructidor bracht een zware slag toe aan het liberale systeem van de Republiek, berustend op de grondwet van het jaar III. De rechtse oppositie was verslagen, maar de wetgevende macht was vernederd, verbitterd en zinde op wraak. De staatsgreep was slechts gelukt dank zij de generaals en hun troepen. Het Directoire vreesde hun macht niet zozeer, omdat tegelijkertijd de vrede aanbrak op het vasteland. Het was echter niet de vrede van de natuurlijke grenzen, maar die van de overwinnaar van Italië, wiens toch al grote prestige daardoor nog toenam.

Het verdrag van Campoformio (18 oktober 1797)

De inleidende besprekingen van Leoben, ondertekend door Bonaparte op 18 april 1797, werden gekenmerkt door een terugkeer tot de diplomatieke gebruiken van het Ancien Régime. Terwijl het Directoire Lombardije wilde afstaan in ruil voor de linker

Rijnsoever, behield Bonaparte het en stond als tegenprestatie het grondgebied van de Republiek Venetië af. Zo kreeg Oostenrijk toegang tot de Adriatische Zee. Het deed afstand van België, maar de kwestie van de linker Rijnsoever werd niet geregeld: daarover zou gesproken worden tijdens een congres gewijd aan de uiteindelijke vredesregeling met het Duitse Keizerrijk. Daarmee was de Rijnpolitiek van het Directoire ondermijnd. Het ratificeerde evenwel toch de inleidende besprekingen van Leoben: de binnenlandse situatie liet geen andere keus. Alleen Reubell stemde tegen: zijn nationale politiek met betrekking tot de linker Rijnsoever was getorpedeerd.

Bonaparte profiteerde onmiddellijk van de gelegenheid om zijn Italiaanse politiek verder te verwezenlijken. Hij legde Italië zijn wil op. Met Lombardije, Valtellino, een deel van het Venetiaanse grondgebied gelegen op het vasteland en een stuk van de Cispaduaanse Republiek, vormde hij de Cisalpijnse Republiek die hij voorzag van een grondwet. In Genua werd de bestaande republiek door de Italiaanse Jacobijnen omgevormd tot de Ligurische Republiek. Op 2 mei 1797 verklaarde Bonaparte de oorlog aan de Republiek Venetië, waar de Fransen op de 12de binnentrokken. Met de vertegenwoordigers van de Oostenrijkse regering werden in Udine onderhandelingen geopend over een definitieve vredesregeling.

Ook Engeland toonde zich bereid tot onderhandelen. Het had een ernstige financiële crisis doorgemaakt; Ierland was in opstand, de vloot werd in het voorjaar van 1797 verzwakt door muiterijen. In juli zond Pitt Malmesbury naar Rijsel voor een hervatting van de besprekingen.

Noch in Rijsel, noch in Udine leidden de onderhandelingen aanvankelijk tot resultaten. Zolang in Frankrijk de binnenlandse crisis niet bezworen was, hoopten de leden van de coalitie op een overwinning van royalistisch rechts en daarmee op gunstiger voorwaarden. Het welslagen van de staatsgreep van 18 fructidor maakte echter dat er door het Directoire in de buitenlandse politiek een hardere lijn gevolgd werd, waarbij Reubell de leiding nam. De onderhandelingen in Rijsel (juli-september 1797) mislukten. Het Directoire eiste teruggave van de koloniën van Frankrijk en zijn bondgenoten. Toen Engeland weigerde af te zien van Kaapstad en Ceylon, die het Holland ontnomen had, kwam het tot een breuk. In Udine waren de onderhandelingen tussen Bonaparte en Koblenz, de gezant van de Oostenrijkse kanselier Thugut, weer hervat.

Het verdrag van Campoformio werd op 18 oktober 1797 ondertekend; in feite gebeurde dat in Passariano, waar Bonaparte verbleef. In strijd met de instructies van het Directoire, volgens welke Oostenrijk afstand moest doen van de linker Rijnsoever en moest instemmen met het herstel van de Republiek Venetië, gaf Bonaparte Oostenrijk Istrië, Dalmatië en de mondingen van de Cattaro, Venetië en het vasteland tot aan de Adige. Van het vroegere Venetiaanse grondgebied behield Frankrijk de Ionische eilanden (Korfu, Zakynthos, Kefhalonio). Oostenrijk erkende de Cisalpijnse Republiek als "onafhankelijke staat". Het zag af van België. In een aantal

geheime artikelen *stond* Oostenrijk toe dat de linker Rijnsoever tot waar de Nette in de Rijn stroomt (de Palts, de oude keurvorstendommen van Trier en Mainz) ingelijfd werd, met uitzondering dus van de streek van Keulen. Het bood aan om tijdens het congres dat in Rastatt tussen Frankrijk en het Duitse keizerrijk gehouden zou worden “haar goede diensten aan te bieden om de Franse Republiek uiteindelijk van deze grenslijn te verzekeren”. Met tegenzin ratificeerde het Directoire dit verdrag. Het kon niet anders handelen, het moest zich bij de situatie neerleggen want het land was de oorlog moe, overal heerste vreugde bij de aankondiging van de vrede.

De revolutionaire natie was haar beginselen ontrouw geworden en “handelde in volkeren”. Frankrijk had het bondgenootschap met Pruisen opgegeven voor een onzeker akkoord met Oostenrijk, dat verslagen was maar niets verloor, noch in Duitsland, noch in Italië, daar het immers Lombardije inruilde voor Venetiaans grondgebied. De Rijnpolitiek van het Directoire moest wijken voor de Italiaanse politiek van Bonaparte, hoezeer deze ook in strijd was met de Franse tradities en verlangens. Bonaparte had alweer nieuwe plannen gesmeed. Tijdens de onderhandelingen van Campoformio had hij tegen de Oostenrijkse gevolmachtigde Koblenz gezegd: “De Franse Republiek beschouwt de Middellandse Zee als haar zee, zij wil erover heersen.” In diezelfde periode drong hij er bij het Directoire op aan Malta te veroveren: “Dat kleine eiland is voor ons van onschatbare waarde.”

De kiem van een nieuwe oorlog lag al besloten in Bonaparte’s Italiaanse politiek en zijn plannen met de Middellandse Zee. Het beroep op het leger en de staatsgreep van 18 fructidor hadden Bonaparte’s positie in de Republiek versterkt. De politiek van het Directoire werd steeds afhankelijker van de ondernemingen van de generaals.

16. Het tweede Directoire

De bourgeoisie verliest de politieke macht, 1797-1799

Na fructidor en Campoformio paste het Directoire systematisch autoritaire methoden toe bij het binnenlands bestuur. Het won daardoor aan doeltreffendheid en realiseerde zo op bestuurlijk gebied belangrijke vernieuwingen die vooruitliepen op die van het Consulaat. Een politieke stabilisatie bleek onmogelijk, want het regime bleef rusten op dezelfde smalle basis als dat van thermidor. Zolang er vrede heerste op het vasteland kon het regime zich handhaven, al waren daarvoor inbreuken nodig op de liberale regels van de grondwet. De vorming van een tweede coalitie en de hervatting van de oorlog leidden tot een crisis die het regime niet overleefde. Op 18 brumaire werd het gezag van de staat hersteld. De maatschappelijke positie van de notabelenbourgeoisie werd niet aangetast maar wel haar politieke macht, die zij verloor omdat zij de hulp van het leger had moeten inroepen.

I. Repressie en hervorming (1797-1798)

Hoewel de organisatie van de regering na fructidor gewijzigd werd, bleef deze gekenmerkt door een gebrek aan stabiliteit, veroorzaakt door de aard van de politici en de instellingen zelf. In het Directoire werden Carnot en Barthélemy vervangen door François de Neufchâteau, die alleen bestuurlijke kwaliteiten had, en Merlin de Douai, die politiek gezien eveneens weinig gewicht in de schaal legde. Van de ministers behield alleen Ramel zijn portefeuille; de nieuwe ministers waren middelmatige figuren, behalve de Belg Lambrecht die Merlin op justitie verving. In feite werd de armslag van de uitvoerende macht nog steeds beperkt door de liberale bepalingen van de grondwet van het jaar III: de regering had geen wettelijke macht over de Raden en de schatkist. Men dacht wel aan versterking van de uitvoerende macht, maar de zeer gecompliceerde procedure voor grondwetswijziging zou krachtens artikel 338 negen jaar in beslag nemen. Geen enkel probleem was opgelost, de jaarlijkse verkiezingen konden alles op losse schroeven zetten.

De politiek van de uitzonderingstoestand

Hoewel men de uitzonderingstoestand van het regime na fructidor wel het "schrikbewind van het Directoire" genoemd heeft, was deze er nauwelijks mee te vergelijken. De bourgeoisie van thermidor voelde niets voor een economische dictatuur zoals ingesteld was door het Comité van openbaar welzijn, en het Directoire heeft nooit beschikt over de *dwingende macht* die de Revolutionaire Regering bezat. Het gevaar was minder groot; er heerste vrede in Europa en de binnenlandse contrarevolutie beperkte zich tot struikroverij. Militaire commissies maakten korte metten met de onlusten die voortvloeiden uit de gebeurtenissen op 18 fructidor, onder andere in Pont-Saint-Esprit, Carpentras en Montauban. Bij de wet van 30 nivôse van het jaar VI (18 januari 1798) werd de doodstraf gesteld op aanslagen gepleegd door meer dan twee personen. De repressie werd eerder gekenmerkt door politieoptreden dan door een eigenlijk Schrikbewind: huiszoekingen, buitengerechtelijke detentie, schending van het briefgeheim, beperking van de persvrijheid - niet door herinvoering van de censuur maar door verbod van een groot aantal kranten (16 op 27 frimaire van het jaar VI - 17 december 1797) -, controle in de schouwburg en zuivering van de bestuursorgaan. Twee groepen - emigranten en priesters - werden bijzonder getroffen, niet zozeer door de invoering van nieuwe wetten als wel door toepassing van de bestaande wetgeving.

Tegen de emigranten kon het geheel van wetten gebruikt worden dat bij de wet van 19 fructidor opnieuw van kracht was geworden. In het jaar VI lieten de militaire commissies 160 teruggekeerde emigranten fusilleren; sommigen van hen, zoals Surville in het departement Ardèche, hadden opnieuw de wapens opgenomen. Sommige kringen wilden verder gaan. Sieyès bij voorbeeld deed een voorstel tot verbanning van alle aristocraten; in dit opzicht was hij een symbool van de bourgeoisie van de Revolutie, die even hardnekkig de vernietiging van de aristocratie als die van de democratie nastreefde. Zijn voorstel werd niet aanvaard, maar wel bereikte hij dat met de wet van 9 frimaire van het jaar VI (29 november 1797) de

aristocraten de status van buitenlander kregen: “De vroegere aristocraten en zij die in de adelstand verheven zijn, mogen hun burgerrechten niet uitoefenen in vergaderingen van kiezers, kiesmannen en de verkiezingen voor de gemeentelijke besturen, noch benoemd worden in enige openbare functie, tenzij genoemden hebben voldaan aan de voorwaarden en de termijnen die in dat opzicht voor buitenlanders gelden krachtens artikel 10 van de grondwet” (betreffende naturalisatie).

De uitvoeringsbesluiten bij deze wet zijn nooit genomen, maar de wet zelf spreekt duidelijke taal.

Met betrekking tot de priesters werd de wetgeving van 1792 en 1793 gehandhaafd; men verving echter stilzwijgend de doodstraf, die teruggekeerde gedeporteerde priesters moesten ondergaan, door de “droge guillotine”, met andere woorden deportatie naar Guyana. Sommigen die ook op de lijsten van emigranten voorkwamen, werden op grond daarvan gefusilleerd. Het Directoire kon overigens per individueel besluit iedere priester deporteren die de eed van haat tegen het koningschap, ingesteld op 19 fructidor (5 september 1797), weigerde af te leggen, ook als de betrokkene de wet in andere opzichten niet overtreden had. Op 1700 à 1800 priesters schijnen deze maatregelen van toepassing te zijn geweest; 263 werden naar Guyana gedeporteerd, een duizendtal werd geïnterneerd op het Ile de Ré of het Ile d’Oléron.

De godsdienstpolitiek van het Directoire werd na 18 fructidor fel antiklerikaal. Artikel 25 van de wet van 19 fructidor schreef voor dat de wet van 7 vendémiaire van het jaar IV (29 september 1795) over de praktische regeling van de godsdienstoefeningen strikt toegepast moest worden: elke openbare godsdienstplechtigheid, ieder uiterlijk teken van de godsdienst bleef verboden. De wet van 17 thermidor van het jaar VI (4 augustus 1798) schreef opnieuw inachtneming van de tiende dagen voor en die van 23 fructidor (9 september 1798) bevestigde dat het gebruik van de Revolutionaire kalender, “die grote en mooie schepping van de menselijke geest”, die men nu “kalender van de Republiek” noemde, verplicht was voor particulieren en ambtenaren. Bij besluit van 17 pluviôse van het jaar VI (5 februari 1798) werden de particuliere scholen, bijna allemaal katholiek, onderworpen aan inspectie door de gemeentebesturen, “om vast te stellen of de tiende dagen in acht genomen, de feesten van de Republiek gevierd worden, of men elkaar met ‘burger’ aanspreekt”. De Verklaring van de Rechten van de Mens en de grondwet moesten “de basis van het onderwijs” vormen. De feesten van de tiende dag en de nationale feesten die door de Conventie ingesteld waren, werden trouw gevierd. Sommigen wilden verder gaan en de Republiek een echte burgerlijke godsdienst geven naast het katholicisme. De meerderheid van het Directoire weigerde echter een nieuw experiment met de cultus van het Opperwezen. La Révellière steunde de “théophilantropie”, de cultus van de “Adorateurs de Dieu et amis des hommes” (Aanbidders van God en vrienden van de mens), die in januari

1797 was opgezet door de boekhandelaar Chemin. Deze sekte predikte “de dogma’s en de moraal van alle naties ter wereld” en wilde “alle mensen door hun religie doen hechten aan hun individuele en sociale plichten”. Zij had een zeker succes onder de leden van de Republikeinse bourgeoisie, maar sloeg nooit aan bij het volk. La Révellière werd er door de meerderheid van de leden van het Directoire van beschuldigd dweepzucht in de hand te werken.

Het Directoire maakte zich op deze wijze impopulair bij de grote massa van de gelovigen. Het hield de godsdienstige oppositie echter onder de duim en gaf hun die de eed van vijandigheid tegen het koningschap niet hadden willen afleggen geen kans. Door de uitzonderingstoestand was het erin geslaagd tijdelijk de contrarevolutie te bedwingen. De Jacobijnen hadden van de voor hen gunstige omstandigheden geprofiteerd, daarom keerde het Directoire zich nu tegen hen.

De 22ste floréal van het jaar VI (11 mei 1798) en de onderdrukking van de Jacobijnen.

Na 18 fructidor beschouwde het Directoire de voorbereiding van de verkiezingen van het jaar VI als een eerste prioriteit. Niet alleen moest een derde van de Raden - de helft van de gedeputeerden die nog tot de Conventie behoord hadden - vervangen worden, maar ook voor de afgezette gedeputeerden moesten nieuwe aangewezen worden, zodat in totaal 473 zetels vacant waren; er stond dus heel wat op het spel. Het regime nam zijn voorzorgen met de wet van 12 pluviôse van het jaar VI (31 januari 1798). Hierbij werd het onderzoek van de geloofsbrieven van de nieuwgekozen gedeputeerden, dat wil zeggen de zuivering van de nieuwe leden, toevertrouwd aan de oude Raden. Al spoedig bleek echter dat het regime minder te duchten had van de door de represailles van fructidor geïntimideerde en gedesorganiseerde royalistische oppositie dan van de linkse oppositie.

De neo-Jacobijnse propaganda was inderdaad na 18 fructidor op gang gekomen, vooral door de acties van de “constitutionele kringen”, die veelal gesteund werden door talrijke commissarissen en bestuurders die in plaats van de gezuiverde royalisten benoemd waren. Het Directoire voelde het gevaar en maakte bij zijn actie tegen de neo-Jacobijnen, voor de gelegenheid omgedoopt tot terroristen, gebruik van de latente maatschappelijke angst: ieder streven naar instelling van de democratie moest in de kiem gesmoord worden. Op 9 ventôse (27 februari 1798) hield Benjamin Constant in de constitutionele kring van Palais-Egalité, bekend onder de naam “club van Salm”, een toespraak in vier punten, die geheel overeenkwamen met de positie van de regering. Deze waren “het afschuwelijke terrorisme, het gevaar van willekeur, het verachtelijke royalisme en de noodzaak verkiezingen te organiseren die leiden tot een consolidatie van de Republiek”. De Republiek van het jaar III natuurlijk, gegrondvest op de eigendom: “die (Republiek) moeten de wetgevers door alle mogelijke maatregelen handhaven, consolideren, als een heilige schat bewaken”.

In bekendmakingen ter gelegenheid van de verkiezingen, gericht aan het volk (28 pluviôse - 16 februari 1798), aan de assemblées primaires (9 ventôse - 27 februari) en kiesmannen (4 germinal - 24 maart) gebruikte het Directoire dezelfde argumenten, en wees op het gevaar van twee zijden, de “twee takken” van de oppositie. Het gebruikte als leuze: “Geen Schrikbewind! Geen reactie! Geen Monarchie! Geen dictatuur!” Door de oppositie van Jacobijnse methoden en extremisme te beschuldigen wilde het Directoire zich - ondanks de waarschuwingen van Barras voor de funeste gevolgen van verdeeldheid onder de Republikeinen - ontdoen van zijn tegenstanders en het eigen gezag versterken.

De regering had de verkiezingen van het jaar VI zorgvuldig voorbereid. Op allerlei manieren oefende zij druk uit. Karakteristiek waren de talrijke scheuringen in de kiesmannenvergaderingen (assemblées électorales), geprovoceerd door Merlin, die het Directoire de mogelijkheid boden alleen de verkiezing van de hem welgevallige kandidaten geldig te verklaren. Zoiets gebeurde in Parijs, waar de kiesmannen vergadering die een linkse meerderheid had vergaderde in het Oratoire, terwijl een regeringsgezinde afsplitsing van 212 van de 609 kiesmannen, de “scissionnaires”, zich in het Instituut installeerden. De nieuwgekozen gedeputeerden hoefden de bourgeoisie bepaald geen angst aan te jagen; het Directoire stond echter op een volgzaam meerderheid. De regeringsgezinde leden van de Raden steunden de door de afgesplitste kiesmannenvergaderingen gekozen gedeputeerden en vroegen hun verkiezing geldig te verklaren. In die geest sprak Régnier de Anciens toe op 8 floréal (27 april 1798): “Om Frankrijk gerust te stellen nu het bevreesd is de revolutionaire gruwelen te zien herleven, dien u te verklaren dat de royalisten met rode muts, die niet minder gevaarlijk zijn dan die met de witte kokarde, hier slechts over uw lijk zullen binnentreden.” In de Cinq-Cents sprak Chénier vol afschuw over de “royalistische en de anarchistische klik”. De Cinq-Cents aanvaardden ondanks de protesten van generaal Jourdan de lijst van de kandidaten van wie het Directoire de verkiezing ongeldig wilde verklaren. De Anciens legden zich daarbij neer.

Bij de wet van 22 floréal van het jaar VI (11 mei 1798), waarin gesproken werd over een “samenzwering van twee kanten”, werden de verkiezingen in acht departementen, waar geen scheuring plaatsgevonden had, ongeldig verklaard. In negentien departementen werden de verkiezingsresultaten van afgesplitste kiesmannenvergaderingen geldig verklaard. Zestig gekozenen werden terzijde geschoven op grond van het feit dat ze rechter of hogere ambtenaar waren geweest; in totaal werden 106 gedeputeerden “geflorealiseerd” (als ongewenst uitgeschakeld). Daarentegen werden de Raden bevolkt met 191 regeringskandidaten: 85 door het Directoire benoemde commissarissen en ambtenaren en 106 rechters en bestuurders, die op papier gekozen maar van wie velen door de regering aangewezen waren. Het Directoire beschikte zo weliswaar over de meerderheid in de Raden, maar had zich door zijn schijnheilige machtsmisbruik nog meer in diskrediet gebracht. Ook de benoeming van Treilhard tot lid van het Directoire ter vervangen van François de Neufchâteau, bij de vernieuwing van het Directoire op 27 floréal (16

mei 1798), vergrootte het aanzien van de regering niet. Hij was advocaat, oud-lid van de Constituanten en had als zodanig voor de terechthouding van de koning gestemd. Het nieuwe lid was een man van het tweede plan, die zich bovendien een onhandig politicus toonde. De uitvoerende macht was echter voor enige tijd versterkt. Het hervormingswerk dat na fructidor op stapel gezet was, kon doorgang vinden.

De hervormingen van het tweede Directoire

Ongeveer een jaar lang, van floréal van het jaar VI tot de verkiezingen van germinal van het jaar VII (voorjaar 1798 tot voorjaar 1799), hervond het Directoire een zeker evenwicht en een zekere kracht, omdat de gezuiverde Raden zich volgbaar toonden. In dit politieke klimaat werd de economische en financiële reorganisatie van Frankrijk ter hand genomen, waarbij twee ministers op de voorgrond traden: Ramel op financiën en François de Neufchâteau op binnenlandse zaken. Deze hervormingen, met name op bestuurlijk gebied, waren van blijvende waarde en vormden een aanloop tot de hervormingen van Bonaparte: de wetten van het jaar VI en het jaar VII legden de fundamenten voor de instituties van het Consulaat.

Met de sanering van de financiën en de fiscale hervorming was direct na fructidor een begin gemaakt.

Het "bankroet van de twee derden", ook wel genoemd de "liquidatie van Ramel", werd voor de in het Grootboek ingeschreven schuld van kracht door de financiële wet van 9 vendémiaire van het jaar VI (30 september 1797), voor de achterstallige schuldvorderingen op de staat bij de wet van 24 frimaire (14 december 1797). Een derde werd "geconsolideerd" door inschrijving in het Grootboek; wat hiervan achterstallig was werd niet in contanten betaald maar door middel van biljetten aan toonder, genaamd "bonnen van de getiërceerde schuld". Deze konden slechts als betaalmiddel gebruikt worden voor de belastingen of voor het gedeelte van de aankooprijzen van nationale goederen dat in contanten betaald moest worden. Het geconsolideerde derde was vrij van belasting. De twee derden die vlottend gemaakt waren, werden vergoed met biljetten aan toonder, uitgegeven door de schatkist, geldig betaalmiddel voor dat deel van de aankooprijzen van nationale goederen dat niet in contanten betaald hoefde te worden. Zo kon dank zij de kwijting van de twee derden 160 miljoen aan renten van de begroting afgevoerd worden. Het bankroet saneerde de financiën: vooral het Consulaat, dat tot een aanvullend bankroet besloot om de rest van de oude schulden weg te werken, plukte er de vruchten van. In maart 1801 werden de bonnen van de twee derden ingewisseld tegen rentebewijzen van 5% van het kapitaal tegen 0,25%, dus met 95% verlies op de nominale waarde van het jaar VI.

De fiscale reorganisatie was erop gericht de begroting sluitend te maken door regelmatigere en hogere belastingopbrengsten.

De administratie van de directe belastingen werd herzien en de beginselen die sinds 1789 van kracht waren liet men varen. De Constituante had het opstellen van de belastingstaten en de inning uitsluitend toevertrouwd aan gekozen bestuurders. Bij de wet van 22 brumaire van het jaar VI (12 november 1797) werd in ieder departement een bureau voor de directe belastingen gevestigd, dat samengesteld was uit commissarissen van het Directoire - ambtenaren verantwoordelijk voor de grondslag en de heffing; deze stonden onder rechtstreeks gezag van de minister van financiën. Deze wet was een eerste stap in de richting van de organisatie die in het jaar VIII door Bonaparte werd ingevoerd.

Het belastingsysteem werd gewijzigd. Bij de wet van 4 frimaire van het jaar VII (24 november 1798) werd een nieuwe directe belasting ingesteld op deuren en ramen, een soort algemene belasting op het inkomen, geschat op grond van de uiterlijke kenmerken van de woonruimte. In het najaar van 1798 werden diverse bestaande belastingen gereorganiseerd: het patentrecht in oktober, de grondbelasting in november, de belasting op roerend goed in december. In bescheiden mate werden er weer indirecte belastingen ingevoerd. De zoutbelasting werd aanvaard door de CinqCents maar verworpen door de Anciens, de belasting op ingevoerde tabak werd enigszins verhoogd, een wegenbelasting ("droit de passe") werd ingesteld evenals een belasting van 10% op de zitplaatsen in het openbaar vervoer. Het zegelrecht werd verhoogd en uitgebreid tot kranten en affiches. De stedelijke belasting op voedingsmiddelen (octroi) werd opnieuw ingevoerd bij de wet van 27 vendémiaire van het jaar VII (18 oktober 1798) ter bekostiging van de armenzorg. Bij de wet van 22 frimaire van het jaar VII (12 december 1798) werd de registratie gereorganiseerd. De hervormingen waren doeltreffend, en deze fiscale wetten zijn in grote lijnen nog altijd van kracht. Het tekort was echter niet opgeheven. In het jaar VI werd het begroot op 250 miljoen, voor het jaar VII schatte Ramel het op 66 miljoen. Men moest zijn toevlucht nemen tot de gebruikelijke lapmiddelen: verkoop van nationale goederen, leningen en uitbuiting van de bezette gebieden (de Egyptische expeditie werd voor een deel gefinancierd uit de schatkist van Bern). Het Directoire bleef overgeleverd aan de financiers, leveranciers en geldschietters, die veeleisender waren dan ooit. De corruptie nam toe, vooral op het ministerie van oorlog, in de kringen rond minister Schérer. Het kwaad zat diep geworteld, en zelfs het autoritaire regime van Bonaparte kon het niet uitroeien.

De economische problemen deden het verdienstelijke streven van de regering gedeeltelijk teniet. De deflatie maakte krediet duur en de prijzen laag, waardoor het economische herstel werd afgeremd. De geldcirculatie bleef beperkt en werd nog verminderd door het sparen. In het jaar IX, tijdens het Consulaat, bedroeg de totale geldcirculatie slechts ongeveer 1 miljard tegen 2,5 miljard in 1789.

Krediet was duur, de gebruikelijke rente was minstens 10%, op korte termijn 7% per maand. De bankactiviteiten waren onvoldoende, ondanks de oprichting van de "Caisse des comptes courants" van Perregaux en Récamier in 1796 en de "Caisse

d'Escompte du commerce" in 1797, en een aantal banken in de departementen, onder andere in Rouaan. Deze bewezen hun aandeelhouders vooral diensten door het disconteren van wissels.

De prijsverlagingen die het gevolg waren van de deflatie werden nog geaccentueerd door de overvloedige oogsten van 1796-1798; de prijzen van landbouwprodukten waren in het algemeen een kwart of een derde lager dan in 1790, dat eveneens een jaar was met een overvloedige oogst. Het levensmiddelen probleem werd minder nijpend, de broodprijs daalde tot 2 sous per pond, wat de maatschappelijke rust bevorderde. Onder de landbouwproducenten, grootgrondbezitters en grootpachters, die in het algemeen ook kiesmannen waren, nam de ontevredenheid toe, de populariteit van het regime leed daaronder.

Zoals gewoonlijk had de landbouwcrisis een ongunstige invloed op de nijverheid: deze herstelde zich moeizaam van de gevolgen van de oorlog en had aanpassingsproblemen door de grenswijzigingen. In het jaar VI klaagden de wolspinners uit Rijsel, die nog slechts 60 arbeiders in dienst hadden tegen 360 in 1788, over de concurrentie van de lakense stoffen uit Limburg, Verviers en Aken in bezet of ingelijfd gebied. De lage prijzen van landbouwprodukten verminderden de koopkracht van de plattelandsbevolking en dus de afzetmogelijkheden. Het gebrek aan krediet had een slechte invloed op de ondernemingszin. De slechte staat van de wegen en de onveiligheid belemmerden de binnenlandse handel.

De buitenlandse handel lag stil. In 1797 had de handelsvaart nog maar 10% van het aantal schepen in gebruik dat in 1789 in de vaart was; de handel op de Antillen lag stil; de Levant werd onbereikbaar als gevolg van de Egyptische expeditie. Ondanks de inlijvingen bedroeg de uitvoer in het jaar VIII slechts ongeveer de helft van die van 1789. Terwijl Duitsland overspoeld werd met Engelse waren, verklaarden de industriëlen, vooral uit de katoenindustrie, zich tegenstander van een gemeenschappelijke markt die ook de satellietlanden omvatte: zij bleven overtuigde aanhangers van het protectionisme en hadden het liefst op de zusterrepublieken het systeem van het koloniale eenrichtingsverkeer toegepast. In het douanetarief van 9 floréal van het jaar VII (28 april 1799) werden de bepalingen van 1791 gehandhaafd en verscherpt: invoerrechten op nijverheidsprodukten, luxeartikelen en artikelen die ook in Frankrijk vervaardigd werden. Uitvoerrecht op grondstoffen. Dit tarief zou ook de grondslag vormen voor het douane beleid van het Consulaat.

Het resultaat van de economische politiek, die vooral geleid werd door François de Neufchâteau, moest onder die omstandigheden wel beperkt blijven. De minister van binnenlandse zaken was actief op velerlei terreinen, maar hij kon slechts aanbevelingen doen, niets opleggen. Hij toonde zich voorstander van een moderne landbouw en dus van opheffing van het weiderecht en verdeling van de gemeenschapsgronden, maar hij moest het laten bij schriftelijke aanbevelingen en aansporingen tot vergroting van de produktie. Om de industrie te stimuleren

organiseerde hij in de herfst op het Champ-de-Mars de eerste nationale tentoonstelling, die een groot succes werd. Hij liet een stelselmatige volkstelling en een statistisch onderzoek in de landbouw houden, stichtte talrijke middelbare scholen en reorganiseerde de armenzorg door in iedere gemeente een bureau voor liefdadigheid in te stellen. De resultaten waren pover. De produktie in de nijverheid bleef nog achter bij die van 1789 en de technische vernieuwingen werden slechts zeer aarzelend toegepast, behalve in de katoenindustrie. De wol- en de metaalnijverheid stagneerden. De kapitalistische concentratie bleef vooral beperkt tot de handel; grote ondernemers als Boyer-Fonfrède, Richard en Lenoir, Ternaux en de oudere generatie zoals Chaptal en Oberkampf waren nog kapitalisten van de oude stempel, die meer de nadruk legden op de produktie aan huis dan in de fabriek en die zich naast hun activiteiten in de nijverheid bezighielden met handel en bankzaken. Frankrijk bleef in de eerste plaats een boerenland; het grootste deel van de produktie was afkomstig uit de landbouw. Ondanks de afkondiging van de vrijheid van bebouwing en omheining bleef de landbouw ouderwets. De nieuwe cultures, zoals aardappels en voederbieten, verbreidden zich slechts langzaam.

De economische zwakheid van het land tijdens het Directoire verklaart in vele opzichten de politieke problemen. Nu een geleide economie en een beperking van de winsten zoals in het jaar II onmogelijk was, bleef slechts de mogelijkheid het regime en de legers te onderhouden op kosten van de veroverde gebieden. Toen de legers na nederlagen terugkeerden op vaderlandse bodem, moest het Directoire de belastingdruk verhogen, wat zijn populariteit nog sterker deed afnemen. De politieke problemen traden daarbij opnieuw op de voorgrond.

II. Het tweede Directoire en Europa (1797 -1798)

Na Campofornio was alleen Engeland nog in strijd met Frankrijk. De handhaving van de moeizaam tot stand gebrachte vrede op het vasteland leek een noodzaak om de strijd met Engeland te kunnen aanbinden. Het Directoire raakte echter verzeild in een expansiepolitiek die spoedig elke buitenlandse stabilisatie onmogelijk maakte. Sterker nog, het liet zich meeslepen in de Egyptische expeditie, waarmee het conflict zich uitbreidde tot de Middellandse Zee. Dit risicovolle beleid maakte het binnenlandse streven naar hervormingen kansloos.

De strijd tegen Engeland

Op 5 brumaire van het jaar VI (26 oktober 1797) besloot het Directoire een leger op de been te brengen voor de strijd tegen Engeland, dat onder commando van Bonaparte zou staan. Het zette in zijn proclamatie van 1 frimaire (21 november) de Franse grieven uiteen en brandmerkte het kabinet van Saint-James als “de meest omkoperige en de meest omgekochte regering van heel Europa”. Het benadrukte de economische belangen die op het spel stonden, vooral de zeevaart en de koloniale handel. “Dit kabinet moet wel oorlog wensen, de oorlog verrijkt het immers”. Het

herinnerde aan de roof van de koloniën van Frankrijk en zijn bondgenoten. Guadeloupe was in 1794 door Victor Hugues heroverd, maar Martinique, SainteLucie en Tobago waren in handen van de vijand. In Santo-Domingo had ToussaintLouverture de Engelsen verjaagd, maar het gezag van het Directoire was er slechts in naam gevestigd. Het Spaanse Trinidad en het Hollandse Suriname waren bezet door de Engelsen, die zich eveneens in Ceylon en in de kaapkolonie gevestigd hadden. De Franse koloniale handel was te gronde gericht, de koopvaardij lag stil, de marine was machteloos door de Engelse blokkade. In de proclamatie werd het “perfide Albion, dat in zijn schatkamers de tranen en het bloed van de volkeren ophoopt en zich dik vreet aan hun lijken” gebrandmerkt. De grieven van politieke aard deden niet voor de rest onder; het Directoire herinnerde eraan hoe de coalitie, Toulon, Quiberon en de Vendée met Engels goud gefinancierd waren. “Laat het Engelandleger aan Londen een vrede opleggen”. Ongeveer 50.000 man werden in Brest samengetrokken.

Het Frans-Engelse conflict was echter in de eerste plaats van economische aard. De blokkade, die tot dan een mercantilistisch karakter had gehad en gericht was op bevoordeling van de eigen fabrikanten, werd scherper. Omdat bepaalde producten uitgevoerd moesten worden en anderzijds de Franse nijverheid, met name de katoenindustrie, voorzien moest worden van grondstoffen, was ondanks het theoretisch verbod op Engelse koopwaar waartoe op 1 maart 1793 door de Conventie was besloten, een zekere soepelheid betracht in de toepassing van het besluit. Nu kreeg een meer oorlogszuchtige interpretatie van de blokkade de overhand; men zag deze als een middel om de Engelse export onmogelijk te maken en het zo tot een bankroet te brengen en tot capitulatie te dwingen. De wet van 10 brumaire van het jaar V (31 oktober 1796) gaf bevel tot inbeslagneming van ieder schip dat de nu opnieuw verboden Engelse waar, met name textielproducten en ijzerwaren, vervoerde. Opnieuw moest rekening gehouden worden met de belangen van de fabrikanten en de neutrale landen. Na 18 fructidor werd echter elk opportunisme uitgesloten: de wet van 29 nivôse van het jaar VI (18 januari 1798) verklaarde voor goede buit alle neutrale schepen die door Engeland geïnspecteerd waren of Engelse waar vervoerden. Het aantal kapingen nam toe, maar de neutrale landen meden de Franse havens, de betrekkingen met de Verenigde Staten leden eronder en de industriëlen die voorstander waren van het invoerverbod op nijverheidsproducten, protesteerden tegen het gebrek aan grondstoffen, terwijl de rijke consumenten klaagden over de afwezigheid van koloniale waren.

Het Engelse verzet werd door de Franse dreiging versterkt; de vrees voor invasie stimuleerde de vaderlandsliefde. De regering van Pitt voorzag zich van middelen door een verhoging van de belastingen, met name door de instelling van een “income-tax” van 10% over het inkomen boven 200 pond. Het leger werd vergroot, premies stimuleerden de aanmelding van vrijwilligers. Een grote expeditie op het vasteland bleef echter onmogelijk, want Engeland kende geen dienstplicht. De vloot bleef de basis van de Britse macht; deze verzekerde de heerschappij ter zee en het

monopolie van de koloniale handel en maakte een Franse invasie onmogelijk. De Hollandse vloot werd verslagen, een Spaans smaldeel leed op 14 februari 1797 bij Kaap Saint-Vincent een nederlaag en de haven van Cádiz werd geblokkeerd. Het smaldeel van Nelson drong de Middellandse Zee binnen en belette de Franse vloot van Brueys deze te verlaten en Brest te bereiken.

Na een afwijzend rapport van Bonaparte zag men in ventôse (eind februari 1798) af van een invasie in Engeland. Bonaparte gaf zich helemaal over aan zijn oosterse droom en bereidde zich voor op de Egyptische expeditie, terwijl het Directoire geleidelijk West-Europa onder zijn macht bracht: deze ondernemingen leidden tot een nieuwe coalitie tegen Frankrijk.

De Grote Natie en de zusterrepublieken

De expansiepolitiek van het Directoire na het verdrag van Campoformio verontrustte spoedig de Europese machten, vooral Oostenrijk. Als oorzaak van deze zucht naar expansie speelden allerlei ideologische, politieke en economische factoren een rol. De Revolutionaire geestdrift was na 18 fructidor opnieuw toegenomen en vormde een rijke voedingsbodem voor de propaganda; opnieuw wilde men de vrijheid brengen aan de volkeren die gebukt gingen onder het juk van de aristocratie en het despotisme. De *Grote Natie* omringde zich met zusterrepublieken. Satellietstaten die politiek onderdrukt en economisch uitgebuit werden. Ook de strijd tegen Engeland werkte de expansie in de hand: het was zaak Engeland de continentale markt te ontnemen en smokkelen tegen te gaan door controle over de havens en de belangrijkste wegen. In 1798 werd de vrijstad Mulhouse ingelijfd; Genève werd de hoofdstad van het Franse departement Lemman.

De Bataafse Republiek werd op 22 januari 1798 gereorganiseerd met behulp van een geoliede staatsgreep, die veel overeenkomst vertoonde met die van 18 fructidor. Deze werd geleid door Delacroix, de Franse vertegenwoordiger in Den Haag, Daendels, de opperbevelhebber van het Bataafse leger en Joubert, de commandant van de bezettingstroepen. Men stelde een eenheidsregime in en van de ambtenaren werd de aflegging van een eed van "haat tegen het stadhouderschap, het federalisme en de anarchie" geëist. Na 22 floréal werden echter de democraten, die voorstander van een eenheidsregime waren, aan de kaak gesteld als anarchisten. De gezuiverde regering en de notabelen kwamen weer aan de macht.

De Helvetische Republiek verving de oude federatie van onafhankelijke, door patriciërs beheerste kantons. De Zwitserse patriotten, zoals Ochs uit Bazel en Laharpe uit het kanton Vaud, wilden het oligarchische systeem afschaffen en een eenheidsrepubliek in het leven roepen. Na een reeks intriges, ook van de zijde van Bonaparte (deze had Valtellino bij Lombardije ingelijfd en wilde met het kanton Wallis de verbinding tussen de Cisalpijnse Republiek en Frankrijk veilig stellen), werd het kanton Vaud bezet. In de nacht van 13 op 14 februari 1798 rukten de troepen van

Brune op naar Bern en maakten zich daar meester van de schatkist. Een grondwet geïnspireerd op die van het Directoire werd aanvaard in een vergadering te Aarau. De opstandige bergkantons Schwyz, Uri en Unterwald moesten echter nog onderworpen worden. Om aan alle verzet een eind te maken organiseerde de commissaris van het Directoire bij het Zwitserse leger, Repinat, op eigen initiatief op 16 juni 1798 een staatsgreep. Ochs en Laharpe werden in het Helvetische Directoire gekozen, wat de democratische partij versterkte.

Aan de Cisalpijnse Republiek werd op 21 februari 1798 een verbond en een handelsverdrag opgelegd: de republiek bleef op eigen kosten bezet door een leger van 25.000 man. Het Directoire moest ingrijpen en een zuivering houden in de Cisalpijnse Raden voor zij de opgelegde verdragen geratificeerd kreeg. De instructies aan Trouvé, de gevolmachtigde minister die men in juni 1798 naar Milaan had gestuurd, werpen een duidelijk licht op de manier waarop het Directoire de zusterrepublieken politiek onder de duim wilde houden. De Cisalpijnse Republiek moest zich uitsluitend toeleggen “op het dienen van de belangen van de Franse Republiek en ertoe bijdragen dat deze op het gehele schiereiland als scheidsrechter zal optreden in alle politieke geschillen; zij moet sterk genoeg zijn om ons te helpen, maar nooit zo sterk dat zij ons zou kunnen schaden.” Men moest de Cisalpijnse autoriteiten sterken in “hun gevoel van zwakte en ondergeschiktheid”. Het Directoire stond vooral vijandig tegenover de *Jacobijnen*, die de leiding hadden in de Cisalpijnse Republiek en voorstanders waren van de Italiaanse eenheid: een republikeins maar verdeeld Italië paste beter in de politiek van het Directoire.

De Romeinse Republiek werd gevormd na een op 28 december 1797 door de Italiaanse patriotten geïnciteerde opstand, die echter uitviel in het voordeel van hun tegenstanders. Deze vielen de Fransen aan, die zij voor het gebeurde verantwoordelijk achtten, en generaal Duphot werd vermoord. Berthier, commandant van het Italiëleger, rukte op naar Rome, waar de revolutionairen de republiek uitriepen. De paus werd overgebracht naar Siena. Een Burgerlijke Commissie, waarin Daunou en Monge zitting hadden, legde de republiek een grondwet van het Franse type op. Toen Masséna Berthier verving werd de Romeinse Republiek overgeleverd aan de uitplundering door leveranciers en generaals.

Piëmont slaagde erin zijn onafhankelijkheid te bewaren, ondanks een revolutie poging die met harde hand onderdrukt werd (1797), en ondanks de pogingen tot inmenging van de Cisalpijnse patriotten. Na 18 fructidor ondertekende de koning van Sardinië een verbond. Toen op 27 juni 1798 opnieuw revolutionaire troebelen uitbraken, maakte de gezant van het Directoire van de gelegenheid gebruik om hem een verdrag op te leggen dat de Franse troepen toestemming gaf Turijn te bezetten.

Het congres van Rastatt, waartoe men in Campofornio besloten had om het lot van de linker Rijnsoever te regelen, was begonnen op 16 november 1797. De Franse heerschappij was verzekerd in België, voorheen Oostenrijks grondgebied, in het

vroegere bisdom Luik en in het ingelijfde Holland, verdeeld in negen departementen en onderworpen aan de Franse revolutie wetgeving. In het Rijnland waren de bezette gebieden al verdeeld in vier departementen. De Oostenrijkse kanselier Thugut tolereerde de Franse expansie maar eiste compensatie. Treilhard, de Franse gevolmachtigde, verlangde de hele linker Rijnsoever, met inbegrip van de streek van Keulen, waarmee de Duitse Rijksdag zich op 9 maart in principe akkoord verklaarde. De Oostenrijkse gevolmachtigde Koblenz wilde onmiddellijk compensatie. Treilhard weigerde. In april werd in Wenen de Franse ambassade, waar de driekleur gehesen was, door demonstranten aangevallen. Men verwachtte dat de besprekingen afgebroken zouden worden.

Op 22 floréal bleek die indruk onjuist. Het Directoire vervolgde nu de linkse oppositie en brak in de zusterrepublicken met de Jacobijnen. Daarmee maakte het zich deze, vooral in Italië, tot vijanden, wat niet in het belang van Frankrijk was. De vervolging van de Jacobijnen was echter op zich nog niet voldoende om met Oostenrijk tot een verzoening te komen. Door de weigering om in Italië grondgebied af te staan en het te beschouwen als een soort privé-jachtterrein, dreef het Directoire Oostenrijk in de armen van Engeland, juist op het moment dat Frankrijk zich door de Egyptische expeditie nieuwe vijanden maakte.

Het Egyptische avontuur (1798)

Het Egyptische avontuur komt tot op zekere hoogte voort uit de oosterse droom van Bonaparte, die ook bij Campoformio al een rol gespeeld had, zoals bleek uit zijn wens om Frankrijk te verzekeren van het bezit van de Ionische eilanden. Ongetwijfeld was het voor het Directoire niet onaangenaam om vlak voor de verkiezingen verlost te zijn van een generaal met raadselachtige plannen, wiens eerezucht het vreesde. Maar Egypte, dat in naam tot het rijk van de Turkse sultan behoorde, was voor Frankrijk geen onbekend land. Vanouds onderhielden de kooplieden van Marseille er betrekkingen mee. Al in 1796 had de Franse consul in Caïro, Magallon, aanbevolen het land te bezetten, hetgeen volgens hem niet moeilijk zou zijn. Sommigen zagen Egypte als een geschikte vervanging voor de Antillen die Frankrijk verloren had. Talleyrand werkte dit idee uit in zijn toespraak van 15 messidor van het jaar V (3 juli 1797) in het Institut: *Essai sur les avantages à retirer de colonies nouvelles dans les circonstances présentes* (Verhandeling over de voordelen waartoe nieuwe koloniën kunnen leiden in de huidige omstandigheden). De rol van Talleyrand in deze zaak is zeer raadselachtig. Als voorstander van een verdrag met Engeland kon het hem toch niet ontgaan, dat dit land een verovering van Egypte als een bedreiging van de scheepvaartroute naar Indië zou beschouwen en dat een Egyptische expeditie ook Turkije tot vijand van Frankrijk zou maken. Wilde hij zijn vriend Bonaparte nieuwe roem verschaffen? Wilde hij "zijn Engelse vrienden" terwille zijn, zoals zijn maîtresse Mme Grant in een brief schrijft, door het dreigende Engelandleger naar een ander front te sturen? Al op 9 thermidor van het jaar V (16 augustus 1797) sprak Bonaparte over het nut van de verovering van Egypte: "De tijd is nabij dat wij zullen inzien dat

wij om Engeland werkelijk te vernietigen ons meester moeten maken van Egypte.” Op 5 ventôse van het jaar VI (23 februari 1798) overhandigde Bonaparte Barras een plan dat op de 15de (5 maart) door het Directoire werd goedgekeurd.

De expeditie werd zeer snel en onder strikte geheimhouding voorbereid. Na twee maanden lag in Toulon een smaldeel van 55 oorlogsschepen en een vloot van 280 transportschepen gereed. Het leger bestond uit 54.000 man, waarvan 38.000 gevechtstroepen. Bonaparte nam een grote generale staf mee en een commissie van 187 geleerden, schrijvers en kunstenaars.

De Egyptische expeditie koos zee op 30 floréal van het jaar VI (19 mei 1798). Op 6 juni lag de vloot voor Malta, dat zich zonder verzet overgaf. De vloot slaagde erin aan Nelson te ontsnappen en bereikte Alexandrië, dat op 2 juli stormenderhand veroverd werd. Het leger rukte rechtstreeks naar Caïro op. Egypte, dat op papier door beis geregeerd werd, ging in feite gebukt onder de militie van de Mammelukken die het land plunderden. De stormloop van hun cavalerie liep te pletter op het carré van de Franse infanterie, maar bij gebrek aan bereden troepen kon Bonaparte ze niet achtervolgen. Op 23 juli trok hij Caïro binnen. Op 1 augustus verraste de Engelse vloot van Nelson echter de Franse vloot van Brueys, die voor anker lag bij Aboukir en vernietigde deze: slechts twee schepen slaagden erin te ontsnappen. Met één klap beheerste Engeland de Middellandse Zee en was Bonaparte een gevangene in zijn veroverde land.

Evenals de onderneming in Italië was het Egyptische avontuur van Bonaparte een keerpunt in de geschiedenis van het Frankrijk van de Revolutie. Deze expeditie die, terwijl de strijd tegen Engeland voortduurde en de vrede in Europa onzeker was, de beste troepen van de Republiek ver van huis voerde, was niet in het belang van het land. Tot dan had revolutionair Frankrijk zich niet met de kwesties in het oosten bemoeid. Engeland, dat sinds de bezetting van de kaapkolonie in 1796 meende de weg naar Indië te beheersen, ontdekte het belang van de Suezroute. Ook Turkije en Rusland waren verontrust. Zo ontstond een bondgenootschap tussen deze drie landen, een eerste stap naar de vorming van de tweede coalitie.

De tweede coalitie (1798-1799)

De vorming van de tweede coalitie (april-december 1798) was Europa's antwoord op de veroveringspolitiek van het Directoire. Al sinds enkele maanden trachtte Engeland een nieuwe bondgenoot te vinden om Frankrijk te land te bestrijden, de enige manier waarop Frankrijk verslagen kon worden. De Oosterse en de Italiaanse kwesties boden het die kans.

Het Egyptische avontuur bracht Rusland en Turkije dichterbij Engeland. Turkije had Frankrijk op 9 september 1798 de oorlog verklaard. In Rusland was Paul I, een half waanzinnige, Catharina II opgevolgd. Hij was vervuld met haat tegen de Revolutie en

verleende in Mitau gastvrijheid aan de Franse kroonpretendent Lodewijk XVIII. Hij zette de Russische expansiepolitiek in de richting van de Middellandse Zee voort en vond in Turkije een bondgenoot voor zijn strijd tegen Frankrijk; dit stelde bij het verdrag van 23 december 1798 zijn havens en zeestraten voor Rusland open. Een Russische vloot drong de Middellandse Zee binnen en overmeesterde de Ionische eilanden. Op 29 december werd een bondgenootschap gesloten tussen Engeland, Napels en Rusland, dat beloofde tussenbeide te komen in Italië.

De kwestie-Rome had op het schiereiland opnieuw tot strijd geleid. Aangemoedigd door Nelson vielen de vorsten van Napels, Ferdinand III en vooral Marie-Caroline die zeer Engelsgezind was, de Romeinse Republiek aan. Op 26 november 1798 maakten de Napolitaanse troepen, onder bevel van de Oostenrijkse generaal Mack, zich meester van de stad Rome. Het Directoire zette de tegenaanval in en bezette eerst Piëmont, omdat de koning daar als medeplichtige beschouwd werd. Championnet leidde het verdere offensief, bevrijdde Rome en bezette Napels op 23 januari 1799. De koning en de koningin staken met een Engels schip over naar Sicilië. Het land werd geplunderd. In strijd met de instructies van het Directoire, dat een onderpand wilde behouden voor toekomstige onderhandelingen, vormde Championnet een Parthenopeïsche Republiek. Terwijl Pruisen neutraal bleef, besloot Oostenrijk na enig aarzelen zich in de strijd te mengen, toen de Russen zich bereid verklaarden tot interventie in Italië. Oostenrijk stond het Russische leger toe op te trekken via Oostenrijks grondgebied. Op grond daarvan verklaarde het Directoire Oostenrijk op 22 ventôse van het jaar VII (12 maart 1799) de oorlog. Het liet onmiddellijk Toscane bezetten en Paus Pius VI overbrengen naar Valence.

Ook Gustaaf IV van Zweden voegde zich in oktober 1799 bij de tweede coalitie. Tussen Oostenrijk en Engeland bestond er echter geen verdrag. De landen waren het erover eens dat Frankrijk teruggedrongen moest worden achter zijn oude grenzen, maar over alle andere kwesties heerste verdeeldheid: Engeland en Rusland hadden tegengestelde belangen in de Middellandse Zee, Oostenrijk en Rusland in Italië. Opnieuw was het Engeland dat de coalitie financierde ten koste van een grote krachtsinspanning en ondanks groeiende opstandigheid onder de arbeiders. (De "Combination Act" die stakingen verbood is van 12 juli 1799.) De Russen wierpen 80.000 man in de strijd zodat de coalitie de numerieke overmacht kreeg. De oorlog breidde zich geleidelijk uit en werd in het voorjaar van 1799 op alle fronten gevoerd.

De aanslag van Rastatt op 28 april 1799 benadrukte het meedogenloze karakter van de strijd: die van het aristocratische Europa tegen de revolutionaire natie. Toen de Franse gevolmachtigden 's avonds het congres verlieten, werden zij door Oostenrijkse huzaren met de sabel aangevallen: twee van de drie kwamen om. Sieyes zei dat in de hoofdsteden van de monarchieën "het sein tot uitroeiing van Frankrijk" gegeven was. Het kostte het Directoire weinig moeite een golf van verontwaardiging te doen losbarsten. "Het is niet meer alleen de zaak van de vrijheid

die verdedigd moet worden, maar die van de mensheid zelve,” proclameerde het op 17 floréal van het jaar VII (6 mei 1799).

Opnieuw kreeg de oorlog een revolutionair karakter.

III. De laatste revolutionaire crisis (1799)

De vrede op het vasteland na het verdrag van Campoformio had het versterkte Directoire een zekere stabiliteit gegeven. De hervatting van de oorlog en de nederlagen bij de veldtochten in het voorjaar van 1799 brachten het evenwicht van het regime opnieuw in gevaar. Van de opleving van de Jacobijnse acties en de gematigde reactie daarna, kwam het in brumaire van het jaar VIII opnieuw tot een militaire staatsgreep.

Het leger in het jaar VII en de veldtocht van het voorjaar van 1799

De problemen in het leger waren in het jaar VII even groot als in 1793, bij de oorlogsinspanning van het Comité van openbaar welzijn. Wel kreeg het zijn volkskarakter terug, dat het geleidelijk verloren had. Het Directoire moest om het probleem van de getalsterkte op te lossen overgaan tot massarecrutering: door de wet van Jourdan van 19 fructidor van het jaar VI (5 september 1798), die de “conscription” - de registratie van de dienstplichtigen - invoerde, was de dienstplicht van 20 tot 25 jaar een permanente instelling geworden. De dienstplicht hoefde echter niet noodzakelijk tot feitelijke dienst te leiden: de wetgevende macht oordeelde naar de omstandigheden en had het recht slechts een bepaald contingent op te roepen ter aanvulling of vergroting van de troepensterkte. De wet regelde de bevorderingen op democratische wijze: “Geen enkele Franse burger kan tot officier bevorderd worden als hij niet drie jaar als soldaat of onderofficier gediend heeft, behalve in het korps van de genie en de artillerie, behalve ook in geval van uitzonderlijke daden op het slagveld.”

Op 3 vendémiaire van het jaar VII (24 september 1798) werden 200.000 dienstplichtigen opgeroepen; er volgde nog een serie lichten tot bij de wet van 10 messidor (28 juni 1799) de vijf jaarlichten volledig opgeroepen waren. Het systeem van remplaçants, geregeld bij de wet van 28 germinal van het jaar VII (17 april 1799), werd op 14 messidor van hetzelfde jaar opgeheven (2 juli).

De organisatie van de lichte was niet eenvoudig, vooral door de slecht bijgehouden burgerlijke stand en door desertie. Tussen oproeping en werkelijke dienst was er een geweldig verloop. Van de 200.000 man die op 3 vendémiaire opgeroepen waren, werden er slechts 143.000 geschikt verklaard; 97.000 daarvan meldden zich in de depots en slechts 74.000 kwamen uiteindelijk bij de gevechtseenheden terecht. Het leger van het jaar VII had niet zoals dat van het jaar II het numerieke overwicht over de vijand. Het bleek nog steeds onmogelijk het behoorlijk uit te rusten, ondanks de

verkoop van 125 miljoen aan nationale goederen: de fondsen kwamen te laat en waren ontoereikend. De soldaten van het jaar VII, die gelegerd waren in de allang leeggeplunderde satellietstaten, verkeerden in dezelfde slechte levensomstandigheden als die van het jaar III. Maar de recruten werden toegevoegd aan de dienstplichtigen die al sinds 1793 dienden en een soort beroepssoldaten geworden waren. Dit droeg ertoe bij dat het leger van het jaar VII weer in zekere mate gekenmerkt werd door de geestdrift van een volksleger zoals dat van het jaar II.

De oorlog van 1799 speelde zich voornamelijk op het vasteland af. Sinds hun overwinning bij Aboukir beheersten de Engelsen de zee; de Ierse expeditie onder commando van Humbert (augustus 1798) bleef een uitzondering op de regel. Op het vasteland kwamen de operaties slechts langzaam op gang. In het plan voor de veldtocht van voorjaar 1799 werd gerekend op drie kleine legers om Holland, de Rijn en Napels te verdedigen. Het Donauleger, bestaande uit 45.000 man onder commando van Jourdan, zou door Zuid-Duitsland oprukken naar Wenen. Het Italiëleger onder Schérer ging op hetzelfde doel af via Venetië en Karintië. In het midden bevond zich het Helvetische leger onder Masséna, dat de verbindingen verzorgde en Tirol bedreigde en waarmee gemanoeuvreed kon worden. De Oostenrijkers hadden een gelijksoortige strategie uitgewerkt: 75.000 man onder aartshertog Karl in Beieren, 60.000 man onder Kray in Venetië en 20.000 man in Tirol. Van het Oriëntleger verwachtte het Directoire een afleidingsmanoeuvre.

In Duitsland begon de veldtocht slecht; Jourdan trok terug nadat de aartshertog hem bij Stokach op 25 maart 1799 een nederlaag toegebracht had, en sleepte het Rijnleger van Bernadotte, dat zijn linkerflank dekte, mee in zijn terugtocht.

In Italië trachtte Schérer de Adige over te steken, leed een nederlaag voor Verona en trok zich terug op de Adda. Hij gaf het commando over aan Moreau. Toen mengden ook de Russen onder commando van Soeworow zich in de strijd. Zij staken op verscheidene plaatsen de Adda over, met name bij Cassano op 27 april 1799 en dwongen Moreau Milaan en Lombardije te verlaten. Teleurgesteld door de politiek van het Directoire kozen de Italiaanse patriotten, de Jacobijnen die voor Italiaanse eenwording streden, partij voor de coalitie en kwamen in opstand tegen de Fransen. Moreau verzamelde zijn leger in Alexandria en trok terug naar Genua. Het Napelsleger, met Mac-Donald aan het hoofd die Championnet was opgevolgd, trok moeizaam in noordelijke richting op. Soeworow sneed het de pas af en versloeg Mac-Donald tijdens een zware slag van drie dagen op de oevers van de Trebbia (1719 juni 1799); Mac-Donald trok zich eveneens terug op Genua.

In Zwitserland had Masséna eerst Graubünden bezet en Vorarlberg overmeesterd. Toen zijn flanken ongedekt raakten door de tegenslagen van de Franse legers in Duitsland en Italië trok ook hij terug. Hij werd aangevallen door aartshertog Karl, won de eerste slag bij Zürich op 4 juni 1799, maar verliet toen de stad om zich achter de

Limmat te verschansen, terwijl generaal Lecourbe de Sint Gotthard en de Reussvallei prijs gaf.

De Republiek had op alle fronten moeten wijken, maar de natuurlijke grenzen bleven gehandhaafd. De verdeeldheid binnen de coalitie gaf het Directoire enig respijt. De Oostenrijkse regering was niet gesteld op de Russische inmenging in Italië. Kanselier Thugut wilde Soeworow naar Zwitserland sturen om op het schiereiland de handen vrij te hebben. Het gevaar bevorderde de nationale inzet en leidde nog eenmaal tot een opbloei van de revolutionaire geest.

30 prairial van het jaar VII (18 juni 1799)

Hoewel de verkiezingen van het jaar VII plaatsvonden vóór de legers hun nederlagen leden, was het politieke klimaat ongunstig voor het Directoire. De economische malaise, de verhoging van de belastingen en de instelling van de dienstplicht veroorzaakten algemene ontevredenheid. De Belgische departementen waren in november 1798 in opstand gekomen; de Chouans in de westelijke departementen bonden opnieuw de strijd aan ondanks het feit dat deze geen dienstplichtigen hoefden te leveren. Weer wees het Directoire, in een rondschriften van 23 pluviôse (11 februari 1799), op het dubbele gevaar van royalisme en anarchisme: "Fransen! overwinnaars van een samenspannend Europa, nu moet alleen nog de binnenlandse vijand verslagen worden!" François de Neufchâteau mobiliseerde de bezittende klasse: "Zou u opnieuw de wet op de maxima van kracht willen zien worden?" Hij waarschuwde in zijn rondschriften van 14 ventôse (4 maart) voor het royalistische gevaar: "Burgers, geen haat, geen wraak en vooral geen reactie." Zijn hoofddoel is echter de angst van de bourgeoisie voor "het afschuwelijke regime van 1793" aan te wakkeren: "Burgers van alle klassen, u heeft één gezamenlijk belang om eensgezind uit te roepen: *Geen anarchie meer in Frankrijk!*"

Het Directoire nam zijn toevlucht tot de gebruikelijke pressiemiddelen: het schorsen van ambtenaren, het zenden van commissarissen, het aanmoedigen van scheuringen in de kiesmannen vergaderingen zoals in het departement Sarthe. De oppositie was echter zo groot dat er van de 187 regering kandidaten 121 verslagen werden. De regering hield niettemin een meerderheid in de Raden: de Jacobijnse minderheid werd versterkt, maar de bourgeoisie van thermidor behield de macht. Zij nam in laatste instantie de beslissingen in de crisissituatie die inzette met de nederlagen van het voorjaar van 1799.

De val van het tweede Directoire vond plaats in een sfeer van ontbinding. De legers waren op alle fronten op de terugtocht en hadden gebrek aan alles, Italië was verloren. De royalisten namen opnieuw de wapens op. De bezittende klasse was gebelgd door de belastingdruk. Terwijl het vertrouwen in de regering voortdurend afnam was het toeval de oppositie gunstig gezind: op 20 floréal (9 mei 1799) werd Reubell, de meest energieke persoonlijkheid van het Directoire, bij loting

aangewezen om af te treden. Op de 27ste (16 mei) wezen de Anciens Sieyes, die algemeen bekend stond als een tegenstander van de grondwet van het jaar III, als zijn plaatsvervanger aan. Sieyes, die op 21 prairial (9 juni) in functie trad, zette met steun van Barras, die voelde uit welke hoek de wind waaide, de Raden tegen zijn collega's op. Op 28 prairial (16 juni) verklaarden de Raden zich in permanente zitting. Diezelfde avond verklaarden zij de verkiezing van Treilhard nietig, op grond van artikel 136 van de grondwet dat voorschreef dat een jaar verlopen moest zijn tussen het aftreden uit de wetgevende vergadering en de benoeming in het Directoire. De volgende dag werd hij vervangen door Gohier, die in het jaar II minister van justitie was geweest. Een oprechte Republikein maar een figuur van het tweede plan.

Op 30 prairial van het jaar VII (18 juni 1799) zetten de Raden een nieuw offensief in tegen het Directoire. De aanval werd geleid door Bertrand du Calvados, een oud-lid van de Conventie, die voor de terechtstelling van de koning gestemd had: "U heeft de volksgeest gedood, de vrijheid gemuilkorfd, de Republikeinen vervolgd, de schrijvers tot zwijgen gebracht, de stem van de waarheid doen verstommen." De Raden waren van plan zich te wreken voor de vernedering van floréal: "Het Franse volk had in het jaar VI voor openbare functies een aantal mannen aangewezen die zijn vertrouwen waard waren; u heeft durven zeggen dat de verkiezingsuitslagen het resultaat waren van een anarchistische samenzwering; u heeft ervoor gezorgd dat de volksvertegenwoordiging een verminkt beeld geeft van de Franse natie." Boulay de la Meurthe viel hem bij: "sinds 18 fructidor, toen de dictatuur ontstaan is, leeft de wetgevende macht in een voortdurende staat van slavernij." Hij stelde Merlin aan de kaak, noemde hem "een bekrompen mens met hartstochtjes, wraakneminkjes en besluitjes" en viel La Révellière aan om zijn gedweep "met ik weet niet wat voor godsdienst die hij wil instellen en waarvoor hij elk geestelijk erfgoed opoffert en de regels van het gezonde verstand met voeten treedt".

Merlin en La Révellière werden tot aftreden gemaand. In de steek gelaten door hun collega's gaven ze tenslotte toe. Op 1 en 2 messidor (19 en 20 juni) werden Roger Ducos, een oud-lid van de Conventie die voor terechtstelling van de koning gestemd had, en generaal Moulin, een onbekende figuur die zich toevallig in Parijs bevond, als nieuwe leden van het Directoire gekozen.

De gebeurtenissen van 30 prairial van het jaar VII waren niet zozeer een staatsgreep als wel een overwinning van het parlement dat zich op de uitvoerende macht wreekte voor de "floréalisering" van de Raden van het jaar daarvoor. "De wetgevende macht heeft in de staat weer de plaats ingenomen die haar toekomt, de eerste," verklaarde Lucien Bonaparte tot de Cinq-Cents.

De bemanning van de regering werd aangepast aan de wensen van de Raden. Dat betrof niet alleen de leden van het Directoire maar ook de ministers: Bernadotte werd op oorlog, Cambacérès op justitie, Fouché op politiezaken en Robert Lindet, oud-lid van het Comité van openbaar welzijn, op financiën benoemd. Deze benoemingen

waren kenmerkend voor het politieke klimaat: de *uitgesproken* Republikeinen kwamen opnieuw aan de macht. Dit hield ook verband met het feit dat de overwinningen van de coalitie de Republiek in gevaar brachten.

Opkomst van de neo-Jacobijnen en reactie van de gematigden

Nogmaals bloeide de revolutionaire geest op terwijl het land in gevaar was. Na hun eensgezind verzet tegen de politiek van fructidor raakten de overwinnaars van prairial verdeeld: twee maanden lang wonnen de neo-Jacobijnen het van de bourgeoisie van thermidor en zetten ze hun politiek van openbaar welzijn door. Het waren oud-leden van de Conventie, verslagen door de royalisten bij de verkiezingen van het jaar Ven in het jaar **VI** uitgesloten door de politici van fructidor. Als vanzelfsprekend grepen zij naar de methoden van het jaar **II**, die gerechtvaardigd schenen nu het vaderland in gevaar was. De persvrijheid werd op 14 thermidor (1 augustus 1799) hersteld, de Jacobijnse bladen verschenen opnieuw. Sommige clubs gingen opnieuw open, vele andere werden opgericht. De belangrijkste was de "société des Amis de l'égalité et de la liberté" (Genootschap van de vrienden van de gelijkheid en de vrijheid), ook wel "Club du Manège" genaamd, naar de zaal in de Tuilerieën waar de leden bijeenkwamen. De eerste zitting vond plaats op 18 messidor (6 juli), als eerste "regelaar" werd Drouet, de man van Varennes, een vriend van Babeuf, benoemd. De club werd bezocht door talrijke gedeputeerden. De Jacobijnse minderheid kreeg de ongeruste meerderheid van de Raden mee. Om de buitenlandse situatie te redden aanvaardden zij een besluit tot mobilisatie van mensen en middelen.

De lichter werd volledig doorgevoerd: bij de wet van 10 messidor van het jaar VII (28 juni 1799), aangeboden door Jourdan, werden de vijf jaarklassen in hun geheel daadwerkelijk opgeroepen. Op 14 messidor (2 juli) werd het remplaçantensysteem opgeheven. "Zij die zich reeds hebben laten vervangen moeten zelf opkomen ingeval van desertie, afkeuring of oproeping van de plaatsvervanger."

Op 10 messidor werd in beginsel een gedwongen lening van 100 miljoen opgelegd aan de welgestelde burgers om de nieuwe lichten te bekostigen. Op 19 thermidor (6 augustus 1799) werden de modaliteiten ervan geregeld. Dit geschiedde door een progressief tarief over het inkomen van alle burgers die meer dan 100 francs aan belasting op roerend goed of meer dan 300 francs aan grondbelasting betaalden; een jury van niet aan de lening onderworpen burgers moest de grootte van inkomens en vermogens bepalen die niet door de belastingen getroffen werden (artikel 7 verwijst met name naar vermogen vergaard door "ondernemingen, leveranties en speculatie").

De gijzelaarswet werd aanvaard op 24 mes si dor (12 juli). Het was de bedoeling om, zoals een gedeputeerde van de Cinq-Cents het uitdrukte, "een eind te maken aan struikroverspraktijken en symptomen van chouannerie in de zuidelijke en westelijke

departementen". In ieder departement dat naar oordeel van de wetgevende macht "bekend stond om burgerlijke onlusten" werd het centrale bestuur gemachtigd tot het gijzelen van een aantal familieleden van emigranten, vroegere leden van de adel en familieleden van de individuen "die algemeen bekend stonden als leden van samenzweringen of moordenaarsbenden". Deze werden dan "persoonlijk en burgerrechtelijk aansprakelijk gehouden voor binnenlandse moorden en overvallen die blijf geven van haat jegens de Republiek". In geval van moord op een ambtenaar, een militair of een koper van nationale goederen moest het Directoire de gijzelaars laten deporteren. Voor iedere moord waren de gijzelaars burgerrechtelijk en hoofdelijk aansprakelijk voor een boete van 5000 francs en een schadeloosstelling van 6000 francs voor de weduwe en 3000 francs voor elk van de kinderen. De gijzelaarswet wekte verzet bij allen die over de Revolutie te klagen hadden; tegelijkertijd joeg men echter hen die er wellicht door beschermd werden in het harnas door de gedwongen lening.

De anti-Jacobijnse reactie liet niet lang op zich wachten. Al op 26 messidor, een 14de juli, had Sieyes vol afschuw herinnerd aan "die rampzalige tijden (...) toen een zodanige begripsverwarring heerste dat zij die officieel met niets belast waren, hardnekkig alles op hun schouders wilden torsen." Op 23 thermidor, tijdens de viering van de 10de augustus, volgde een nieuwe veroordeling van "die terreur die de Fransen zo terecht verfoeien": "Nee, zij die met hun waanzinnige provocaties de bronnen van 's lands rijkdom doen uitdrogen, het krediet de das omdoen, de handel onmogelijk maken, alle arbeid stilleggen zijn geen Republikeinen."

De dienstplicht genoot algemene impopulariteit, maar de gedwongen lening leidde vooral tot ontevredenheid bij de grote bourgeoisie die passief verzet bood. Reeds op 13 thermidor (31 juli), nog voor de wet waarin de gedwongen lening uitgewerkt werd aanvaard was, vermeldde *le Publiciste*: "Terwijl men vroeger zijn vermogen breed uitmat en zelfs groter trachtte voor te stellen dan het was, legt iedereen zich er nu op toe het weg te moffelen. Vandaar dat men nergens weelde ziet. Bij veel mensen is de armoe troef, vooral bij grootgrondbezitters. Ook anderen trachten zo te ontkomen aan de gevreesde grote belastingen. Sommigen gaan failliet om nog overtuigender aan te tonen hoe behoeftig ze zijn."

In een perscampagne werd het Directoire onder druk gezet om te breken met de "bloeddorstigen" . De bezittende klasse werd weer bevangen door de angst om haar leidende maatschappelijke positie te verliezen, een angst die werd aangewakkerd door de voorstellen van de Club du Manège. Op de 14de juli bracht generaal Jourdan een toast uit "op de terugkeer van de pieken". *Le Moniteur* schreef op 25 messidor (13 juli): "Men zegt dat velen, geschrokken van de redevoeringen in die vergadering, met stenen gooiden en schreeuwden: 'Weg met de Jacobijnen' ."

Het aantal vechtpartijen nam toe. De Jacobijnen slaagden er echter ondanks de steun van de vroegere kaderleden van de sans-culottes-beweging en van de klerken, ambachtslieden en winkeliers niet in het volk mee te krijgen; dit was gedesorganiseerd sinds de opheffing van de secties en apathisch geworden door de lange onderdrukking. De Jacobijnen hadden geen duidelijk omschreven maatschappelijk programma; zij stonden alleen en waren machteloos tegenover de regering, die steunde op haar bestuursorganen, de politie en (sinds fructidor) een garnizoen van 20.000 man.

De breuk tussen de Jacobijnen en het Directoire werd bezegeld door de sluiting van de club. Nadat de club op 8 thermidor (26 juli) in de Anciens beschuldigd was van het voornemen "het Schrikbewind te herstellen en de verdachtenlijsten weer te voorschijn te halen" moest zij de Salle du Manège verruilen voor een zaal in de rue du Bac. Toen Fouché op 11 thermidor (29 juli) benoemd werd tot minister van politiezaken, diende hij onmiddellijk een rapport in bij de Raden "over de noodzaak de discussies tijdens politieke vergaderingen te beschermen door haar (de club) er buiten te houden met alle middelen waarover de Republiek beschikt". De Cinq-Cents verwierpen het rapport. Op 26 thermidor (13 augustus) sloot Fouché de club. Er volgde geen enkele reactie, maar dank zij het royalistische gevaar en de militaire nederlagen bleven de Jacobijnen niettemin een rol spelen.

De royalistische opstand brak uit op 18 thermidor (5 augustus) in het departement Haute-Garonne. In Toulouse, dat een ogenblik bedreigd werd, slaagde men erin het gevaar te keren: het bestuur van de stad was in Jacobijnse handen. Het nieuws werd op 26 thermidor (13 augustus) in Parijs bekend. De Raden gaven onmiddellijk voor een maand machtiging tot huiszoekingen "om émigrés, ronselaars, moordenaars en struikrovers te arresteren." De opstandelingen werden op 1 fructidor (18 augustus) verslagen bij Montréjeau. In het westen kwam het in de loop van de zomer opnieuw tot onlusten.

Het laatste Jacobijnse offensief vond plaats toen het nieuws van de militaire nederlagen bekend werd. In Italië was Joubert verslagen en gedood op 28 thermidor (15 augustus 1799). In Holland hadden de Engelsen in Den Helder op 10 fructidor (27 augustus) een leger van 25.000 Russen aan land gezet. De Republiek scheen net zoals in 1793 aan alle grenzen bedreigd te worden. In de vergadering van de Cinq-Cents stelde generaal Jourdan op 27 fructidor (13 september) voor het vaderland in gevaar te verklaren. Hij beschreef de gevaren waarmee hij het land omringd zag: "Italië onder het juk, barbaren uit het noorden aan Frankrijks grenzen, Holland binnengevallen, vloten verloren door verraad, Zwitserland verwoest, royalistische benden die zich in een groot aantal departementen overgeven aan de ergste misdaden, Republikeinen die verdacht worden gemaakt als *terroristen* en *Jacobijnen*. Nog een tegenslag en het royalisme kraait victorie op het hele Franse grondgebied."

Het voorstel van Jourdan leidde tot een fel debat. Het werd aangevallen door Lucien Bonaparte, die meende dat het “beter was de grondwettelijke bevoegdheden van het Directoire te vergroten dan het risico te nemen en zich te laten meeslepen door revolutionaire krachten”.

Daarmee was het probleem juist gesteld: om het gevaar te keren moest men ofwel zoals in het jaar II een beroep doen op het volk, ofwel de uitvoerende macht versterken. Daunou wond er geen doekjes om: hij vreesde “de terugkeer naar het regime van 1793”. De volgende dag werd het voorstel met 245 tegen 171 stemmen verworpen. Op 2 vendémiaire van het jaar VIII (24 september 1799) keurden de Cinq-Cents een voorstel van Garrau (van het departement Gironde) goed dat de doodstraf instelde voor wie “vredesvoorwaarden die het grondgebied van de Republiek aantasten zou voorstellen of aanvaarden”. Dat was het laatste Jacobijnse succes: op die datum was na beslissende overwinningen het buitenlandse gevaar al gekeerd.

De veldtocht in de zomer van 1799

Het begin van de veldtocht verliep slecht. Snel trad echter een verbetering in, mede dank zij onenigheid tussen de mogendheden van de coalitie. In Italië ging Joubert tot een offensief over, zonder de troepen van Championnet, die zich vanuit Piëmont bij hem zouden voegen, af te wachten. Hij werd al in het begin van de slag op 15 augustus 1799 bij Novi gedood en zijn troepen werden door de Russen onder Soeworow verslagen. Italië was verloren. Thugut, de Oostenrijkse kanselier, wilde het voor Oostenrijk behouden en probeerde de Russen weg te werken.

Masséna vond in Zwitserland de Oostenrijkers onder aartshertog Karl tegenover zich en het Russische leger van Korsakow, dat Zürich en de Limmatlinie verdedigde. De Oostenrijkse regering maakte zich zorgen over de invasie van Engelsen en Russen in Holland en gaf aartshertog Karl opdracht Zwitserland te verlaten en naar Mainz op te rukken. Op 11 september begaf Soeworow zich op weg om de opengevallen plaats in te nemen. Vóór de twee Russische legers zich bijeen konden voegen werden ze één voor één door de Fransen verslagen. Generaal Lecourbe maakte zich meester van de Sint Gotthardpas en de Reussvallei. Terwijl hij Soeworow in bedwang hield omsingelde Masséna Korsakow, viel hem in Zürich aan en dwong hem de Rijn opnieuw over te steken: het was de tweede overwinning van Zürich (2527 september 1799). Intussen was Soeworow de Sint Gotthard pas overgestoken en dreef de troepen van Lecourbe voor zich uit. Weldra stootte hij echter op Mortier, ondersteund door Masséna. Bij een zijdelingse beweging stootte hij op generaal Molitor, die de vallei van de Linth in handen had. Hij slaagde er niet in een doortocht te forceren en moest zich naar Vorarlberg terugtrekken. Zwitserland was opnieuw in Franse handen. Paul I was woedend en riep zijn troepen op 23 oktober terug naar Rusland.

De Engels-Russische invasie in Holland, begonnen op 27 augustus, was mislukt. Toen de hertog van Vork tot het offensief overging, werd hij door het leger van Brune op 19 september 1799 verslagen bij Bergen en op 6 oktober bij Castricum. Op de 18de tekende hij de evacuatie-overeenkomst van Alkmaar.

In het begin van de herfst van 1799 was het offensief van de coalitie tot staan gebracht; de grenzen waren intact. Bonaparte en zijn leger hadden niet tot de overwinning bijgedragen. Integendeel, de afleidingsmanoeuvre in de Oriënt was mislukt.

De mislukking van de Egyptische expeditie was een gevolg van de nederlaag van Aboukir. De Franse troepen waren van hun bewegingsvrijheid beroofd. Om een Turkse aanval voor te zijn was Bonaparte in februari 1799 opgerukt naar Syrië. Na een overwinning bij de berg Thabor leed hij een nederlaag bij Accra, waar het vijandelijke leger door de Engelsen vanuit zee met artillerievuur gesteund werd. Op 20 mei moest hij bevel geven tot de terugtocht naar Egypte, die zeer moeizaam verliep. Intussen ontscheepten de Engelsen in Aboukir een Turks leger dat op Rhodos gevormd was: dit werd door Bonaparte in Aboukir zelf verslagen op 25 juli 1799. Ondanks zijn overwinning was hij gevangen in het veroverde land, met een leger dat verzwakt was door het klimaat en de oorlog. Aangezien bij de onderneming als een verloren zaak beschouwde, gaf Bonaparte het commando over aan Kléber en verliet in augustus heimelijk Egypte met twee fregatten. Hij slaagde erin aan de Britse kruisers te ontsnappen en ging op 17 vendémiaire van het jaar VIII (9 oktober 1799) in Fréjus aan land.

Het buitenlandse gevaar was bezworen, in de politiek had de gematigde reactie al vrijwel de overhand. Op 2 brumaire (24 oktober) verwierpen de Anciens het voorstel van Garrau tot instelling van de doodstraf tegen hen die voorstellen zouden aanvaardden die leidden tot verlies van Frans grondgebied. Duidelijke taal sprak ook het feit dat de gedwongen lening weer op losse schroeven werd gezet. Op 17 brumaire stelde een onbekende gedeputeerde in de Cinq-Cents voor om deze "progressieve en willekeurige" lening af te schaffen. De staatsgreep van 18 brumaire zou de bezittende klasse definitief geruststellen.

IV. De 18de brumaire van het jaar VIII (9 november 1799)

Bonaparte had op 17 vendémiaire (9 oktober) in Fréjus voet aan land gezet; op de 22ste (14 oktober) kwam hij in Parijs aan. Het nieuws baarde opzien. *Le Messenger des relations extérieures* schreef op 23 vendémiaire: "De aankomst van Bonaparte is het soort nieuws dat men verscheidene malen hoort vertellen zonder het te geloven." *Le Moniteur* van diezelfde dag vermeldt: "Iedereen was in een roes. De overwinning die Bonaparte altijd vergezelt was hem nu voor, hij komt om de zieldogende coalitie de genadeslag te geven."

De publieke opinie zag in Bonaparte de man van de vrede van Campoformio, hij die opnieuw Europa de vrede zou opleggen. Maar in feite was het gevaar voor een invasie geweken dank zij de overwinningen in Zwitserland en in Holland. De veldtocht was afgelopen. Bonaparte kon vóór de lente geen groot commando aanvaarden. Aangezien hij de eer van de vredesbesprekingen wilde opstrijken, zocht hij contact met de voorstanders van een staatsgreep, waartoe het initiatief van Sieyes was uitgegaan.

Angst voor maatschappelijke veranderingen en revisionisme

De politieke conflicten en de daarmee verbonden maatschappelijke aspecten kwamen weer op het eerste plan. Het gevaar was bezworen, maar er was niets opgelost. De oorlog was niet afgelopen en zou in de lente voortgezet worden. De burgeroorlog werd weer hervat. Op 22 vendémiaire (14 oktober) maakten de Chouans zich meester van Le Mans en vervolgens van Nantes. Ze werden weer verjaagd, maar het was een teken aan de wand. In de lente van het jaar VIII zouden opnieuw verkiezingen plaatsvinden: de continuïteit van het bestuur liep opnieuw gevaar, hetzij door een royalistische, hetzij door een Jacobijnse overwinning. De grondwet van het jaar III stond centraal in de debatten: niet het censuskiesrecht dat zij ingesteld had, maar haar liberalistische beginselen, de wijze waarop het machts-evenwicht verzekerd was en in het bijzonder de jaarlijkse verkiezingen voor een derde van de leden van de Raden. Na fructidor had het Directoire de hieruit voortvloeiende problemen opgelost door instelling van een verkapte dictatuur. Omdat de jaarlijkse verkiezingen alles op losse schroeven zetten, was het zaak deze met grotere tussenpozen te houden. Danou vroeg hier al direct na 22 floréal om. Zelf een van de samenstellers van de grondwet van het jaar III was hij de onzekerheid van het regime moe. Hij wilde geen herstel van de monarchie, maar ook geen democratisering. Danou en zijn volgelingen werden de "ideologen" genoemd; zij publiceerden *La Décade philosophique*. Benjamin Constant had al in de lente van het jaar V (1797) *Des réactions politiques* gepubliceerd, waarin hij "een krachtige en stabiele regering" eiste, omdat die alleen "de persoonlijke veiligheid en onschendbaarheid van het bezit van de burgers kan waarborgen". Madame de Staël was natuurlijk dezelfde mening toegedaan. Ook Sieyes, de grondwetspecialist bij uitstek, was voor herziening. Het beginsel van de soevereiniteit van de natie bleef onaantastbaar: de bourgeoisie van thermidor kon dit niet laten varen zonder zichzelf ontrouw te worden en de voorstanders van de monarchie bij de gratie Gods in de kaart te spelen. Wel moest dit principe verenigd worden met een krachtige en stabiele uitvoerende macht. Sieyes kwam op het idee de verkiezingen te vervangen door de voor de grondwet van het jaar VIII karakteristieke coöptatie. De politici van thermidor en het Directoire hadden al eerder op schijnheilige wijze gebruik gemaakt van deze kunstgreep, bij het besluit over de twee derden en bij de zuiveringen van fructidor en floréal. In vele opzichten lijkt de grondwet van het jaar VIII het resultaat van de praktische toepassing van de constitutie onder het Directoire.

De maatschappelijke aspecten van het gebeuren van brumaire verklaren het gemak waarmee de staatsgreep uitgevoerd werd: hij zou niet geslaagd zijn, als hij niet beantwoord had aan de verlangens van hem die de macht in de nieuwe maatschappij in handen hadden. De politici van thermidor hadden de conservatieve bourgeoisie aan de maatschappelijke en politieke leiding geholpen. Het Directoire had deze politiek voortgezet. In het jaar VII scheen de toenemende invloed van de Jacobijnen de voorrechten van de bezittende klasse echter te bedreigen. De angst voor maatschappelijke veranderingen nam weer toe en werd de stuwende kracht achter het streven naar grondwetsherziening. Twee groepen van de nieuwe, uit de Revolutie voortgekomen maatschappij streefden naar handhaving van de maatschappelijke rust en orde.

Ten eerste de boeren die zelf grond bezaten. Zij wilden in vrede kunnen werken zonder dat hun rust steeds verstoord werd door telkens hernieuwde knevelarijen. Zij waren niet voor herstel van de monarchie, uit vrees het vreedzame genot van hun eigendom te verliezen door herinvoering van de tiend en de feodale rechten en door nietigverklaring van de verkoop van de nationale goederen. Zij waren echter even bang voor de opkomst van het volk die slechts tot anarchie kon leiden en tot invoering van de *agrarische wet*, de verdeling van de grond. Zij steunden ieder regime dat bescherming bood tegen deze twee gevaren.

Ten tweede de zaken bourgeoisie, die de bloei van haar ondernemingen in gevaar gebracht zag door de broosheid van het regime en het voortduren van de oorlog. De fiscale gelijkheid waartoe de gedwongen lening leidde scheen haar iets monsterachtigs, een ware *agrarische wet*. Zij hoopte op een politiek systeem dat haar belangen zou beschermen, dat haar rechten definitief zou waarborgen en de mogelijkheid zou scheppen om haar streven naar economische vernieuwing verder door te voeren. De zakenbourgeoisie en de grondbezittende boeren waren de maatschappelijke basis van het regime van het Consulaat en het Empire. Uit deze twee groepen kwamen de meeste notabelen voort.

De herziening van de grondwet van het jaar III was geregeld in hoofdstuk XIII. De procedure was uiterst ingewikkeld: in de Raden moest drie keer worden overgestemd, daarna moest een "Assemblée de révision" (Vergadering voor grondwetswijziging) bijeengeroepen worden; het geheel nam negen jaar in beslag. Daar kon geen sprake van zijn. Restte de mogelijkheid van een staatsgreep. Sieyes was vastbesloten. Wel moest nog zoals op 18 fructidor een beroep op het leger worden gedaan om de meerderheid van de Raden tot medewerking te dwingen. In het jaar V was de meerderheid royalistisch, in het jaar VIII Republikeins. Men vroeg generaal Joubert mee te werken en deze verklaarde zich bereid, maar hij sneuvelde bij Novi op 15 augustus 1799. Sieyes benaderde Moreau, die aarzelde. Intussen zette Bonaparte voet aan land. "Dat is uw man," zou Moreau tegen Sieyes gezegd hebben. Hij was in alle opzichten de meest geschikte figuur: hij had zijn Jacobijnse verleden om de schijn op te houden, zijn aanzien maar ook zijn eerezucht, hij werd

niet geplaagd door scrupules en had zichzelf in een verdachte situatie gemanoeuvreerd door op eigen initiatief zijn Egyptische commandopost te verlaten.

De voorbereidingen voor de staatsgreep werden snel getroffen. Talleyrand bemiddelde tussen Bonaparte en Sieyes. Van de andere leden van het Directoire hield Barras zich afzijdig maar verzette zich niet. Roger Ducos volgde Sieyes als zijn schaduw. De voorzitter van de Anciens ging akkoord; bij de Cinq-Cents was Lucien Bonaparte op 1 brumaire (23 oktober 1799) tot voorzitter gekozen.

De geldmiddelen waren vooral afkomstig van militaire leveranciers, die verontwaardigd waren over de wet van 7 brumaire (29 oktober) waardoor zij het recht verloren hadden op prioritaire betaling door de schatkist. De samenzweerders legden een geraffineerd verband tussen algehele vrede en een grondwetswijziging. Daarenboven speculeerden zij op de angst voor maatschappelijke verschuivingen om de Raden mee te krijgen en zich te verzekeren van de steun van de bourgeoisie: eens te meer was deze door paniek bevangen voor het spookbeeld van het terroristische streven naar gelijkheid; zelfs uitlatingen van Madame de Staël gaven daar blijk van. "Het zou niet lang meer geduurd hebben of alles was voorgoed verloren, de vrijheid, de eigendom, en de grondwet die beide waarborgt," schreef het gezaghebbende blad *Le Moniteur* op 19 brumaire (10 november).

Het blad bracht nogmaals in herinnering "hoe de plunderwet van de gedwongen lening de financiën ondergraven en de gijzelaarswet de burgeroorlog gebracht (heeft), dat een deel van de inkomsten van het jaar VIII opgeslokt (is) door de vorderingen en dat er geen krediet meer (is)."

Het spookbeeld van het jaar II joeg de bourgeoisie angst aan: zij wilde het voor altijd uitbannen.

De staatsgreep

Op 18 brumaire (9 november 1799) werden de Anciens om 7 uur 's morgens bijeengeroepen. Troepen waren verzameld bij de Tuilerieën, zogenaamd voor een inspectie. In naam van de commissie van inspecteurs van de wacht, die een belangrijke rol bij het gebeuren speelden, sprak een onbekende gedeputeerde over een vaag complot ("De samenzweerders (...) wachten slechts op een teken om met hun dolken de leden van de volksvertegenwoordiging aan te vallen"). De *Moniteur* van de volgende dag stelde het duidelijker of in ieder geval fantasierijker en maakte toespelingen op Jacobijnse plannen om "de twee Raden samen te voegen tot een Nationale Conventie, de ongewenste leden eruit te verwijderen en de regering toe te vertrouwen aan een Comité van openbaar welzijn".

De Anciens aanvaardden een voorstel tot overbrenging van de Raden naar Saint-Cloud, wat mogelijk was krachtens artikel 102 van de grondwet van het jaar III.

Generaal Bonaparte werd “belast met de uitvoering van het betreffende besluit” en de Parijse troepen werden onder zijn orders geplaatst; deze maatregel was in strijd met de wet en hoorde tot de competentie van het Directoire en niet tot die van de Anciens. Het Directoire was zo geheel machteloos (zelfs zijn wacht stond nu onder commando van Bonaparte) en moest wel buigen. Barras nam zijn ontslag en trok zich terug op zijn landgoed Grosbois. Moulin ontstak in machteloze woede. Hij werd evenals Gohier door Moreau bewaakt tot hij zijn ontslag had aangeboden. De betekenis van de gebeurtenissen werd duidelijk weergegeven in de *Moniteur* van 19 brumaire: “Er is sprake van herroeping van de wet van de gedwongen lening en die van de gijzelaars en afschaffing van de lijst van emigranten.”

Op 19 brumaire (10 november 1799) om één uur ‘s middags begon in Saint-Cloud de zitting van de Raden. Bonaparte had 4 à 5000 man troepen rond het kasteel samengetrokken. In de vergadering van de Anciens vroegen de gedeputeerden die de ochtend tevoren niet aanwezig waren geweest tekst en uitleg en spraken hun twijfel uit over het werkelijke bestaan van een complot. Bij de Cinq-Cents onder voorzitterschap van Lucien Bonaparte bereikte links, dat al bij het begin van de zitting de eed van trouw aan de grondwet hernieuwd werd door afroeping der namen en antwoord vanaf de sprekersplaats. Dit dreigde veel tijd te gaan kosten. Bonaparte kwam tussenbeide.

Bij de Anciens betuigde hij plechtig zijn toewijding aan de Republikeinse zaak en ontkende een “militair bewind (te willen) instellen”. Hij laakte de Cinq-Cents, “waarin zich mensen bevinden die ons terug willen voeren naar de Conventie, de revolutionaire comités en de schavotten”; hij bedreigde eventuele opposanten met de tussenkomst van zijn dappere wapenbroeders (“wier bajonetten ik van mijn plaats af kan zien”). Wat de “tot driemaal toe verkrachte grondwet” betreft: die bestond niet meer, “er is geen Directoire meer”. Hij besloot met de belofte: “Zodra de gevaren die ertoe geleid hebben dat mij uitzonderlijke volmachten verleend zijn, geweken zijn, zal ik afstand doen van deze volmachten.”

Bij de Cinq-Cents verscheen Bonaparte omringd door grenadiers en opperofficieren. Alle gedeputeerden stonden onmiddellijk op; hij had niet het recht in de vergadering te verschijnen zonder geroepen te zijn. Sommige gedeputeerden grepen hem bij de kraag en vochten met hem. Er werd geschreeuwd: “Vogelvrij! Weg met de dictator!” Bonaparte werd door zijn grenadiers mee naar buiten getroond. In de grootste verwarring werd het debat voortgezet. Lucien deed vergeefse pogingen om zijn broer te verdedigen, een peloton grenadiers kwam hem op bevel van Bonaparte halen. De troepen aarzelden, vooral de parlementaire wacht. Lucien klom te paard en sprak hen toe. Hij beschuldigde een minderheid van “gedeputeerden van de dolk” van een poging om hun generaal te vermoorden en de meerderheid te terroriseren. Hij slaagde er uiteindelijk in ze te overtuigen. De soldaten kwamen in beweging, een colonne met Murat en Leclerc aan het hoofd rukte met vliegende vaandels en

slaande trom de Orangerie binnen en joeg de gedeputeerden, die met een “Leve de Republiek” naar buiten kwamen, uiteen.

Het voorlopige Consulaat werd nog diezelfde avond geïnstalleerd door een meerderheid van de Anciens en een minderheid van de Cinq-Cents. Het Directoire werd opgeheven en 62 gedeputeerden werden “wegens hun buitensporigheden en de aanslagen waaraan zij zich voortdurend schuldig gemaakt hadden” uitgesloten van de volksvertegenwoordiging. Er werd een uitvoerende commissie van het Consulaat ingesteld, met als leden Sieyes, Robert Ducos en Bonaparte, de “Consuls van de Franse Republiek”; zij kregen alle macht van het Directoire. De Raden werden vervangen door twee commissies van elk 25 leden, belast met stemming over de door de Consuls aangeboden wetten en de voorbereiding van de grondwetsherziening. Deze had volgens artikel 12 ten doel: “de onschendbaarheid van de soevereiniteit van het Franse volk, de eenheid en ondeelbaarheid van de Republiek, het systeem van de volksvertegenwoordiging, de verdeling van de machten, de vrijheid, de gelijkheid, de veiligheid en de eigendom te waarborgen. “

Aan het eind van de zitting annuleerden de Anciens de maatregel die bij de leveranciers tot ongerustheid geleid had over hun prioriteit bij betalingen door de schatkist. De drie voorlopige Consuls legden de eed af en begaven zich naar Parijs.

Een affiche aangeplakt in Parijs en gesignaleerd door *Le Moniteur* van 24 brumaire (14 november 1799) geeft een juist beeld van de verlangens van de bourgeoisie vlak na de staatsgreep: “Frankrijk wil iets groots en duurzaam. Het is te gronde gericht door onbestendigheid, het wil stabiliteit. Het wil geen monarchie, deze is afgeschaft; het wil eenheid van beleid bij de macht die de wetten uitvoert. Het wil een onafhankelijke en vrije wetgevende macht. (...) Het wil vertegenwoordigd zijn door vreedzame conservatieven en niet door woelige vernieuwers. Het wil eindelijk de vruchten plukken van tien jaar opofferingen.”

Het revolutionaire tijdperk moest definitief afgesloten worden. Na alle verwarring moest er geconsolideerd worden, de maatschappelijke overmacht van de bezittende klasse moest definitief gevestigd worden. **In** dit opzicht ligt brumaire in de-lijn van thermidor en 1789. Maar hoewel de bourgeoisie de uitvoerende macht en de eenheid in het regeringsbeleid wilde versterken, zag zij niet af van de vrijheid, mits deze alleen haar voordeel bood. Uit de gebeurtenissen bleek dat zij zich misrekend had. Het autoritaire regime dat de samenzweerders van brumaire hadden willen instellen moest al gauw plaats maken voor de persoonlijke macht van Bonaparte. De Republiek van de notabelen werd een militaire dictatuur.

V. Besluit

De Revolutie en de hedendaagse maatschappij

Met brumaire was het uur van de lang begeerde definitieve stabilisatie gekomen. De nieuwe werkelijkheid waar de bourgeoisie van '89 verlangend naar uitgekeken had, was in heel wat opzichten nog verre van verwezenlijkt. De maatschappij was nog in gisting, de nieuwe maatschappelijke hiërarchie was nog wankel gegrondvest. De instituties waren ondanks het streven naar hervorming van het Directoire nog dikwijls weinig doeltreffend, de bestuurlijke reorganisatie was nog niet voltooid. De oorlog kon alles nog op losse schroeven zetten. Het belangrijkste doel was echter bereikt: de leidende maatschappelijke positie van de notabelen, gebaseerd op de eigendom, was onaantastbaar, ondanks de laatste grote schrik van 1799. Maatschappelijk gezien was de Revolutie sinds het voorjaar van 1795 en de uitschakeling van de Parijse sans-culottes wel degelijk ten einde. Gezien vanuit deze twee gezichtspunten, de maatschappelijke continuïteit en de voltooiing van de instituties, vormde de periode van het Consulaat de onvermijdelijke epiloog van het revolutionaire drama.

Het bouwwerk van de Revolutie was onvoltooid, maar indrukwekkend en van een ontzaglijke invloed op de toekomst van Frankrijk en op de hedendaagse wereld. Ongetwijfeld moet de vestiging van de burgerlijke maatschappij in Europa en de wereld voornamelijk toegeschreven worden aan de triomf van de kapitalistische economie. De hoedanigheden van deze zege verschilden al naar gelang de specifieke omstandigheden in de landen. Al vóór 1789 hadden de revoluties in Engeland en de Verenigde Staten de Angelsaksische bourgeoisie aan de macht gebracht; dat waren precedents waarvan de invloed niet onderschat mag worden. De omvang van de klassenstrijd, de indrukwekkende poging van het jaar IJ om het gelijkheidsbeginsel te doen zegevieren geven echter aan de Franse Revolutie een heel andere draagwijdte.

Door de vernietiging van de feodale structuren en de proclamatie van de economische vrijheid heeft zij de weg gebaad voor het kapitalisme en de ontwikkeling ervan versneld. Het verzet van de aristocratie, de burgeroorlog en de buitenlandse oorlog dwongen de bourgeoisie van de Revolutie de oude maatschappij tot in haar grondvesten te vernietigen. Om het volk mee te krijgen moest zij het beginsel van de gelijkheid van rechten, dat zij aanvankelijk slechts voor zichzelf had opgeëist in de strijd tegen de aristocratie, op de voorgrond stellen. Zo vertoont de Franse Revolutie in haar verloop een reeks tegenstellingen die haar nog uitzonderlijker maken en de draagwijdte ervan vergroten. De Revolutie luidt de burgerlijke maatschappij en staat in, maar in het jaar II had zij de grondlijnen ontworpen voor een democratische staat en een maatschappij gebaseerd op gelijkheid. Zij is de Revolutie van de burgerlijke gelijkheid en de nationale eenheid, maar het regime van het jaar IJ trachtte verder te gaan dan deze formele gelijkheid en aan de eenheid een maatschappelijke inhoud te geven, zodat de massa van het volk werkelijk geïntegreerd werd in de natie. Deze grootse onderneming was door innerlijke tegenstellingen tot mislukken gedoemd, maar zij deed de wereld op haar grondvesten trillen; nog steeds zijn de gevolgen ervan duidelijk voelbaar.

I. De nieuwe maatschappij

Als men de balans opmaakt van de Franse Revolutie en niet alleen rekening houdt met het innige verband tussen de maatschappelijke conflicten in de periode 1789-1799, maar ook met de gecompliceerdheid van de oude maatschappij en de grote invloed van de revolutionaire stromingen in de massa, moet men vaststellen dat iedere schematische voorstelling in strijd is met de werkelijkheid. Onder leiding van de bourgeoisie heeft de Revolutie het oude productiesysteem en de maatschappelijke betrekkingen die daaruit voortvloeiden vernietigd. Zij heeft de oude heersende klasse, de aristocratische grootgrondbezitters geruïneerd (bezien moet worden tot op welke hoogte). Tegelijkertijd heeft zij echter, met name door de inflatie, bepaalde kringen van de bourgeoisie geruïneerd, groepen die om verschillende redenen geïntegreerd waren in de maatschappij van het Ancien Régime. Door tegelijkertijd dank zij de economische vrijheid de overwinning van de kapitalistische economie te verzekeren, heeft zij, ondanks verschillen van sector tot sector, het verval versneld van de maatschappelijke categorieën die verbonden waren met de traditionele produktiewijze, zonder dat echter, en met name in de landbouw, het kapitalisme volledig en onbestreden gevestigd werd.

De ondergang van de feodale aristocratie

De ondergang van de aristocratische grootgrondbezitters was het resultaat van de hardnekkige, door het geboden verzet nog aangewakkerde strijd van de revolutionaire bourgeoisie met behulp van de boeren en de sans-culottes.

De aristocratie verloor haar grondbezit door de opheffing van tienden en feodale rechten en door de verkoop van de nationale goederen.

De feodale rechten verschaften zeer uiteenlopende maar niet te verwaarlozen inkomsten; voor veel adellijke families waren deze een belangrijk deel van het inkomen. Zowel de persoonlijke rechten, waaruit de afhankelijkheid van de boeren voortvloeide, als de tienden werden in de nacht van de 4de augustus opgeheven. De rechten die op de grond rustten werden in eerste instantie op 15 maart 1790 afkoopbaar verklaard. De Assemblée législative schafte de verplichting tot afkoop af, uitgezonderd -waar de landheer de oorspronkelijke rechtstitel tonen kon - voor de gelegenheidsrechten op 18 juni 1792, voor alle rechten op 25 augustus van hetzelfde jaar. De Conventie maakte op 17 juni 1793 de afschaffing onherroepelijk en beval verbranding van de feodale stukken.

Ook de verkoop van nationale goederen bracht de aristocratie een zware slag toe. De bezittingen van de geestelijkheid, die als eerste tot nationale goederen werden verklaard, werden al op 2 november 1789 ter beschikking van de natie gesteld. Na de 10de augustus vervielen de uitzonderingen door de confiscatie van de kerkelijke vermogens (19 augustus 1792), de bezittingen van de Maltezer Orde (19 september

1792), die van de colleges (8 maart 1793) en die van de liefdadigheidsinstellingen (24 messidor van het jaar II - 12 juli 1794). De bezittingen van emigranten, de tweede categorie nationale goederen, werden op 9 februari 1792 ter beschikking van de natie gesteld; dit besluit werd op 30 maart 1792 bekrachtigd. Op 17 juli 1792 werd tot verkoop ervan besloten.

Het grondbezit van de adel werd nog verder beperkt door de gedwongen restitutie van de gemeenschapsgronden die de leenheren zich toegeëigend hadden en door het nieuwe erfrecht. Op 15 maart 1790 annuleerde de Assemblée constituante de "triages" (gedeeltelijke toeëigening) van gemeenschapsgronden, tot stand gekomen in de dertig voorafgaande jaren. Op 28 augustus 1792 wees de Assemblée législative de gemeenten de onbebouwde gronden toe. Het nieuwe erfrecht leidde tot versnippering van familiebezit. Bij besluit van 15 maart 1790 werden "het eerstgeboorterecht, mannelijke prioriteit (...) en ongelijke verdeling op grond van de rang van personen" afgeschaft. Krachtens het besluit van 8 april 1791 werden erfenissen bij afwezigheid van een testament gelijk verdeeld. De door de Montagnards ingestelde wetten van 5 brumaire en 17 nivôse van het jaar II (26 oktober 1793 en 6 januari 1794) bevestigden de gelijke verdeling. De erfflater kon slechts over een tiende van zijn bezittingen vrij beschikken als er erfgenamen in de rechte lijn waren en over een zesde als er slechts erfgenamen in de zijlijn waren en dan alleen nog maar ten gunste van niet-erfgenamen. Op 4 juni 1793 bepaalde de Conventie dat natuurlijke kinderen meedeelden in de erfenis van hun ouders; krachtens de wet van 12 brumaire van het jaar II (2 november 1793) kregen zij eenzelfde deel als de wettige kinderen. Deze wetten golden met terugwerkende kracht vanaf 14 juli 1789; de Conventie van thermidor trok deze laatste bepaling echter weer in.

De aristocratie was niet alleen in haar bezittingen getroffen. Zij was het slachtoffer geworden van bloedbaden aangericht door het volk en legale terechtstellingen. Evenals de geestelijkheid werd de aristocratie als stand opgeheven. De verdeling van de Fransen in drie standen werd in de nacht van 4 augustus afgeschaft; de debatten werden bekrachtigd door het besluit van 7 november 1789. Elk onderscheid tussen adel en niet-adel werd opgeheven, de aristocraat werd gewoon burger. Op 19 juni 1790 schafte de Assemblée constituante de erfelijke adel, de titels en de wapens af. De afschaffing van de feodaliteit en de bestuurlijke en vervolgens de justitiële hervorming beroofden de landheer van elk gezag over de boeren; hij was rechtens onderworpen aan de gewone wetten. Artikel 6 van de Verklaring van de Rechten van de Mens van 1789 verklaarde de waardigheden, functies en bestuursambten toegankelijk voor alle burgers; dit gold krachtens de wet van 28 februari 1790 ook voor de militaire rangen: uit adellijke afkomst vloeiden geen voorrechten meer voort. Naarmate de crisis zich verdiepte werden de aristocraten geleidelijk uitgesloten van openbare functies, tenzij ze uitzonderlijke diensten bewezen hadden aan de Revolutie. Het Comité van openbaar welzijn heeft het ondanks de eisen van het volk nooit zover laten komen dat ze door een algemeen geldige regeling beroofd werden

van hun burgerrechten. De anti-aristocratische wetgeving werd door het regime van thermidor en het Directoire gehandhaafd: hieruit blijkt wel hoezeer de betekenis van de klassenstrijd zelfs na thermidor dezelfde was gebleven. De wet van 3 brumaire van het jaar IV (25 oktober 1795) sloot familieleden van uitgewekenen uit van openbare functies; zij werd opgeheven door de royalistische meerderheid van het jaar V maar opnieuw van kracht na 18 fructidor. Men overwoog op voorstel van Sieyes zelfs aristocraten, die tijdens het Ancien Régime functies bekleed hadden, te verbannen en de anderen de status van buitenlander te geven. Hoewel in de wet van 9 frimaire van het jaar VI (29 november 1797) slechts dat laatste voorstel werd opgenomen, en de wet nooit is toegepast, is de bedoeling duidelijk.

De ambtsadel werd geruïneerd door de aantasting van het adellijke bezit, maar misschien nog in grotere mate door de opheffing van de koopbaarheid van ambten en de afkoop ervan tegen officiële prijzen met gedevalueerde assignaten. De bestuurlijke en de gerechtelijke hervorming die het beginsel van de verkiezing invoerden, schakelden de ambtsadel meestal uit, zodat de leden ervan werkloos werden.

Toch moet men de gevolgen niet overdrijven: de aristocratie werd niet geheel en niet onherroepelijk van haar bezittingen beroofd. Hoewel alle landheren bij de opheffing van de feodaliteit en de feodale rechten veel verloren, werd alleen het grondbezit van de emigranten geconfisqueerd. Heel wat aristocraten overleefden de Revolutie zonder al te veel kleerscheuren en behielden hun grondbezit, dat een burgerlijk grondbezit werd, zij het zonder feodale rechten. Soms slaagden emigranten er overigens in om hun bezittingen te behouden of terug te krijgen door fictieve echtscheidingen of terugkoop door stromannen. Zo bleef een bepaald gedeelte van de oude aristocratie bestaan, dat ondanks het verlies van zijn titels een deel van zijn traditionele gezag behield en dat in de 19de eeuw zou samen gaan met de grote bourgeoisie.

De economische vrijheid en het lot van de volksmassa

De bourgeoisie had niet alleen verwoed de adel bestreden, maar even hardnekkig de vernietiging van het oude produktie- en handels systeem nagestreefd, dat niet meer paste bij de opkomende kapitalistische ondernemingen. In het jaar II was zij gedwongen een aantal concessies te doen aan de sans-culottes en opnieuw prijsbeheersing en reglementering te verdragen: maar dat was slechts een tussenspel, gerechtvaardigd door de strijd tegen de aristocratie. Na 9 thermidor werd de economische vrijheid triomfantelijk gevestigd op de puinhopen van de volksbeweging: de gevolgen kwamen hard aan bij de traditionele volksmassa.

Het volk in de steden had tot aan de herinvoering van het "octroi", de gemeentelijke belasting op voedingsmiddelen, ongetwijfeld voordeel bij de opheffing van de indirecte belastingen die het bestaan duur maakten. Dit voordeel werd echter meer

dan teniet gedaan door de inflatie en de prijsstijgingen, althans tot aan de laatste jaren van het Directoire toen door de overvloedige oogsten de prijzen daalden. Voor gezellen leek de wet van Allarde van 2 februari 1791 tot democratisering te leiden; zij konden zich voortaan zelfstandig vestigen. De gevolgen waren echter nadelig voor de meesters. De grote massa van de loontrekkers ging er ondanks een duidelijke loonsverhoging op achteruit door de voortdurende werkloosheid, de desorganisatie van de ambesturen en de bestending van een vooral door het censuskiesrecht en de wet van Le Chapelier gelegaliseerde ondergeschiktheid. De economische vrijheid maakte de opkomst van het kapitalisme mogelijk en bevorderde de concentratie van ondernemingen: zo veranderde tegelijk met de levensomstandigheden de structuur van de traditionele volksmassa. Men moet de opkomst van de kapitalistische produktiemethoden tijdens de Revolutie niet overdrijven: deze werd door de gebeurtenissen, de oorlog met name, sterk afgeremd en kon slechts in bepaalde sectoren zoals de katoenspinnerij tot ontplooiing komen. Niettemin waren alle voorwaarden aanwezig voor een brede ontwikkeling van de kapitalistische economie die de grote massa van de sans-culottes onherroepelijk tot proletariaat zou maken. De burgerlijke revolutie leverde het stadsvolk machteloos over aan de leiders van de nieuwe economie: de wet van Le Chapelier van 14 juni 1791, die vereniging en staking verbood, was een doelmatig wapen tijdens de ontwikkeling van het industriële kapitalisme.

De verschillende categorieën van de sans-culottes groeiden uit elkaar als gevolg van de economische evolutie, versneld door de Revolutie. Van de kleine en middelgrote “kooplieden-ondernemers”, die de volksbeweging in de jaren 1793-1794 geleid hadden, werden sommigen kapitalistische industriëlen, anderen bleven zich houden bij hun handwerk en hun winkel; de meesten daarvan werden geleidelijk weggeconcurrereerd en versterkten de gelederen van het proletariaat. De meesters en gezellen hadden een voorgevoel van wat hen te wachten stond (tegenover de enkele ambachtsman die in de industrie slaagde stonden talrijke mislukkingen). De gezellen voelden dat de machines de werkloosheid zouden doen toenemen, de meesters dat zij door de kapitalistische concentratie genoodzaakt zouden worden hun werkplaatsen te sluiten en als loontrekker gaan werken. Gedurende de hele 19de eeuw trachtten de ambachtlieden en de winkeliers krampachtig aan hun levenspatroon vast te houden. Het zou in dat opzicht interessant zijn te bepalen welke rol het eigenlijke proletariaat en welke rol de traditionele volksmassa gespeeld hebben bij de gebeurtenissen van juni 1848 en de Commune van 1871: men zou zo het verval van de traditionele volksmassa en tegelijkertijd een van de aanleidingen en tegelijk zwakke punten van de revolutiepogingen van de 19de eeuw kunnen belichten.

De ontbinding van de boerenstand

De agrarische hervormingen van de Revolutie brachten de verschillende maatschappelijke categorieën op het platteland niet dezelfde voordelen. Na de opheffing van de feodaliteit, die de wezenlijke factor van eenheid geweest was,

liepen de belangen uiteen. De Revolutie versterkte in belangrijke mate de groep van de zelfstandige boeren. Door hun hardnekkige tegenstand waren de kleine boeren en het plattelandsproletariaat aan het eind van de Revolutie echter niet zo machteloos als het volk in de steden. Hoewel de Revolutie de ontbinding van de plattelandsgemeenschappen versneld heeft, heeft zij deze niet volledig kunnen vernietigen.

Alleen de boeren die zelf grond bezaten profiteerden van de opheffing van de tienden en de feodale rechten en van de gelijkheid voor de belastingen. De pachters en deelbouwers, de boeren zonder land, profiteerden slechts van de opheffing van de lijfeigenschap en de persoonlijke rechten. De wijze waarop de nationale goederen verkocht werden werkte in het voordeel van hen die al grond bezaten, de zelfstandige boeren, de grote boeren, de grootpachters van de grote landbouwstreken. Zelfs in de voor de plattelandsbevolking gunstigste periode, toen de Montagnards de meerderheid hadden in de wetgevende macht, bevoordeelde het systeem van de verkoop bij opbod de grondbezittende boeren. De verdeling van de gemeenschapsgronden, geregeld bij de wet van 10 juni 1793, zou de arme boer in staat hebben gesteld om deel te gaan nemen aan het systeem van het privébezit en dus aan dat van de agrarische concentratie. Maar in feite zou de verdeling over de gemeentenaren van beide geslachten en alle leeftijden geleid hebben tot versnippering van de grond. Dit was de reden waarom het merendeel van de gemeenten weigerden de wet toe te passen, de percelen te klein vonden en het gemeenschappelijk gebruik van de grond voordeliger achtten. Om de kleine boeren van grond te voorzien bestonden wel andere mogelijkheden, zoals Georges Lefebvre opgemerkt heeft (bijvoorbeeld de verdeling van de grote bedrijven). "Het is er niet van gekomen." Dat kon ook niet in het kader van een burgerlijke revolutie. De groepen die al grond bezaten kregen dus het leeuwendeel van de nationale goederen. In het departement Nord werd het grondbezit van de geestelijkheid tot nul gereduceerd (20% van alle grond in 1789), dat van de adel was in 1802 van 22 tot 12% gedaald: deze cijfers geven een duidelijk beeld van het verval van de aristocratie. Het grondbezit van de bourgeoisie nam in hetzelfde departement en in hetzelfde tijdsbestek toe van 16 tot 28%, dat van de boeren van 30 tot meer dan 42%: deze cijfers komen echter in een heel ander licht te staan als men rekening houdt met de reusachtige bevolkingsaanwas die in diezelfde periode kenmerkend was voor het platteland in het noorden.

Het eigendomsbegrip dat de overhand kreeg was dat van de bezittende boerenstand en kwam dus overeen met dat van de bourgeoisie. De grote meerderheid van de plattelandsbevolking stond niet vijandig tegenover particulier bezit van de grond maar beperkte dit zeer door de gebruiken van het gewoonterecht: de collectieve rechten, het vrije weiderecht, het weiderecht na het hooien, het arenlezen, de gebruiksrechten betreffen de bossen en de meent kwamen in de ogen van de kleine boeren neer op een gemeenschappelijk bezit van de grond. De Assemblée constituante proclameerde de vrijheid van bebouwing en omheining en de intrekking van elke

reglementering, wat op papier leidde tot verdwijning van het verplichte slagstelsel en het braakliggen van de grond; kunstmatig aangelegde weiden werden vrijgesteld van het weiderecht, zelfs als zij niet omheind waren. Zo versterkte de Revolutie het grootgrondbezit en het grootbedrijf dat ook al bevorderd werd door de handelsvrijheid (behalve in de periode dat het besluit voor de maximumprijzen en -lonen van kracht was). De boeren zijn er de Revolutie steeds dankbaar voor geweest dat zij hun dorpen bevrijd had van de aristocratische overheersing. Toch bleef de agrarische revolutie ondanks de schijn beperkt en, zoals Georges Lefebvre het uitdrukte, "conservatief". Een machtige minderheid van boeren die zelf grond bezaten hechtte zich aan de nieuwe orde en schaarde zich achter de behoudende doelen van de bourgeoisie.

De arme boeren waren er nauwelijks op vooruit gegaan, maar zij waren er wel in geslaagd hun traditionele leefwijze in grote lijnen te handhaven. Het lukte hun niet op grote schaal grond in eigendom te verwerven. De volksvertegenwoordigingen van de Revolutie hebben het echter ook niet gewaagd de agrarische gemeenschappen te vernietigen door het gemeenschappelijk bezit en het gemeenschappelijk gebruik op te heffen. Omheining was toegestaan, maar niet verplicht. De oude gebruiksrechten bleven gedurende de hele 19de eeuw gehandhaafd en zijn nog altijd niet helemaal verdwenen, aangezien de wet van 1892, die nog steeds van kracht is, de opheffing van het vrije weiderecht overlaat aan de dorpsgemeenschap. De Revolutie heeft in dit opzicht dus slechts tot een compromis geleid, waarvan de betekenis des te duidelijker naar voren treedt als men een vergelijking maakt tussen de ontwikkeling van de Engelse en de Franse landbouw. Aangezien de beslissing over de handhaving van de collectieve gebruiksrechten overgelaten werd aan de boeren, heeft de versnippering van eigendom en bedrijven de ontwikkeling van de kapitalistische landbouw belangrijk afgeremd. De kleine zelfstandige bedrijven hebben zich lang kunnen handhaven; dit verklaart bepaalde karakteristieken van de Franse politieke geschiedenis. Als de omheining en herverkaveling op dezelfde autoritaire wijze doorgevoerd waren als in Engeland, zou het kapitalisme in de landbouw eenzelfde radicale overwinning behaald hebben als in de industrie. Het hardnekkige verzet van de feodale aristocratie tegen de Revolutie maakte lange tijd ieder compromis met de bourgeoisie onmogelijk, en dwong deze de boerenstand, zelfs de kleine boeren, waarmee overigens door hun verzet des te meer rekening moest worden gehouden, te vriend te houden.

Ook hier moet het beeld echter genuanceerd worden, moet rekening gehouden worden met de schakeringen die bestonden in de maatschappelijke structuur van de boerenstand van de Ancien Régime. In de streken met grote landbouwbedrijven bevorderden de grootpachters de ontwikkeling van de kapitalistische landbouw; daar vielen de gemeenschappen snel uiteen en verloren hun kenmerkende betekenis: de arme boeren werden spoedig tot proletariaat, tot arbeidskrachten voor de moderne landbouw en de grootindustrie. In de streken met kleine landbouwbedrijven verliep de ontwikkeling langzamer en werden de gemeenschappen van binnenuit ondermijnd

door de tegenstellingen tussen de grondbezittende boeren en de arme boeren, die hardnekkig hun gebruiksrechten op de akkers en bossen verdedigden: zo stonden twee economische systemen tegenover elkaar, het ene archaisch, het andere modern, gekenmerkt door het individualisme van de kapitalistische ondernemers. Het was een verborgen maar felle strijd, die in de loop van de 19de eeuw leidde tot agrarische opstanden van het traditionele soort, waarvan de laatste, die van 1848-1851, nog niets aan felheid en eigen karakter ingeboet hadden.

Oude en nieuwe bourgeoisie

De bourgeoisie heeft de Revolutie voorbereid, geleid en er het meeste van geprofiteerd.

Niet alle groepen gingen er echter evenveel op vooruit. De bourgeoisie had een grondige transformatie ondergaan, het zwaartepunt was verschoven. Terwijl traditioneel het vergaarde vermogen centraal stond speelden nu de zakenlieden, de ondernemers, de leiders van de produktie en de handel de grote rol.

De bourgeoisie van het Ancien Régime, die geïntegreerd was in het oude economische en maatschappelijke systeem, deelde "Veelal het lot van de aristocratie. De eigenaars van heerlijke landgoederen die als "aristocraat" leefden van hun inkomsten uit grondbezit, zagen hun vorderbare inkomsten en feodale rechten tot nul gereduceerd, terwijl huren en pachten tot de wet van 2 thermidor van het jaar II (20 juli 1795) - die voorschreef dat de helft van de pachten in granen moest worden voldaan - in gedevalueerde assignaten betaald werden. De ambtelijke bourgeoisie werd evenals de ambtsadel geruïneerd door de opheffing van de koopbaarheid van ambten. De bourgeoisie van de vrije beroepen werd getroffen door de opheffing van de orde van advocaten en van de academies en universiteiten op 8 augustus 1793. De grote zakenbourgeoisie werd benadeeld door de opheffing van de verpachting van indirecte belastingen. Op 24 augustus 1793 besloot de Conventie zelfs tot opheffing van naamloze vennootschappen. De grote financiers werden zwaar getroffen door de sluiting van de beurs, de afschaffing van de Discontobank zoals ook door de prijsbeheersing en reglementering, dat wil zeggen de winstbeperking tijdens het jaar II. De revolutionaire belastingen en de gedwongen leningen tastten vergaarde rijkdom aan. Tenslotte moet ten aanzien van de verwoestingen die de Revolutie in bepaalde kringen van de bourgeoisie aanrichtte ook rekening gehouden worden met de rampzalige gevolgen van de inflatie. De traditionele bourgeoisie belegde haar geld liever in hypothecaire leningen of staatsleningen dan in industriële of handelsondernemingen. In het jaar III bracht de ineenstorting van de assignaat de schuldenaars ertoe hun hypothecaire leningen af te lossen met papiergeld dat sterk in waarde gedaald was. Bij de wet van 23 messidor van het jaar III (10 juli 1795) moest aflossing van vóór 1 juli 1792 aangegane schulden en vervroegde aflossing van de andere verboden worden. De regeling betreffende de vaste schuld en de schuld in de vorm van lijfrente van Cam

bon tijdens de Conventie, het “bankroet van de twee derden” oftewel “liquidatie van Ramel” tijdens het Directoire waren evenzovele tegenslagen. Al deze feiten verklaren waarom een belangrijk deel van de bourgeoisie van het Ancien Régime gemene zaak met de contrarevolutie maakte en zo het lot van de aristocratie deelde. Daar de bourgeoisie haar vermogen voornamelijk in grond belegd had - de rijkdom in roerend goed nam in de vermogens nog niet zo'ngrote plaats in - behield dit deel van de bourgeoisie, als zij niet uitgeweken was, het grootste deel van haar bezittingen; na de woelige tijden van de Revolutie kreeg zij haar inkomsten terug. Haar overheersende positie was ondanks het maatschappelijke aanzien dat nog altijd met grondbezit verbonden was, niet meer onaantastbaar.

Een nieuw soort bourgeoisie nam de leiding over: de groten van de financiële en economische wereld. De speculatie, de verkoop van nationale goederen, de uitrusting, bewapening en bevoorrading van de legers, de exploitatie van de veroverde gebieden hadden de zakenlieden nieuwe kansen geboden tot allerlei initiatieven, terwijl ook de kapitalistische concentratie op gang kwam. Wel verliep de opkomst van het kapitalisme geleidelijk, de ondernemingen waren over het algemeen nog klein, het handelskapitalisme had ruimschoots de overhand. Enkele grote ondernemingen waren echter al gevormd, vooral in de textielsector: Richard-Lenoir in Parijs, Bauwens in Passy, Lachauvetière in Bordeaux, Jeanettes in Amiens. Périer (bijgenaamd Milord) in de Dauphiné, en Boyer-Fonfrède in Toulouse zijn al grootindustriëlen. Aan deze nieuwe en reusachtige vermogens liggen echter veeleer speculaties en leveranties aan het leger ten grondslag dan industriële produktie. Talrijke “compagnies” profiteerden van de zwakheid van de regering van het Directoire om de staat op grote schaal te benadelen: de Compagnies Lanchère en Bodin, beide gespecialiseerd in bevoorrading, de Compagnie Félice voor kleding, de Compagnie Monneron voor transporten. Zo werd de bourgeoisie vernieuwd door deze “nieuwe rijken” in zich op te nemen, waarvan de financier Ouvrard wel het beste voorbeeld is.

In heel veel gevallen gaven deze de toon aan in het mondaine leven van het Directoire. Als ware avonturiers van de nieuwe maatschappij bliezen deze mensen door hun ondernemingsgeest en hun bereidheid risico's te nemen de leidende kringen nieuw leven in. Uit hen kwam een nieuwe burgerlijke generatie van pioniers van het industriële kapitalisme voort, die zich niet meer op speculatie toelegde maar haar kapitaal in de industrie investeerde.

Een trede lager op de ladder stonden de talrijke handelaars en de minder talrijke ambachtslieden die er onder gunstige omstandigheden in slaagden hun zaken uit te breiden, hun werkplaatsen te vergroten en zo de stap te maken van het volk naar de bourgeoisie; ook bij hen was dikwijls speculatie de basis van de maatschappelijke promotie. Uit deze middengroepen recruteerde de nieuwe heersende klasse weldra de ambtenaren voor de bestuursorganen en de leden van de vrije beroepen.

Na tien jaar omwenteling stonden de karakteristieken van de nieuwe maatschappij nog niet definitief maar al wel in grote lijnen vast. De bezitters verlangden naar orde en rust, hetzij om te behouden wat over was van vroegere rijkdom, hetzij om te genieten van nieuwe rijkdom, en dat was bevorderlijk voor de stabilisatie tijdens het Consulaat. De structuur van de nieuwe maatschappij werd geconsolideerd in de Napoleontische tijd. Toen smolten de diverse elementen van de nieuwe heersende klasse samen en ontstonden de instituties die haar van de hegemonie verzekerden. De verjongde bourgeoisie en de overgelopen aristocratie samen met de rijke boeren vereenzelvigden eensgezind natie en eigendom. Daarmee werd een van de doelstellingen van de Revolutie van '89 bereikt.

Het ideologische conflict: vooruitgang en traditie, verstand en gevoel

Het denken tijdens de Revolutie weerspiegelt in zijn ontwikkelingen de maatschappelijke en politieke conflicten. De traditionele maatschappelijke structuren werden ontbonden; velen konden zich niet aanpassen aan de nieuwe orde; velen werden heen en weer geslingerd in de maalstroom van de gebeurtenissen; de geesten raakten geprikkeld; en dat alles was een voedingsbodem voor het irrationale denken. De revolutie is als het ware de bekroning van de eeuw van de Verlichting; de contrarevolutie stelde het gezag en de traditie tegenover het rationalisme en beriep zich op de duistere krachten van gevoel en instinct. De heerschappij van het intellect werd bestreden met een beroep op de intuïtie. De anti-rationalistische reactie breidde zich uit tot de literatuur en de kunsten. Terwijl in de beeldende kunsten, dank zij David, de klassieke schoonheidsleer en de navolging van de oudheid de overhand hadden, waren in de literatuur de traditionele genres volledig uitgehold. De klassieke disciplines bleken niet bestand tegen de schok van de gebeurtenissen, de emancipatie van het individu, de opgezweepte hartstochten. Net als de maatschappij was het intellectuele leven volop in gisting.

Het wetenschappelijk onderzoek bleef bij uitstek het domein van het rationalisme. **In** 1789 was het *Traite de Chimie* van Lavoisier verschenen, in 1796 publiceerde Laplace zijn *Exposition du Système du monde*, in 1799 volgde de *Traite de géométrie descriptive* van Monge: drie mijlpalen in de ontwikkeling en de vooruitgang van het menselijk denken. Lavoisier had lucht en water geanalyseerd en algemene beginselen zoals de wet van het behoud van massa geformuleerd; hij vatte de resultaten van het scheikunde onderzoek tot op dat moment samen. Laplace gaf een hypothese voor het ontstaan van het wereldstelsel, de sterren en planeten, gebaseerd op een toenemende condensatie van nevelvlekken. Monge riep een nieuwe vorm van wiskunde in het leven, de beschrijvende meetkunde. **In** het Muséum doceerden de befaamdste biologen: Cuvier, Geoffroy Saint-Hilaire, Lamarck. Cuvier publiceerde aan het eind van de Revolutie, in het jaar VIII, zijn *Leçons d'anatomie comparée*, een baanbrekende wetenschappelijke synthese, terwijl Lamarck, voordien overtuigd van de bestendigheid der soorten, tussen 1794

en 1800 zijn grote hypothese over de evolutie der soorten uitwerkte (zijn *Philosophie zoölogie* verscheen pas in 1809).

In de menswetenschappen waren vooral de “ideologen” actief. Ook zij stelden de rede en de empirie boven alles. Na 1795 waren deze ondergebracht in de tweede afdeling van het Institut, die van Politieke en Geesteswetenschappen, en in de grote instellingen van hoger onderwijs gesticht door de Conventie. Zij beschikten over het blad *La Décade philosophique* en hadden sympathisanten in alle belangrijke onderwijsinstututen. De “ideologen” bleven vijandig tegenover een herstel van de godsdienst. Destutt de Tracy schreef in een bespreking van *L'origine de tous les cultes* van Dupuis: “De theologie is de filosofie van de wereld in haar kinderschoenen; het is tijd dat zij plaats maakt voor volwassen denken; zij komt voort uit verbeelding (...), terwijl de andere filosofie gebaseerd is op waarneming en ervaring.”

De stroming van de “ideologen” staat dus tussen de filosofie van de 18de eeuwen het positivisme. In 1795 en 1796 las de arts Cabanis in het Institut de eerste zes van zijn twaalf verhandelingen voor, die samen zijn *Rapports du physique et du moral* van 1802 vormden: daaruit komt hij naar voren als de grondlegger van de psychofysiologie. Hij bracht ook het streven onder woorden om in de menswetenschappen dezelfde graad van zekerheid te bereiken als in de natuurwetenschappen om zo een betrouwbare grondslag te leggen voor een moraal die niet afhing van dogma's. Pinel, arts in de Salpêtrière, fundeerde in diezelfde periode de psycho-pathologie: in 1798 publiceerde hij zijn *Traité médico-philosophique sur l'aliénation mentale ou la manie*. Veel werken over zeden of over de geschiedenis van het denken werden nog gekenmerkt door de geest van de 18de eeuw. In navolging van het *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations* van Voltaire (1756) publiceerde Volney, die bekendheid gekregen had door zijn verhaal *Voyage en Egypte et en Syrie* (1787), in 1791 als lid van de Assemblée constituante zijn grote werk *Les Ruines ou Méditations sur les révolutions des empires*, waarin hij alle argumenten van zijn eeuw tegen de godsdienst weer opnam. Madame de Staël gaf de literaire kritiek een bredere basis door haar boek *La littérature considérée dans ses rapports avec les institutions sociales* (1800): “Ik heb mijzelf ten doel gesteld te onderzoeken welke invloed de godsdienst, de zeden en de wetten op de literatuur uitoefenen.” Hiermee introduceerde zij de historische kritiek in de studie van literaire werken.

Het filosofische testament van de eeuw kwam van Condorcet. Toen hij in 1794 tegelijk met andere Girondijnen in staat van beschuldiging gesteld en vogelvrij verklaard was, schreef hij zijn *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*, dat getuigde van een onwankelbaar vertrouwen in de onbeperkte vooruitgang en vervolmaking van de mensheid. Ongelimiteerde vooruitgang op het wetenschappelijke vlak:

“Naarmate men tussen een groter aantal objecten een grotere veelvoud aan betrekkingen ontdekt, kan men ze samenvatten in eenvoudiger formules en beschrijven in vormen die er een groter aantal van omvatten.”

Dezelfde onbeperkte vooruitgang ook in de techniek, die afhankelijk is van de wetenschap, en tenslotte eveneens in de geesteswetenschappen, omdat zowel de geestelijke wereld als de stoffelijke wereld onderworpen zijn aan kenbare wetten. De Conventie bewees Descartes, de vernieuwer van het denken en de methode, de hoogste eer door zijn stoffelijk overschot bij besluit van 2 oktober 1793 over te brengen naar het Panthéon: “René Descartes komt de eer toe die wij aan grote mannen verschuldigd zijn.”

De anti-rationalistische reactie kwam uit het kamp van de contrarevolutie. Zij die om een of andere reden te lijden hadden van de Revolutie en de ontbinding van de oude maatschappij achtten al spoedig de ideologie van hun tijd verantwoordelijk voor hun tegenslagen. Dit verzet tegen de Verlichting in kringen van de emigranten kwam al in 1794 tot uitdrukking in het karakteristieke werk van de onbeduidende abbé Sabatier de Castres, *Pensées et observations morales en politiques pour servir à la connaissance des vrais principes du gouvernement*: “Naarmate de kennis van een volk toeneemt wordt het ongelukkiger.” Het gezag, de traditie, de geopenbaarde godsdienst, al deze bolwerken en uitwijkplaatsen kwamen weer in de mode. De dwalingen van de Verlichting en de Revolutie waren het gevolg van het feit dat men ten onrechte geloofde dat de grondwaarheden van de mensen afkomstig zijn, terwijl die in feite onkenbaar zijn en niet door de zwakke menselijke rede bevat kunnen worden.

Hoewel deze stroming nog zwak was in Frankrijk zelf, won zij belangrijk aan invloed in het emigrantenmilieu. Sommigen namen genoegen met irrationele verklaringen. Abbé Barruel bij voorbeeld brengt de Revolutie in zijn *Mémoires pour servir à l'histoire du Jacobinisme*, tussen 1797 en 1799 verschenen in Hamburg, terug tot een duister complot van vrijmetselaars: “In deze Franse Revolutie was alles, tot aan de gruwelijkste misdaden toe, voorzien, beraamd, geregeld, besloten, vastgesteld: alles was het resultaat van de zwartste snoodheid, alles werd immers voorbereid en bestuurd door een aantal mannen die op de hoogte waren van de samenzweringen beraamd door de geheime genootschappen; zij konden de loop der gebeurtenissen bepalen en gunstige omstandigheden scheppen voor het welslagen van de complotten.”

Volgens anderen kwam de ramp voort uit het noodlot of de “dwang der omstandigheden”. Chateaubriand heeft het in zijn *Essai historique, politique et moral sur les révolutions*, dat in 1797 in Londen verscheen, voortdurend over “het noodlot van de gebeurtenissen”, “het noodlot dat mogendheden bestuurt”, “het lot dat men de dwang der omstandigheden noemt”, om tenslotte vast te stellen dat hij niet tot begrip en uitleg in staat is: “Ondanks de reusachtige inspanning die men zich getroost om

de oorzaken van omwentelingen in landen te begrijpen, voelt men dat iets ongrijpbaar blijft; een ik-weet-niet-wat dat zich ik-weet-niet-waar verschuilt, en dit ikweetniet-wat schijnt de daadwerkelijke oorzaak van alle revoluties.”

Hetzelfde irrationalisme treft men aan bij Mallet du Pan, een tot Engelsman genaturaliseerde inwoner van Genève die de feiten verklaart door de “fatale loop der gebeurtenissen”, “de onvermijdelijke aard der dingen, dat wil zeggen die kracht die los staat van de mensen en de regeringen”. De kleine stap van de “dwang der omstandigheden” naar “de hand der Voorzienigheid” was gauw gezet.

De basis voor de doctrine van de contrarevolutie werd vanuit verschillende gezichtshoeken gelegd door twee in 1796 verschenen boeken: de *Théorie du pouvoir politique et religieux dans la société civile* van de burggraaf De Bonaid en de *Considérations sur la France* van Joseph de Maistre.

In zijn *Considérations* neemt Joseph de Maistre zonder omwegen zijn toevlucht tot de Voorzienigheid om de gebeurtenissen te verklaren:

“Wij zijn allemaal met los hangende kettingen gebonden aan de troon van het Opperwezen; deze houden ons vast zonder ons tot slaven te maken. C •••) In tijden van revolutie wordt de ketting die de mens vasthoudt plotseling korter, zijn bewegingsvrijheid wordt kleiner, hij beschikt niet over al zijn mogelijkheden. C •••) De Franse Revolutie leidt eerder de mensen dan dat deze haar leiden. (..) Zij die de Republiek ingesteld hebben, hebben dit gedaan zonder het te willen en zonder te weten wat ze deden: de gebeurtenissen leidden hen op deze weg. (..) Als werktuigen van een kracht die verder zag dan zij.”

De Voorzienigheid “straft om te vernieuwen”; Frankrijk dat zijn christelijke roeping verzaakt had, moest vernieuwd worden tot in zijn merg; de contrarevolutie zal komen op het uur dat God bepaald heeft. Deze systematische opvattingen zijn een voorbode van de *Soirées de Saint-Petersbourg*, vooral wat het denken over de oorlog betreft, “godelijk in zichzelf als wet van de wereld”. Het legitimeitsbeginsel had zijn theoreticus gevonden; de troonpretendent zond Joseph de Maistre een gift van 50 louis.

In zijn *Théorie du pouvoir politique et religieux* werkt De Bonaid een maatschappijtheorie uit die losstaat van ieder toeval: “De mens kan net zo min een grondwet geven aan de godsdienstige of politieke samenleving, als gewicht geven aan dingen of volume aan materie.”

De monarchie, “de samenleving met ingebouwde grondwet”, wordt bij uitstek gekenmerkt door de eenheid van de macht, noodzakelijke maatschappelijke scheidslijnen, een onvermijdelijke hiërarchie en de band met de christelijke godsdienst. Voor- en tegenspoed van de Franse monarchie zijn altijd afhankelijk

geweest van haar trouw aan haar immanente basiswetten. De *Théorie du pouvoir politique et religieux* werd gekenmerkt door een duidelijk streven naar abstractie, het werk was van de kant van de emigranten de eerste belangrijke poging tot het formuleren van een nieuwe doctrine.

Deze werken werden in het buitenland gepubliceerd en bleven in Frankrijk vooreerst onopgemerkt; de contrarevolutie beriep zich vooral op de bestaande irrationele stromingen. De duistere krachten van het gevoel en de intuïtie die door Rousseau verheerlijkt waren, het esoterische denken voortgekomen uit het occultisme en het illuminisme en vooral de traditionele godsdienst, ondanks zijn verdeeldheid, dienden als troost voor de tegenslagen. Hoewel zij maatschappelijk conservatief waren, bleven de Republikeinse regering en bourgeoisie het katholicisme vijandig gezind. Ofschoon de godsdienstige gebruiken bij het gewone volk beduidend afgenomen waren, was de traditionele godsdienst voor velen een veilige haven en een troost, voor anderen een bolwerk en een waarborg. Dit vereenvoedigde het streven van Bonaparte naar herstel van de godsdienst.

In de literaire beweging heersten dezelfde tegenstellingen. De schok van de Revolutie leidde tot het ontstaan van nieuwe literaire genres. Ondanks de politieke hartstochten slaagde men er niet in de klassieke kunstvormen nieuw leven in te blazen. De taal onderging echter grote wijzigingen. Woorden werden bezwangerd met nieuwe gevoelens; geliefkoosde woorden: "natie", "vaderland", "wet", "grondwet", en verafschuwde woorden: "tirannie", "aristocratie" werden vervuld van nieuwe innerlijke kracht.

De traditionele genres van toneel en poëzie, behalve enkele op de actualiteit geïnspireerde werken, gingen onder in de versteende eerbied voor vormen en regels, in een achterhaalde navolging van de voorbeelden van de oudheid.

In de dichtkunst komt men slechts middelmatige figuren tegen, zoals abbé Delille (1758-1813), Ecouchard-Lebrun, bijgenaamd Lebrun-Pindare (1729-1807), wiens *Ode au vaisseau "Le Vengeur"* (1794) vermelding verdient. De verheerlijking van de vaderlandsliefde en politieke hartstochten leidden tot het schrijven van enkele werken van grotere kracht en geestdrift. Het vaderland was de nieuwe godheid waaraan de versregels van het *Chant de guerre de l'armée du Rhin*, de *Marseillaise* van Rouget de Lisle (25 april 1792) en het *Chant du départ* van Marie-Joseph Chénier (14 juli 1794) gewijd waren. Deze laatste schreef ook *Le serment du Jeu de Paume* in 1791. André Chénier kon al gauw de ontwikkelingen van de revolutie niet meer bijhouden; op 17 ventôse van het jaar IJ (7 maart 1794) werd hij gearresteerd. In gevangenschap schreef hij *La jeune captive* en vooral zijn *Jambes*, die naar vorm op de oudheid geïnspireerd zijn, maar door de volheid van sterk persoonlijke gevoelens al aan romantische lyriek doen denken.

Ook het toneel werd tot op zekere hoogte door het tijdsgebeuren beïnvloed: het was naar de vorm nog altijd klassiek, maar werd nationaal en tenslotte Republikeins ingesteld toneel. Op 13 januari 1791 hief de Assemblée constituante de koninklijke censuur en ieder monopolie op toneelgebied op: "Iedere burger kan een theater openen en er stukken van welk genre dan ook laten opvoeren." In Parijs werden meer dan vijftig schouwburgen geopend; de acteurs, die tijdens het Ancien Régime veelal als paria's beschouwd werden, speelden nu als burger-acteurs dikwijls een belangrijke rol in de revolutionaire beweging. In 1793 werd het toneel de school van burgerzin. Op 2 augustus beval de Conventie om drie keer per week in door het gemeentebestuur aan te wijzen schouwburgen "de treurspelen *Brutus*, *Wilhelm Tell* en andere stukken die grootse gebeurtenissen van de Revolutie en de deugden van de verdedigers van de vrijheid verhalen" op te voeren. "Een van deze voorstellingen zal eens per week op kosten van de Republiek gegeven worden; elke schouwburg waar stukken vertoond worden die schadelijk kunnen zijn voor de geest van het volk en het beschamende bijgeloof van de monarchie nieuw leven zouden kunnen inblazen, moet gesloten worden."

Op 20 ventôse van het jaar I^r (10 maart 1794) kreeg het Théâtre Français de naam "Théâtre du peuple". Bepaalde stukken betroffen werkelijk actuele onderwerpen; dit was bij voorbeeld het geval met het *Jugement dernier des mis* van Sylvain Maréchal (1793), een eenakter in de vorm van een profetie, waarin alle koningen naar een eiland verbannen werden. Het meest produktief was Marie-Joseph Chénier (1764-1811). Hij ontleent zijn onderwerpen aan de oudheid (*Caius Gracchus*, 1792; *Timoléon*, 1794) of aan de Franse geschiedenis (*Charles IX*, 1789; *Jean Calas*, 1791). Zijn treurspelen worden bezield door revolutionaire geestdrift en zitten vol toespelingen op actuele gebeurtenissen. Deze overvloed aan gelegenheidsstukken, al te zeer gebonden aan een voorbij verleden door hun verouderde vorm, hebben de tand des tijds niet doorstaan.

Er ontstonden nieuwe genres die rechtstreeks verband hielden met het politiek gebeuren. De literatuur stelde zich in dienst van de actie: zij uitte zich in de bladen of in de volksvertegenwoordiging en de clubs. Toch zijn ook deze uitingen meer van historisch dan van literair belang.

De politieke welsprekendheid is om met Chateaubriand te spreken "een vrucht van revoluties; zij groeit spontaan en zonder verzorging". In feite was de welsprekendheid een van de literaire genres van de Revolutie: gevoed door de Verlichting, soms abstract en vol toespelingen op de oudheid, soms gezwollen en gemaakt, dikwijls vurig en hartstochtelijk. Mirabeau torende in de Assemblée constituante, tot zijn dood op 2 april 1791, boven allen uit met zijn altijd beheerste kracht, bewust speculerend op zijn atletische uiterlijk en zijn indrukwekkende lelijkheid. Zijn toespraak over de kwart belasting en tegen het bankroet (24 september 1789) en het antwoord aan zijn beschuldigers (22 mei 1790) zijn terecht beroemd. De welsprekendheid van Vergniaud was eleganter en soms goedkoop; de Girondijnse redenaar hield van

lange uitweidingen, gemeenplaatsen en gebruikte dikwijls de klassieke retorische middelen, herhalingen, allegorieën, toespelingen op de Griekse en Latijnse oudheid. Danton was meer een improvisator, hij bekommerde zich weinig om vorm en compositie; zijn aanpak deed denken aan die van Mirabeau (hij had als bijnaam *de Mirabeau van het gepeupel*). Voor wat betreft Robespierre, hij was weinig spontaan (hij bereidde zijn toespraken altijd zorgvuldig voor), maar overtuigde door logica, beginselvastheid en door een groot, ingehouden vuur. De toespraken van Saint-Just waren krachtiger, met abrupte wendingen en pakkende zinsneden (“Bronzez la liberté”, staalt de vrijheid). De politieke welsprekendheid werd tijdens de burgerlijke Republiek academischer en grauwer, om tijdens het despotische Consulaat te zwijgen.

De politieke journalistiek nam vanaf 1789 een hoge vlucht, dank zij de persvrijheid en ondanks de beperkingen die vanaf 1792 ingesteld werden. Na de overwegend literaire periodieken van het Ancien Régime (*La Gazette de France*, een weekblad, en *Le Mercure*, een maandblad) ontstond nu een vooral politieke pers, het eigenlijke literaire genre van de revolutionaire periode. De monarchistische bladen verdwenen spoedig: *Le Journal politique national*, waaraan Rivarol meewerkte in 1790, *Les Actes des Apôtres* in oktober 1791, *L'Ami du roi* van abbé Royou in mei 1792. Reeds in 1789 was zowel politiek als literair gezien de patriottische pers overheersend, met *Les Révolutions de Paris* van Élysée Loustalot, *Le Publiciste parisien* van Marat, dat vanaf het zesde nummer *L'Ami du peuple* heette, *Les Révolutions de France et de Brabant* van Camille Desmoulins. Vermeldenswaard zijn ook *Le Courier de Provence* (1789-1791) van Mirabeau, *La Chronique de Paris* (1789-1793) waarin Condorcet schreef, *Le Patriote français* (1789-1793) van Brissot, en *Le Défenseurs de la Constitution*, die Robespierre liet verschijnen van mei tot augustus 1792. In frimaire van het jaar II (december 1793) lanceerde Camille Desmoulins *Le Vieux Cordelier*, dat het tot zeven nummers bracht. Men treft in deze bladen heel wat voorbeelden van politieke welsprekendheid aan: hartstocht voor ideeën, felle polemiek, retorische trekjes, talrijke toespelingen op de geschiedenis van de oudheid. Het derde nummer van *Le Vieux Cordelier* is bij voorbeeld een parafrase van Tacitus. De volkspers wordt vertegenwoordigd door het blad van Marat en vooral door *Le Père Duchesne*, dat in 1790 gelanceerd werd door Hébert, een voortreffelijke journalist vol vuur en fantasie, die in een bonte stijl uitdrukking gaf aan de verlangens van het volk waarvan hij de woordvoerder werd. Na thermidor werd de pers over het algemeen anti-Jacobijns en dikwijls royalistisch. Van het grote aantal bladen dat toen verscheen zijn de meeste in vergetelheid geraakt. Drie ervan verdienen vermelding: *La Décade philosophique, littéraire et politique*, voor het eerst verschenen in floréal van het jaar II, *La Gazette nationale ou le Moniteur universel* van Panckoucke, dat voor het eerst verscheen op 24 november 1789 en in 1803 staatsblad werd, en tenslotte *Le Journal des Débats et des Décrets*, waarvan het eerste nummer op 29 augustus 1789 verscheen en dat een lange toekomst voor de boeg had.

De literaire produktie vertoonde in de loop van de Revolutie ontegenzegglijk een zekere daling, maar in de andere kunsten is de Revolutie erin geslaagd uitdrukking te geven aan het grootse tijdsgebeuren en gehoor te vinden bij een groter publiek. In haar schilderkunst, in haar muziek, in de ordening en de pracht van haar nationale feestdagen bereikte zij hoogtepunten van kunstuiting, waarbij zij niet slechts een ontwikkelde elite maar een eendrachtig volk in vervoering wist te brengen.

Men heeft de Revolutie dikwijls van vandalisme beschuldigd. Er is inderdaad veel verwoest, maar de volksvertegenwoordigingen van de Revolutie hebben zich voortdurend ingespannen om het artistieke erfdeel van de natie te behouden. Tijdens de Constituante heeft de monumentencommissie gedelegeerden naar alle uithoeken van het land gestuurd om een onderzoek in te stellen en een lijst te vervaardigen van alles dat behouden moest blijven. Tijdens de zittingsduur van de Conventie wijdde het Comité van openbaar onderwijs en de tijdelijke commissie voor de kunsten zich aan dezelfde taak. Op 26 mei 1791 had de Constituante het Louvre bestemd tot opslagplaats van alle monumenten van kunsten en wetenschappen. Op 27 nivôse van het jaar II (16 januari 1794) vertrouwde de Conventie de zorg voor dit museum toe aan een "Conservatoire", verdeeld in vier secties (schilderkunst, beeldhouwkunst, architectuur en oudheid). Bovendien had Alexandre Lenoir in het klooster van de Petits-Augustins talrijke kunstwerken verzameld, vooral beelden uit de abdij van Saint-Denis die gevaar liepen vernietigd te worden doordat zij met de monarchie verbonden waren. Hieruit kwam het Musée des monuments français voort, op 15 fructidor van het jaar II (1 september 1794) opgericht door de Conventie.

De emancipatie van de kunstenaars hield gelijke tred met het politieke gebeuren. Onder leiding van David verzetten zij zich al in 1790 fel tegen het monopolie van de Académie inzake de Ecole de Rome en de Salon; de laatste werd in 1791 opengesteld voor alle kunstenaars. Op 8 augustus 1793 werd de Academie voor schilder- en beeldhouwkunst tegelijk met de andere academies en universiteiten opgeheven. Ook op dit terrein bracht de schok van de Revolutie vernieuwingen teweeg in de opvatting van de scheppende kunstenaars. In het *Livret* van de Salon van 1793 staat te lezen: "sommige strenge Republikeinen zullen zich erover verbazen dat wij ons met kunst bezighouden terwijl de Europese coalitie het land van de vrijheid belaagt. (...) Wij richten ons echter niet naar het bekende gezegde: In armis silent artes (Als de wapens spreken, zwijgen de kunsten). Wij wijzen eerder op Protogenes, die in het belegerde Rhodos een meesterwerk schiep."

Deze uitspraken, gedaan juist toen het gevaar het grootst was, getuigen van de geest die het merendeel van de kunstenaars tijdens de revolutionaire periode bezielde: de kunst was niet los te denken van de alomvattende vrijheidsstrijd. Toen David op 19 maart 1793 de Conventie plechtig zijn schilderij van Michel Lepeletier, de volksvertegenwoordiger die vermoord was omdat hij voor de terechtstelling van de koning gestemd had, aanbood, verklaarde hij: "Ieder van ons moet aan het vaderland verantwoording afleggen voor de talenten die hij van de natuur ontvangen heeft;

ieder doet dat op zijn wijze, het doel moet echter voor allen gelijk zijn. De echte patriot moet alle middelen aangrijpen waarmee hij zijn medeburgers kan voorlichten en hun te allen tijde voor ogen stellen hoe subliem de dapperheid en de deugd zijn. Burgers, de hemel die al zijn kinderen talenten geeft, heeft gewild dat ik mijn ziel en mijn denken tot uitdrukking breng door middel van de schilderkunst.”

David (1748-1825) stak met kop en schouders boven alle andere revolutionaire kunstenaars uit, als schilder en als organisator van de revolutionaire feesten. Hij liet zich inspireren door de theorieën van Winckelmann, wiens *Gesichte der Kunst des Altertums*, verschenen in 1764, tussen 1766 en 1793 driemaal in het Frans vertaald werd. Hij ontleende zijn voorbeelden aan de oudheid en stelde de tekening en de herkenbare vorm boven de kleur, die slechts tot het gevoel spreekt. David brak met de traditionele Franse kunst van de 18de eeuw. Zijn beroemdheid is op de eerste plaats te danken aan een serie schilderijen die betrekking hebben op de oudheid: *De eed der Horatiërs* (1784) dat in de Salon van 1791 opnieuw geëxposeerd werd, tegelijk met *Socrates' dood* (1787) en *Brutus* (1789), de *Sabijnse maagden* (1799) en *Leonidas* waaraan hij van 1800 tot 1804 werkte. Tijdelijk liet hij de oudheid varen en stelde zijn kunst in dienst van de Revolutie. Hij maakte een schets voor *De eed in de kaatsbaan* die in de Salon van 1791 geëxposeerd werd, ontwierp het ceremonieel van de nationale feesten, schilderde *Lepeletier, martelaar voor de vrijheid* en *De moord op Marat*. Zittend in zijn met een laken overdekte badkuip, half achterover gevallen, blaast Marat wiens borst doorstoken is, de laatste adem uit. Men ziet de blote borst en de bloedende wond. Het hoofd, omwikkeld met een witte hoofddoek is op de schouder gevallen, de mond vormt een soort treurige glimlach. Zijn arm hangt omlaag met zijn hand waarin hij de pen waarmee hij geschreven had nog vasthoudt. Op de grond ligt het moordenaar mes ... Een pathetisch schilderij, dat in de zaal van de Conventie hing, de burgerdeugden verheerlijkte en de volksvertegenwoordigers herinnerde aan hun gevaarlijke maar noodzakelijke plicht in dienst van het algemeen welzijn. Davids schilderijen over de oudheid en de Revolutie ademen eenzelfde geest van deugd en heroïsche spanning.

De kunst van de 18de eeuw bleef echter voortbestaan. De bij uitstek “gevoelige” schilder Greuze (1725-1805) leefde nog, evenals Fragonard (1732-1806), luchtiger, maar een onovertroffen schilder. Hubert Robert (1733-1808) verwijst met zijn voorliefde voor ruïnes al naar de romantiek; sommige van zijn schilderijen getuigen van een duidelijk gevoel voor de moderne tijd. Prudhon (1758-1823) was een even groot aanbidder van de oudheid als David, maar in zijn kleuren is al een vleugje van de preromantiek merkbaar. Van de beeldhouwers moeten wij Houdon (1748-1828) noemen, beroemd door zijn van de oudheid geïmiteerde standbeelden en vooral door zijn portretten.

Ook in de muziek bestaan deze twee aspecten naast elkaar. De continuïteit met de 18de eeuw komt vooral naar voren bij Grétry (1741-1813) en Dalayrac (1753-1809). Ook hier bracht de revolutionaire geestdrift nieuwe inspiratie en nieuwe methoden.

Gossec (1733-1829), Méhul (1763-1817) en ook Grétry componeerden de gezangen die tijdens de nationale feesten door imposante koren werden uitgevoerd en die de vaderlandsliefde en de Republikeinse burgerzin verheerlijkten. Het *Chant du 14 juillet*, op muziek van Gossec bij de woorden van het *Hymne pour la fête de la Fédération* van Marie-Joseph Chénier, is een van de mooiste. Het *Chant de départ* van Méhul, op woorden van Marie-Joseph Chénier, was met de *Marseillaise* het lied van de Republikeinen, dat tijdens de reactie van thermidor en het Directoire tegenover het monarchistische *Réveil du peuple* stond. Gossec opperde als eerste het plan voor een nationaal muziekinstituut, dat op 18 brumaire van het jaar II (8 november 1793) door de Conventie opgericht en op 16 thermidor van het jaar III (3 augustus 1795) georganiseerd werd onder de naam Conservatoire om “muziek uit te voeren en te onderwijzen”. De leiding werd toevertrouwd aan 5 inspecteurs: Gossec, Grétry, Méhul, Lesueur en Cherubini. Uit deze namen blijkt wel dat in de muziek evenals in alle andere kunsten de kunst van de 18de eeuwen de nieuwe uitdrukkingvormen, de oude en de nieuwe genres naast elkaar voort bestonden.

Zowel het intellectuele en artistieke leven als de maatschappij werden dus gekenmerkt door breuk en continuïteit. Rationalisme en traditie, verstand en gevoel stonden tegenover elkaar. De vormen van de klassieke kunst domineerden nog, maar de romantiek was op komst. Marie-Joseph Chénier vertaalde Ossian, Madame de Staël sprak in 1800 haar voorkeur uit voor de literatuur van het noorden: “De volkeren van het noorden zien minder het plezier dan het leed, hun verbeeldingskracht is er des te rijker door.” Te midden van de rampen ontstond een mythe van de “goede oude tijd” met een stoet van ridders en troubadours, weldra versterkt met het gevoelskatholicisme waaraan Chateaubriand bijzondere effecten ontleende. In die vernieuwing van de gevoelswereld en het denken zochten aristocraten en emigranten onwillekeurig naar een weg om toe te treden tot de nieuwe orde. Eenzelfde verlangen naar stabilisatie bewoog de nieuwe bourgeoisie. Zij gaf weinig om ideeën of principes, dacht slechts aan genoegens en carrière maken en wilde voor alles haar nieuwe voorrechten handhaven: het wezenlijke dat de Revolutie tot stand had gebracht. De maatschappelijke behoudzucht won het van de ideeënstrijd. De rijke bourgeoisie en de getemde aristocratie waren bereid een sterke macht te steunen die voor hen een waarborg was tot behoud van verkregen of gedeeltelijk herkgren leiderschap.

II. De burgerlijke staat

De Revolutie had de absolutistische staat van het Ancien Régime - die berustte op de theorie van het goddelijk recht en die borg stond voor de handhaving van de voorrechten van de aristocratie - vervangen door een liberale en verwereldlijkte staat, gegrondvest op de beginselen van volkssoevereiniteit en civiele gelijkheid. Door deze beginselen toe te passen in het kader van het censuskiesrecht bracht zij de nieuwe instituties in harmonie met de maatschappelijke structuur die ontstaan was: de

nieuwe staat moest wel een burgerlijke staat zijn die de nieuwe heersende klasse van de macht verzekerde.

De soevereiniteit van de natie en het censuskiesrecht

De juridische vernietiging van het Ancien Régime vond plaats in de nacht van de 4de augustus. Alle burgers werden zonder onderscheid naar geboorte gelijk verklaard, “de bijzondere voorrechten van provincies, vorstendommen, landen, kantons, steden en inwonersgemeenschappen” werden onherroepelijk afgeschaft. De koopbaarheid van ambten werd opgeheven, de parlementen en de koninklijke adviescolleges werden voor onbepaalde tijd op reces gestuurd. Alles wat de macht van de staat beperkte verdween: de privileges, belangenorganisaties, resten van vroegere provinciale en gemeentelijke autonomie. Het oude staatsapparaat was ineengestort, een nieuwe, wezenlijk andere staat ontstond.

De transformatie van de staat en de verzwakking van de staatsmacht vloeiden voort uit het beginsel van de nationale soevereiniteit. De staat is niet meer het persoonlijke bezit van een vorst maar de uiting van een soeverein volk. Net zoals de samenleving volgens het naturrecht gebaseerd is op een vrije overeenkomst tussen de leden, is de staat voortaan gegrondvest op een overeenkomst tussen regering en geregeerden. De staat is dus in dienst van de burgers en moet volgens artikel 2 van de Verklaring van de Rechten van de Mens van 1789 “het behoud van de natuurlijke rechten” van de mens waarborgen. De grondwet van 1791 maakte de monarchie ondergeschikt aan de natie, de uitvoerende macht aan de wetgevende macht. Zij voerde een strikte machtenscheiding in en door de verkiezingen gaf zij het staatsapparaat in handen van de burgers. Zo werd het centrale gezag verzwakt door de nieuwe organisatie van het bestuursapparaat, terwijl lokaal de centralisatie plaatsmaakte voor autonomie: de wet van 14 december 1789 op de vorming van gemeentebesturen en die van 22 december 1789 op de samenstelling van de *assemblées primaires* (gemeentelijke kiezersvergaderingen) en van de *assemblées administratives* (bestuurlijke vergaderingen) leidden tot sterke decentralisatie. De staat was machteloos: de belastingheffing werd hem ontnomen, de ordehandhaving werd toevertrouwd aan de gemeentebesturen. Een liberale staat dus, maar ook een burgerlijke staat, en omdat de soevereiniteit van de natie berustte bij de censuskiezers en de actieve burgers onderworpen waren aan de notabelen, werd de staat het eigendom van de bourgeoisie. Deze nieuwe structuur kreeg te kampen met het verzet van de aristocratie, de burgeroorlog en de oorlog aan de grenzen, en gaf op 10 augustus 1792 de geest.

Met de instelling en de stabilisatie van de Revolutionaire Regering werd ook de staatsmacht versterkt. De afschaffing van de monarchie bood na 10 augustus 1792 de mogelijkheid om de uitvoerende macht op een nieuwe leest te schoeien. Door de onverkorte toepassing van het beginsel van de soevereiniteit van de natie en het algemeen kiesrecht berustte de staat nu op de hele natie, terwijl het Schrikbewind de

vijandige elementen uitschakelde. Op deze nieuwe maatschappelijke basis moest de democratische Jacobijnse staat van het jaar II wel weer autoritair worden; het openbaar welzijn eiste het. Dit autoritaire karakter werd nog versterkt door twee krachtlijnen die al het werk van de politici van '89 gekenmerkt hadden, maar waaruit pas in 1793 alle logische consequenties getrokken werden: het rationalisme en het individualisme. In naam van het rationalisme werden de instituties onderworpen aan een strikt logisch systeem: de staat was het werktuig van de rede, waaraan mensen en feiten ondergeschikt waren; dat betekende versterking van het staatsgezag. In naam van het individualisme werden belangenorganisaties, groepen en gemeenschappen opgeheven. De nieuwe staat kent slechts het individu en heeft over hem rechtstreeks macht. De burger werd machteloos tegenover deze staatsalmacht, toen hij de waarborg voor zijn vrijheden verloor, toen het "despotisme van de vrijheid" ingesteld werd. Robespierre geeft hiervoor een verklaring in zijn rapport *Sur les principes du Gouvernement révolutionnaire* van 5 nivôse van het jaar II (25 december 1793): "De constitutionele regering houdt zich in hoofdzaak bezig met de handhaving van de vrijheid van de burger, de Revolutionaire Regering met de openbare vrijheid. Onder het constitutionele regime kan men vrijwel volstaan met de bescherming van het individu tegen misbruik van de staatsmacht, onder het revolutionair regime moet de staatsmacht zich verdedigen tegen alle facties die haar aanvallen."

In de ogen van de Jacobijnen rechtvaardigden de omstandigheden dus het herstel van het staatsgezag en van de centralisatie. De wet op de maxima van 29 september 1793 gaf de staat bovendien de leiding van de economie; het besluit van 14 frimaire van het jaar II (4 december 1793) plaatste alle overheidslichamen en ambtenaren onder rechtstreeks gezag van het Comité van openbaar welzijn, terwijl alle politiezaken tot de competentie van het Comité van algemene veiligheid behoorden. De autoritaire Jacobijnse staat van het jaar II werd echter door twee tegenstellingen ondermijnd. De geleide economie zette bezitters en producenten enerzijds en loontrekkers en consumenten anderzijds tegen elkaar op. Bovendien botste de Jacobijnse centralisatie met de natuurlijke hang naar directe democratie van de sansculottes. De dictatuur van openbaar welzijn dwong de militanten van de volksbeweging tot strikte discipline en schakelde onwilligen uit. Aangezien de Jacobijnse staat van het jaar II geen klasse als maatschappelijke basis had zoals de liberale burgerlijke staat van 1791, hing de eerste als het ware in de lucht: na 9 thermidor stortte het bouwsel in elkaar.

De liberale burgerlijke staat werd hersteld. De economie werd bevrijd van de inmenging door de staat. De grondwet van het jaar III betekende een terugkeer tot het liberale systeem van de Assemblée constituante; het censuskiesrecht onttrok de macht aan de massa. Het klassebewustzijn van de notabelen kwam gehard uit de democratische ervaring van het jaar II te voorschijn. Hoewel de grondwet van het jaar III de scheiding der machten opnieuw invoerde en de uitvoerende macht beroofde van iedere mogelijkheid tot actie op financieel gebied, versterkte zij de staatsmacht

en handhaafde een zekere centralisatie. Het Directoire was belast met buitenlandse en binnenlandse veiligheid, beschikte over het leger (artikel 144), kon bevel geven tot voorgeleiding en tot in hechtenis neming (artikel 145) en controleerde en verzekerde de tenuitvoerlegging van de wetten bij bestuursorganen en rechtbanken door middel van door hem benoemde commissarissen (artikel 147). Het bestuur was niet volledig gedecentraliseerd: de gemeentebesturen waren ondergeschikt aan de departementale besturen, en deze weer aan de ministers. De commissarissen van het Directoire, die uitgebreide volmachten hadden en rechtstreeks onder de minister van binnenlandse zaken waren gesteld, vertegenwoordigden op elk bestuursniveau het gezag van de regering. In de praktijk kwam het staatsgezag nog sterker tot uitdrukking door de rechtstreekse benoeming van een groot aantal bestuursorganen en rechtbanken, waarvan de leden allen in theorie gekozen werden. Deze machtsuitbreiding kwam tot stand via uitbreiding van de regelgevende bevoegdheden van het Directoire en door de uitbreiding van het politieapparaat en de willekeur ervan. Aangezien het volk uitgesloten was door het censuskiesrecht, de aristocratie zich nog niet aan de nieuwe situatie aangepast had en een deel van de bourgeoisie het regime nog vijandig gezind was, bleek de maatschappelijke basis van het Directoire te smal: vandaar de verkrachting van de grondwet, de ongeldig verklaarde verkiezingen van fructidor van het jaar V en floréal van het jaar VI, vandaar ook een zekere ondergeschiktheid van de wetgevende macht aan de uitvoerende macht. Ook in de zusterrepublicen in Holland, Zwitserland en Rome werd de uitvoerende macht versterkt. De jaarlijks terugkerende verkiezingen vormden weliswaar een zekere waarborg voor het liberalisme van het systeem, maar leidden tot machteloosheid van de uitvoerende macht die steeds geconfronteerd kon worden met de gevolgen van een verschuiving van de meerderheid. In 1799 rechtvaardigden de oorlog en het Jacobijnse gevaar in de ogen van de bourgeoisie een definitieve versterking van de uitvoerende macht: dit leidde tot de staatsgreep van brumaire.

De grondwet van het jaar VIII verving de verkiezingen door het systeem van coöptatie; de wetgevende macht werd definitief onderworpen, de uitvoerende macht kwam in handen van de Eerste Consul. Het was gedaan met de liberale staat waarvan de mannen van '89 gedroomd hadden. De militaire dictatuur berooftte hen van de politieke macht maar handhaafde het maatschappelijk leiderschap van de notabelen. De nieuwe autoritaire staat, die weldra ook op de steun van de overgelopen aristocratie mocht rekenen, bleef burgerlijk van aard.

Verwereldlijking en scheiding van kerk en staat

Geleidelijk en gedreven door de logica van de omstandigheden stelde de Revolutie een wereldlijke staat, gescheiden van de kerk, in de plaats van de monarchie bij de gratie Gods en de eenheid van troon en altaar.

Van staatsgodsdienst werd het katholicisme spoedig gereduceerd tot bevoorrechte godsdienst. De Assemblée constituante had zich aanvankelijk op het standpunt van

de verdraagzaamheid gesteld, krachtens artikel 10 van de Verklaring van de Rechten van de Mens. Op 13 april 1790 weigerde zij echter het katholicisme als staatsgodsdienst te handhaven, overwegende “dat zij geen enkele macht had noch kon hebben over godsdienstige meningen of overtuigingen”. De Burgerlijke Constitutie voor de geestelijkheid, aanvaard op 12 juli 1790, kende het katholicisme niettemin het alleenrecht op openbare godsdienst oefeningen toe. Burgerlijke stand, onderwijs en armenzorg bleven nog in handen van de kerk. Het schisma dat voortvloeide uit de Burgerlijke constitutie bracht een snelle evolutie op gang: de strijd tegen de eed weigeraars en de toenemende vijandigheid ten aanzien van de grondwetsgetrouwe priesters tastten eerst de kerk, later de godsdienst zelf aan.

De beslissende stappen op weg naar een verwereldlijking van de staat werden genomen na 10 augustus 1792. Op 18 augustus hief de Assemblée législative de geestelijke orden op die zich bezig hielden met onderwijs en armenzorg, overwegende dat “een werkelijk vrije staat geen corporaties kon dulden”. De bezittingen van ziekenhuizen, verzorgingstehuizen, middelbare scholen en universiteiten werden in verkoop gebracht, onderwijs en armenzorg werden verwereldlijkt. Bij hetzelfde besluit van 18 augustus werd het dragen van geestelijke kleding verboden, behalve aan hun die de godsdienstplechtigheden leidden en dan alleen tijdens de uitoefening van hun functie. Op 26 augustus kregen de eed weigeraars bevel het koninkrijk binnen veertien dagen te verlaten, op straffe van deportatie naar Guyana. Belangrijker nog was de overdracht van de burgerlijke stand aan de gemeentebesturen op 20 september 1792. Op diezelfde dag stelde de Assemblée législative de mogelijkheid tot echtscheiding in, overwegende dat “het

huwelijk slechts een civielrechtelijke verbintenis is” en dat “de mogelijkheid tot echtscheiding (...) voortvloeit uit de individuele vrijheid, die verloren zou gaan in een onlosmakelijke verbintenis”.

De scheiding van kerk en staat vloeide voort uit de verwickelingen van de burgeroorlog en het ontkersteningsproces. Aanvankelijk toonde de Conventie zich welwillend tegenover de grondwetsgetrouwe kerk en ontkende in een open brief van 30 november 1792 de bedoeling te hebben de burgers te beroven “van de bedienaren van de eredienst die de Burgerlijke constitutie hen gegeven heeft”. Op 27 juni 1793 verklaarde zij dat de salarissen van de geestelijkheid deel uitmaakten van de financiële verplichtingen van de overheid. Tegen de weigeraars trad zij echter nog strenger op dan de Assemblée législative; op 23 april beval zij hun onmiddellijk deportatie naar Guyana. Weldra groeide ook het wantrouwen tegenover de grondwet getrouwe priesters die van royalisme en moderantisme werden verdacht. De maatregelen die genomen werden getuigden steeds duidelijker van vijandigheid. De kwestie van het priesterhuwelijk was al in juli 1793 aan de orde. Op 12 augustus verklaarde de Conventie “iedere uitsluiting van dienaren van de katholieke godsdienst om redenen van huwelijk van de betreffende personen” nietig. Gehuwde priesters konden hun taak hervatten of voortzetten. De beslissende stappen volgden

met de aanvaarding van de Republikeinse kalender en de instelling van de tiende dagen op 5 oktober 1793, gevolgd door het ontkersteningsproces. Bij besluit van 16 frimaire van het jaar II (6 december 1793) werd de vrijheid van godsdienst plechtig geproclameerd; de kerken bleven echter gesloten. De feitelijke situatie werd na 9 thermidor bevestigd; op voorstel van Cambon besloot de Conventie op de tweede sans-culottide van het jaar II (18 september 1794) dat de Republiek voortaan “kosten nog salarissen (zou betalen) van welke godsdienst dan ook”. Daarmee werd impliciet de Burgerlijke constitutie van de hand gewezen en was de scheiding van kerk en staat een feit.

De scheiding van kerk en staat werd nauwkeurig uitgewerkt in het besluit van 3 ventôse van het jaar III (21 februari 1795): de Republiek geeft aan geen enkele godsdienst financiële steun; de wet erkent geen enkele geestelijke functionaris; elke openbare godsdienstplechtigheid, elk uiterlijk kenmerk zijn verboden. Op 11 prairial (30 mei 1795) gaf de Conventie de verschillende godsdiensten toestemming tot vrij en gemeenschappelijk gebruik van de kerken, voor zover die geen andere bestemming gekregen hadden. In het besluit van 7 vendémiaire van het jaar IV (29 september 1795) werden al deze bepalingen uitgewerkt, terwijl tevens van de geestelijkheid een eed van “onderworpenheid en gehoorzaamheid aan de wetten van de Republiek” geëist werd. Bij besluit van 3 brumaire van het jaar IV (25 oktober 1795) handhaafde de Conventie de tegen de eed weigeraars gerichte wetten van 1792 en 1793, en het Directoire bevestigde die opnieuw met de artikelen 24 e. v. van de wet van 19 fructidor van het jaar V (5 september 1797). Het Directoire voerde tegelijkertijd een agressieve politiek tegenover de godsdienst door bij besluit van 14 germinal van het jaar VI (3 april 1798) de Republikeinse kalender verplicht te stellen voor alle openbare doeleinden, op 17 thermidor (4 augustus 1798) de tiende dagen tot verplichte vrije dagen te maken en op 13 fructidor (30 augustus 1798) de viering van deze Republikeinse dagen te regelen. Aan het einde van het Directoire waren de invloed en het prestige van de kerk sterk gedaald. De geestelijkheid was arm, gedesorganiseerd en verdeeld. Het kerkbezoek was sterk afgenomen, de onkerkelijkheid onder het volk toegenomen. Kerk en Revolutie waren ideologisch onverzoenlijk en bleven vijanden.

De noodzaak van een maatschappelijke stabilisatie en het feit dat de meerderheid gehecht was aan de traditionele godsdienst verklaren evenwel de snelheid waarmee het herstel van de godsdienst tijdens het Consulaat in zijn werk ging. Bonaparte zag de godsdienst als een middel tot maatschappelijke onderwerping en de kerk als regeringswerktuig, en al erkende hij het katholicisme wel als godsdienst van de meerderheid van de Fransen, hij onthield het de status van staatsgodsdienst. In de Organieke Artikelen maakte hij de kerk streng ondergeschikt aan de staat: een eeuw lang was de scheiding van kerk en staat teniet gedaan, maar de staat bleef vrij van kerkelijke invloed. *De staatsorganen*

De Revolutie reorganiseerde het staatsapparaat volledig en bracht de nieuwe organen van bestuur, rechtspraak en financiën in overeenstemming met de algemene beginselen van de burgerlijke samenleving en de liberale staat.

De Assemblée constituante had de plaatselijke bestuursinstellingen volledig herzien, volgens een rationeel plan en met inachtneming van het beginsel van de volkssoevereiniteit: de bestuurders werden gekozen. Dit leidde noodzakelijkerwijs tot decentralisatie omdat het centrale bestuur geen gezag had over lokale autoriteiten die hun macht ontleenden aan de volkssoevereiniteit. Vandaar ook een verzwakking van het bestuursapparaat; de plaatselijke gezaghebbers waren solidair en gekozen. Door de snel opeenvolgende verkiezingen ontstond een gebrek aan stabiliteit. De grondwet van 1791 schreef voor dat de helft van de leden van de departementale en districtsbesturen eens in de twee jaar en de helft van de leden van de gemeente besturen ieder jaar nieuw gekozen moesten worden. De grondwet van het jaar III stelde jaarlijkse verkiezingen voor een vijfde van de leden van departementale besturen en voor de helft van de leden van gemeentebesturen in. Dit bemoeilijkte de vorming van een competente bemanning, vooral in plattelandsgemeenten. De leden van de departements- en districtsbesturen waren hoofdzakelijk afkomstig uit de bourgeoisie, die van de gemeentebesturen uit de middengroepen van de ambachtlieden, de winkeliers en de vertegenwoordigers van de vrije beroepen. In 1793 was een duidelijke tendens tot democratisering waar te nemen in de districtsbesturen en vooral in de gemeentebesturen, waartoe de sans-culottes nu toetraden. Op het platteland was de samenstelling van een gemeentebestuur dikwijls moeilijk bij gebrek aan competente kandidaten; vandaar dat de grondwet van het jaar II kantonbesturen instelde, die bestonden uit een afgevaardigde en een plaatsvervanger per gemeente. Dit systeem had echter weinig resultaat.

De tendens tot centralisatie was echter in aanleg al aanwezig in de rationalisatie van het bestuur. De revolutionaire crisis van 1793 versnelde deze evolutie. De Revolutionaire Regering stelde de permanente zitting van de bestuursorganen in en al zuiverend verving het de verkiezing in feite door benoeming. Krachtens het besluit van 14 frimaire van het jaar II (4 december 1793) werd bij ieder gemeente- en districtsbestuur een nationale gevolmachtigde benoemd, die eens in de tien dagen verslag moest uitbrengen aan de twee regeringscomités. Het bureaucratische apparaat werd versterkt en gedemocratiseerd.

De grondwet van het jaar III gaf het bestuursmonopolie opnieuw aan de burgerlijke notabelen door de herinstelling van het censuskiesrecht. Tegelijkertijd versterkte zij echter de bestuurlijke structuur van de staat door de benoeming van commissarissen van de uitvoerende macht bij de departements- en gemeentebesturen. Het Directoire zette ook in andere opzichten de reorganisatie van het bestuur voort, vooral met de dikwijls opmerkelijke hervormingen van François de Neufchâteau, de minister van binnenlandse zaken. Op de basis van deze institutionele ordening berustte grotendeels de militaire dictatuur van Bonaparte. Maar met de verkiezing bleef het

gebrek aan stabiliteit en het gevaar voor incompetentie bestaan. Bij de wet van 28 pluviôse van het jaar VIII (7 februari 1800) schafte Bonaparte de verkiezingen af en stelde een kader van door hem benoemde gezagsdragers in: zo stabiliseerde hij het bestuurlijk apparaat en versterkte de competentie ervan, in dienst van de autoritaire staat.

Bij de reorganisatie van de justitiële instellingen was de Assemblée constituante van dezelfde beginselen uitgegaan als bij de bestuurlijke instellingen. Het verkiezingsprincipe leidde hier echter niet tot dezelfde problemen. Krachtens het besluit van 16 augustus 1790 werden de rechters voor zes jaar gekozen en waren zij herkiesbaar; niemand was verkiesbaar “als hij niet vijf jaar als rechter of als jurist in het openbaar bij een rechtbank actief geweest was”.

De grondwet van het jaar III bracht het mandaat terug tot vijf jaar. De wetgeving getuigde niettemin van de wens om over een stabiele en competente magistratuur te beschikken. **In** het strafrecht toonde de Assemblée constituante zich zeer liberaal. Aangezien het parket was opgeheven, bestond er geen instantie meer die belast was met het onderzoek. De procedure was openbaar, behalve de eerste fasen van het voorlopig onderzoek. De instelling van twee jury's, die van beschuldiging en die van uitspraak, was een waarborg voor de verdachten.

De justitiële organisatie onderging vanzelfsprekend ook de gevolgen van de veranderende omstandigheden en maakte een soortgelijke evolutie door als de bestuursstructuur. De Conventie schafte voor de verkiesbaarheid het competentie criterium af: de enige voorwaarde was minstens 25 jaar oud te zijn. Dit leidde tot vereenvoudiging van de procedure. Tegelijkertijd maakte de uitvoerende macht de rechterlijke macht aan zich ondergeschikt: het onderscheid verviel in feite onder de Revolutionaire Regering, die de concentratie en de eenheid van de macht het verst doorvoerde. Het justitiële systeem van het Schrikbewind werd gekenmerkt door de instelling van bijzondere rechtbanken met verkorte procedure en de opheffing van de waarborgen van gemeen recht. Tijdens het Directoire waren de gevolgen van de voorafgaande periode voor de justitiële organisatie nog duidelijk merkbaar. Het Directoire had krachtens de grondwet het recht van bevel tot voorgeleiding en tot in hechtenis neming. De bijzondere rechtspraak bleef gehandhaafd in de vorm van militaire commissies die belast waren met de berechting van politieke tegenstanders - Chouans en Jacobijnen. Voor wat betreft de codificering van het recht bleef het werk van de Revolutie onvoltooid. Zij had het feodale en het kanonieke recht afgeschaft, had zich tegen het Romeinse recht gekeerd en wilde een uniform nationaal recht in het leven roepen. **In** augustus 1790 besloot de Assemblée constituante tot vervaardiging “van een algemeen wetboek van eenvoudige, duidelijke en op de grondwet afgestemde wetten”. Zij aanvaardde op 25 september 1791 een wetboek van strafrecht en op de 28ste een agrarisch wetboek. **In** augustus 1793, midden in de crisis, debatteerde de Conventie over een ontwerp voor een burgerlijk wetboek, aangeboden door Cambacérès namens het

Comité van wetgeving. Hoewel de revolutionaire volksvertegenwoordigingen er niet in slaagden hun werk te voltooien, was toch veel tot stand gekomen en was de basis gelegd door organieke wetten over belangrijke onderwerpen: huwelijk en echtscheiding, erfrecht, grondeigendom en hypotheek. Ook op dit terrein bleef de periode van thermidor en van het Directoire duidelijk ten achter bij de wetgeving van de Montagnards. Het besluit van deze laatsten tot toepassing van het nieuwe erfrecht met terugwerkende kracht werd teniet gedaan. Zo mondde de evolutie uit in de stabilisatie van het recht tijdens het Consulaat, die samenging met de stabilisatie van de samenleving, terwijl het besluit tot benoeming van de rechters terug te keren en de geleidelijke herinvoering van het parket de staatsmacht versterkten.

De financiële reorganisatie, die door de Assemblée constituante ondernomen werd, betrof met name de gelijkheid voor de belastingen en de instelling van drie belangrijke directe belastingen (grondbelasting, belasting op roerend goed, patentrecht). Het gezag van de staat was op dit terrein verzwakt door de opheffing van de indirecte belastingen die een belangrijke en regelmatige bron van inkomsten waren geweest en tevens door de opheffing van het administratieve apparaat, omdat de grondslag en de inning onder de gemeentebesturen vielen. Ook hier werd het tijdelijk verzwakte staatsgezag geleidelijk versterkt.

Het fiscale systeem van de Assemblée constituante werd herzien door de Conventie, die op 12 maart 1793 de patentbelasting ophief en besloot dat de inkomsten uit industrie en handel onder de belasting op roerend goed zouden vallen. Toen de belastingopbrengst in 1793 terugliep door de burgeroorlog, nam de Conventie, waarin de Montagnards toen nog de meerderheid hadden, haar toevlucht tot revolutionaire belastingmaatregelen en een gedwongen lening. Deze laatste, waartoe besloten was op 20 mei 1793, werd uitgeschreven op 3 september. Het ging om een totaal van 1 miljard met een oplopend tarief voor burgers met een inkomen van boven de 1500 francs (1000 francs voor vrijgezellen). In de periode van thermidor werd het systeem van de Assemblée constituante in ere hersteld, de patentbelasting werd bij besluit van 6 fructidor van het jaar IV (23 augustus 1796) opnieuw ingevoerd. Om het effect van de waardevermindering van het geld te bestrijden werd bij de wet van 2 thermidor van het jaar II (20 juli 1795) bepaald dat de betaling van de grondbelasting voor de helft in assignaten tegen de nominale waarde en voor de helft in granen tegen de waarde van 1790 moest geschieden. In het jaar VII zetten de Raden van het Directoire het hele fiscale systeem op de helling: de grondbelasting werd gewijzigd in de wet van 3 frimaire (23 november 1798) die betaling in geld opnieuw verplicht stelde, de belasting op roerend goed in de wet van 3 nivôse (23 december 1798) die een sterke tariefsverhoging voorschreef, de patentbelasting bij de wet van 1 brumaire (22 oktober 1798) met een verandering van de grondslag. Bij de wet van 4 frimaire (24 november 1798) werd een vierde belasting - op deuren en ramen - ingesteld. Tegelijkertijd werden het registratierecht (wet van 22 frimaire - 12 december 1798) en het zegelrecht (wet van 13 brumaire - 3 november 1798) gereorganiseerd. Een serie fundamentele wetten die grotendeels meer dan een

eeuw van kracht bleven. De staatsinkomsten daalden niettemin, tot voldoening van de bezittende klasse. De Raden weigerden over te gaan tot herinvoering van de indirecte belastingen, en lieten het bij een belasting op tabak, een wegebelasting ("droit de passe" genaamd), en een belasting op plaatsen in het openbaar vervoer.

Het systeem van inning dat de Constituante instelde was grotendeels verantwoordelijk voor het slechte binnenkomen van de belasting; de daarmee belaste gemeentebesturen beschikten over geen enkel middel tot dwang. Bij de wet van 22 brumaire van het jaar VI (12 november 1797) werd in ieder departement een kantoor voor de directe belastingen ingesteld, bestaande uit commissarissen die de gemeentebesturen zouden bijstaan in alle "werkzaamheden met betrekking tot de grondslag, de inning en geschillen verbonden met de directe belastingen". Het was nog geen gespecialiseerde administratie, eerder een controleorgaan.

De staatsmacht op financieel gebied was tijdens het Directoire dus duidelijk versterkt. In vele opzichten stelde Bonaparte zich ermee tevreden de door zijn voorgangers in het leven geroepen instrumenten te gebruiken, maar na de liberale staat door een autoritaire staat vervangen te hebben voltooide hij het werk van het Directoire door de instelling van een doeltreffende financiële dienst, die rechtstreeks onder het centrale gezag was gesteld en een kadaster, het enige middel om de grondbelasting rationeel te organiseren. Nu de bezittende klasse definitief gerustgesteld was kon hij het krediet van de staat herstellen. De herinvoering van de indirecte belastingen, met inbegrip van die op zout, gaf tijdens het Empire het eind van de evolutie aan en accentueerde de macht van de autoritaire staat.

III. Nationale eenheid en rechtsgelijkheid

De bezieling van de Franse Revolutie kwam tot uiting in bepaalde woorden. "Natie" is er een van. Toen bij Valmy het vijandelijke kanonvuur de Franse linies in verwarring dreigde te brengen, riep Kellermann tot verbazing van de Pruisen uit: "Leve de Natie!" Het parool werd overgenomen door de vrijwilligers en klonk krachtiger van rij tot rij; de vijand aarzelde. "Vandaag en op deze plaats begint een nieuw tijdperk in de wereldgeschiedenis," zei Goethe.

Al in 1789 had het woord "natie" een nieuwe inhoud gekregen, die steeds meer op de voorgrond trad in de heersende sfeer van geestdrift, in spontane collectieve bewegingen waarin geloof en hoop bloeiden. De natie was de totaliteit, de massa van de burgers samengesmolten tot één blok; er waren geen standen en klassen meer. Alles wat Frans was, was deel van de natie. Dit sleutelwoord had geklonken in het diepst van het collectieve bewustzijn en bevrijdde de sluimerende krachten, verhief de mensen boven zichzelf. Maar al gauw werd achter de fraaie schijn van dit woord de werkelijkheid van de nieuwe orde zichtbaar. "Natie" is een van die zinsbegoochelende woorden waarover Ferdinand Brunot spreekt in zijn *Histoire de la langue française*. Maatschappelijk evolueerde de natie met het revolutionaire

gebeuren. Hoewel de nationale eenheid in deze periode ontegenzeggelijk versterkt werd, ontstond er door de rechtsongelijkheid een fundamentele tegenstelling in de nieuwe natie. Zij berustte op de eigendom en op de smalle basis van het censuskiesrecht en zette in feite het volk buiten spel.

Op weg naar tie eenheid

De Franse natie maakte tijdens de Revolutie beslissende vorderingen op weg naar de eenheid. De nieuwe instituties vormden het kader van een bestuurlijk en economisch één geworden land; het nationale bewustzijn werd tegelijkertijd versterkt door de revolutionaire strijd tegen de aristocratie en de coalitie.

De rationalisatie van de instituties door de Assemblée constituante, de terugkeer tot de centralisatie door de Revolutionaire Regering en de bestuurlijke hervormingen van het Directoire voltooiden wat door de monarchie van het Ancien Régime begonnen was met de afschaffing van lokale en provinciale autonome bevoegdheden en voorrechten en vestigden de bestuurlijke structuur van een eenheidsstaat. Tegelijkertijd ontstond door de gelijkheid voor de wet, door de beweging van de Federaties van 1790, door het ontstaan van een netwerk van Jacobijnse clubs, door het antifederalisme en de congressen of “centrale vergaderingen” van de volksgenootschappen in 1793 het bewustzijn van een natie die “één en ondeelbaar” was. Nieuwe economische betrekkingen versterkten de nationale eenheid. Na de opheffing van de verbodskelk die eigen was aan het feodale systeem, de afschaffing van tolln en binnenlandse douanegrenzen en de verlegging hiervan naar de landsgrenzen, ontstond geleidelijk één nationale markt, beschermd tegen de buitenlandse concurrentie door protectionistische douanetarieven. De vrijheid van binnenlands verkeer maakte een begin met en legde de grondslag voor de economische eenwording van de verschillende streken, voorzover de ontwikkelingsgraad van de communicatiemiddelen dit toeliet. Voor die economische eenwording was een uniform systeem van maten en gewichten een voorwaarde. In mei 1790 benoemde de Assemblée constituante een Commissie voor maten en gewichten. Op 26 maart 1791 aanvaardde zij de grondslagen van het nieuwe systeem: dit zou berusten op de lengte van de meridiaan en de “decimale verdeling”. Delambre en Méchain maten in 1792 de lengte van de meridiaan tussen Duinkerken en Barcelona. Haüy en Lavoisier bepaalden het gewicht van een hoeveelheid gedistilleerd water van 0° in het luchtledige. Op 11 juli 1792 stelde de commissie de namen van maten en gewichten vast, uitgaande van twee fundamentele eenheden: meter en gram. De definitieve besluiten werden aanvaard op 1 augustus 1793 en 18 germinal van het jaar III (7 april 1795). In artikel 5 van dit laatste besluit werd de meter gedefinieerd: “de lengtemaat gelijk aan het tien miljoenste deel van de boog van de aardmeridiaan tussen de noordpool en de evenaar,” en het gram: “het absolute gewicht van een hoeveelheid zuiver water gelijk aan een kubus van het honderdste deel van een meter op de temperatuur van smeltend ijs.”

Restte nog het metrische systeem door te voeren: telkens werd de limiet datum verschoven; de Revolutie slaagde er niet in. Het Consulaat schreef de toepassing voor vanaf 1 vendémiaire van het jaar X (23 september 1801). Het duurde echter lang voor de nieuwe eenheden de oude van het Ancien Régime ook praktisch vervangen hadden.

Het nationale leger was een machtige factor bij de bundeling en versterking van het nationale bewustzijn. De Assemblée constituante had geen vergaande maatregelen genomen op het militaire vlak: zij liet het bij de opheffing van de militia en van de koopbaarheid van de hogere rangen (28 februari 1790) die voortaan voor ieder open stonden. Bij besluit van 9 maart 1791 over de organisatie van de linietroepen werd de recrutering door vrijwillige dienst neming gehandhaafd. Tegelijkertijd legaliseerde de Constituante echter een revolutionaire instelling, de Nationale Garde, zij het dat die alleen openstond voor actieve burgers. De wet van 6 december 1790 gaf de algemene beginselen, die werden uitgewerkt in de wet van 19 september 1791. De achteruitgang van het linieleger en de oorlogsdreiging bij de vlucht van de koning brachten de Assemblée constituante ertoe om 100.000 vrijwilligers van de Nationale Garde te recruteren en in bataljons te organiseren (21 juni 1791). Bij deze vrijwilligers van 1791 kwamen de lichteningen waartoe de Assemblée législative het initiatief nam. De val van de monarchie, het gevaar waarin de natie verkeerde en de politieke opmars van de sans-culottes gaven de definitieve stoot tot de vorming van een eenheidsleger. In juli 1792 werden ook passieve burgers opgenomen in de Nationale Garde, die pas toen haar naam verdiende. Op 24 februari 1793 besloot de Conventie tot een lichte van 300.000 man: op de 21ste had zij reeds besloten tot samenvoeging van de regimenten van de oude linietroepen en de vrijwilligersbataljons.

In feite ging deze eenwording langzaam in zijn werk. De vorming van de nieuwe brigades werd pas geregeld bij besluit van 19 nivôse van het jaar II (8 januari 1794). Ondanks het besluit tot massarecrutering van 23 augustus 1793 hoefden niet alle Fransen hun dienstplicht te vervullen: ondanks het algemene karakter van de dienstplicht werden alleen vrijgezellen en weduwnaars zonder kinderen van 18 tot 25 jaar opgeroepen. Het jaar daarop riep de Conventie van thermidor zelfs helemaal geen dienstplichtigen op. De dienstplicht bleef dus een uitzondering. Pas de dienstplichtwet van Jourdan, aanvaard op 19 fructidor van het jaar VI (5 september 1798) maakte deze permanent: "Iedere Fransman is soldaat" (artikel 1). "De dienstplicht omvat alle Fransen van 20 tot en met 25 jaar" (artikel 15). De wetgever bepaalde echter in een aparte wet wie daadwerkelijk opgeroepen werd: niet alle dienstplichtigen dienden. Bij de wet van 28 germinal van het jaar VII (17 april 1799) werd het beginsel van de remplaçanten aanvaard, dat reeds op 14 messidor (2 juli 1799) afgeschaft, maar tot genoegen van de notabelen door Bonaparte opnieuw ingesteld werd. Ondanks deze beperkingen werd het leger door de samenvoeging van linietroepen en vrijwilligers en door de jaarlijkse volksbewapening waar de dienstplicht in feite op neerkwam als alle jaarklassen opgeroepen werden zoals in het

jaar VII en tijdens het Empire, werkelijk tot een nationaal eenheidsleger. Na thermidor was weliswaar een geleidelijke achteruitgang van de burgerzin in het leger te bespeuren, maar het beginsel veranderde niet en bleef dat van de gewapende natie. Snelle bevordering als beloning voor betoonde moed bleef voor het volk het symbool van de gelijkheid. Door deze twee factoren bleef de door Bonaparte geërfde unieke oorlogsmachine een van de belangrijkste factoren van nationale eenheid.

De opmars van de Franse taal werkte in dezelfde richting. De meeste Fransen spraken in 1789 slechts dialecten en streektaalen: dit maakte contact met de grote intellectuele en politieke stromingen onmogelijk. In het verlangen de plaatselijke autonomie te beschermen, respecteerde de Assemblée constituante de dialecten: op 14 januari 1790 beval zij vertaling van de besluiten in alle in het land gebruikte dialecten. De conventie die de oorlog tot een nationale oorlog gemaakt had spande zich daarentegen in om van het Frans een nationale taal te maken: de eenheid van taal moest bijdragen tot de eenheid van het land. **In** de clubs en volksgenootschappen spande men zich in dit opzicht bijzonder in: Frans spreken gaf blijk van patriotisme. Tijdens het schrikbewind werden de dialecten als medeplichtigen van de contrarevolutie en de coalitie gezien. **In** de Elzas bijvoorbeeld kwam het tot een ware taalreureur, waarin vooral Saint-Just tijdens zijn beroemde missie sterk de hand heeft gehad. Op 8 pluviôse van het jaar II (27 januari 1794) laakte Barère in naam van het Comité van openbaar welzijn “de oude idiomem”:

“Het federalisme en het bijgeloof spreken neder-Bretons, de emigratie en de haat tegen de Republiek Duits. (...) De monarchie had haar redenen om op de toren van Babel te lijken; men verraadt echter het vaderland als men ook in een democratie toelaat dat de burgers hun landstaal niet kennen en zo het gezag niet kunnen controleren. (...) De Franse taal, die de eer te beurt is gevallen gebruikt te worden voor de Verklaring van de Rechten van de Mens, moet de taal van alle Fransen worden. Wij zijn het de burgers verschuldigd hun de beschikking te geven over het werktuig van het Franse denken, de betrouwbaarste bondgenoot in de Revolutie, één en dezelfde taal.”

Daarom maakte de Conventie het Frans verplicht in alle openbare en notariële akten en gaf bevel dat binnen tien dagen in ieder departement waar Bretons, Baskisch, Italiaans of Duits gesproken werd een onderwijzer benoemd moest worden. Na thermidor werd men verdraagzamer en ging men weer over tot vertaling van de officiële stukken in de plaatselijke dialecten. Met het taalonderwijs ging het net zo: terwijl de wet op de lagere scholen van 27 brumaire van het jaar III (17 november 1794) het onderwijs in de “beginselen van de Franse taal” voorschreef, was in die van 3 brumaire van het jaar **IV** (24 oktober 1795) noch het onderwijs van het Frans, noch het onderwijs in het Frans verplicht gesteld. Het Frans drong slechts door tot de departementale middelbare scholen en het hoger onderwijs waar het Latijn onttroond werd: de nationale eenwording ging op deze manier ook op dit terrein gepaard met een zekere maatschappelijke discriminatie.

Ook de opvoeding tot burgerzin moest het nationale bewustzijn bevorderen. Vandaar de aandacht van de revolutionaire volksvertegenwoordigingen voor het onderwijs: de burgers moesten gevormd worden. Tijdens de Assemblée constituante lazen de pastoors de besluiten en proclamaties van de volksvertegenwoordiging vanaf de preekstoel voor. In de ontwerpen van onderwijsprogramma's wordt altijd lezing en bestudering van de Verklaring van de Rechten van de Mens en de grondwet voorgeschreven. In de wet van 29 frimaire van het jaar II (19 november 1793) wordt bepaald dat de meest elementaire lesboeken "de Rechten van de Mens, de grondwet, de beschrijving van dappere en deugdzaam daden" zijn. De wetten na thermidor over de lagere scholen schrijven hetzelfde voor (met dien verstande dat het dan natuurlijk om de Verklaring en de grondwet van het jaar III gaat) en tevens het onderwijs in "de beginselen van de Republikeinse moraal". Ook de grote nationale feestdagen beantwoordden aan dit doel. De eerste was het feest van de Federatie op 14 juli 1790, maar het feest van 11 juli 1791, ter ere van de overbrenging van de as van Voltaire naar het Panthéon, werd het eerste filosofische feest, georganiseerd door David op de wijze van een grote begrafenis in de oudheid. Voortaan ging ieder belangrijk feest gepaard met grootse plechtigheden, dikwijls opgeluisterd door de indrukwekkende talenten van de schilder David, de dichter Marie-Joseph Chénier en de componisten Gossec of Méhul. Het feest van de Vrijheid op 15 april 1792, het feest van de Eenheid en Ondeelbaarheid van de Republiek op 10 augustus 1793, het feest van het Opperwezen op 20 prairial van het jaar II (8 juni 1794). Het besluit van 18 floréal van het jaar II (7 mei 1794), dat de godsdienst van het Opperwezen instelde, stelde ook de feesten van de tiende dag en grote nationale feesten in, gewijd aan de grote gebeurtenissen van de Revolutie of de "kostelijkste en nuttigste deugden van de mens". Bij het besluit van 3 brumaire van het jaar III (24 oktober 1795) betreffende het openbare onderwijs werden zeven grote nationale feesten ingesteld. De grondwet van het jaar III stelde als beginsel dat het doel van de nationale feesten was "de broederschap tussen de burgers te versterken en deze aan de grondwet te doen hechten". Tijdens het Directoire werden vooral de feesten ter ere van het verdrag van Campoformio, van Hoche en Jean-Jacques Rousseau met veel luister gevierd; op 27 juli 1798 werden de Vrijheid en de Kunsten verheerlijkt in een grootse optocht.

Uit de evolutie van de grote feesten blijkt echter hoezeer de nationale mentaliteit in maatschappelijk opzicht beperkt bleef. Het hoogtepunt werd bereikt in het jaar II: de feesten hadden toen een werkelijk nationaal karakter. Het volk was geen toeschouwer maar deelnemer, een onmisbare factor in een feest dat zijn rol in de natie verheerlijkte. David, de grondlegger van deze nieuwe kunst, maakte gebruik van alle mogelijkheden van de beeldende kunsten, de schilderkunst en de beeldhouwkunst; de muziek speelde de hoofdrol met imposante koren en orkesten; aan de kostuums en de decors werd veel aandacht besteed, bij de ordening van de stoet werd met al deze factoren rekening gehouden. Zo voerde het nationale feest de geestdrift van een heel volk ten top in een aanstekelijke roes van patriottisme en toewijding aan de Republikeinse zaak.

Toen de reactie op gang kwam verloren de grote feesten hun politieke en maatschappelijke inhoud: het volk nam niet meer deel maar figureerde of keek slechts toe - het werkelijk nationale karakter ging verloren. Weldra vervingen parades en *officiële* gelegenheden de *nationale* feesten. Toen het volk eenmaal uitgesloten was van het politieke leven was de eenheid nog slechts een schijnvertoning die moest dienen om de rechtsongelijkheid te verhullen.

Rechtsgelijkheid en maatschappelijke werkelijkheid

De rechtsgelijkheid die geproclameerd was in het eerste artikel van de Verklaring van 1789 was in theorie een machtige factor ter bevordering van de nationale eenheid, evenals het beginsel van de soevereiniteit van de natie vervat in artikel 3. De theoretische proclamatie van de gelijkheid, de opheffing van de privileges van personen en belangengemeenschappen waarop de maatschappelijke hiërarchie van het Ancien Régime gebaseerd was en de individualistische opvatting van de maatschappelijke relaties die de wetgeving van de Assemblée constituante kenmerkte, waren elementen waarmee aan de maatschappelijke gelijkheid en aan de eenheid van de natie gebouwd kon worden. Maar door de eigendom onder de natuurlijke rechten te rangschikken en door de economische vrijheid tot hoeksteen van de nieuwe maatschappelijke organisatie te maken haalde de bourgeoisie van de Constituante een onoverbrugbare tegenstelling binnen in het hart van de nieuwe samenleving. Ook in haar politieke organisatie school een tegenstelling en wel die tussen het beginsel van de soevereiniteit van de natie en het censuskiesrecht. Het beginsel van de rechtsgelijkheid werd in 1789 slechts door de bourgeoisie opgeëist om de privileges van de aristocratie te kunnen vernietigen; het volk moest genoegen nemen met de theoretische gelijkheid voor de wet. Van maatschappelijke democratisering was geen sprake, ook de politieke democratie werd verworpen. De natie viel voor de wet samen met de kiesgerechtigde bourgeoisie.

Het volk had echter een veel concretere opvatting van wat rechtsgelijkheid inhield en nam letterlijk wat voor de bourgeoisie slechts een fraaie theorie was: aan de *grote verwachtingen* van 1789 moest reële inhoud gegeven worden. Uit de gelijkheid van rechten leidden de militanten van de volksbeweging het recht op een bestaan af: de erkenning en de verzekering hiervan moesten het de diverse groepen van het gewone volk mogelijk maken om volledig deel te worden van de natie. Het levensmiddelenprobleem was een machtige factor in de bewustwording: de vrijheid van economie en winst, die voortvloeide uit het absolute eigendomsrecht, bleek strijdig met het beginsel van de rechtsgelijkheid en de vorming van een nationale eenheid. Door de omstandigheden kwam dit probleem op het eerste plan te staan; de bourgeoisie zag zich gedwongen tot concessies.

De revolutie van 10 augustus 1792 integreerde - door het algemeen kiesrecht en de bewapening van de passieve burgers - het volk in de natie en luidde de politieke democratie in. Tegelijkertijd accentueerden de strijd tegen de coalitie en de

contrarevolutie de maatschappelijke consequenties van de nieuwe nationale werkelijkheid. De Verklaring van de Rechten van de Mens van 24 juni 1793 neemt weliswaar de burgerlijke definitie van het eigendomsrecht over (artikel 16), maar stelt duidelijk in artikel 1 : “Het doel van de maatschappij is het geluk van allen. De regering heeft tot taak om de mens van het genot van zijn natuurlijke en onaantastbare rechten te verzekeren.”

Het recht op bijstand en onderwijs werd erkend (artikel 21 en 22). Bij de politieke en maatschappelijke conflicten van de zomer van 1793 gingen de leiders van de volksbeweging nog verder: door het eigendomsrecht ondergeschikt te maken aan het recht op bestaan legden zij de theoretische basis voor een nationale eenheid waarin ook het volk begrepen was. Al gauw gingen zij nog een stap verder dan het recht op een bestaan en eisten als vanzelfsprekend gelijkheid van genot van alle goederen. Félix Lepeletier verklaarde op 20 augustus 1793 namens de commissarissen van de *Assemblées primaires* in de Conventie:

“Het is niet voldoende dat de Franse Republiek gegrondvest wordt op de gelijkheid; ook moeten de wetten en de zeden zodanig op elkaar zijn afgestemd dat de ongelijkheid van genot van alle goederen opgeheven wordt.” Vandaar dat de volksbeweging van het jaar II zo hardnekkig vasthield aan haar eisen tot beperking van het eigendomsrecht en de instelling van het recht op werk, bijstand en onderwijs.

Het streven naar maatschappelijke democratisering dat zo kenmerkend was voor de egalitaire Republiek van het jaar II moest wel mislukken.

Met het voornamelijk door winstbeperking gekenmerkte systeem van de geleide economie op basis van de particuliere eigendom, waarvan het beginsel nooit werd aangevochten, trachtte men de belangen van eigenaars en bezitlozen, producenten en consumenten, ondernemers en loontrekkers met elkaar te verzoenen. De strijd ging niet alleen tussen voorstanders van de economische vrijheid en aanhangers van de reglementering. Ook binnen de groep van de *sans-culottes* ontstond strijdigheid tussen het beginsel van de particuliere eigendom, waaraan de ambachtslieden en de winkeliers gehecht waren en dat de gezellen voor zichzelf hoopten te verwezenlijken enerzijds, en de reglementering en prijsbeheersing die zij opeisten en hun eigen opvatting over een beperkte eigendom gebaseerd op eigen arbeid anderzijds. Al deze tegenstellingen leidden onherroepelijk tot de mislukking van het maatschappelijke systeem van het jaar II en de Revolutionaire Regering. Politiek en maatschappelijk wat de democratie van de baan; de natie, die even het hele volk omvat had, beperkte zich opnieuw tot de bezitters in het nauwe kader van een republiek van kiesgerechtigde bourgeois.

De tegenstelling tussen rechtsgelijkheid en economische vrijheid, die iedere poging tot maatschappelijke democratisering maar ook de gelijkheid van *genot van de goederen* - tevergeefs geëist door de *sans-culottes* - onmogelijk maakte, werd

overstegen door de theoretici van de “samenzwering van de Gelijken”, Babeuf en Buonarrotti. Die stap deden zij door hun kritiek te richten op de particuliere toeëigening van de produktiemiddelen. In het *Manifeste des plébéiens* van 9 frimaire van het jaar IV (30 november 1795) wijzen zij de agrarische wet af als iets dat maar even duurt, en eisen zij uitdrukkelijk afschaffing van erfenissen en opheffing van het particuliere grondbezit. De *gemeenschappelijkheid van goederen en arbeid* maakte het mogelijk een gelijkheid van genot van de goederen te bereiken, en is een voorwaarde voor een werkelijke rechtsgelijkheid en een nationale eenheid die meer is dan een loze kreet. Het was een vruchtbare denkrichting die van grote invloed zou zijn op het socialistische denken.

De bourgeoisie van thermidor had intussen met schrik iedere gedachte aan maatschappelijke democratisering en ieder spoor van politieke gelijkheid van de hand gewezen. Bij de grondwet van het jaar III werd opnieuw het censuskiesrecht ingesteld. In de Verklaring van de Rechten van de Mens werd nog eens verduidelijkt dat “de gelijkheid hieruit bestaat dat de wet ” dezelfde is voor allen, zowel voor wat betreft de bescherming die zij biedt als voor de straffen die zij eist” (artikel 3); er is slechts sprake van gelijkheid voor de wet. Zo was de continuïteit met ‘89 hersteld en ontstond opnieuw het kader van een natie van notabelen, rijke leden van de bezittende klasse. Het gevaar waarin het land in juni en juli 1799 verkeerde, bedreigde het wankel evenwicht van de burgerlijke natie; maar op dat moment was een correctie van de maatschappelijke en politieke macht van de bourgeoisie door een terugkeer van de volksbeweging al onmogelijk geworden. De reactie liet niet lang op zich wachten; de 18de brumaire laat aan duidelijkheid niets te wensen over: de natie bleef rusten op de smalle basis die de notabelen haar in het jaar III gegeven hadden, de gelijkheid bleef een formaliteit, de eenheid bleef beperkt tot het institutionele kader van de staat en was op sociaal gebied afwezig.

De maatschappelijke rechten: bijstand en onderwijs

De sans-culottes zagen de rechtsgelijkheid als een stap op weg naar de opheffing van de ongelijkheid van de levensomstandigheden. Het recht op bijstand was slechts een aspect van een veelomvattender eis: iedere burger te verzekeren van de voorziening in zijn eerste levensbehoeften. Met de eis van het recht op onderwijs hoopten de sans-culottes het niveau van de “mannen van talent” te bereiken en zo de eigen zaken te kunnen behartigen. De burgerlijke revolutie sloeg deze dubbele hoop de bodem in.

Na de confiscatie van de kerkelijke goederen werd de armenzorg door de Constituante onttrokken aan de kerk, die er tijdens het Ancien Régime mee belast was geweest, en tot openbare dienst gemaakt. In 1790 stelde de Assemblée constituante een Comité voor de bedelarij in, dat duidelijke principes formuleerde: de maatschappij is verplicht bijstand te verlenen aan haar behoeftige leden, de staat draagt hiervan de lasten en is verantwoordelijk. In het eerste hoofdstuk van de

grondwet van 1791 (“Fundamentele voorschriften, gewaarborgd door de grondwet”) werd de instelling van een “algemeen lichaam van openbare bijstand, voor opvoeding van vondelingen, voor hulp aan arme gebrekkigen en voor werkverschaffing aan hen die arm zijn, geen werk hebben, maar wel tot werken in staat zijn” bevolen.

In feite toonde de Assemblée constituante zich op dit terrein niet in staat tot een algehele en samenhangende hervorming; zij liet de zaak op zijn beloop en sloot de bezittingen van ziekenhuizen uit van de verkoop van de nationale goederen. Toen de inkomsten van deze instellingen toch terugliepen als gevolg van de opheffing van de tienden en de feodale rechten trachtte de volksvertegenwoordiging de verliezen te compenseren door het verstrekken van regeringssubsidies. Slechts twee organieke maatregelen werden genomen: de besluiten van 30 mei en 31 augustus 1790 over de instelling van liefdadigheidswerkplaatsen. De Assemblée législative, die het Comité voor de bedelarij door een Comité van openbare bijstand verving, maakte het probleem nog groter door op 19 augustus 1792 de geestelijke orden die de bijstand verzorgden op te heffen. In de praktijk kwam het er op neer dat de oude verzorgende instellingen opgeheven waren zonder dat voor vervanging gezorgd was.

De Conventie nam nieuwe initiatieven tot bijstandswetgeving zonder dat dit tot praktische resultaten leidde. Op 19 maart 1793 stelde het besluit over de beginselen van een algehele organisatie van de bijstand:

“1. dat ieder mens recht heeft op voorziening in zijn levensbehoeften, door werkverschaffing als hij in staat is tot werken, door kosteloze hulp als dat niet het geval is;

2. dat de voorziening in de behoeften van de armen een nationale plicht is.” In de Verklaring van de Rechten van de Mens van 24 juni 1793 werden dezelfde beginselen opnieuw geformuleerd in artikel 21: “Maatschappelijke bijstand is een heilige plicht. De maatschappij moet voorzien in de levensbehoeften van de behoeftige burgers, hetzij door hun werk te verschaffen, hetzij door hun het nodige te verschaffen als zij niet tot werken in staat zijn.” “Bijstand werd krachtens de wet van 28 juni-8 juli 1793 gegeven aan arme kinderen of vondelingen, aan bejaarden en behoeftigen. Bij de wet van 15 oktober 1793 “ter uitroeiing van de bedelarij” werd besloten tot “werkverschaffing” maar ook tot “tuchthuizen” voor zwervers: daarmee keerde men terug tot de praktijken van het Ancien Régime: “insluiting van armen” en liefdadigheidswerkplaatsen. De financiële problemen bemoeilijkten het streven van de regering en de gemeentebesturen echter danig; vandaar de voortdurend terugkerende petitie van de volksorganisaties in de winter van het jaar II. Bij het besluit van 22 floréal van het jaar II (11 mei 1794) kwam het tot instelling van het *Livre de la bienfaisance nationale* (Boek van de nationale liefdadigheid) en een ontwerp van een systeem van sociale zekerheid dat aansloot bij de weinig vastomschreven eisen van de sans-culottes maar slechts gold voor het platteland: in ieder departement zou aan een beperkt aantal gebrekkige of meer dan zestigjarige

ambachtslieden of boeren, alleenstaande vrouwen of weduwen met kinderen steun verleend worden. Na de opheffing van de ministeries werd een Comité van openbare bijstand georganiseerd, een soort ministerie van bijstand dat de hulpverlening aan de militairen en in ziekenhuizen moest regelen. Bij de wet van 23 messidor van het jaar II (10 juli 1794) werden de “activa en passiva van ziekenhuizen en andere instellingen van liefdadigheid” en daarmee de bijstand genationaliseerd. Toen kwam thermidor. Van de wetgeving van de Montagnards bleef niets over dan een grote ontgoocheling bij het volk.

De burgerlijke politici van thermidor en van het Directoire, die realistischer waren (of egoïstischer), hoedden zich voor theoretische verklaringen zoals die van de Assemblée constituante en voor grootse plannen zoals die van de Conventie. Zij lieten het bij een aantal praktische maatregelen. Na thermidor werden de niet verkochte bezittingen van ziekenhuizen en verzorgingstehuizen teruggegeven. Het Directoire dat nationalisatie van de bijstand onmogelijk achtte, belastte de gemeentebesturen ermee. Bij de wet van 16 vendémiaire van het jaar V (7 oktober 1796) werd de directe controle over ziekenhuizen en verzorgingstehuizen toevertrouwd aan de gemeentebesturen; het financiële beheer geschiedde door een administratieve commissie, die benoemd werd door en verantwoording af moest leggen aan de gemeenten en die volmachten kreeg om de geconfisqueerde bezittingen terug te nemen. Ondanks de grote inspanningen van deze commissies bleef de financiële situatie van deze instellingen dikwijls zeer slecht. Bij de wet van 7 frimaire van het jaar V (27 november 1796), waarin de *bureaus van liefdadigheid* ingesteld werden, werd ook de bijstand aan behoeftigen toevertrouwd aan de gemeentebesturen. De middelen moesten komen uit de “armenbelasting” (2 sous per franc) op toegangsbewijzen van schouwburgers; de bedelaars moesten opgesloten worden. Tenslotte werden krachtens de wetten van 27 frimaire en 30 ventôse van het jaar V (17 december 1796 en 20 maart 1797) de vondelingen toevertrouwd aan ziekenhuizen en verzorgingstehuizen, op kosten van de staat. Zij werden door de zorgen van de administratieve commissies op het platteland bij een min ondergebracht. Aan het eind van de Revolutie was de bijstand dus geheel door de staat overgenomen. De hervormingen van het Directoire bleven duidelijk achter bij de ambities van de Assemblée constituante en de grote wetten van de Conventie uit de tijd van de Montagnards, althans wat de beginselen betreft. Ongetwijfeld getuigen zij van de wil om orde te scheppen en het doel aan de financiële middelen aan te passen; in dit beperkte perspectief gezien waren zij doeltreffend en van blijvende waarde. Zij kwamen echter voort uit de traditionele opvattingen over liefdadigheid en maakten deel uit van de institutionele reorganisaties van het Directoire. Dit stuk burgerlijke wetgeving voldeed bij lange na niet aan de verlangens van de massa, die wilde dat een eind gemaakt werd aan de ongelijkheid van genot van alle goederen om zich maatschappelijk te kunnen integreren in de nieuwe natie.

Het onderwijs had de revolutionaire volksvertegenwoordigingen voortdurend beziggehouden: ook hier betekende de reorganisatie een teleurstelling van het volk.

De Constituante had al snel bekendgemaakt dat zij het land een nieuw onderwijssysteem wilde geven. Tot de “fundamentele zaken die door de grondwet gegarandeerd worden” behoorde het beginsel van *openbaar onderwijs* voor alle burgers, “gratis voor de onderdelen die onmisbaar zijn voor allen”. In feite liet zij het bij maatregelen die het voortbestaan van bestaande scholen waarborgden door op 28 oktober 1790 de verkoop van bezittingen van scholen stop te zetten en door de middelbare scholen te subsidiëren. Pas op 10 september werd zonder debat het rapport van Talleyrand aangehoord. De Assemblée législative zette er meer haast achter en benoemde een Comité voor het openbaar onderwijs: de werkzaamheden hiervan mondden uit in de opstelling van een plan over de algehele organisatie van het openbaar onderwijs, dat op 20 en 21 april 1792 door Condorcet werd voorgelezen aan de revolutionaire volksvertegenwoordiging. Dit plan, het belangrijkste uit de revolutionaire periode, draagt het stempel van de eeuw waaruit het voortkomt door de ruimheid van opvattingen en het grote optimisme. Het doel was alle vaardigheden en talenten van de burgers door onderwijs tot ontwikkeling te brengen “en daardoor de feitelijke gelijkheid tussen de burgers te bewerkstelligen” en de ongelijkheid voortvloeiend uit het censussysteem teniet te doen; aldus zou de Revolutie bijdragen “aan die algemene en geleidelijke vervolmaking van de menselijke soort die in laatste instantie het doel is waarop elke maatschappelijke instelling gericht moet zijn.” De Assemblée législative kreeg niet de tijd om over het plan van Condorcet te debatteren.

De Conventie met een meerderheid van Montagnards nam het onderwijs op in de rechten van de mens: “Iedereen heeft onderwijs nodig (artikel 22 van de Verklaring van 24 juni 1793). De samenleving moet alle middelen aanwenden om de vooruitgang van de rede in het land te bevorderen en het onderwijs binnen het bereik van alle burgers te brengen.”

Op 13 juli 1793 las Robespierre in de Conventie het *Plan d'éducation nationale* (Plan voor nationaal onderwijs) van Lapeletier de Saint-Fargeau voor, dat vooral op Rousseau was geïnspireerd en het onderwijs tot een staatsmonopolie maakte. De militanten van de volksbeweging vroegen echter, met name in hun petitie voor aanvaarding van de grondwet in juli 1793, om een onderwijssysteem dat de kinderen zowel een opleiding tot staatsburgers als technisch onderwijs zou geven. Aan deze verlangens werd pas voldaan bij het besluit op de lagere scholen van 29 frimaire van het jaar II (19 december 1793); men besloot tot een systeem van gratis en verplicht onderwijs, vrij, maar onder staatscontrole, gedecentraliseerd en vrij goed aangepast aan de volksmentaliteit. Van de toepassing kwam niets terecht: de Revolutionaire Regering richtte alle aandacht op de oorlogvoering en verwaarloosde deze taak. De teleurstelling van de sans-culottes was des te groter omdat zij alle hoop op het onderwijs gevestigd hadden en het zagen als een middel om het regime te consolideren en de rechtsgelijkheid te realiseren.

Het burgerlijke bewind van thermidor liet het werkstuk van de Montagnards aanvankelijk onaangetast, maar langzaam aan ging het een beleid voeren dat aansloot op de belangen van de klasse die het vertegenwoordigde, en liet het het verplichte en kosteloze karakter vallen. Op 10 vendémiaire van het jaar III (oktober 1794) besloot de Conventie tot oprichting van de Ecole normale om in vier maanden 1300 jonge mannen te vormen, die door de districten uitgekozen waren op grond van hun burgerzin en die op hun beurt onderwijzers zouden opleiden. Bij het besluit van 27 brumaire van het jaar III (17 november 1794) werden lagere scholen ingesteld, één per 1000 inwoners, maar zonder leerplicht. Het onderwijs was gebaseerd op de Republikeinse moraal, onafhankelijk van iedere geopenbaarde godsdienst. De onderwijzers, gekozen door een jury die was aangewezen door het districtsbestuur, werden door de staat betaald. Alle burgers hadden echter het recht om “bijzondere en vrije scholen te stichten onder controle van de aangestelde autoriteiten”.

Aan het middelbaar onderwijs werd meer aandacht besteed door de bourgeoisie van thermidor: daar werden de leiders van de nieuwe maatschappij en staat gevormd. Op voorstel van Lakanal werd het besluit van 7 ventôse van het jaar III (25 februari 1795) aangenomen. Er kwam per departement een *centrale school* “voor het onderwijs van wetenschappen, letteren en kunsten”. De leerlingen volgden drie studiecyclussen: van 12 tot 14 jaar oude en moderne talen, natuurlijke historie en tekenen. Van 14 tot 16 jaar: wiskunde, natuurkunde en scheikunde. Van 16 tot 18 jaar: algemene grammatica, schone letteren, geschiedenis en wetskennis. Door de prioriteit voor wetenschappen en Franse taal en letterkunde werd het onderwijs gemoderniseerd: onderzoek en de toepassing daarvan waren op originele wijze aan het onderwijs gekoppeld. De leraren, gekozen door een onderwijsjury, werden benoemd door departementsbestuurders. Hoewel de programma’s en de methoden van de centrale scholen overeenkwamen met de ideologie van de eeuw van de Verlichting, was ook de conservatieve reactie merkbaar doordat het onderwijs niet gratis was; wel werden er beurzen toegekend aan “leerlingen van het vaderland”.

Ook het hoger onderwijs had alle aandacht van de politici van thermidor. De oude universiteiten en academies waren opgeheven. Al op 14 juni 1793 hadden de Montagnards de Koninklijke Tuin een andere bestemming gegeven en er het Muséum georganiseerd: het doel was “openbaar onderwijs in de natuurlijke historie, in de ruimste zin en in het bijzonder toegepast op de bevordering van landbouw, handel en techniek”. Op 7 vendémiaire van het jaar III (28 september 1794) stichtte de Conventie de École centrale de travaux publics (Centrale school voor openbare werken) die een jaar later de École polytechnique werd. Op 19 vendémiaire (10 oktober 1794) werd op een door Grégoire verdedigd voorstel het Conservatoire des arts et métiers opgericht en gewijd aan toegepaste wetenschappen: het was niet alleen een soort depot voor machines en modellen, maar ook een onderwijsinstelling voor “het gebruik van machines en gereedschappen ten dienste van techniek en ambacht”. Bij besluit van 14 frimaire van het jaar III (4 december 1794) werden drie Ecoles de santé (medische scholen) gesticht: in Parijs, Montpellier en Straatsburg.

Daarbij kwamen nog de Ecole des langues orientales (Oosterse talen) en het Bureau des longitudes (Sterren- en weerkundig instituut), gesticht op 10 germinal (30 maart) en 7 messidor van het jaar III (25 juni 1795). Als kroon op het werk stichtte de Conventie op 3 brumaire van het jaar IV (25 oktober 1795) het Institut national des sciences et des arts (Nationaal instituut voor kunsten en wetenschappen). Het was onderverdeeld in drie afdelingen (natuurwetenschappen en wiskunde, geesteswetenschappen en politiek, letterkunde en schone kunsten) en gewijd aan “de vervolmaking van wetenschappen en kunsten door voortdurend onderzoek, door de publikatie van de ontdekkingen en door correspondentie met buitenlandse wetenschappelijke genootschappen”. Het instituut moest de eenheid en samenhang van de wetenschappen aantonen en toelichten. “Een systeem dat de kunsten en wetenschappen voortdurend met elkaar in verband brengt en ze onderwerpt aan een wisselwerking die gewoonlijk tot vooruitgang leidt en nut afwerpt is van onschatbare waarde,” had Daunou, de woordvoerder van de voorbereidende commissie, bij het indienen van het wetsontwerp verklaard.

De grote onderwijswet van 3 brumaire van het jaar IV (25 oktober 1795) liet al deze instellingen opgaan in een groter geheel: lagere scholen, departementale middelbare scholen, gespecialiseerde scholen, het Institut national. De reactie is echter opgerukt, het onderwijs is niet alleen niet verplicht maar ook niet gratis meer. De staat verschaft de onderwijzer slechts huisvesting, zijn salaris wordt opgebracht door de leerlingen. Zo was de wettelijke toestand toen het Directoire het bewind overnam. Het deed veel aan de ontwikkeling van de departementale middelbare scholen, die tot bloei kwamen in de periode 1796-1802, waarna ze ondanks hun succes door Napoleon opgeheven werden. Er waren daarentegen onvoldoende middelen beschikbaar om overal lagere scholen te vestigen en de benodigde schoolmeesters op te leiden, zodat het katholieke onderwijs zich opnieuw ontwikkelde, zij het onder controle van de gemeentebesturen; in een besluit van het Directoire van 17 pluviôse van het jaar VI (5 februari 1798) wordt nog gesteld dat “deze controle hoe langer hoe noodzakelijker (werd) om een halt toe te roepen aan het voortwoekeren van de funeste beginselen die een menigte particuliere onderwijzers hun leerlingen trachten in te fluisteren”.

De onderwijshervormingen uit de Revolutie waren belangrijk maar onvolledig. Het monopolie van de kerk is opgeheven. Het onderwijs is verwereldlijkt en gemoderniseerd: maatschappelijk gezien blijft het echter het privilege van een minderheid. In ventôse van het jaar II had de Parijse sectie Sans-Culottes een snelle organisatie van het lager onderwijs geëist “opdat elk individu de talenten en de deugden zal verwerven die nodig zijn om volop zijn natuurlijke rechten te genieten.” Dat was ook de grote gedachte van Condorcet: door middel het onderwijs een *feitelijke gelijkheid* tot stand te brengen om zo “de door de wet erkende politieke gelijkheid te verwezenlijken”. Na tien jaar Revolutie was dit doel nog verre van bereikt.

De aristocratie sluit zich aan bij de natie van bezitters

De maatschappelijke basis van de natie werd aan de vooravond van brumaire langzamerhand gestabiliseerd. Alle bezitters, bourgeoisie of vroegere aristocraten, werden opgenomen in de rangen van de censuskiezers. Tijdelijk hadden de burgeroorlog en het Schrikbewind de belangrijke minderheid van emigranten en eedweigeraars uitgesloten van de nationale eenheid. Aan het eind van de periode van het Directoire was het duidelijk dat ook zij geïntegreerd zouden worden.

Een nieuwe mentaliteit bij de emigranten vergemakkelijkte de verzoening met de nieuwe natie. Na Frankrijk verlaten te hebben uit gehechtheid aan traditionele waarden, uit klasse-egoïsme of eergevoel, na de woorden “natie” en “vaderland” lange tijd met minachting uitgesproken te hebben, ontdekten de emigranten in de sombere periode van hun ballingschap Frankrijk opnieuw, en hechtten zich aan een nieuw vaderland dat niet meer “mijn godsdienst, mijn koning” was, maar reeds “de grond en de doden”. Naarmate de ballingschap voortduurde, kristalliseerden de herinneringen en het heimwee zich rond de gedachten aan de geboortegrond. Nu zij door de confiscatie beroofd waren van het bezit van hun grond ontdekten zij er de gevoelswaarde van. De erecode, de toewijding aan de persoon van de koning maakten plaats voor heimwee, tedere en melancholieke jeugdherinneringen. Vanuit het kosmopolitisme ontdekten de emigranten de tastbare werkelijkheid van het verre vaderland. Dit nieuwe thema komt sterk naar voren in de *Tristes* en *Regreis* zoals de titel van vele gedichten van emigranten luiden, voorboden van de “zoete herinnering” van Chateaubriand: “Om dit kwijnen van de ziel dat men voelt als men niet in het vaderland is te beschrijven, zegt het volk: deze mens heeft heimwee. Het is werkelijk een ziekte, die slechts genezen kan worden door terugkeer.”

De politieke verzoening kwam geleidelijk tot stand op basis van het grondbezit. Volgens Mounier, oud-lid van de Constituante, moest de eigendom de spil zijn waaromheen alles in de nieuwe orde draaide. Al in 1795 stelde hij vast dat “de meeste Fransen verlangen naar orde, rust, persoonlijke veiligheid en eerbiediging van de eigendom”. Op 4 maart 1798 schreef hij:

“Ik zie nog slechts één uitweg, dat is te steunen op de eigendom”; omdat de grondslag van de eigendom gewijzigd was lag het zwaartepunt van de nieuwe orde anders, wat een nieuw politiek compromis nodig maakte. Mallet du Pan formuleerde in *Le Mercure britannique* van 25 januari 1799 de wezenlijke voorwaarde voor een verzoening: “het aanvaarden van maatregelen om de individuele vrijheid en de eigendom te beschermen”.

Na tien jaar Revolutie vonden de emigranten en de bezittende bourgeoisie elkaar dus. Ondanks alle verschillen waren ze het langs de geheime paden van de geboortegrond en het grondbezit eens geworden over het feit dat de Franse grond het Franse vaderland was, zonder zich nog te bekommeren om hen die geen

eigenaar waren en hun patriottisme niet konden funderen op grondbezit. Door de wijzigingen die aangebracht waren in het grondbezit had de Revolutie de bezitters hechter aan de grond gebonden. De afschaffing van de feodale rechten en de kerktiend en de aankoop van nationale goederen hadden de revolutionaire geest bij de grondbezittende boeren volledig uitgedoofd en de kloof tussen hen en de arme plattelandsbevolking groter gemaakt, hun conservatieve solidariteit met de stedelijke bourgeoisie versterkt. Het vaderland, in 1789 een abstract begrip, meer op de hoop dan op de werkelijkheid gebaseerd, is voor de bourgeoisie en de rijke boeren dank zij verworven of bevestigd grondbezit een concreet begrip, iets tastbaars geworden: het is de grond die men bezit **in** de volle zin van het woord. Het patriottisme heeft zijn politieke en maatschappelijke inhoud van '89 verloren en is identiek geworden met grondbezit. Langs een geheel andere weg, door een terugkeer tot de waarden van het gevoel en het instinct, die sterker waren dan de traditionele vooroordelen, materialiseerden ook de emigranten het begrip "vaderland" en identificeerden het met de grond en maakten zo een verzoening met de natie van eigenaars mogelijk. Bonaparte vervulde in dit opzicht de verlangens van beide groepen. Door de maatschappij op basis van het grondbezit te stabiliseren, integreerde hij de teruggekeerde emigranten in de nieuwe maatschappelijke hiërarchie en gaf ze met het versterken van het autoritaire karakter daarvan een plaats in de nieuwe orde, die aanvankelijk tegen hen gevormd was. Na met het senaatsbesluit van 6 floréal van het jaar X (26 april 1802) de grenzen wijd opengezet te hebben voor de emigranten, verklaarde Bonaparte "de binnenlandse vrede te (willen) verstevigen met alles wat de Fransen kan verenigen en de gezinnen kan geruststellen". Niets kon de gezinnen meer geruststellen en beter een verzoening tot stand brengen tussen het burgerlijke en het aristocratische Frankrijk dan de eigendom.

Zo begon met de integratie van de verzoende aristocratie in de burgerlijke natie de samensmelting van de elementen van een nieuwe leidende klasse en werd een van de doelstellingen van de Revolutie van '89 verwezenlijkt.

IV. Het erfgoed van de Revolutie

De maatschappelijke betekenis en het grote belang van de 18de brumaire is dat deze dag de heerschappij van de notabelen inluidt: lang zullen zij de macht onbetwist in handen houden. Natie en vaderland: dat waren aan de vooravond van '89 begrippen die des te revolutionairder klonken omdat zij onbeperkte mogelijkheden schenen in te sluiten. De betekenis ervan was steeds beperkter en onveranderlijker geworden en zij vielen nu samen met de eigendom. De structuur van de staat had de ontwikkeling van de maatschappij op de voet gevolgd. Bonaparte zette het werk van het Directoire voort, vervolmaakte de instituties en versterkte het staatsgezag. Het wezen ervan veranderde hij niet: de notabelen beschouwden het gevestigde gezag als een bolwerk ter verdediging van hun rechten, hun wet en hun orde. In dit opzicht stelde de 18de brumaire ze definitief gerust: de ontwikkeling was echter al eerder op gang gekomen met 9 thermidor en de gebeurtenissen van prairial.

Bonaparte stuurde de berekeningen van de organisatoren van de staatsgreep van Brumaire in de war door de vrijheden, zelfs die van de bourgeoisie op te heffen en zijn persoonlijke macht te vestigen. Dit aspect moet echter niet overschat worden, want ook hier was de continuïteit ondanks de krachtige persoonlijkheid van Bonaparte slechts in schijn doorbroken: de kiem van deze ontwikkeling was aanwezig sinds de Revolutie zich in de oorlog wierp. Robespierre had dit in januari 1792 al voorzien. Toen de buitenlandse oorlog en de burgeroorlog bleven woeden en de bourgeoisie geen steun van het volk wilde vragen uit angst voor maatschappelijke democratisering, moest de Republiek van bezitters achter de schermen van de schone liberale schijn wel de uitvoerende macht versterken. Het Directoire wijdde zich met grote vasthoudendheid aan deze taak en schrok niet terug voor verkrachting van de grondwet. Het nam zijn toevlucht tot ongelooflijk schijnheilige praktijken, corrigeerde het resultaat van de verkiezingen door nauwelijks verholde coöptatie en zette zich tegelijkertijd in voor hervorming en ordening. Heerszuchtig als hij was trok Bonaparte alle macht aan zich om zo doeltreffend mogelijk op te kunnen treden; daarmee versnelde hij een ontwikkeling die hij niet zou hebben kunnen stuiten. Ondanks het legendarische gezag van het Consulaat moet men wat onder het Directoire tot stand gekomen is niet onderschatten; beide perioden zijn ten nauwste verbonden.

De Revolutie is ten einde, verklaarde Bonaparte weldra, om de eer van de stabilisatie voor zichzelf op te eisen: zij was echter al beëindigd sinds de lente van 1795 en de dramatische dagen van prairial. Sinds die tijd had de bourgeoisie op verschillende wijzen, maar steeds vanuit dezelfde geestesgesteldheid naar een nieuw evenwicht gezocht. Thermidor, het Directoire, brumaire, het waren allemaal pogingen om haar maatschappelijke en politieke veroveringen definitief veilig te stellen. Door een restauratie van het Ancien Régime en een terugkeer tot het democratische systeem van het jaar II onmogelijk te maken vervulde Bonaparte de wensen van de notabelen. Door een verzoening tot stand te brengen tussen de aristocratie en de burgerlijke orde, tussen de kerk en de nieuwe staat hield hij de beloften van '89.

Tien woelige revolutiejaren hadden de Franse werkelijkheid echter fundamenteel gewijzigd, hoofdzakelijk overeenkomstig de inzichten van de bourgeoisie en de bezittende klasse. De aristocratie van het Ancien Régime had haar voorrechten en leidinggevende rol verloren, de laatste resten van de feodaliteit waren uit de weg geruimd. Door korte metten te maken met alle feodale overblijfselen, door de boeren te bevrijden van alle heerlijke rechten en de kerktiend en in zekere zin ook van de dwang die de dorpsgemeenschappen op hun leden uitoefenden, door een eind te maken aan de monopoliepositie van de gilden en door de nationale markt tot een eenheid te maken, versnelde de Franse Revolutie de ontwikkeling en deed een beslissende stap voorwaarts op de weg van "feodalisme" naar kapitalisme. Door tegelijkertijd een eind te maken aan provinciale autonomie en lokale privileges, door de staatsstructuur van het Ancien Régime radicaal te wijzigen maakte zij via

Directoire en Empire de instelling van een moderne staat mogelijk, die was aangepast aan de economische en maatschappelijke belangen van de bourgeoisie.

Het was een burgerlijke revolutie, maar een zeer ingrijpende. Door het dramatische karakter van de klassenstrijd stelde zij de voorgaande revoluties in de schaduw. Met Jaurès (*Histoire socialiste*) kan men zeggen dat zij een “burgerlijke revolutie (was) maar in ruime en democratische zin” vergeleken met de “engburgerlijke en conservatieve” revoluties in de Verenigde Staten en Engeland. Dit kwam voort uit de hardnekkige tegenstand van de aristocratie, die ieder op Angelsaksische leest geschoeid politiek compromis onmogelijk maakte en de bourgeoisie dwong om met even grote hardnekkigheid de totale vernietiging van de oude orde na te streven: dat kon zij echter alleen met hulp van het volk. Marx sprak over de “verschrikkelijke mokerslagen” van het Schrikbewind en de “reusachtige bezem” van de Franse Revolutie. Het maatschappelijke en politieke werktuig daarvan was de Jacobijnse dictatuur van de kleine en middelgrote bourgeoisie, met de steun van de massa van het volk in de steden en op het platteland: maatschappelijke groepen die als ideaal een democratie hadden van kleine autonome producenten, boeren en onafhankelijke ambachtslieden met vrije arbeid en een vrij handelsverkeer.

Het streven van het jaar II was ondanks de uiteindelijke mislukking een inspirerend voorbeeld. De mannen van '93, de volgelingen van Robespierre in het bijzonder, trachtten de fundamentele tegenstelling tussen het beginsel van rechtsgelijkheid en de gevolgen van de economische vrijheid te overbruggen om binnen een democratische republiek en maatschappij de gelijkheid van genot van alle goederen te verwezenlijken. Het was ondanks de mislukking een grootse en dramatische onderneming, die een beeld geeft van de onoplosbare tegenstelling die er kan bestaan tussen het streven van een maatschappelijke groep en de objectieve mogelijkheden van de geschiedenis. Hoe kon men het eigendomsrecht als iets onaantastbaars zien, en daarmee het particuliere belang en het vrije winstbejag erkennen, en toch tegelijkertijd voor anderen de gevolgen van die rechten teniet willen doen, terwille van de gelijkheid in de maatschappij?

Een periode “waarin men op de tijd vooruit was,” zoals Ernest Labrousse schreef over de “revolutie onder de Conventie”? ... Zeker, de poging van het jaar II heeft het maatschappelijke denken van de 19de eeuw diepgaand beïnvloed, de herinnering eraan speelde krachtig mee in de politieke conflicten. De ontwerpen van de Montagnards zijn geleidelijk aan verwezenlijkt. Een voor iedereen toegankelijk onderwijs, dat de sans-culottes tevergeefs hadden geëist als een van de voorwaarden voor maatschappelijke democratisering, in de eerste plaats. Tegelijkertijd maakten echter de economische vrijheid en de kapitalistische concentratie de sociale onderscheiden groter en verscherpten zij de tegenstellingen; de *gelijkheid van genot* van alle goederen scheen hoe langer hoe onbereikbaar. Zich vastklampend aan hun positie werden de ambachtslieden en de winkeliers, de nazaten van de sans-culottes van 1793 die nog steeds gehecht waren aan het kleine

bezit gebaseerd op persoonlijke arbeid, heen en weer geslingerd tussen utopie en opstand. Dezelfde tegenstellingen, dezelfde onmacht kenmerkten de pogingen tot maatschappelijke democratisering: daarvan getuigt de tragedie van juni 1848. Hoort de hersenschim van het jaar II (“Er moeten noch rijken noch armen zijn,” zei Saint-Just in het vierde fragment van zijn *Institutions républicaines*, maar in zijn agenda treft men de notitie aan: “Niet toelaten dat de eigendom verdeeld wordt”) niet tot het rijk van de utopie? De republiek van de gelijkheid bleef een toekomstbeeld, het nooit bereikte maar altijd nagestreefde beloofde land.

Toch had Babeuf al tijdens de Revolutie de tegenstelling overwonnen, door aan te tonen dat de gemeenschappelijkheid van goederen en arbeid de enige weg was naar *gelijkheid van genot van alle goederen en het geluk van allen*: Babeuf, de “Tribuun van het volk” vermoedde al dat alleen door opheffing van het privébezit en collectivisering van de produktiemiddelen de weg gebaad kon worden naar een werkelijke maatschappelijke democratie. De ideologie van Babeuf stond op een duidelijk ander plan dan die van het jaar II: zij was de eerste schets van een revolutionaire ideologie afkomstig van de nieuwe uit de Revolutie geboren maatschappij. Buonarrotti bracht haar over aan de generatie van 1830; zij staat aan de oorsprong van het socialistische denken en handelen. Zo kwamen uit de Franse Revolutie gedachten voort die, om met Marx te spreken, verder voerden, “voorbij de gedachten die bij de oude omstandigheden hoorden”: die van een nieuwe maatschappelijke orde die niet meer de burgerlijke orde zou zijn.

Daarmee staat de Franse Revolutie in het hart van de geschiedenis van nu, op het snijpunt van de maatschappelijke en politieke stromingen die de naties verdeeld hebben en nog verdelen. Zij is geboren uit geestdrift en bezielt de mens nog steeds door de herinnering aan de strijd voor vrijheid en onafhankelijkheid en door haar droom van broederlijke gelijkheid, of wekt juist zijn haat. Zij is geboren uit de Verlichting en verenigt de aanvallen van privilege en traditie op zich, of dwingt het verstand bewondering af door haar reusachtige krachtsinspanning om de maatschappij te grondvesten op de rede. Zij wordt bewonderd en gevreesd en blijft zo levend in het bewustzijn van de mensen.